

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Reda Bružaitė

VILNIAUS IR ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJŲ PARAPINĖ DVASININKIJA
XV–XVI A. TREČIAJAME KETVIRTYJE

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, Istorija (05 H)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2007–2012 metais Vilniaus universiteto Istorijos fakultete

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Rimvydas Petrauskas (Vilniaus Universiteto, Istorijos fakultetas,
Humanitariniai mokslai, Istorija – 05 H)

Konsultantas:

Dr. Liudas Jovaiša (Vilniaus Universiteto, Istorijos fakultetas, Humanitariniai
mokslai, Istorija – 05 H).

VILNIUS UNIVERSITY

Reda Bružaitė

PARISH CLERGY IN THE DIOCESES OF VILNIUS AND SAMOGITIA
IN THE 15th – 3rd QUARTER OF THE 16th CENTURY

Doctoral dissertation

Humanitarian sciences, History (05 H)

Vilnius, 2012

Doctoral dissertation was completed during 2007–2011 at Vilnius University
Faculty of History

Scientific supervisor:

Prof. Dr. Rimvydas Petrauskas (Vilnius University, Faculty of History,
Humanitarian sciences, History – 05 H)

Consultant:

dr. Liudas Jovaiša (Vilnius University, Humanitarian Sciences, History – 05
H).

Turinys

Turinys	5
Įvadas	7
1. Parapinės dvasininkijos struktūra	29
1.1. Klebonai ir prepozitai	29
1.2. Altaristos	31
1.3. Mansionarijai	32
1.4. Vikarai ir kamendoriai	34
1.5. Lektoriai, gracialistos	37
1.6. Bažnyčios tarnai ir mokytojai	38
1.7. Dvasininkų skaičius vienoje parapijoje	39
2. Parapinė dvasininkija – dvasininkų luomo dalis	44
2.1. Dvasininkijos teisinis statusas	44
2.2. Parapinės dvasininkijos santykis su Bažnyčios hierarchais	53
2.3. Parapinės dvasininkijos tarpusavio ryšiai	74
3. Patronato teisė. Parapinių beneficijų skyrimo tvarka	83
4. Tarnybos trukmė	96
Rezidavimas	105
5. Rezidavimas	105
6. Išsilavinimas	122
7. Šventimai	134
8. <i>Vita et honestas clericorum</i>	139

8.1.	Habitus clericorum.....	139
8.2.	Vita et conversatio clericorum.....	141
8.3.	Celibatas	142
9.	Parapinės dvasininkijos kilmė	148
9.1.	Geografinė kilmė	148
9.2.	Socialinė kilmė	160
9.3.	Parapinės dvasininkijos ryšiai su giminaičiais	165
10.	Ūkinė-ekonominė veikla.....	175
10.1.	Žemėvalda.....	180
10.2.	Dešimtinė.....	189
10.3.	Kalėda.....	193
10.4.	Propinacijos teisė.....	194
10.5.	Kiti pajamų šaltiniai.....	196
10.6.	Aukos iura stolae	197
11.	Parapinės dvasininkijos reikšmė vietos bendruomenėje.....	203
11.1.	Klebono žiniai priklausiusi teritorija ir tikintieji	203
11.2.	Parapinė dvasininkijos teikti religiniai patarnavimai	208
11.3.	Dvasininkų socialinės priedermės	216
11.4.	Klebono sutelkta tikinčiųjų bendruomenė	223
	Išvados	230
	Archyviniai šaltiniai.....	235
	Publikuoti šaltiniai	236
	Literatūra.....	239

Išvadas

Tiriamoji problema. Krikštas buvo pirmas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žingsnis link Europos lotyniškos civilizacijos. Šią civilizaciją vienijo Bažnyčia – tarptautinė struktūra, kuriai priklausė ideologijos ir mokslo monopolis. Pasak Edvardo Gudavičiaus, Vakarų ir Vidurio Europos, centro ir periferijos civilizacinės brandos kontrastą geriausiai galima parodyti per Bažnyčią ir jos palydovę mokyklą.¹ Svarbius civilizacinius poslinkius aptariant makro lygmeniu, kaip abstrakčių struktūrų konfigūracijas ir jų judėjimą žemėlapyje, iš akiračio dingsta svarbiausias istorijos veikėjas – žmogus. Šiame darbe į Vakarų civilizacijos slinktį pažvelgta, vaizdžiai tariant, per mikroskopą – kaip ji buvo skleidžiama ir kuriama žemiausioje Bažnyčios organizacijos grandyje – parapijoje.

Pagal 1215 m. Laterano IV susirinkimo principus, parapija, kaip pamatinė Bažnyčios bendruomeninio religinio gyvenimo ląstelė, turėjo įgyvendinti programą, visuotinai vadinamą *cura animarum*, ir jau XIII a., o ypač XIV–XV a., vaidino vis svarbesnį vaidmenį ir miesto, ir kaimo bendruomenėse. LDK, naujai apsikrikštijusiame krašte, prieš parapinei bažnyčiai tampant sielovados centru, dvasininkams teko užduotis sutelkti ir išsiugdyti tikinčiųjų bendruomenę. Kas buvo tie dvasininkai, šalies provincijos bažnyčiose skelbę Dievo žodį? Istoriografijoje piešiamas labai blausus parapinės dvasininkijos vaizdinys, kaip taisyklė, neperžengiantis sielovadinio darbo problematikos ribų. Šiame tyrime į parapinę dvasininkiją pažvelgta ne kaip į sraigtelį Bažnyčios mechanizme, bet kaip į socialinę grupę. Disertacijoje siekiama pateikti parapinės dvasininkijos grupinį portretą, keliant klausimus apie jų kilmę, socialinę aplinką, karjeras, tarnybos pobūdį etc. Tokiu būdu atsiranda galimybė priartėti prie XV–XVI a. christianizacijos proceso kasdienybės, pažinti asmenis, kurie buvo šio proceso veikėjai.

¹ E. Gudavičius, „Pastumtos kortų kaladės“ dėsnis, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 4, 1997, p. 40.

Tyrimo objektas ir tyrimo aktualumas. Iki XVIII a. pabaigos dvasininkai, tiek dieceziniai, tiek vienuoliai, Lenkijoje ir LDK neviršijo 0.5% visų gyventojų.² Nepaisant nedidelio skaičiaus, dvasininkija turėjo išskirtinį socialinį ir juridinį statusą. Disertacijos tyrimo objektas yra Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapišėse bažnyčiose dirbę dvasininkai. Darbe dėmesys sutelktas į personalinį aspektą, o klausimai, susiję su parapišėse bažnyčių institucijomis, paliečiami tik tiek, kiek jie svarbūs parapišės dvasininkijos tyrimui.

XVI a. pirmojoje pusėje LDK teritorijoje buvo keturios vyskupijos – Vilniaus, Žemaičių (Medininkų), Lucko ir Kijevo. Pastarosios buvo Lvovo metropolijos sufraganijos, o Vilniaus ir Žemaičių vyskupijos priklausė Gniezno arkivyskupijai. Po Liublino unijos (1569 m.) visa Kijevo ir didžioji Lucko vyskupijos dalis pateko į Lenkijos Karalystės teritoriją.³ Darbe apsiribota Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapišėse dirbusių dvasininkų tyrimu, nes šias vyskupijas siejo bendra bažnytinė subordinacija Gniezno metropolitui, be to, čia buvo panaši politinė, socialinė ir kultūrinė situacija. Apie to meto Kijevo vyskupijos dvasininkiją kalbėti sunku dėl duomenų stokos, tuo tarpu Lucko vyskupija, kurios pagrindinė veiklos teritorija buvo Palenkė, iš esmės gali būti atskira tyrimo problema, pastaruoju metu jau susilaukusi istorikų dėmesio.⁴

Į tyrimą neįtraukta Vilniaus parapišėje Šv. Jonų bažnyčioje dirbę dvasininkai. Tai buvo antra pagal svarbą bažnyčia valstybės sostinėje. Išskirtinė ir paini Šv. Jonų bažnyčios steigimo istorija, savitas buvo jos administravimas. Vilniaus klebonai, iš esmės, priklausė aukštųjų dvasininkų

² U. Augustyniak, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa, 2008, p. 267.

³ P. Rabikauskas, *Krikščioniškoji Lietuva*, sud. L. Jovaiša, Vilnius, 2002, p. 88.

⁴ L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeckiej od XVI do XVIII wieku*, Lublin, 1983; T. Jaszczolt, *Fundacje kościelne na Podlasiu do końca XV wieku, Kościoły a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, Białystok, 2005, p. 14–52.

gretoms.⁵ Dėl šių priežasčių Vilniaus Šv. Jonų bažnyčiai ir joje dirbusiems dvasininkams turėtų būti skirtas atskiras tyrimas.

Parapinė dvasininkija buvo nevienalytė. Ją galima skaidyti instituciškai – į beneficijas turėjusius (klebonai, altaristos ir kapelionai) ir jų neturėjusius (vikarai, bažnyčios tarnai, gracialistos ir kt.) dvasininkus. Ne visos iš šių grupių darbe atspindėtos tolygiai. Beneficijų neturėję dvasininkai šaltiniuose pasirodo ženkliai rečiau nei klebonai ir altaristos, o ir juos liečianti informacija dažniausiai būna itin glausta (paprastai apsiriboja vardu ir pareigomis). Čia veikia bendras dėsnis – kuo žemesnis socialinis sluoksnis, tuo mažiau apie jį duomenų. Kitas kraštutinumas – parapijas laikę aukštieji dvasininkai. Viduramžiais, kuomet buvo plačiai paplitęs bažnytinių beneficijų kaupimo reiškinys, buvo įprasta, kad kapitulos nariai, o kartais ir vyskupai, turėjo parapiją ar net keletą jų. Ši dvasininkų grupė daugeliu atžvilgiu išsiskyrė iš aukštesnės bažnytinės karjeros nepadarusių klebonų. Aukštųjų dvasininkų, kurių ne vienas „prisidurdavo“ pajamų laikydamas parapinę beneficiją ar keletą jų, gyvenimas dokumentuotas kur kas išsamiau nei kitų grupių dvasininkų. Parapines beneficijas turėję aukštieji dvasininkai įtraukti į tyrimą, susitelkiant tik ties jų, kaip klebonų, veikla.

LDK dvasininkija dar labai menkai tyrinėta, kas disonuoja su besimeldžiančiųjų (*oratores*) luomo reikšme viduramžių visuomenėje. Hierarchiškai žemiausios, tačiau pačios gausios ir arčiausiai tikinčiųjų buvusios dvasininkų grupės tyrimas praturtins ne tik Bažnyčios, bet ir visos šalies socialinės sanklodos istoriją. Disertacijoje paliesta ir dvasininkų teisinio statuso tema, kuri beveik neatspindėta LDK teisės istorijos darbuose. Pati tyrimo prieiga per prozopografinius duomenis lėmė dėmesingumą atskiriems asmenims, jų gyvenimo epizodams ir detalėms, todėl darbas praplečia LDK socialinės ir kasdienos istorijos pažinimą.

⁵ 1518 m. Vilniaus klebonas Leonardas Rodianis išsirūpino arkipresbiterio titulą ir pirmenybę procesijose prieš Vilniaus kanauninkus. G. Błaszczuk, Regesty dokumentów diecezji wileńskiej z lat 1507–1522 Jana Fijałka i Władysława Semkowicza, *Lituano–Slavika Posnaniensia*, t. 9, 2003, nr. 90.

Chronologija. Pradinė tyrimo chronologinė riba pasirinkta atsižvelgiant į LDK katalikų Bažnyčios realijas (1386/1387 m. krikštas), o galutinė – į visai Romos katalikų Bažnyčios istorijai taikomą periodizaciją. 1545–1563 m. vykusio Tridento bažnytinio Susirinkimo nutarimų paskelbimas žymėjo katalikų Bažnyčios atsinaujinimą, viduramžių epochos pabaigą ir naujųjų laikų padiktuotų iššūkių priėmimą – katalikiškosios Reformos pradžia. Pradinė tyrimo chronologinė riba nėra tiksliai apibrėžta, nes ji žymi katalikų Bažnyčios organizacijos įsikūrimą LDK, kuris Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose nesutapo (atitinkamai 1387 ir 1417 m.), be to, yra priklausoma nuo šaltinių, kurie XV a. dar labai negausūs. Tiriamasis laikotarpis užbaigiamas simboline 1577 m. data. Tais metais Gniezno bažnytinėje provincijoje buvo paskelbti ir įsigaliojo Tridento bažnytinio Susirinkimo nutarimai, o tai reiškė formalią katalikiškosios Reformos pradžia visoje provincijoje, o drauge ir jai priklausiusiose Vilniaus bei Žemaitijos vyskupijose.⁶ Aplink šią datą išsidėstė ir daugelis kitų įvykių, ženkliai keitusių situaciją. Ryšius su popiežiumi sustiprino Apaštalų sosto nunciatūros įkūrimas 1555 m., kuomet į Vilnių atvyko pirmasis nuncijus Lietuvai ir Lenkijai Luigi Lipopomano.⁷ Su 1569 m. jėzuitų įsikūrimu Vilniuje keitėsi šalies švietimo situacija ir iš dalies išsprendė kunigų rengimo problema – 1570 m. buvo atidaryta Vilniaus jėzuitų kolegija, kuriai 1579 m. suteiktos universiteto teisės. Po keleto metų pradėjo veikti ir pirmosios šalyje kunigų seminarijos – 1581 m. Vilniuje įsteigta Žemaičių vyskupijos seminarija, o po metų čia įsikūrė ir Vilniaus vyskupijos seminarija. Vilniaus ir Žemaičių vyskupų sostus užėmė pirmieji vyskupai reformatoriai – Merkelis Giedraitis (Žemaičių vysk. 1576–1609) ir Jurgis Radvila (Vilniaus vysk. 1579–1591, kardinolas nuo 1583).⁸

Skirstymas į ikitridentinę ir potridentinę dvasininkiją pagrįstas instituciniais, o taip pat socialiniais pokyčiais dvasininkijos struktūroje.

⁶ B. Kumor, *Historia kościoła*, t. 4. *Jesień kościelnego średniowiecza*, Lublin, 2001, p. 217.

⁷ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 187.

⁸ Ten pat, p. 192.

Diegiant katalikišką Reformą buvo plečiama ir stiprinama popiežiaus ir vyskupų administracinė galia bei kontrolė savo pavaldinių atžvilgiu. Vyskupai savo kontrolės funkcijas realizavo per įtvirtinamą dekanų instituciją, taip keičiant teritorinę Bažnyčios struktūrą šalyje.⁹ Keitėsi parapiinės dvasininkijos pareigos – sakralines ir administracines priedermes papildė intensyvesnis sielovadinis darbas ir nuoseklesnė parapijiečių religinių praktikų priežiūra.¹⁰ Kito ir parapiinės dvasininkijos socialinis statusas – lig tol buvę „beveik niekuo neišsiskiriančiais miestelėnų kaimynais“ tapo vietos bendruomenėje išskirtiniai gerbiamais asmenimis.¹¹

Kadangi griežtas chronologinių ribų paisymas, ypač kai kalbama apie atskirus asmenis, yra vargiai įgyvendinamas, į tyrimo lauką įtraukti tie dvasininkai, kurių reikšmingesnė bažnytinės karjeros dalis buvo pasiekta iki 1577 m. ir nagrinėjama dvasininko veikla tik ikitridentiniu laikotarpiu.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Disertacijoje keliamas tikslas ištirti XV–XVI a. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapiinę dvasininkiją, kaip specifinę socialinę grupę. Siekiama geriau pažinti literatūroje daugiausia anoniminius liekančius asmenis, kurie dėl savo veiklos pobūdžio buvo arčiausiai tikinčiųjų. Tyrimo metu siekiama patikrinti ar buvo vietinės kilmės dvasininkų; kokių socialinių sluoksnių atstovai pasirinkdavo dvasininko luomą; kiek jie efektyviai atliko sielovadinį darbą – ar rezidavo, ar turėjo šventimus; kiek paisė celibato ir kitų dvasininkų gyvenimo būdai keltų reikalavimų. Specialaus dėmesio nusipelno dvasininkų ryšiai su vietos bendruomene. Taip pat siekiama ištirti, kiek glaudūs buvo parapiinės dvasininkijos ryšiais su hierarchiškai aukštesniais dvasininkais, taip pat kitus bendrą luominę savimonę formavusius veiksnius.

⁹ Ten pat, p. 198

¹⁰ I. Vaišvilaitė, Ką reiškia būti krikščionimi? Bažnyčios reforma Lietuvoje, *Lietuvos krikščionėjimas Vidurio Europos kontekste*, Vilnius, 2005, p. 303.

¹¹ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 195, 199, 200.

Tyrimo metodai. Nedidelis istoriografijos įdirbis šioje tematikoje bei šaltinių bazės ribotumas lėmė empirinį darbo pobūdį. Disertacijoje, pasitelkus prozopografinio tyrimo metodą, siekiama sukurti kolektyvinę parapinės dvasininkijos biografiją. Pasak šio metodo teoretiko Lawrence'o Stone'o, metodas produktyviausias, kuomet taikomas tiriant pakankamai nedidelę ir lengvai apibrėžiamą grupę nedideliame laiko intervale (ne daugiau 100 metų), o duomenys gaunami iš įvairių šaltinių.¹² Šis tyrimas iš esmės atitinka visus kriterijus – parapinė dvasininkija buvo gana negausi grupė, aiškiai išskiriama tiek iš pasauliečių, tiek iš dvasininkų; duomenys rinkti iš visų prieinamų šaltinių; tiriamas ilgesnis nei šimto meto laikotarpis, tačiau daugiausia duomenų surinkta iš XV a. pabaigos – XVI a. Išvadas grindžiant prozopografiniais parapinės dvasininkijos duomenimis, tampa įmanoma bent iš dalies verifikuoti daugelį ligi šiol istoriografijoje vyravusių išankstinių prielaidų. Nors yra tokio tyrimo prieigos ribotumų (šaltinių bazės chronologinis netolygumas ir sporadiškumas, kunigų vienvardiškumo tendencija, pačios grupės nevienalytiškumas), tačiau ji atskleidžia kur kas konkretesnę bei įvairesnę parapinės dvasininkijos vaizdą, nei buvo kuriamas ligi šiol.

Siekiant kiek įmanoma plačiau ir įvairiau atspindėti parapinę dvasininkiją, pasitelkti ir kiti tyrimo metodai. Tyrimas pagrįstas šaltinių duomenimis, todėl vienas svarbiausių iš naudotų metodų buvo šaltinių analizė-sintezė. Teko remtis gana skurdžia ir nenuoseklia šaltinių baze, todėl stengtasi kiek galima įvairiapusiškiau aptarti kiekvieną įdomesnę, nešabloninį šaltinį, tad neapsieita be kritinės deskripcijos (aprašymo) metodo. Surinktų prozopografinių duomenų apibendrinimui pasitelkti statistinės analizės elementai.

Komparatyvistinis analoginis ir komparatyvistinis chronologinis metodai leido adekvačiai įvertinti Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose išskirtus

¹² L. Stone, *Prosopography*, *Daedalus*, Winter 1971, p. 46–79.

reiškinius ir jų raidos procesus platesniame – katalikiškos Europos ir Lenkijos – kontekste. Visų pirma lyginama su situacija Lenkijoje, su kuria buvo tiesiogiai susijusi LDK bažnytinė struktūra ir iš kurios atvyko didžioji dalis dvasininkijos.

Istoriografija. Ikitridentinė LDK paparinė dvasininkija lig šiol nesulaukė specialių tyrimų ir paprastai aptariama platesnės problematikos darbuose. Istorijos tyrinėtojai kur kas daugiau dėmesio skyrė aukštiesiems dvasininkams – Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų ordinarams ir kapitulų nariams.¹³ Specialiai klebonų temai tėra skirtas vienas Zenono Ivinskio apžvalginis straipsnis „Klebonas Lietuvos istorijoje“.¹⁴ Čia aptartos klebonų teisės ir pareigos, jų skaitlingumo problema, lietuvių kalbos klausimas bei ekonominė padėtis, tačiau remiamasi daugiausia XVII a. šaltiniais. Paparinės dvasininkijos tautinės kilmės klausimus yra nagrinėjęs lenkų istorikas Marcellis Kosmanas.¹⁵ Tai, kokie asmenys būdavo siūlomi užimti klebono vietą valdovo patronato teisei priklausiusiose paparinėse bažnyčiose, bei jų dvasinės ir pasaulietinės karjeros galimybes XVII a. antrojoje pusėje tyrinėjo Vaida Kamuntavičienė.¹⁶ Rapolas Krasauskas XVI a. LDK dvasininkiją charakterizavo retrospektyviai, remdamasis 1579 m. Tarkvinijaus Pekulo Žemaičių vyskupijos vizitacijos duomenimis.¹⁷

¹³ Vienas pirmųjų darbų, skirtų Vilniaus vyskupams – W. Przyałowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 1–3, Petersburg, 1860. Vilniaus diecezijos vyskupų, kanauninkų ir prelatų institucijas XV–XVI a. viduryje tyrė ir jų biogramas pateikė J. Ochmański kol kas nepranoktoje studijoje *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań, 1972, p. 12–51. Analogišką Žemaičių vyskupijos aukštųjų dvasininkų katalogą pateikė G. Błaszczuk, monografijoje *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań, 1993, p. 35–132. J. Ochmański Vilniaus vyskupijos kapitulos narių prozopografinį tyrimą tęsia lenkų istorikė W. Pawlikowska, Poznanės universitete neseniai apgynusi disertaciją šia tema.

¹⁴ Z. Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, t. 4, *Krikščionybė Lietuvoje*, Roma, 1987, p. 484–496.

¹⁵ M. Kosman, Polacy w Wielkim Księstwie Litewskim. Z badań nad mobilnością społeczeństwa w dobie unii jagiellońskiej, *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 1, Warszawa, 1981, p. 347–378; *Drogi zaniku pogaństwa u Bałtów*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1976.

¹⁶ V. Kamuntavičienė, Valdovo patronatas ir Katalikų Bažnyčios pareigūnai LDK XVII a. antrojoje pusėje, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1999, Vilnius, 2000; idem, *Katalikų Bažnyčios ir valstybės santykiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. antrojoje pusėje*, Kaunas, 2008 m.

¹⁷ R. Krasauskas, Katalikų Bažnyčios silpnėjimas ir atsigavimas XVI–XVII amžiuje, *Krikščionybė Lietuvoje*, red. V. S. Vardys, Čikaga, 1997, p.182–188.

Andrzejus Kakareko paskelbė potridentinės Vilniaus vyskupijos dvasininkijos studiją „Vilniaus vyskupijos dvasininkų gyvenimo būdo reforma po Tridento susirinkimo (1564–1796)“.¹⁸ Čia nagrinėjama, kokios kontrolės priemonės buvo pasitelktos reformuojant Vilniaus diecezinės dvasininkijos gyvenimo būdą, pateikiamas trumpa viduramžių dvasininkų disciplinos apžvalga bei plačiai pristatomi Tridento reformos įvesti nauji reikalavimai. Autorius daugiausia rėmėsi visuotinės ir vietinės kanonų teisės normomis, todėl jo darbe pateikiamas veikiau sinodų nutarimų formuotas idealus dvaisninko vaizdinys, nesigilinant į realią situaciją.

Svarbų pagrindą parapinės dvasininkijos tyrimams sudarė Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų organizacijos ir parapijų institucijų tyrimai. XIX a. Lietuvos katalikų Bažnyčios tyrimus pradėjo Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, parengęs savo diecezijos istoriją – „Žemaičių vyskupystė“.¹⁹ Šiandien šis darbas priskirtinas veikiau šaltinių nei tyrimų grupei. Pirmieji Vilniaus vyskupijai skirti darbai, atitinkantys moksliniams tyrimams keliamus reikalavimus, pasirodė XX a. pradžioje. Šios vyskupijos tyrimus pradėjo Janas Kurczewskis.²⁰ Jis pateikė visapusišką Vilniaus vyskupijos organizacijos vaizdą. Jerzys Ochmańskis monografijoje „Vilniaus vyskupija viduriniais amžiais. Organizacija ir aprūpinimas“ ištyrė dvi pagrindines problemas – Vilniaus vyskupijos centrinių (vyskupo, jo kurijos, kapitulos) ir periferinių (parapijų ir altarijų) institucijų genezę ir raidą bei materialinį šios vyskupijos bažnytinių beneficijų aprūpinimą.²¹ Reikšmingą Žemaičių vyskupijos įsikūrimo ir sandaros studiją parengė Grzegorz Błaszczycas. Jo knygos „Žemaičių vyskupija nuo XV iki XVII a. pradžios. Aprūpinimas“ ir „Žemaičių

¹⁸ A. Kakareko, *La riforma della vita del clero nella diocesi di Vilna dopo il Concilio di Trento (1564–1796)*, Roma, 1996.

¹⁹ M. Valančius, *Raštai*, t. 2, *Žemaičių vyskupystė*, parengė V. Merkys, Vilnius, 1972.

²⁰ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, Wilno 1912, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. 1–3, Wilno, 1908–1916.

²¹ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań, 1972.

vyskupija nuo XV iki XVII a. pradžios. Organizacija“.²² Pastarojoje monografijoje autorius sekė savo mokytojo J. Ochmańskio monografijos struktūra, todėl daugeliu atveju jo veikalas teikia analogiškų duomenų apie Žemaičių vyskupiją, kaip kad J. Ochmańskio apie Vilniaus, tiesa, apima platesnį laikotarpį XV–1609 m. Vacys Vaivada pateikė naujų įžvalgų apie Žemaičių vyskupijos parapijų tinklo vystimąsi ir Bažnyčios organizaciją bei pakoregavo kai kurias G. Błaszczuko išsakytas prielaidas.²³ Mečislovas Jučas knygoje „Lietuvos parapijos XV–XVIII a.“ atsisakė Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų išskyrimo, tačiau įvedė kitą teritorinį filtrą – jo darbe apsiribota tik parapijų, patenkančių į dabartinės Lietuvos Respublikos teritoriją tyrimu.²⁴ Istorikas susistemino duomenis apie parapijų fundacijas. M. Jučas taip pat nušvietė kai kuriuos dvasinės žmonių globos aspektus, susijusius su švietimo ir karitatyvine veikla parapijose, tiesa, daugiausia remdamasis XVII–XVIII a. medžiaga. Vaida Kamuntavičienė parengė keletą straipsnių, skirtų parapijų istorijai, tiesa istorikė sutelkė dėmesį į XVII a.²⁵ XV–XVI a. laikotarpis palietas Kauno dekanato bažnyčių raidai skirtame istorikės straipsnyje. Čia atskleisti bažnyčių kūrimosi ypatumai, išaiškinti bažnyčių fundatoriai, apžvelgtas fundacinių privilegijų turinys.

Išvardytuose darbuose buvo susitelkta ties Bažnyčios institucijų ir organizacijos raidos istorija. Tyrimo objektas čia ne parapiinė dvasininkija, o pati parapijos institucija – parapijų tinklo formavimasis ir atskirų beneficijų aprūpinimas. Kita svarbi LDK Bažnyčios istorijos tyrimų grupė kelia krikščioniškojo gyvenimo būdo ir mentaliteto sklaidos šalyje klausimus. Jurgis Lebedys monografijoje „Mikalojus Daukša“, siekdamas pristatyti kuo

²² G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań, 1993 (toliau – *Diecezja żmudzka*); idem, *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Uposażenie*, Poznań, 1992.

²³ V. Vaivada, *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a.: esminiai raidos bruožai*, Klaipėda, 2004.

²⁴ M. Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius, 2007.

²⁵ V. Kamuntavičienė, Simno dekanato parapijų padėtis XVII a. antroje pusėje, *Lietuvos istorijos metraštis, 2010 metai*, 1, Vilnius, 2011; idem, Šiluvos parapija XVII a., *Meno istorija ir kritika*, nr. 5, *Šiluva Lietuvos kultūroje*, Kaunas, 2009, p. 9–18; idem, Kauno dekanato bažnyčių raida XV–XVII a., *Lituanistika*, 2006, t. 68, nr. 4, p. 1–22.

išsamesnį lietuviškos raštijos pradininko gyvenimo ir veiklos kontekstą, nemažą dėmesį skyrė aplinkai, kurioje formavosi M. Daukšos asmenybė: švietimo situacijai, kunigų pasirengimui vykdyti savo pareigas Žemaičių vyskupijoje XVI a. antrojoje pusėje.²⁶ Katalikiškosios Reformos tyrimus ženkliai papildė ir praplėtė L. Jovaišos darbai, skirti Žemaičių vyskupijai.²⁷ Krikščioniškai praktikai ir „buvimui krikščionimi“ iki Bažnyčios Reformos skirtas Irenos Vaišvilaitės straipsnis.²⁸ Istorikė daugiausia rėmėsi Žemaičių vyskupijos vizitacijos medžiaga, tačiau pateikė labai platų europinį kontekstą, apžvelgė europinės istoriografijos patirtį tiriant krikščioniškosios kasdienos istoriją. Į dvasininkiją per kasdienybės istorijos prizmę pažvelgė Stephenas C. Rowellas.²⁹ Jis, remdamasis publikuotais XV a. Romos penitentorių įstaigos dokumentais, nušvietė Lenkijos ir LDK dvasininkų ginčus su pasauliečiais. Istorikas taip pat tyrinėja XV a. Lucko vyskupijos bažnytinio teismo knygas. Krikščionybės istorijos tyrimai apibendrinti krikščionybės Lietuvoje istorijos sintezėje.³⁰ Šioje sintezėje greta institucinių Bažnyčios organizacijos raidos klausimų didelis dėmesys sutelktas ir į religines praktikas bei krikščionišką gyvenimą liečiančius klausimus.

Visuose minėtuose darbuose XV ir XVI a. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų paparinė dvasininkija paliesta fragmentiškai, dėmesys sutelktas ties pastoracine jos veikla, o socialinės charakteristikos paliečiamos paviršutiniškai, daugiausia remiantis išankstinėmis, nuoseklesniais šaltinių tyrimais nepatikrintomis prielaidomis. Be to, istoriografijoje pastebima tam tikro tautinio ir kultūrinio angažuotumo tendencija. Aptardami paparinės

²⁶ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša. Monografija*, Vilnius, 1963.

²⁷ L. Jovaiša, *Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje*. Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilnius, 2004; idem, Religinis gyvenimas viduramžių Žemaitijoje, *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*, sudarė A. Ivinskis, Vilnius, 2004, p. 115–127.

²⁸ I. Vaišvilaitė, Ką reiškia būti krikščionimi? Bažnyčios reforma Lietuvoje, *Lietuvos krikščionėjimas Vidurio Europos kontekste*, Vilnius, 2005, p. 295–306.

²⁹ S. C. Rowell, Ginčai ir jų sprendimas XV a. Lietuvoje: apgautų pirklių bei nusikaltusių kunigų pavyzdžiai, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 20, Vilnius, 2007, p. 9–20; S. C. Rowell, *Anekdota ekklesiastika*: 1. LDK krikščioniška kasdienybė pagal seniausią XV amžiaus LDK katalikų Bažnyčios teismo knygą, *Lietuvos istorijos metraštis, 2010, nr. 1*, Vilnius, 2011, p. 93–114.

³⁰ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, Vilnius, 2006.

dvasininkijos tautinės kilmės problemą lietuvių istorikai, ypač tarpukario bei išėivijos, nevengia pabrėžti, kad iš Lenkijos kilusi dvasininkija buvo ne tik krikščioniškosios kultūros, bet ir jos luomą kamavusių negerovių transliatorė. Tokiu būdu ikitridentinei dvasininkijai primetami katalikiškosios Reformos įtvirtinti standartai, o atsakomybė už jų neatitikimą adresuojama iš Lenkijos kilusiems dvasininkams. Savo ruožtu, kai kurie lenkų istorikai, vertindami lenkų kunigų karjeras Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose, įžvelgia tautinės diskriminacijos apraiškų arba perdėtai tautiniu aspektu pabrėžia lenkų nuopelnus „christianizuojant Lietuvą“. Vienas svarbiausių papapinei dvasininkijai skirtų tyrimų trūkumas yra rėmimasis išankstinėmis prielaidomis, neverifikuojant jų šaltinių medžiaga. Tai ypač ryšku, kai nagrinėjami dvasininkijos geografinės bei socialinės kilmės, rezidavimo klausimai.

Renkant medžiagą nepamainomu vadovu tapo prieš keletą metų išleistas prozopografinis žinynas „Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.“.³¹ Čia pagal standartizuotą klausimyną aprašyti LDK katalikų dvasininkai, šaltiniuose minimi nuo XIV a. iki 1600 m. Leidinio autoriai nuveikė didžiulį darbą surinkę ir susiteminę įvairiuose istorijos šaltinių saugyklose ir publikacijose išsklaidytus duomenis apie LDK dvasininkų luomo atstovus. Šis žinynas atveria naujas galimybes tyrinėti LDK katalikų luomą.

LDK vėliausiai prisijungė prie krikščioniškos Europos, todėl, matyt, dėsninga, kad europiniame kontekste kiek vėliau pradėti ir Bažnyčios istorijos tyrimai. Parapija ne tik kaip Bažnyčios organizacijos smulčiausia institucija, bet ir kaip viena svarbiausių visuomeninio gyvenimo ląstelių Europos istorikų tiriama jau beveik šimtą metų.³² Papapinės dvasininkija čia taip pat susilaukė solidžių studijų. Didžiojoje Britanijoje papapinė dvasininkijai skirta istorinė

³¹ V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, Vilnius, 2009 [toliau – LKD].

³² P. Imbart de la Tour, *Les paroisses rurales du I Vau XI siècle*, Paris, 1900; O. Dobiache-Rojdestvensky, *La vie en France au XIII siècle d'après les actes episcopaux*, Paris, 1911; L. Pflieger, *Die elsässische Pfarrei. Ihre Entstehung und Entwicklung*, Strasburg, 1936; C. Plat, *The Parish Churches of Medieval England*, London, 1981; V. Bo, *Storia della parrocchia*, t. 1-2, Roma, 1992.

studija pasirodė dar XIX a. pabaigoje.³³ Socialinis aspektas išskirtas Peterio Heatho monografijoje „Anglijos parapiinė dvasininkija Reformacijos išvakarėse“.³⁴ Vokietijos istoriografijoje parapiinė dvasininkija išsamiai ištirta Dietricho Kurze's knygoje „Klebonų rinkimai viduramžiais“ ir „Dvasininkai, eretikai, kariai ir pranašai“.³⁵

Europos istorikų įdirbis ypač vertingas ieškant atsakymų apie vėlyvųjų viduramžių parapiinės dvasininkijos kasdienio gyvenimo koloritą, kuris buvo kur kas margesnis ir įvairesnis nei visuotinės ir vietinės Bažnyčios teisės aktu formuotas idealaus dvasininko paveikslas. Vėlyvųjų viduramžių Anglijos religinio gyvenimo formos ir dvasininkų vaidmuo labai plačiai išanalizuotas Eamono Duffy studijoje „Altorių nudengimas. Tradicinė religija Anglijoje 1400–1580“.³⁶ Religinio gyvenimo įvairovė, o taip pat dvasininkų vaidmuo pristatytas Roberto Swansono studijoje „Religija ir pamaldumas Europoje 1215–1515 m.“.³⁷

Lenkijos istoriografija turi galias Bažnyčios istorijos tyrimo tradicijas. Nuodugniai ir įvairiapusiškai ištirta viduramžių Lenkijos parapijos institucija – pirmųjų parapijų atsiradimas, jų tinklo tankumas ir jo formavimąsi lėmę veiksniai. Tačiau solidesnių pačios parapiinės dvasininkijos studijų čia ne tiek jau ir daug. Svarų indėlį LDK Bažnyčios istorijos tyrimuose palikęs Janas Fijałekas Lenkijos dvasininkų gyvenimo būdą aptarė remdamasis sinodų nutarimų medžiaga.³⁸ Bažnyčios teisės istorijos specialistas Walenty Wójcik plačiame straipsnyje pateikė parapiinės bažnyčios ir joje veikusių dvasininkų

³³ E. Cutts, *Parish Priests and Their People in the Middle Ages in England*, London, 1898.

³⁴ P. Heath, *English Parish Clergy on the Eve of the Reformation. Studies in Social History*, London, 1969.

³⁵ D. Kurze, *Pfarrerwahlen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens*, Köln u.a., 1966; idem, *Klerus, Ketzer, Kriege und Prophetien. Gesammelte Aufsätze*. herausgegeben von J. Sarnowsky, Warendorf, 1996.

³⁶ E. Duffy, *The Stripping of the Altars, Traditional Religion in England 1400–1580*, New Haven, London, 2005.

³⁷ R. N. Swanson, *Religion and Devotion in Europe, c. 1215–1515*, Cambridge, 1997.

³⁸ J. Fijałek, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego*, Kraków, 2002, (pirmas leidimas 1894).

veiklą Lenkijoje iki 1564 m. reguliavusios vietos kanoninės teisės apžvalga.³⁹ Janas Kracikas parengė studiją, skirtą Krokuvos arkidiakonato žemutiniam klerui ir jo socialinėms pozicijoms šalyje įdiegus Tridento visuotinio susirinkimo nuostatas.⁴⁰ Būtent Lenkijos vėlyvųjų viduramžių klebonams ir įvairiems jų veiklos aspektams skirtas Izabelės Skierskos straipsnis.⁴¹ Bažnyčios istorikė glaustai, bet labai koncentruotai apžvelgė klebonų teritorinės kilmės, kvalifikacijos, šventimų, gyvenimo būdo, turtinės padėties, rezidavimo ir kitus klausimus.

Lenkijos istoriografijos įdirbis parapijų ir parapinės dvasininkijos istorijos tyrimuose apibendrintas dviejų iškilių Bažnyčios istorikų studijose: Eugeniuszo Wiśniowskio knygoje „Parapijos viduramžių Lenkijoje” ir vėlesnį laikotarpį apimančioje Stanisławo Litako knygoje „Parapijos Respublikoje XVI–XVIII a.“.⁴² Šios monografijos yra pirmosios knygos iš solidaus krikščionybės Abiejų Tautų Respublikoje istorijai skirto projekto, numačiusio net 18 knygų, skirtų vyskupijoms, parapijoms, vienuolynams, religinei kultūrai ir kt.. Vieno projekto rėmuose parengtų abiejų studijų struktūra labai panaši – išskirti ir aptarti tokie parapijos elementai kaip teritorija, dvasininkija, tikintieji, bažnyčia, mokyklos ir špitolės. Šiam darbui reikšmingiausi, žinoma, buvo skyriai, skirti parapinei dvasininkijai. Svarbus ir reikšmingas E. Wiśniowskio ankstesnis įdirbis parapinės dvasininkijos tyrimuose.⁴³

³⁹ Wójcik W., „Prawa parafialne“ według polskiego ustawodawstwa partykularnego do 1564 r., *Roczniki teologiczno-kanoniczne*, t. 3, z. 2, 1957, p. 153–225.

⁴⁰ J. Kracik, *Vix venerabiles: z dziejów społecznych niższego kleru parafialnego w archidiakonacie krakowskim w XVII–XVIII wieku*, Kraków, 1982.

⁴¹ I. Skierska, Pleban w późnośredniowiecznej Polsce, *Kolory i struktury średniowiecza*, ed. Wojciech Fałkowski, Warszawa, 2004, p. 153–180.

⁴² E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin, 2004. S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, Lublin, 2004.

⁴³ E. Wiśniowski, Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji, *Kościół w Polsce*, t. 1: *Średniowiecze, Studia nad Historią Kościoła Katolickiego w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 1, Kraków, 1966, p. 237–271; idem, Liczebność duchowieństwa diecezjalnego na ziemiach polskich w pierwszej połowie XVI w., *Roczniki Humanistyczne*, t. 16, 1968, z. 2, p. 43–77; idem Materiały do stanu liczebnego duchowieństwa i służby kościelnej w diecezji krakowskiej w pierwszej połowie XVI wieku, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, t. 18, 1969, p. 179–288.

Lenkijos istorikai tirdami parapinę dvasininkiją paprastai remiasi dideliais šaltinių kompleksais – vizitacijų aktais, dvasininkų kontribucijų ir retaksacijų knygomis ir pan., todėl galimi statistiniai apibendrinimai apie vieno ar kito bažnyčios administracijos vieneto (dekanato, arkidiakonato, vyskupijos) dvasininkiją konkrečiu laikotarpiu. Išlikusiose 1513, 1527, 1539 ir vėlesnių metų Krokuvos vyskupijos kontribucijos knygose išvardintos visos vyskupijos beneficijos, jų mokesčiai ir apmokestinti dvasininkai. Gniezno arkivyskupijai tirti pasitelkiamos 1511–1523 m. arkivyskupo Jono Laskio Beneficijų knygos. Vertingos ir įvairialypės informacijos apie dvasininkiją teikia 1530 m. Plocko vyskupijos Pultusko arkidiakonato beneficijų pajamų knyga.⁴⁴ Stopniak Liublino arkidiakonato dvasininkiją tyrė remdamasis 1565–1603 m. vizitacijų medžiaga.⁴⁵

Šaltiniai. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų dvasininkijos tyrinėtojai negali pasiremti tokiais plačiais ir nuosekliais šaltinių kompleksais, kokiais disponuoja kolegos Lenkijoje. Duomenys apie parapinę šių vyskupijų dvasininkiją rinkti iš pačių įvairiausių šaltinių. Turima šaltinių bazė parankiausia tirti juridinių dvasininkų statusą, aprūpinimą ir formalias pareigas, o siekiant įvertinti realią situaciją tenka branginti kiekvieną atsitiktinę užuominą. Itin mažai medžiagos turime iš XV a., kai rašto kultūra dar tik skverbėsi į kasdienį gyvenimą. Daugiausia tai formalūs bažnyčių steigimo ir apdovanojimo aktai, kurių liudytojų sąrašuose minima ir parapinė dvasininkija. XVI a. šaltinių bazė pasipildo įvairesne medžiaga: žemės pirkimo-pardavimo aktais, klebonų ir altaristų teikimo aktais, teismų bylų aktais. Juridiniai aktai dėl savo pobūdžio dažnai teikia itin lakoniškos informacijos, liečiančios tik formaliąją dvasininkų ir pasauliečių santykių pusę, tačiau net ir fragmentiškų žinučių apie dvasininko buvimo vietą, dalyvavimą surašant vieną ar kitą

⁴⁴ E. Wiśniowski, *Materiały do stanu liczebnego*, p. 189.

⁴⁵ F. Stopniak, *Duchowni w parafiach archidiecezji lubelskiej w okresie kontrreformacji*, *Roczniki Humanistyczne*, 1958, t. 7, z. 2, p. 257–287.

dokumentą, kilmėvardžio paminėjimų ir pan., sistemingas rinkimas ir apdorojimas teikia svarbios informacijos aptariant atskirus klausimus.

Tyrimė vedamos dvi linijos – kanonų ir pasaulietinės teisės normose užfiksuoto idealaus parapinės dvasininkijos modelio ir realios situacijos. Svarbiausias dokumentas, padėjęs pagrindą vėlyvųjų viduramžių bažnytinei teisei, buvo Laterano IV (1215) susirinkimo nutarimai.⁴⁶ Skirtingose šalyse adoptuojant visuotinės kanoninės teisės normas, jos įgydavo vietos sąlygas atitinkančių variacijų ir papildymų. Svarbiausias vietos kanoninės teisės šaltinis buvo metropolijų ir diecezinių sinodų nutarimai. Iš tiriamojo laikotarpio tėra išlikę 1527 m. pabaigoje ar 1528 m. pradžioje įvykusio Vilniaus diecezinio sinodo nuostatai.⁴⁷ Juose išdėstyti nurodymai visai vyskupijos dvasininkijai, kaip turi būti teikiami religiniai patarnavimai, prižiūrimas bažnyčių turtas, kokių drausminių apribojimų turi laikytis kunigai ir pan.. Iš šių nutarimų galima spręsti, kokie dalykai vyskupui kėlė didžiausią susirūpinimą. Taip pat remtasi Gniezno metropolijos ir kitų Lenkijos vyskupijų ikitridentinių sinodų medžiaga.⁴⁸

Dvasininkų padėtį ir jų juridinį statusą apsprendė ne tik bažnytinė, bet ir valstybinė teisė. Nagrinėjant įvairius juridinio dvasininkų statuso niuansus pasitelkiamos valdovų privilegijos Bažnyčiai ir LDK teisynai – Lietuvos Statutai.⁴⁹

⁴⁶ *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łacinski, polski, t. 2 (869–1312) Konstantynopol IV, Lateran I, Lateran II, Lateran III, Lateran IV, Lyon I, Lyon II, Vienne*, uklad i opracowanie A. Baron, H. Pietras, Kraków, 2007.

⁴⁷ J. Sawicki, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 2: *Synody diecezji wileńskiej i ich statuty*, Warszawa, 1948.

⁴⁸ J. Sawicki, *Concilia Poloniae: Źródła i studia krytyczne*, t. 10: *Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty*, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1963; *Concilia Poloniae*, t. 8: *Synody diecezji przemyskiej obrzdku łacinskigo i ich statuty*, Wrocław, 1955; *Concilia Poloniae*, t. 3: *Synody diecezji łuckiej i ich statuty*, Warszawa, 1949.

⁴⁹ *Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis*, t. 2, d. 1, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, E. Gudavičius, A. Vasiliauskienė ir kt., Vilnius 1991. *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі*, Мінск, 1989. *Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года*, Т. І. Доўнар, У. М. Сатолін, Я. А. Юхо, Мінск, 2003.

Viena svarbiausių šaltinių grupių yra parapiinių bažnyčių ir kitų bažnytinių institucijų privilegijų rinkiniai. Šio tipo dokumentai daugiausia teikia informacijos apie parapiinių bažnyčių aprūpinimą ir fundatorių lūkesčius. Išskirtinai svarbi šiam darbui privilegijų, taip pat bajorų testamentų dalis buvo liudytojų sąrašai. Fundatoriai siekdavo, kad užrašymą Bažnyčiai paliudytų kuo didesnis skaičius dvasininkų, todėl dažnai liudytojų sąrašuose figuruoja visa vietos ir aplinkinių bažnyčių dvasininkų bendruomenė. Šie duomenys buvo itin svarbūs tiriant parapiinės bažnyčios skaitlingumą vienoje parapijoje. Paties dokumento išdavimo vieta teikia informacijos apie parapiinės dvasininkijos mobilumą ir rezidavimą. Galiausiai net pavieniai dvasininko paminėjimai, sugretinti su kitų šaltinių medžiaga, sudaro galimybę spręsti apie jo tarnybos trukmę.

Dalis Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapiinių bažnyčių privilegijų yra publikuota. Jano Fijałeko ir Władysława Semkowicziaus Vilniaus vyskupijos publikuotų dokumentų rinkinys apima 1387–1507 m. laikotarpį.⁵⁰ G. Błaszczykas paskelbė 1507–1522 m. laikotarpį apimančių dokumentų, kurių nespėjo publikuoti minėti istorikai, registrą.⁵¹ Paliaus Jatulio parengta Žemaičių vyskupijos aktų publikacija apima visą tiriamą laikotarpį – 1416–1609 m.⁵² Šiuos dokumentų rinkinius daugiausia sudaro bažnyčių ir altarijų fundacijos, dotacijos ir jų patvirtinimai. Taip pat čia skelbti ir Romos kurijoje išduoti dokumentai.

Bažnyčių ir altarijų privilegijas dvasininkai turėjo patvirtinti įrašydami jas į savo vyskupo ir į valdovo kanceliarijos knygas. XVI a. Vilniaus vyskupijos parapijų privilegijų ir Vilniaus vyskupo išduotų jų patvirtinimų nuorašų rinkiniai saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių

⁵⁰ *Codex diplomaticus ecclesie cathedralis necnon dioecesis Vilnensis*, edd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków, 1932–1948 [toliau – CD].

⁵¹ G. Błaszczyk, Regesty dokumentów diecezji wileńskiej z lat 1507–1522 Jana Fijałka i Władysława Semkowicza, *Lituanio–Sławika Posnaniensia*, t. 9, 2003, p. 247–299.

⁵² *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis (1416–1609)*, ed. P. Jatulis, d. 1, Roma, 1984 [toliau – CM].

bibliotekos Rankraščių skyriuje, f. 43, b. 204 ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, f. 57, B-53, b. 44. Valdovo išduotos privilegijos, taip pat bajoriškų privilegijų patvirtinimai buvo įrašomi į Lietuvos Metrikos knygas. Vadinamosiose Užrašymų knygose, apimančiose tiriamą laikotarpį, yra publikuota nemažai valdovo išduotų ar patvirtintų privilegijų.

Įvairios medžiagos rasta Lietuvos Mokslo Akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomame Vilniaus kapitulos fonde (f. 43), taip pat naudotasi Konstantino Jablonskio surinkta medžiaga (f. 256), Rimanto Jaso sudarytu Lietuvos mokslo akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje saugomų pergamentų katalogu.⁵³

Šaltinių, atskleidžiančių kasdienio dvasininkų gyvenimo detales yra labai nedaug. Iš XV a. turime keletą publikuotų diecezinių dvasininkų suplikų popiežiui, prašant panaikinti irreguliarumą. Jose paprastai smulkmeniškai išdėstoma situacija, dažniausiai konfliktas su pasauliečiais, kurio metu buvo panaudotas fizinis smurtas.

Svarbus šaltinis šiame tyrime yra Lietuvos Metrikos Teismo bylų knygos. Teismo bylų medžiaga teikia informacijos ne tik apie konfliktus ir teisminius ginčus. Turimų šaltinių kontekste valdovo, ponų tarėjų ir kitose LDK teismuose nagrinėtų bylų protokolai teikia ypač įvairių duomenų apie dvasininkams kildavusias problemas valdant beneficijos turtą, santykius su kaimynais, kasdienį gyvenimą ir buitį. Dvasininkų ir pasauliečių teisminiai ginčai lig šiol nagrinėti daugiausia tik kontrreformacijos tyrimų kontekste.⁵⁴ Tokio plataus ir kompleksiško šaltinio, kaip Lietuvos Metrikos Teismo bylų knygos, įtraukimas į tyrimą neabejotinai praturtins šios dvasininkų grupės pažinimą naujais aspektais, kurie neatspindėti kitose šaltinių grupėse. Pasaulietinių teismų medžiaga itin vertinga, nes leidžia pažvelgti į paprinę

⁵³ *Pergamentų katalogas*, sud. R. Jisas, Vilnius, 1993.

⁵⁴ L. Jovaiša, *Katalikiškoji Reforma*, p. 37–38; A. Baliulis, Asesorių teismo sprendimai dėl Bažnyčios turto ir dešimtinės XVII a., *Lituanistica*, 2006, t. 68, nr. 4, p. 23–35; M. Jučas, *Lietuvos parapijos*, p. 75–79.

dvasininkiją bajorijos socialinio bei ūkinio gyvenimo kontekste. Be to, teismų protokolai atskleidžia, kaip valstybėje faktiškai sąveikavo pasaulietinė ir bažnytinė teisė ir kaip paprinė dvasininkija gebėjo naudotis juridiniais instrumentais gindama savo interesus. Peržiūrėtos XVI a. publikuotos ir nepublikuotos Lietuvos Metrikos Teismo bylų knygos, kai kurios bylos rastos ir kitose, daugiausia vadinamosiose valdovo užrašymų knygose.⁵⁵

Ypatingai vertingas ir unikalus šaltinis yra Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio iniciatyva 1579 m. nuncijaus Jono Andriejaus Kaligario auditoriaus Tarkvinijaus Pekulo atliktos Žemaičių vyskupijos vizitacijos aktų fragmentai, kurių publikaciją parengė Liudas Jovaiša ir Juozas Tumelis.⁵⁶ Mūsų dienas pasiekė tik dalis vizitacijos aprašymo, kuriame pateikiami duomenys apie 14 pietryčių ir iš dalies centrinėje Žemaitijos stovėjusių bažnyčių. Vizitacijos klausimynas buvo pagrįstas katalikiškosios Reformos dvasia. Vizitatorius aprašė pačių bažnyčios pastatų būklę ir liturginį inventorių; fiksavo beneficijų teikiamas pajamas; tikrino dvasininkų pasirengimą aukoti šv. mišias ir atlikti sielovados darbą; domėjosi jų asmeniniu gyvenimu. Tik šiame šaltinyje prabyla ir patys parapijiečiai, kurie vertina savo klebonų ir jų vikarų

⁵⁵ Российский государственный архив древних актов, f. 389, ap. 1, d. 1–2 [toliau – LM; naudotasi Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomais mikrofilmais], kn. 16, 27, 29, 34, 35, 39, 40, 232, 233, 235, 237–247, 249–252, 254, 255, 258, 260–266, 268; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584). Užrašymų knyga 1*, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 1998 [toliau LM 1/1]; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2001 [toliau LM 12/12]; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14*, parengė L. Karalius, Vilnius, 2008 [toliau LM 14/14]; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15*, parengė A. Dubonis, Vilnius 2002 [toliau LM 15/15]; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19*, parengė D. Vilimas, Vilnius, 2009 [toliau LM 19/19]; *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кн. 30 1480-1546. Кніга запісаў 30 (копія канца XVI ст.)*, Мінск, 2008 [toliau LM 30/30]; *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1997 [toliau LM 224/4]; *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, Vilnius, 1995 [toliau LM 225/6]; *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų bylų knyga*, parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė, Vilnius, 1999 [toliau LM 227/8]; *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščeviene, J. Karpavičienė, Vilnius, 2003 [toliau LM 229/10]; *Lietuvos Metrika (1542 m.). 11-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, Vilnius, 2001 [toliau LM 230/11]; *Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė I. Valikonytė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščeviene, L. Steponavičienė, Vilnius, 2001 [toliau LM 231/12]; *Lietuvos Metrika (1546–1548). 19-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios kopija)*, parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščeviene, L. Steponavičienė, Vilnius, 2009 [toliau LM 238/19].

⁵⁶ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, vertė L. Jovaiša, Vilnius, 1998.

sielovadinę veiklą, atskleidžia jų asmeninio gyvenimo detalių, išsako savo lūkesčius. Tiesa, remiantis Žemaičių vyskupijos vizitacijos medžiaga nederėtų daryti perdėm plačių apibendrinimų apie visą to meto LDK dvasininkiją, nes jis yra tendencingas. Vizitatoriaus pareiga buvo išsiaiškinti Žemaičių vyskupijos kunigų prasižengimus ir juos sudrausminti, todėl ir T. Pekulo vizitacijos aprašyme užfiksuota tai, kas jam labiausiai rūpėjo.

Šaltinių bazės specifika įvairuoja ne tik chronologiškai, bet ir geografiškai. Ankstyvesnė Vilniaus vyskupijos genezė bei vyskupijos centro sutapimas su valstybės politiniu ir kultūriniu centru lėmė kur kas geresnę jos istorijos dokumentaciją nei Žemaičių vyskupijos.

Darbo struktūra: Darbo struktūrą sudaro Įvadas, 11 skyrių, išvados ir šaltinių bei literatūros sąrašai. Kiekvienas skyrius skirtas vis kitam parapiinės dvasininkijos veiklos aspektui.

Pirmajame skyriuje trumpai pristatyta parapijose dirbusių dvasininkų įvairovė, jų pareigos ir instituciniai tarpusavio saitai. Dvasininkų skaičius vienoje parapijoje aptartas apibendrinus duomenis, kuomet žinoma, kad parapijoje dirbo daugiau nei vienas dvasininkas. Parapiinės dvasininkijos padėtis Bažnyčios struktūroje ir jos hierarchiniai-instituciniai bei tarpasmeniniai santykiai su kitais dvasininkais aptariami **antrajame** skyriuje. **Trečiasis** skyrius skirtas nušviesti patronato teisės institutui, išsiaiškinti, kas buvo svarbiausi bažnyčių fundatoriai ir pristatyti beneficijų skyrimo dvasininkams tvarką. **Ketvirtajame** skyriuje pateikti duomenys apie dvasininko darbo trukmę vienoje parapijoje. Viduramžiais itin opi klebonų rezidavimo problema išanalizuota **penktajame** skyriuje. Čia ne tik siekiama įvertinti klebonų nerezidavimo mastą, bet ir ieškoma koreliacijos tarp klebonų nerezidavimo ir beneficijų turtingumo bei patronato. **Šeštasis** skyrius skirtas parapiinės dvasininkijos išsilavinimo ir pasirengimo eiti savo pareigas klausimams. Čia aptartos LDK jaunuolių, siekusių dvasininko duonos, galimybės įgyti reikiamų žinių. Bendros situacijos apžvalga papildyta

faktografinės medžiagos analize, kuri apima visus atvejus, kuomet žinoma apie dvasininko studijas universitete arba kitus faktus, leidžiančius spręsti apie išėjus tam tikrus mokslus. Viduramžiais anaipol ne visi dvasininkai buvo kunigais, o tai reiškė kad dalis klebonų, neturėdami kunigo šventimų negalėjo laikyti mišių ir teikti sakramentų. Kiek ši problema buvo aktuali Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose, aptarta **septintajame** skyriuje. Dvasininkus iš pasauliečių bendruomenės turėjo išskirti tiek išoriniai ženklai, tiek santūrus gyvenimo būdas. Kokie buvo reikalavimai dvasininkams ir kiek realiai jų buvo laikomasi, aptariama **aštuntajame** skyriuje. Čia aptariamas tonzūros nešiojimas, dvasininkų aprangai ir išvaizdai ir gyvenimo būdui kelti reikalavimai, taip pat celibato laikymosi klausimas. **Devintajame** skyriuje nagrinėjama paprinės dvasininkijos geografinė ir socialinė kilmė. Istoriografijoje lig šiol tik aprioriškai svarstyta kokios galėjo būti proporcijos tarp vietinės kilmės ir iš Lenkijos kilusios diecezinės dvasininkijos Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose. Disertacijoje šis klausimas spręstas analizuojant visus atvejus, kuomet žinoma dvasininko kilmė. Taip pat siekiama nustatyti chronologinė šio reiškinių dinamika, iš kurių Lenkijos regionų daugiausia atvykdavo dvasininkų. Įtvirtinant savo autoritetą vietos bendruomenėje ne mažiau svarbi buvo ir dvasininkų socialinė kilmė. Vėlgi išanalizuoti turimi duomenys apie atskirų dvasininkų socialinę kilmę. Greta paprinės dvasininkijos socialinės kilmės problemos šliejasi klausimas kiek dvasininkai palaikė ryšius su savo giminaičiais. **Dešimtajame** skyriuje aptariama paprinės dvasininkijos pajamų struktūra. Daugiausia dėmesio skirta svarbiausiems paprinių bažnyčių ir altarijų beneficijų aprūpinimo elementams: žemėvaldai, dešimtainei, kalėdai ir propinacijos teisei. Daug dėmesio taip pat skirta tam, kaip realiai vyko beneficijos turto ir pajamų valdymas ir administravimas, su kokiais sunkumais būdavo susiduriama. **Vienuoliktajame** skyriuje dvasininkų ir parapijiečių santykiai aptariami per svarbiausią juos jungusią instituciją – Bažnyčią ir abiejų pusių religines priedermes. Čia keliami klausimai, kas sudarė parapijiečių bendruomenę, kokios buvo svarbiausios religinės praktikos ir dvasininko pareigos savo parapijiečiams. Dėl itin skurdžios vietinės

medžiagos, ieškant atsakymų teko remtis Lenkijos ir Vakarų Europos vėlyvųjų viduramžių religinio gyvenimo parapijose tyrimais.

Ginamieji teiginiai:

1. Parapinė dvasininkija buvo nevienalytė. Didesnį socialinį prestižą ir stabilias pajamas turėjo klebonai ir altaristos, o samdytų dvasininkų statusas nedaug kuo skyrėsi nuo kitų samdinių grupių.
2. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų diecezinė dvasininkija jau XV a. buvo integrali visuotinės Bažnyčios dalis. Svarbus veiksnys formuojantis bendrai dvasininkų savimonei buvo išskirtinis dvasininkų teisinis statusas.
3. Dažniausiai nerezidavo turtingiausių parapijų klebonai. Priešingai, nei buvo kartojama istoriografijoje, nereziduojantiems dvasininkams savo patronato teisei priklausančias bažnyčias dažniau suteikdavo vyskupai ir valdovas, o ne bajorai.
4. Specialios, dvasininkams rengti skirtos, ugdymo įstaigos atsirado tik po Tridento bažnytinio susirinkimo. Bendrų standartų nebuvimas ir kontrolės stoka lėmė labai plačią dvasininkų išsilavinimo įvairovę – nuo kanoninės teisės daktarų iki išsilavinimo neturinčių asmenų.
5. Aptariamam laikotarpiu pasitaikydavo klebonų, neturėjusių kunigo šventimų, bet ne tiek daug, kaip buvo manyta iki šiol. Daugiausia jų žinoma iš XVI a. antrosios pusės.
6. Bajorų kilmės klebonai, net pasirinkę dvasininko tarnystę, savo gyvenimo būdu likdavo veikiau bajorų nei kunigų luomo atstovais: dažnas jų nevaržė savęs kunigiška disciplina, vengdavo savo išskirtinį statusą akcentuoti išoriniais ženklais (sutana, tonzūra), šeimyniškai gyveno su moterimis.

7. Kiek daugiau nei pusė Vilniaus ir Žemaičių parapijose dirbusių dvasininkų buvo atvykę iš Lenkijos. Vietinės kilmės dvasininkai žinomi nuo XV a. pirmosios pusės.
8. Dauguma parapijose dirbusių dvasininkų buvo bajorų kilmės. Dvasininkai išlikdavo visateisiais bajorų giminės nariais ir palaikydavo artimus ryšius su giminaičiais.
9. Klebonai ir altaristos patys valdė beneficijos turtą ir pajamas. Jų ūkinio-buitinio pobūdžio rūpesčiai beveik nesiskyrė nuo bajorų.
10. Parapijoje veikę dvasininkai telkė parapijiečių bendruomenę bažnyčioje, o per religines apeigas (krikštą, santuoką, laidotuves) dalyvavo svarbiausiose jų asmeninio gyvenimo įvykiuose.
11. Istoriografijoje pasitaikantys viduramžių dvasininkijos vertinimo kriterijai, daugeliu atveju pagrįsti moderniais laikais atsiradusia kunigo samprata, dažnu atveju nėra adekvatūs to meto sąlygoms ir turi mažai ką bendro su to meto vyskupų ir tikinčiųjų reikalavimais bei lūkesčiais.

1. Parapinės dvasininkijos struktūra

Parapijoje dirbusią dvasininkiją sąlygiškai galima suskirstyti į turėjusius beneficijas (klebonai, prepozitai, altaristos, kapelionai ir koleginių bažnyčių kanauninkai) ir jų samdytus kunigus (vikarai, mansijonarijai, garcialistos). Pirmieji savo ruožtu gali būti suskirstyti į sielovadinius (klebonas, prepozitas) ir nesielovadinius (altarista, kapelionas, kanauninkai). Klebonai samdydavo ir pasauliečius – bažnyčios tarnus ir mokytojus. Jie neprikalusė dvasininkų luomui, tačiau jų veikla buvo svarbi pilnavertiškam bažnyčios funkcionavimui.

1.1. Klebonai ir prepozitai

Šaltiniuose be vyraujančio lotyniško termino *plebanus* ir rusėniško *плебан*, taip pat vartoti *curatus* (daugiausia XV a. pab. – XVI a. pr.), *rector ecclesiae*, rečiau – *parochus*, *pastor*. Klebonas arba prepozitas buvo svarbiausias dvasininkas parapijoje. Jis valdė ir naudojosi beneficijos turtu, buvo atsakingas už parapijiečių sielovadą. Lenkijoje XIV a. ir vėliau pasitaikydavo, kad parapijoje būdavo po du-tris klebonus. XV–XVI a. ši praktika jau buvo beveik nnykusi.⁵⁷ Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose tokio reiškinio neaptikta.

Prepozitais (*praepositus*, *прѡбоу*) vadinti koleginių, mansionarinių, špitolių ir vienuolynų bažnyčių valdytojai. Šaltiniuose prepozitais vadinami vos kelių Vilniaus vyskupijos parapijų klebonai: Ašmenos, Bistryčios, Gardino (nuo 1561 m.),⁵⁸ Mūrinių Geranainių ir Naujųjų Trakų. Žemaičių vyskupijoje nebuvo nė vienos prepozitūros.

Koleginėmis vadintos bažnyčios, kurių bendruomenę sudarydavo kanauninkai, Vilniaus vyskupijoje tebuvo viena tokia parapija. 1409 m. Vytautas fundavo Naujųjų Trakų prepozitūrą ir paskyrė išlaikymą dviems

⁵⁷ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 58–60.

⁵⁸ LM 12/12, nr. 720, p. 558–559.

kanauninkams.⁵⁹ 1524 m. Žygimantas Senasis panaikino kanauninkų kolegiją ir vietoj jos įsteigė mansionariją.⁶⁰ Vienuolynams priklausiusių parapijų bažnyčių taip pat buvo vos keletas. 1390 m. Jogaila Bistryčioje įkurdino Šv. Augustino regulinius kanauninkus, o 1391 m. vienuoliams perleido ir Medininkų parapiją, kurios klebonu turėjo tapti vienas iš brolių.⁶¹ 1526 m. Bistryčios vienuolynas buvo uždarytas, o atgailos kanauninkams paliktos Medininkų ir Tverečiaus parapijos.⁶² Šių bažnyčių klebonus skirdavo Krokuvos Šv. Morkaus vienuolyno vyresnysis, tačiau jie nevadinti prepozitais. Senuosiuose Trakuose parapiinės bažnyčios teises turėjo apie 1410 m. čia įsikūrę benediktinai.⁶³

Albertas Goštautas Mūrinių Geranainių klebonui parūpino išskirtinį infulato titulą, leidusį katalikų dvasininkui, neturinčiam vyskupo šventimų, nustatytais dienomis liturginių apeigų metu naudoti vyskupiškus rūbus bei insignijas.⁶⁴ Geranainių infulatų titulas vartotas XVII–XVIII a., o XVI a. šaltiniuose minimi Geranainių prepozitai.

Nagrinėjamas laikotarpis apima parapijų tinklo kūrimą ir plėtimą, todėl klebonų skaičius šalyje kito. Iki Vytauto mirties 1430 m. Vilniaus vyskupijoje buvo įsteigtos 27 parapijos, 1500 m. jų buvo apie 130, o XVI a. viduryje – 259.⁶⁵ XV a. pabaigoje Žemaičių vyskupijoje buvo įsteigta 19 bažnyčių, o XVI a. viduryje buvo 45 parapijos.⁶⁶ Taigi, idealiu atveju abejose vyskupijose XVI a. pradžioje turėjo būti apie 150, o XVI a. viduryje – 300 klebonų. Sunku įvertinti koks buvo realus jų skaičius, nes dalis parapijų vakuodavo, dalis

⁵⁹ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 61.

⁶⁰ LM 12/12, nr. 720, p. 558–559.

⁶¹ CD, nr. 18, p. 32; nr. 19, p. 33.

⁶² LM 12/12, nr. 766, p. 611–612.

⁶³ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 61.

⁶⁴ Tokia privilegija popiežiaus gali būti suteikiama už nuopelnus dvasininkui asmeniškai arba kuriai nors konkrečiai bažnyčiai (infulatūrai), kurios kiekvienas klebonas turi infulato garbės teises. V. Dolinskas, Gotikos epochos Vilniaus Katedros lobynas. Istorinės pastabos, *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius, 2002, p. 230, 238.

⁶⁵ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 71.

⁶⁶ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 69.

dvasininkų turėdavo sukaupę keletą parapiinių beneficijų, be to, XVI a. antroje pusėje bažnyčias pradėjo užiminėti protestantai.

1.2. *Altaristos*

Altarijos beneficiją sudarė bažnyčioje pastatytas atskiras altorius ir jį aptarnavusio dvasininko aprūpinimas. Šias beneficijas turėję dvasininkai vadinti altaristomis arba kapelionais (*altarista, altaris rector, алтариста, олтариста, capellanus, каплан, капличъникъ*). Altarija buvo savarankiška bažnytinė beneficija, su parapine bažnyčia susijusi tik tiek, kad glaudėsi po jos stogu, todėl altarista buvo nepriklausomas nuo klebono.

Lenkijoje, kaip taisyklė, altarijos buvo steigiamos miestuose – katedrose, koleginese bei parapinese bažnyčiose – ir tik pavieniais atvejais žymesnėse kaimo parapijose.⁶⁷ J. Ochmański duomenimis, Vilniaus vyskupijoje iki XVI a. vidurio buvo įsteigtos 128 altarijos 83 parapijose, kas sudarė 32 % visų parapiinių bažnyčių.⁶⁸ Kiti tyrinėtojai pateikia dar didesnį skaičių – apie 160 altarijų.⁶⁹ Beveik trečdalyje (29 %) bažnyčių, kuriuose buvo įsteigtos altarijos, jų buvo daugiau nei viena – nuo 2 net iki 6. G. Błaszcykas surinko duomenis apie Žemaičių vyskupijos altarijas – čia buvo 20 altarijų 9 bažnyčiose (22 % visų parapiinių bažnyčių).⁷⁰ Įsteigti altariją buvo paprasčiau nei funduoti bažnyčią, tačiau jos greičiau ir nunykdavo, todėl altarijų skaičius nuolat kito.

Altaristų užduotis buvo prie beneficijos altoriaus aukoti fundacijoje nurodytą mišių skaičių, sielovadinių pareigų jie neturėjo. Lenkijoje aptariamam laikotarpiu atskirais atvejais altarista būdavo įpareigojamas

⁶⁷ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 162.

⁶⁸ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 80.

⁶⁹ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 73.

⁷⁰ G. Błaszcyk, *Diecezja żmudzka*, p. 201–202.

pagelbėti klebonui teikti sakramentus.⁷¹ Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose altarijų fundacijose tokie įpareigojimai neminimi.

Altaristų pareigos buvo gana nedidelės (dažnai aprūpinimas taip pat), todėl Lenkijoje buvo gana paplitusi praktika, kad altaristos patys nereziduodavo ir samdydavo kitą kunigą.⁷² LDK šis reiškinys taip pat sutinkamas. Pavieniais atvejais net vyskupai ir kanauninkai turėdavo altarijų beneficijų. Galimybė, kad mišias laikytų ne pats altarista, būdavo numatoma ir fundacijų aktuose. Kita vertus, neįmanoma atsekti, kiek tokia pavadavimo praktika buvo paplitusi. Vienintelis paliudijimas apie altaristos susitarimą su kitu kunigu yra Polonkos vicealtaristos (*vicegerens altariatae*) paminėjimas 1529 m.⁷³

1.3. Mansionarijai

XV a. atsirado nauja kunigų grupės gyvenimo forma prie parapijos – mansionarija, kurią sudarė keletas kunigų vadintų mansionarijais ir jų vyresnysis prepozitas.⁷⁴ Mansionarijų pareiga buvo Švč. Mergelės Marijos (mažųjų) valandų, vadinamo kursto (*Cursus B. Mariae Virginis*) viešas atlikimas. Vilniaus vyskupijoje mansionarijos buvo įsteigtos šešiose parapijose: 1518 m. – Volpoje,⁷⁵ 1521 m. – Ganiondze,⁷⁶ 1524 – Naujuosiuose Trakuose,⁷⁷ 1538 m. – Trobose (Trobų mansionarijus minimas 1510 m.⁷⁸),⁷⁹ 1561 m. – Gardine,⁸⁰ XVI a. pirmojoje pusėje – Geranainyse.⁸¹ Tuo tarpu Žemaičių vyskupijoje nebuvo nė vienos parapijos su mansionarija.

⁷¹ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 106–107.

⁷² Ten pat.

⁷³ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 312; LKD, nr. 1743.

⁷⁴ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 60.

⁷⁵ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 156, l. 125v–126v.

⁷⁶ Ten pat, nr. 170, l. 133r–134v.

⁷⁷ LM 12/12, nr. 720, p. 558–559.

⁷⁸ LMABRS, f. 6, b. 97.

⁷⁹ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 233, l. 197.

⁸⁰ LM-107, l. 185r–190v.

⁸¹ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 257, l. 218/ LM 1/1, nr. 60/ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 179.

Mansionariją sudariusių kunigų skaičius įvairavo priklausomai nuo fundatoriaus valios. Vilniaus vyskupijoje jų būdavo keturi arba šeši. Po šešis mansionarius turėjo būti Gardine, Ganiondze ir Naujuosiuose Trakuose, o Trobose, Yvijoje ir Volpoje – po keturis. Fundatoriai numatydavo išlaikymą ne tik mansionarijams, bet ir bažnyčios tarnams ne kunigams: Ganiondze ir Yvijoje nurodyta laikyti po vieną klieriką, Volpoje – bažnyčios tarną, Gardine – mokyklos rektorių.

Nuo fundatoriaus valios priklausė ne tik kunigų skaičius, bet ir mansionarijos vidinė sąranga ir organizacija. Prie parapinių bažnyčių įsteigtose mansionarijose kunigų bendrijos vyresniuolu tapdavo klebonas, vadintas prepozitu. Volpoje ir Ganiondze mansionarijos buvo įsteigtos prie parapinių bažnyčių koplyčių, todėl čia būta kitokios tvarkos. Volpoje mansionarijai vyresnįjį prepozitą turėjo išsirinkti iš savo tarpo, o Ganiondze juo tapdavo koplyčios kapelionas. Gardine mansionarija buvo įsteigta klebono Adomo Pilchovskio iniciatyva. Nerezidavęs klebonas pasirūpino, kad mansionarija atitiktų vietos poreikius. Privilegijoje numatytas išlaikymas šešiams kunigams: viceprepozitui, dviems nuolatiniams mansionarijams ir trim metiniams. Viceprepozitas ir nuolatiniai mansionarijai įpareigoti rūpintis parapijiečių sielovada.⁸² Taigi iš esmės viceprepozito pareigos atitiko kamendoriaus, o dviejų mansionarijų – vikarų.

Mansionarijų skyrimo tvarka buvo panaši, kaip klebonų ar altaristų – juos patrono teikimu skirdavo vyskupas. Gardino prepozitai turėjo vyskupui teikti viceprepozitą ir du nuolatinius (*perpetuos*) mansionarius, o samdant tris kitus, vadintus *manuales* vyskupo skyrimo nereikėjo.

⁸² LM 107, l. 188r.

1.4. Vikarai ir kamendoriai

Šaltiniuose vikarai vadinti: *vicarius*, *vicerektor*, vienu atveju – vikarijos kunigas *каплан викарей*.⁸³ Prie vikarų būtų galima priskirti ir kunigus, kurie šaltiniuose taip ir įvardijami, nurodant, iš kurios jie parapijos, bet nekonkretizuojant pareigų.

Svarbiausia vikarų pareiga buvo padėti klebonui sielovados darbe, tiek teikiant sakramentus, tiek mokant tikėjimo tiesų. Jei klebonas nereziduodavo arba neturėdavo kunigo šventimų, tuomet vikaras tapdavo atsakingas už parapijiečių sielovadą. Dažnai fundacijose primenama, jog įpareigojimą laikyti nurodytą mišių skaičių klebonas gali vykdyti pats arba tai pavesti vikarui – *per se aut per vicarium*. 1518 m. Barbora Butrimienė apdovanodama Šiaulėnų bažnyčią nurodė klebonui samdyti tris vikarus ir su jais drauge laikyti mišias.⁸⁴ Prijungtose parapijose nuolatiniai vikarai galėjo perimti beveik visas klebono funkcijas. 1558 m. Vitebsko parapija buvo prijungta prie Vilniaus kapitulos, o parapiją aptarnavo nuolatinis vikaras.⁸⁵ Nors daugeliu aspektų Vitebsko vikaro veiklą galima tapatinti su klebono pareigomis, vis dėl to jis buvo kapitulos samdomas, o beneficiją valdė su kapitula įgaliojimu – šaltiniuose jis vadintas ne tik vikaru, bet ir kapitulos vietininku bei urėdu.⁸⁶

Klebonas samdydavo vikarus savo nuožiūra. Tai daryti Bažnyčia įpareigojo tik tuo atveju, jei klebonas negyveno savo parapijoje arba jei nemokėdavo vietos kalbos.⁸⁷ Vyskupai pradėjo griežčiau kontroliuoti, ar nereziduojantys klebonai samdo vikarą, tik XVI a. pabaigoje, pradėjus diegti katalikiškąją Reformą. Samdyti vikarą, kaip ir bažnyčios tarnus, kleboną galėjo įpareigoti bažnyčios fundatorius, numatydamas atskirą vikaro aprūpinimą arba

⁸³ LM 39, l. 541r–542 r.

⁸⁴ CM, nr. 128, p. 200–201

⁸⁵ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 265, l. 229r–231r.

⁸⁶ LMABRS, f. 43, b. 23267.

⁸⁷ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 89.

nurodydamas jį išlaikyti iš bendrų bažnyčios pajamų.⁸⁸ Vilniaus vyskupijoje fundatorių nurodymai, kad klebonas laikytų vikarą, aptinkami nuo XV a. vidurio. Pirmasis vikaras Žemaičių vyskupijoje paminėtas 1498 m.⁸⁹

Bažnyčios vikarų kontrolė buvo minimali. Tiesa, siekta, kad vikarais nebūtų samdomi abejotinos reputacijos klajojantys kunigai. Lenkijoje nuo XIII a. bažnytinės provincijos susirinkimuose reikalauta, kad klebonai nesamdytų vikarų be vyskupo arba arkidiakono žinios.⁹⁰ 1528 m. Vilniaus dieceziniame sinode taip pat išreikštas susirūpinimas, kad vikarais nebūtų samdomi klajojantys kunigai.⁹¹

Vikarai paprastai gyvendavo savo namelyje (*domunculum*).⁹² 1520 m. Dusetų bažnyčios fundacijoje išskirtas sklypas vikaro nameliui pastatyti,⁹³ 1526 m. Veisiejų bažnyčios fundacijoje – vikaro ir mokytojo nameliams.⁹⁴ Tačiau klebono samdomi kunigai galėjo įsikurti ir klebonijoje. Vikarai atskiro namo neturėjo Vitebske – bažnyčios karčemų nuomininkas įpareigotas kamendoriui, vikarui ir bažnyčios tarnui kas vakarą pristatyti vakarienę į kleboniją.⁹⁵ 1529 m. Nočios bažnyčios fundacijoje beneficijai padovanotas sklypas *pro curia plebano et ministris Ecclesiae construenda*.⁹⁶

Lenkijoje XVI a. pirmojoje pusėje vikarai buvo samdomi bent pusėje parapijų. XVI a. pr. Gniezno arkivyskupijos keturiuose arkidiakonatuose vikarai buvos samdomi vidutiniškai 67% parapijų (atskiruose arkidiakonatuose nuošimtis varijavo nuo 50 iki 89 %).⁹⁷ 1513–1539 m Krokuvos vyskupijoje

⁸⁸ Samdyti vikarą nurodyta šiose fundacijose: 1489 m. Losko (CD, nr. 362, p. 422–423), 1520 m. Dusetų (LMABRS, f. 256, b. 2812), 1524 m. Alytaus (VUBRS f. 43, b. 5367; LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 190, l. 156r–157v), 1526 m. Daugėliškio (LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 195, l. 161v), 1530 m. Gegužinės (VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, 161r.), 1553 m. Jasionovkos (LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 262, l. 227v–228r/ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 184r).

⁸⁹ G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 227.

⁹⁰ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 88.

⁹¹ J. Sawicki, *Synody diecezji wileńskiej*, p. 119.

⁹² E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 93.

⁹³ LMABRS, f. 256, b. 2812.

⁹⁴ LM 12/12, nr. 765, p. 609.

⁹⁵ LM 251, l. 26v–29r.

⁹⁶ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, 159v.

⁹⁷ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 94.

vikarai sutinkami 51% visų parapijų.⁹⁸ O štai Plocko vyskupijoje vikarų buvo kur kas daugiau – čia vienai parapijai teko vidutiniškai du vikarai.⁹⁹

Neįmanoma pasakyti, kokioje dalyje Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapijų buvo samdomi vikarai. Šaltiniuose vikarai sutinkami daug rečiau nei klebonai ar altaristos, nes jų buvo mažiau, be to, dėl ekonominių ir socialinių veiksnių šaltiniuose jie minėti rečiau. Vikarai ir kiti kunigai samdiniai neturėjo beneficijų, taigi kur kas rečiau įsiveldavo į teisinius konfliktus dėl turto, o dėl menkesnio socialinio statuso rečiau nei beneficijas turėję dvasininkai buvo kviečiami liudyti dokumentų, taip pat nebuvo tikslo jų įvardinti bažnyčių fundacijų ar donacijų aktuose. O šiose šaltinių grupėse kaip tik dažniausiai minimi klebonai ir altaristos. Dalis vikarų galėjo būti šaltiniuose įvardinti kaip kunigai, nepažymint jų turėtų pareigų.

Nors pasitaikydavo kad vienoje bažnyčioje tarnaudavo keletas vikarų, bet tai veikiau išimtiniai atvejai ir retai kada klebonas laikydavo daugiau nei vieną pagalbininką. Didesnis vikarų skaičius galėjo būti tik didelėse ir turtingose parapijose, kuriuose būta altorių, mat vikarai taip pat galėdavo eiti altaristos pareigas.¹⁰⁰ 1521 m. Viduklėje buvo net trys vikarai, panašu, kad klebonas Jurgis parapijoje rezidavo, nes nežinoma apie jokiais kitas jo turėtas beneficijas, be to jis iš apylinkės bajorų supirkinėjo žemę.¹⁰¹

Kamendorius (*commendarius*) buvo klebono pavaduotojas, dirbdavęs tiek vakuojančiose parapijose, tiek ir nevakuojančiose. Pirmu atveju jo funkcijos buvo artimesnės klebonui, o antruoju – vikarui.¹⁰² Kamendoriaus ir vikaro samprata buvo persipynusi (panašiai kaip kapeliono ir altaristos) – 1579 m. Kražiuose nereziduojančio klebono samdytas kunigas Jonas vizitatoriui prisistatė kaip vikaras arba kamendorius.¹⁰³ 1556 m. Vitebsko karčemų nuomos

⁹⁸ Ten pat, p. 102.

⁹⁹ Ten pat, p. 104.

¹⁰⁰ G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 227.

¹⁰¹ LMABRS, f. 256, b. 4278, 4279, 4281.

¹⁰² E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 120.

¹⁰³ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 166.

sutartyje šios dvi pareigos išskirtos – nuomininkas įpareigotas išlaikyti kamendorių ir vikarą, tiesa, abiem jiems numatytas vienodas atlygis.¹⁰⁴ Lenkijoje vakuojančiose parapijose dažniausiai kamendoriais tapdavo jos vikarai, savo ruožtu ketvirtadalis kamendorių po keleto mėnesių tapdavo parapijos klebonais.¹⁰⁵ Aptikta 15 šaltiniuose paminėtų kamendorių, visi iš Vilniaus vyskupijos. Trim atvejais žinoma, kad parapija turėjo kleboną, dviem atvejais klebonas nerezidavo.

1.5. Lektoriai, gracialistos

Lektorių (*lector*) svarbiausia funkcija buvo šv. mišių laikymas. Paprastai juos samdydavo altaristos, kurie patys asmeniškai negalėdavo laikyti mišių prie savo altoriaus. Lenkijoje šaltiniuose lektorais kai kada vadinti ir altaristos.¹⁰⁶ Vilniaus vyskupijos parapijose aptariamu laikotarpiu paminėti vos du lektoriai – 1472 Naujųjų Trakų lektorius Stanislovas¹⁰⁷ ir 1532 m. – Ščiutino lektorius Jonas.¹⁰⁸ Abiejuose šiose parapijose buvo altarijos.¹⁰⁹

Gracialista buvo konkrečioje bažnyčioje dirbantis kunigas, kuris neturėjo beneficijos, tačiau neišlaikė jo ir klebonas, o pragyvendavo iš aukų, surinktų už religinius patarnavimus.¹¹⁰ Iš čia ir pavadinimas nuo lotyniško žodžio *gratia*, reiškiančio malonę.¹¹¹ Lenkijoje vyskupai siekdami kontroliuoti klajojančius dvasininkus, reikalavo, kad gracialistos užimtų vakuojančias klebonų vietas arba samdytųsi kaip vikarai ar bažnyčios tarnai.¹¹² Vilniaus ir Žemaičių vyskupijos parapijose jų beveik nebuvo: 1522 m. paminėtas Zarasų

¹⁰⁴ LM 251, l. 26v–29r.

¹⁰⁵ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji Warmińskiej w latach 1525–1821, część 1*, Olsztyn 2000, p. 33.

¹⁰⁶ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 116–117.

¹⁰⁷ CD, nr. 278, p. 325

¹⁰⁸ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 218, l. 184

¹⁰⁹ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 90.

¹¹⁰ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 4, Warszawa, 1953, p. 607.

¹¹¹ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 118.

¹¹² Ten pat, p. 119.

gracialista,¹¹³ 1529 m. – Polonkos¹¹⁴ ir 1523 m. vienas Žemaičių vyskupijoje.¹¹⁵

1.6. Bažnyčios tarnai ir mokytojai

Bažnyčios tarnai ir mokytojai nebuvo dvasininkai – kuomet drauge minimas vikaras ir bažnyčios tarnas, kone visada pažymima, kad pirmasis yra (arba turi būti) kunigas (*kniaz, presbyter, sacerdos*), o bažnyčios tarnams tai netaikoma. Tačiau šie klebono samdyti pasauliečiai buvo svarbūs pilnaverčiam parapiinės bažnyčios kaip religinio ir švietimo centro funkcionavimui. Dėl šių priežasčių yra prasminga skirti jiems dėmesio.

Dažnai, kai fundatoriai kleboną įpareigodavo laikyti vikarą, greta paminimas ir bažnyčios tarnas – lot. *minister ecclesiae*, rus. *мучмп*. J. Ochmańskis teigia buvus tokius tarnus: patarnaujantis klebonui, vargonininkas, kantorius bei mokytojas. Kaip pavyzdį tyrinėtojas nurodo 1611 m. Jeronimo Chodkevičiaus privilegiją *Rosi* bažnyčiai.¹¹⁶ Tuo tarpu G. Błaszczukas, kiek nuodugniau apžvelgęs galimą šios sąvokos turinį, išskyrė plačiąją ir siaurąją jos reikšmes. Pirmuoju atveju bažnyčios tarnu gali būti pavadintas bet kuris su bažnyčia susijęs ir klebonui pavaldus asmuo, tiek dvasininkas (vikaras, klierikas), tiek pasaulietis. Tačiau tyrinėtojas teigia, jog kur kas dažniau terminas *minister ecclesiae* taikytas mokytojui, kuris taip pat padėdavo klebonui bažnyčioje ir tikriausiai ne visada būdavo kunigas.¹¹⁷ E. Wiśniowski atlikta Laskio beneficijų knygoje vartotos terminijos analizė atskleidė, kad Krokuvos vyskupijoje *minister ecclesiae* terminas beveik visuomet reiškė mokytoją.¹¹⁸

¹¹³ *Pergamentų katalogas*, nr. 260 / VUBRS, f. 57, B-53, b. 44., 283r / LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 173, l. 136v–138v.

¹¹⁴ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 312 r.

¹¹⁵ LM 12/12, nr. 763, p. 606.

¹¹⁶ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 91.

¹¹⁷ G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 214.

¹¹⁸ E. Wiśniowski, Uwagi na temat sieci szkół parafialnych w Polsce na przełomie XV/XVI wieku, *Nauczanie w dawnych wiekach. Edukacja w średniowieczu i u progu ery nowożytnej Polska na tle Europy*, pod redakcją W. Iwańczaka, K. Brachy, Kielce, 1997, p. 13–21.

Parapinių mokyklų mokytojai šaltiniuose vadinti: *bacalaureus*, *rector scholae*, *magister*, *magister scholae*, *minister*. Mokytojas ne tik mokė vaikus, bet ir patarnavo bažnyčioje.¹¹⁹ Dauguma mokytojų ėjo ir zakristijonų bei kantorių pareigas, o kai klebonas nereziduodavo, prižiūrėdavo ir bažnyčios pastatus.¹²⁰

Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose parapinės dvasininkijos įvairovė, palyginus su situacija Lenkijoje, buvo ganėtinai skurdi: be klebono, aptinkami vikarai, kamendoriai, bažnyčios tarnai ir mokytojai, būta kelių bažnyčių su mansionarijų fundacijomis. Tačiau šaltiniuose neminimi zakristijonai, lektorai, pamokslininkai, vos keletas gracialistų.

1.7. Dvasininkų skaičius vienoje parapijoje

1579 m. T. Pekulo vizitacija yra pirmasis šaltinis, atskleidžiantis, kiek vienu metu buvo dvasininkų dalyje Žemaičių vyskupijos parapijų. Vilniaus vyskupijos atveju neturime jokio analogiško šaltinio. Dėl šių priežasčių, siekiant išsiaiškinti, kiek vienu metu vienoje parapijoje galėjo būti dvasininkų, vėlgi tenka pasikliauti pavieniais ir atsitiktiniais šaltiniais, kuriuose paminėta keletas tos pačios parapijos dvasininkų. Rasta 131 toks atvejis, apimantis 74 parapijas ir 325 dvasininkus. Dažniausiai žinoma apie du vienoje parapijoje dirbusius dvasininkus (87), ketvirtadalyje parapijų buvo po tris dvasininkus (29), pavieniai atvejai daugiau nei tris – po keturis (10), penkis (3) ar net šešis (2).

Svarbi aplinkybė, didinusi dvasininkų skaičių vienoje parapijoje, buvo altarijų fundacijų populiarumas. Daugiau nei pusėje parapijų (64%), kuriose vienu metu dirbo daugiau nei vienas dvasininkas, buvo viena ar keletas altarijų. 1553–1559 m. net šeši altaristos buvo Ašmenoje, o Ukmergėje – penki, Vsieliube – keturi, Svyriuose – trys, o 1521 m. – keturi, 1522 m. po tris altaristas buvo Pabaisko ir Betygalos parapijose.

¹¹⁹ E. Wiśniowski, Uwagi na temat sieci szkół parafialnych, p. 15.

¹²⁰ L. Jovaiša, Religinis gyvenimas viduramžių Žemaitijoje, p. 120.

Vikarai paminėti mažiau nei pusėje aptariamų parapijų – 53 (40%). Tokį nedidelį skaičių galima paaiškinti jau anksčiau aptartu šaltinių ribotumu. Keliose parapijose vikarų buvo daugiau nei vienas: 1521 m. Viduklėje buvo net trys vikarai, o 1526 m. minimi du;¹²¹ 1514 m. Luokėje – du;¹²² 1541 m. Šalčininkėliuose paminėtas kamendorius ir vikaras,¹²³ o 1564 m. Vitebske – vikaras ir nuolatinis vikaras.¹²⁴ Paprasčiausia paaiškinti paskutinį atvejį – 1558 m. Vitebsko parapija buvo atiduota Vilniaus kapitulai. Kapitula paskyrė nuolatinį Vitebsko vikarą, atlikusį klebono priedermes, kuris savo ruožtu pagalbai samdė vikarą. G. Błaszczykas atkreipė dėmesį į didesnį vikarų skaičių Viduklėje ir šį reiškinį aiškino tuo, kad Viduklėje buvo Žemaičių vyskupo dvaras ir vyskupai, XVI a. dažnai patys laikę šią parapiją, skyrė daugiau dėmesio vikarų samdymui.¹²⁵ Tačiau abiem atvejais nežinoma, kad Viduklės klebonas būtų turėjęs kitų beneficijų, todėl bus svarbesnis kitas istoriko pastebėtas aspektas – geras Viduklės parapijos aprūpinimas.

Didesnis skaičius dvasininkų turėjo būti parapijose, turėjusiose mansionarijų fundacijas. Paprastai būdavo numatomas išlaikymas keturiems arba šešiams mansionarijams, tačiau, veikiausiai, toks dvasininkų skaičius būdavo tik pradžioje. 1518 m. steigiant Volpos mansionariją buvo skirtas išlaikymas keturiems dvasininkams,¹²⁶ toks skaičius mansionarijų ir paminėtas 1520 m.¹²⁷ Be jų, Volpoje tuo metu dar buvo klebonas ir altarista. Taigi iš viso susidarė solidi šešių dvasininkų kompanija. 1562 m. naujai įsteigus Gardino prepozitūrą buvo teikti du nuolatiniai mansionarijai, o metais anksčiau – viceprepozitas.¹²⁸ Trys mansionarijai turėjo būti samdomi klebono, dėl to, suprantama, nepaminėti teikime vyskupui. Taigi tikėtina, kad 1562 m. drauge su nereziduojančiu klebonu-prepozitu Gardino prepozitūroje buvo net septyni

¹²¹ LMABRS, f. 256, b. 4278, 4279; G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 212.

¹²² LMABRS, f. 21, b. 1392.

¹²³ LM 230/11, nr. 14, p. 15.

¹²⁴ LKD, nr. 121, 2084.

¹²⁵ G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 213.

¹²⁶ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 156, l. 125v–126v.

¹²⁷ LMABRS f. 43, b. 204, l. 132r–133r.

¹²⁸ LM, 107, 185r–189v.

dvasininkai. Daugiau nėra paliudijimų apie keletą vienos parapijos mansionarijų – žinomi tik pavieniai.

Vienu metu du ir daugiau dvasininkų dažniausiai būdavo pakankamai turtingose parapijose (žr. lentelę nr. 1). 1579 m. Kražių miestelėnai prisiminė, kad kadaise per Velykas susirinkdavo net dvylika kunigų, neskaitant klebono, nes parapija didelė (ir viena turtingiausių Žemaitijoje).¹²⁹ Betygalos parapijiečiai pasakojo, kad kadaise dėl žmonių daugybės būdavo trys kunigai.¹³⁰ Įdomiau apžvelgti, kaip buvo sutelkiamas didesnis dvasininkų skaičius skurdžiausiai aprūpintose parapijose. Didesnėje jų dalyje buvo po altariją, o Eišiškėse – net dvi. Altaristos turėjo atskirą beneficiją, todėl parapijos aprūpinimas nedarė didesnės įtakos jų (ne)buvimui. Kita vertus, net skurdžiausių parapijų klebonai taip pat įstengdavo samdyti vikarus. Paminėti šių labai varganai aprūpintų parapijų vikarai: Polonkos (1501–1502 ir 1529), Medininkų (1508), Ožų (1524–1525), Karmėlavos (1531), Graužiškių (1510), Kernavės (1529). Tai, kad parapijos beneficijos turtingumas nebūtinai reiškė mažiau intensyvų religinį gyvenimą gali įrodyti Polonkos pavyzdys. 1529 m. paminėti net trys Polonkos dvasininkai: klebonas, vikaras ir vicealtarista.¹³¹ Vicealtaristos paminėjimas suponuoja, kad būta ir altaristos, kuris matyt nerezidavo. Šį atvejį galima sieti su bendrai Polonkoje pastebimu intensyvesniu religiniu gyvenimu – išlikę itin daug smulkių užrašymų bažnyčiai, 1502 m. čia buvo įsteigta brolija.

¹²⁹ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 184.

¹³⁰ Ten pat, p. 120.

¹³¹ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, 312r.

Lentelė nr. 1. Dvasininkų skaičiaus vienoje parapijoje ir bažnyčių turtingumo koreliacija.

	L. turtingos	Turtingos	Vidutinės	Varganos	L. varganos	Nežinoma	Viso
2	3	20	24	10	12	18	87
3	3	11	5	3	4	3	29
4	0	4	2		1	3	10
5	1	2	0	0	0	0	3
6	0	2	0	0	0	0	2
Viso	7 (5%)	39 (29%)	31 (24%)	13 (10%)	17 (13%)	24 (19%)	131

Chronologinė duomenų analizė pagrindžia prielaidą, kad XVI a. antrojoje pusėje dėl reformacijos dvasininkų skaičius sumažėjo, nes 15 nagrinėjamų atvejų žinoma iš XV a. paskutinių dešimtmečių, 80 – iš XVI a. pirmosios pusės, o XVI a. trečiam ketvirčiui tenka 35 atvejai. Tokią prielaidą patvirtina ir Žemaičių vyskupijos vizitacijos medžiaga – ne vienoje parapijoje gyventojai prisiminė dirbus daugiau kunigų, taip pat skundėsi, kad negali rasti tinkamo kunigo. Sumažėjusį dvasininkų skaičių parapijose būtų galima aiškinti ir šaltinių situacija – grupės dvasininkų dažniausiai minimos parapiinių bažnyčių ir altarijų steigimo arba apdovanojimo aktuose, o XVI a. antrojoje pusėje dažniau beneficijos buvo atiminėjamos, nei stegiamos naujos. Kita vertus, bent iš dalies minėtus veiksnius turėjo kompensuoti auganti raštijos reikšmė, taigi ir didėjantis šaltinių skaičius bei įvairovė.

Lenkijoje XVI a. pirmojoje pusėje dvasininkų skaičius, tenkantis vienai parapijai, skirtinguose regionuose įvairavo nuo pusantro iki trijų. Miesto parapijose dvasininkų paprastai būdavo daugiau – apie keturis-penkis, tuo

tarpu kaimuose – nuo vieno iki trijų.¹³² Didesnis dvasininkų skaičius miestuose buvo būdingas visai katalikiškajai Vakarų Europai.¹³³ Taip pat pastebima tendencija, kad dvasininkų skaičius buvo didesnis turtingesnėse parapijose.¹³⁴ Tiek viduramžiais, tiek naujaisiais laikais Lenkija pagal dvasininkų skaičių ženkliai atsiliko nuo Vakarų Europos kraštų.¹³⁵

Nėra galimybių palyginti šių duomenų su situacija Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose. Atsižvelgiant į bendrą tendenciją, kad žvelgiant iš vakarų į rytus Bažnyčios organizacija buvo tolydžio silpnesnė, galima numanyti, kad Lietuvoje dvasininkų skaičius buvo kiek mažesnis nei Lenkijoje. Surinkti duomenys leidžia daryti prielaidą, kad pora dvasininkų parapijoje nebuvo neįprastas reiškinys. Beveik trečdalyje visų parapijų buvo altarijos, kai kada net keletas jų. Net jei vikarų ir bažnyčios tarnų sandymas nebuvo visuotinė praktika, XVI a. pirmojoje pusėje atskirose parapijose tai daryta gana nuosekliai. Juolab tikėtina, kad kunigų samdinių buvo kiek daugiau nei jų žinoma.

¹³² E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 148.

¹³³ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 134.

¹³⁴ Ten pat, p. 141.

¹³⁵ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 152; S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 135.

2. Parapinė dvasininkija – dvasininkų luomo dalis

Norint adekvačiai suvokti parapinės dvasininkijos statusą vietos bendruomenėje, itin svarbu įvertinti, kiek patys dvasininkai save suvokė kaip išskirtinį visuomenės sluoksnį, ar būta bendros dvasininkų savimonės, kokie svarbiausi veiksniai lėmė jos formavimąsi. Ieškant atsakymų į šiuos klausimus labai svarbus yra išskirtinis dvasininkų juridinis statusas, nes atskira teisė buvo vienas svarbiausių luomo atributų. Svarbi buvo ir vidinė luominė konsolidacija, pagrįsta visuotinės ir lokalsios Bažnyčios organizacija ir struktūra. Įvertinus visus šiuos veiksnius galima bandyti atsakyti į klausimą, kas siejo parapinę dvasininkiją su kitais Bažnyčios tarnais, įvertinant tiek formalius, tiek asmeninius ryšius.

2.1. Dvasininkijos teisinis statusas

1178 m. popiežiaus Aleksandro III dekretas *Et si cleri* nustatė, kad dvasininkai neturi būti teisiami pasaulietiniuose teismuose.¹³⁶ Dvasininkų teisė nebūti teisiamiems pasaulietinio teismo ir atsakyti į ieškinius tik bažnytiniame teisme vadinta *privilegium fori*.¹³⁷ Kiekvienoje valstybėje, priklausomai nuo vietos sąlygų, skyrėsi šios privilegijos apimtis ir turinys. Šį reiškinį aptarti galima dviem lygmenimis – norminiu ir praktiniu. Norminiai aktai reguliavo Bažnyčios ir valstybės teisminių institucijų kompetencijų santykį ir ribas, tačiau turimų juridinių teisių realizavimas priklausė ir nuo daugelio kitų veiksnių – Bažnyčios teisminių institucijų brandos ir veiksnio, pačių dvasininkų intereso ginti savo teises, visuomenės lūkesčių ir kt.

Teisė. Bažnytinių teismų kompetencijų ribas lėmė trys svarbiausi veiksniai: Bažnyčios siekis visas bylas, liečiančias jos turtą bei dvasininkus, eliminuoti iš pasaulietinio teismo kompetencijos, valdovo interesas išlaikyti kontrolę ir nemažinti valdų, nuo kurių atliekama karinė tarnyba, ir bajorijos

¹³⁶ St. C. Rowell, Ginčai ir jų sprendimas, p. 13.

¹³⁷ Z. Kaczmarczyk, *Monarchia Kazimierza Wielkiego organizacja Kościoła*, Poznań, 1946, p. 189.

nepasitenkinimas išskirtine Bažnyčios padėtimi. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje visos trys suinteresuotos šalys aktyviai pradėjo ginti savo pozicijas nuo XVI a. pradžios. Svarbiausiu nesutarimų objektu tapo bylos dėl žemės. 1529 m. Žygimanto Senojo privilegijų serija žymi tiek bažnytinio teismo vystymąsi, tiek bajorijos pasipriešinimą tam. Ypatingai svarbi 1542 m. privilegija, apibrėžianti teismo dėl bažnytinių valdų taisyklės. Ji nustatė bylinėjimosi tvarką, kai dvasininkai teisėsi su pasauliečiais dėl žemės. Pagrindinis šios tvarkos principas – byla turi būti sprendžiama pakviestosios šalies teisme. Kai pakviestoji pusė buvo dvasininkas – vyskupo (katalikų ar stačiatikių), o kai pasaulietis – žemės teisme. Dėl bylos išnagrinėjimo abiem atvejais teisėjai turi paskirti komisorius, kurių abi šalys pasirinktų po lygų skaičių. Kitas svarbus momentas – byla turi būti išnagrinėta pagal LDK, o ne pagal kanonų teisę. Apeliacinė instancija išlieka valdovo teismas. Tokia teismo struktūra tapo vėliau atsiradusio *Tribunal Compositi Judici* pagrindu.¹³⁸

Teisės norma, draudžianti bylinėtis bažnytniame teisme dėl pasaulietinių dalykų įtvirtinta Antrajame Lietuvos Statute (1566 m.), tačiau teisminėje praktikoje ją vadovautasi ir anksčiau. 1528 m. Giedraičių klebonas Stanislovas Mlekus bažnytniame, o vėliau valdovo teisme bylinėjosi su kunigaikščiais Giedraičiais dėl pažeisto pačių kunigaikščių bažnyčiai užrašyto karčemų laikymo monopolio. Žygimantas Senasis bylos sprendime išdėstė, kad nevalia dėl tokių ieškinių kreiptis į bažnytinį teismą, o bylą reikia kelti jo arba ponų tarėjų teisme.¹³⁹ Antrajame Lietuvos Statute šis principas įtvirtintas – dvasininkams uždrausta šaukti pasauliečius į bažnytinį teismą dėl pasaulietinių dalykų. Taip pat uždrausta ir patiems pasauliečiams dėl pasaulietinių dalykų bylinėtis bažnytniame teisme. Už šių nuostatų nesilaikymą numatoma piniginė bauda ir ieškinio praradimas.¹⁴⁰ Šis straipsnis pakartotas ir Trečiajame Lietuvos

¹³⁸ W. Meysztowicz, *Dobra kościelne jako przedmiot uprawnień w prawie W. Ks. Litewskiego*, Wilno, 1935, p. 97–98.

¹³⁹ LM 224/4, nr. 257, p. 222.

¹⁴⁰ *Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года*, 3 sk., 26 str., p. 90.

Statute (1588 m.).¹⁴¹ Žemės bylos buvo išskirtos į atskirą grupę, pabrėžiant, kad jos priklauso pasaulietinei teisei, ir atribotos nuo bet kokio ryšio su bažnytiniu teismu.¹⁴² 1581 m. Varšuvos seime pagal Karūnos pavyzdį įsteigta nauja teismo institucija – Tribunolas *Compositi Judici*, sudarytas iš vienodo skaičiaus pasauliečių, skirtų LDK tribunolo, ir dvasininkų. Iš pradžių jų buvo po tris, o 1641 m. pridėtas dar vienas – nuo Smolensko vyskupijos. Tai turėjo būti apeliacinio teismo instancija, skirta visoms byloms dėl bažnytinių žemių.¹⁴³

Pašaukus dvasininką į pasaulietinį teismą kaip liudytoją, jis turėjo būti apklausiamas dvasiniame teisme. 1522 m. byloje dėl paveldėjimo liudytojais buvo pakviesti du dvasininkai: vienas katalikų – Smurgainių klebonas Stanislovas, ir vienas stačiatikių – Smurgainių popas. Abu juos valdovas pagal dvasinę teisę ir paprotį pasiuntė liudyti prieš hierarchus, kurių jurisdikcijai priklauso – kleboną prieš Vilniaus vyskupą, o popą prieš metropolitą.¹⁴⁴ 1536 m. Eišiškių kamendorius, liudijęs kriminalinėje byloje, taip pat buvo apklaustas dvasiniame teisme.¹⁴⁵ 1528 m. Maišiagalos kunigas Motiejus atsisakė liudyti bajorų byloje dėl sumušimų, motyvuodamas, kad yra „dvasinis asmuo“. Teisėjus toks atsisakymas sutrikdė, nes jie patarimo kreipėsi į Vilniaus vaivadą ir valdovą. Šie nurodė spręsti bylą be dvasininko liudijimo, nes yra pakankamai liudytojų pasauliečių.¹⁴⁶ Tačiau žinoma ir atvejų, kuomet dvasininkas liudijo valstybiniame teisme. 1529 m. Vilniaus katedros kapelionas Albertas valdovo teisme liudijo Žaludko klebono naudai byloje dėl dešimtinės.¹⁴⁷ Kiek nuosekliai buvo paisoma dvasininkų juridinės subordinacijos, nemaža dalimi priklausė ir nuo jų pačių valios. Tai patvirtina ir kitas pavyzdys, kuomet du dvasininkai skirtingai traktavo bylinėjimąsi dėl

¹⁴¹ *Статут Вяликага княства Літоўскага 1588*, 3 sk., 31–32 str., p. 127–130.

¹⁴² Ten pat, 3 sk., p. 129–130.

¹⁴³ W. Meysztowicz, *Dobra kościelne*, p. 102.

¹⁴⁴ LM 11/11, nr. 145.

¹⁴⁵ LM 19, nr. 141, p. 152.

¹⁴⁶ LM 225/6, nr. 16, p. 33.

¹⁴⁷ LM 229/10, nr. 72, p. 48.

nužudymo. 1559 m. Vilniaus kanauninkas Stanislovas Narkuskis perleido teisę bylinėtis dėl brolio nužudymo velionio žmonai Jadvygai, nes, kaip dvasininkas, negalėjo pateikti ieškinio „liečiančio gerklę“.¹⁴⁸ Tuo tarpu neįvardintas kunigas valdovo teisme bylinėjosi dėl brolio nužudymo.¹⁴⁹

Teisena. Lenkijoje Bažnyčia privilegijas įgijo per ilgesnį laiką, paraleliai plėtojantis jos organizacijai, tuo tarpu Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose, bent pirmą šimtmetį, turėjo kilti tam tikrų keblumų dvasininkams realizuoti turimą teisminį imunitetą. Aukščiausia teisminė valdžia vyskupijoje priklausė vietos ordinarui, tačiau bylas paprastai sprendavo jo paskirtas pareigūnas – oficiolas. Lenkijoje ši pareigybė atsirado XIII a. Kaip taisyklė, oficiolai rezidavo diecezijos centre, o jų jurisdikcijai priklausė visa vyskupijos teritorija.¹⁵⁰ Vilniaus vyskupijos oficiolas pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose paminėtas 1439 m.,¹⁵¹ o Žemaičių vyskupijoje kur kas vėliau – 1503 m.¹⁵² Greta oficiolo teisminėje srityje veikė ir vyskupo auditorius. Vilniaus vyskupijoje generalinis vyskupo auditorius bylas nagrinėjo nuo XVI a. pradžios, o Žemaičių vyskupijoje ši pareigybė paminėta tik Merkelio Giedraičio vyskupavimo laiku.¹⁵³

Žemaičių vyskupijos organizacinė struktūra formavosi lėčiau, todėl ir teisminės valdžios struktūros radosi vėliau ir buvo menkiau institucionalizuotos. Nuo XVI a. pradžios iki 1579 m. žinoma 11 Medininkų oficiolų, beveik visi jie buvo kanauninkai.¹⁵⁴ Detalesnių žinių apie jų veiklą teikia tik Žemaičių vyskupijos vizitacija. T. Pekului vizituojant Žemaičių vyskupiją oficiolo pareigas ėjo Varnių klebonas Martynas Goslickis, prisistatęs kaip *causarum auditor*. Vyskupas jam pavedė vesti bylas, nesuteikdamas jokio

¹⁴⁸ LM 249, l. 154.

¹⁴⁹ RIB t. 20, kn. 2, nr. 330, st. 1045.

¹⁵⁰ A. Gąsiorowski, I. Skierska, Oficjałaty okręgowe w późnośredniowiecznej archidiecezji gnieźnieńskiej, *Czasopismo prawnohistoryczne*, t. 47, 1995, zeszyt 1–2, p. 93.

¹⁵¹ Ten pat.

¹⁵² G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 93.

¹⁵³ Ten pat, p. 92.

¹⁵⁴ Ten pat, p. 93–94.

raštiško įgaliojimo.¹⁵⁵ Pagal savo jurisdikciją ir kompetenciją M. Goslickis veikiau gali būti lyginamas su Lenkijos regioniniais oficiolais.¹⁵⁶ Jis prisipažino visiškai neišmanęs kanonų teisės, o ginčus spręsdavo remdamasis bendra nuovoka; jei pasitaikydavo sudėtingesnis atvejis, kreidavosi į patarimo į kanauninkus.¹⁵⁷ Panašu, kad XVI a. pabaigoje Žemaitijos vyskupijoje Bažnyčios teismas išgyveno nuosmukį, nes veikė epizodiškai ir neturėjo didesnės reikšmės – jam aptarnauti pakako vieno kanonų teisės neišmanančio dvasininko, nesamdytas net raštininkas.

Vilniaus vyskupo konsistorija buvo kompleksiškesnė. Žinoma, kad aptariamam laikotarpiu, be oficiolo, taip pat veikė oficiolo pavaduotojas – *surrogatus*, suinteresuotos šalies kalbėtojas – *causarum procurator*.¹⁵⁸ Tačiau ir Vilniaus vyskupijos teisminė valdžia, palyginus su situacija Lenkijos vyskupijose, buvo neišplėtotą. Čia neveikė regioniniai oficialai, tad visos bylos didžiulėje Vilniaus vyskupijoje buvo sprendžiamos tik jos centre. Lenkijoje regioniniai oficialatai radosi priklausomai nuo poreikių, plečiantis dvasinių teismų kompetencijai.¹⁵⁹ Veikiausiai Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose nebūta poreikio turėti tankesnę bažnytinių teismų tinklą, pakako buvusių Vilniuje ir Varniuose, o XVI a. pabaigoje bent pastarasis toli gražu nebuvo užverstas bylomis.

Dvasininkai ir pasauliečiai tarpusavio ginčus patikėdavo spręsti ir iš dvasininkų luomo pasirinktiems tarpininkams. Obolčių klebono Alberto ir Medininkų bajorų byla dėl žemės buvo spręsta ne vienoje teismo instancijoje, viena iš jų buvo abiejų šalių pasirinkto Kameneco vyskupo, Vilniaus prepozito

¹⁵⁵ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 272–274.

¹⁵⁶ Lenkijos vyskupijose XIII a. pradėjo rasti, o XV a. jau buvo susiformavęs vietos oficiolų tinklas, dažniausiai persidengęs su arkidiakonų struktūra, kuris užtikrino dvasinio teismo prieinamumą visoje vyskupijos teritorijoje. Regioninio oficiolo valdžia apėmė tik dalį vyskupijos, o kompetencija – tik smulkesnes, nedidelės vertės bylas. A. Vetulani, *Prawne stanowisko oficjałów biskupich w Polsce w XV stuleciu*, *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, p. 478–479.

¹⁵⁷ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 274.

¹⁵⁸ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 19.

¹⁵⁹ A. Vetulani, *Prawne stanowisko oficjałów biskupich*, p. 473

ir Vitebsko klebono Lauryno Miendzileskio teismas.¹⁶⁰ 1536 m. Vilniaus kustos ir Odelsko klebono Pauliaus Višenskio ir bajoro ginčą dėl Odelsko bažnyčia neduodamos dešimtinės nagrinėjo pasirinkti taikytojai (*jednačy*), iš kurių du buvo dvasininkai, o vienas pasaulietis: Vilniaus kanauninkas, Dolistovo klebonas Stanislovas Dambrovka ir Daugų klebonas Stanislovas.¹⁶¹ 1555 m. Vilniaus kanauninkas ir Svyrių klebonas Jonas Voverė su Jurgiu Mikalojaičiu Budila po ilgo bylinėjimosi dėl keturių tarnybų vaivados ir bažnytiniame teisme taikytojais pasirinko tris Vilniaus kanauninkus: Joną Domanovskį, Steponą Grabią Jalbžykovskį ir Stanislovą Narkuskį bei vieną pasaulietį – Ašmenos vėliavininką, Vilniaus teisėją Joną Rimšą.¹⁶²

LDK bajorija nepasitikėjo dvasinių teismų nešališkumu. Nuo XVI a. vidurio seimuose buvo kartojami bajorų prašymai, kad valdovas neleistų dvasininkams nukreipti į dvasinius teismus bylas dėl pasaulietinių dalykų.¹⁶³ Pasikliaujant šiais bajorų protestais istoriografijoje prigijo nuomonė, kad dvasininkai beatodairiškai visas bylas kreipė į bažnytinius teismus, o iš pasaulietinių teismų pasitikėjo tik valdovo sprendimais. Valstybiniuose teismuose nagrinėtų parapinės dvasininkijos ir pasauliečių bylų analizė verčia kiek švelninti šio teiginio kategoriškumą. Parapijų dvasininkai ir kaip ieškovai, ir kaip atsakovai sutinkami įvairiuose valstybiniuose teismuose – nuo aukščiausių valdovo ir ponų tarėjų iki vietos vaivados ar pasirinktų taikytojų. Be to, valstybiniuose teismuose parapinės dvasininkijos bylose su pasauliečiais dvasininkai kaip ieškovai figūravo dvigubai dažniau nei pasauliečiai.¹⁶⁴

Peržvelgiant negausias žinutes apie dvasininkų ir pasauliečių bylinėjimąsi dvasiniuose teismuose nesunku suprasti, kas kėlė bajorijos nepasitenkinimą. Pastebimas vyskupų šališkumas priimant sprendimus, taip pat

¹⁶⁰ LM, 224/4, nr. 372, p. 310–311.

¹⁶¹ LMABRS f. 273, b. 2398.

¹⁶² LM, 246, l. 118r.

¹⁶³ RIB, t. 30, stp. 123, 154, 177, 195.

¹⁶⁴ R. Bružaitė, LDK parapinės dvasininkijos ir pasauliečių teisminiai ginčai, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 3, Vilnius, 2010, p. 59–84.

dažnai bylos nepagrįstai vilkintos. 1523 m. kilus konfliktui tarp Betygalos altaristos ir bajorų, Žemaičių vyskupas Mikalojus Radvila atėmė ir negražino paveldėtojams testamentą, kuriuo esą buvo užrašytas dvaras Betygalos altarijai, ne gana to, juos prakeikė ir atskyrė nuo Bažnyčios.¹⁶⁵ 1541 m. bajoras Mikalojus Fedkovičius skundėsi, kad dvasiniame teisme penkerius metus bylinėjosi su Žiupronių klebonu Motiejumi dėl pagrobto šieno, tačiau niekaip negalėjo pasiekti, kad byla būtų išspręsta.¹⁶⁶ 1528 m. Giedraičių klebonas Stanislovas Mlekus bažnytiniame teisme iškėlė bylą kunigaikščiui Laurynui Giedraičiui, tačiau patyręs daug nuostolių dėl jos vilkinimo kreipėsi į valdovo teismą.¹⁶⁷ Neteisinga būtų absoliutinti vyskupo prielankumo savo vyskupijos dvasininkams. 1476 m. Lygumų klebonas Stanislovas prašė popiežiaus panaikinti jo suspendavimą *a divinis*, kurį jis gavo iš Žemaičių vyskupo kažkam iš nedraugų papasakojus, neva klebonas užmušė tarną. Stanislovas tvirtino, kad vyskupas jį nubaudė neišsikvietęs ir neišklausęs.¹⁶⁸

Bažnytinės bausmės. Kitas nemalonumas, paprastai lydėjęs bylos patekimą į dvasinį teismą, buvo dvasinės bausmės. Jų buvo trys – ekskomunika, interdiktas ir suspensa. Pastaroji taikyta tik dvasininkams. Skirta mažoji ir didžioji ekskomunika. Mažoji draudė priimti sakramentus, o didžioji reiškė visišką asmens nušalinimą nuo Bažnyčios.¹⁶⁹ Vietos interdiktas draudė apibrėžtos teritorijos gyventojams gauti religinius patarnavimus ir dalyvauti pamaldose. Paprastai jis buvo uždedamas žemėms, priklausančioms prasižengėliui.¹⁷⁰ Plačiausiai taikoma bažnytinė bausmė buvo ekskomunika, šaltiniuose vadinama tiesiog prakeikimu (*kliatva*). Ją skirti galėjo popiežius, vyskupas ir jo įgalioti dvasininkai – kapitulos nariai, oficiolai, dekanai, o kai

¹⁶⁵ LM 224/4, nr. 67, p. 87–88.

¹⁶⁶ LM 229/10, nr. 270, p. 172.

¹⁶⁷ LM 224/4, nr. 257, p. 221–222.

¹⁶⁸ CM, nr. 66, p. 111–112.

¹⁶⁹ B. Wojciechowska, Wokół problemu ekskomuniki w Małopolsce w późnym średniowieczu, *Kościół katolicki w Małopolsce*, Kielce, 2001, p. 63.

¹⁷⁰ W. Wójcik, Ściganie lekceważących przykazania i trwających w karach kościelnych w Polsce do 1565 r., *Nasza Przeszłość*, t. 25, 1966, p. 39.

kada net klebonai ar vikarai.¹⁷¹ Lenkijoje XV a. bažnytinės bausmės imtos taikyti itin plačiai – augo jas skiriančių dvasininkų skaičius, didėjo nusizengimų, už kuriuos jos skirtos, įvairovė, taigi ir nubaustųjų skaičius. Ekskomunikuojama buvo ne tik už religinius-moralinius prasižengimus, bet ir už bet kokį nepaklusimą bažnytinei administracijai ar iškilus turtiniams ginčams.¹⁷² Palenkėje iškilus dvasininkų konfliktui su pasauliečiais ekskomunikos griebdavosi patys klebonai.¹⁷³ Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų klebonai, rodos, neturėjo įpročio piktnaudžiauti kanoninėmis bausmėmis.

Vėlyvaisiais viduramžiais bažnytinės bausmės nebebuvo traktuojamos perdėm rimtai, ypač aukštuosiuose visuomenės sluoksniuose – buvo įprasta nepaisyti draudimo bendrauti su ekskomunikuotu ar laužyti interdiktą.¹⁷⁴ Tačiau visiškai nuvertinti bažnytinių bausmių taip pat nederėtų. Pasauliečiai siekdavo jų atsikratyti. Monika Saczyńska-Kaliszuk atskleidė kaip darydami spaudimą per bažnytines bausmes Šv. Morkaus vienuolyno vienuoliai privertė Krokuvos miestietę nusileisti ginče dėl činšo iš alaus daryklos.¹⁷⁵ LDK neturime pakankamai šaltinių, kad taip nuosekliai išnagrinėti bent vieną atvejį. Tik atsitiktinės žinutės rodo, kad pasauliečiai siekdavo išsivaduoti nuo ekskomunikos. Žemaičių vyskupijos bylų auditorius M. Goslickis teigė ekskomunikavęs daugelį, tačiau beveik visi gavo išrišimą.¹⁷⁶ 1554–1555 m. Vaistamo (Ušakovo) klebonas Jokūbas Kozičius nesėkmingai siekė, kad Rokas Bemanskis nuteistų savo smurtavusius pavaldinius. Už neatvykimą į bažnytinį teismą bajoras buvo ekskomunikuotas. Bažnytinė bausmė bajorą paveikė, nes šis panoro spręsti ginčą, tiesa, sutartą dieną jis teismo vietą paliko išplūdęs

¹⁷¹ Ten pat, p. 53.

¹⁷² Ten pat, p. 53–54.

¹⁷³ 1525 m. Drohičino klebonas Jokūbas prakeikė jam dešimtinės nemokėjusį bajorą. LM 14/14, nr. 560, p. 226. 1526 m. Bransko klebonas prakeikė visus Bransko miestiečius. LM 14/14, nr. 42, p. 42; nr. 804, p. 333; nr. 865, p. 373.

¹⁷⁴ I. Skierska, *Obowiązek mszalny w średniowiecznej Polsce*, Warszawa, 2003, p. 163.

¹⁷⁵ M. Saczyńska-Kaliszuk, Ekskomunika w społeczeństwie średniowiecznym. Spór o browar między *Między Wisłą a Pilicą*. *Studia i materiały historyczne*, t. 3, 2002, p. 45–62.

¹⁷⁶ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 274.

kleboną.¹⁷⁷ T. Pekului vizituojant Žemaičių vyskupiją Kražių parapijoje buvo du ekskomunikuotieji, vikaras tikino jų neįleidžias į bažnyčią.¹⁷⁸

Nors bažnytines bausmes skirdavo ir išrišimą teikdavo vyskupas, tačiau skundai dėl neteisingos ekskomunikos pasiekdavo ir valdovą. Būta atvejų, kuomet didysis kunigaikštis tiesiog įsakydavo dvasininkams panaikinti bažnytines bausmes. 1523 m. Žygimantas Senasis liepė Žemaičių vyskupui Mikalojui Radvilai panaikinti bajorės, iškėlusios bylą Betygalos altaristai dėl dvaro, ekskomuniką ir daugiau niekada šių ieškovų neekskomunikuoti už tai.¹⁷⁹ 1524 m. tam pačiam vaidingajam Žemaičių vyskupui valdovas įsakė panaikinti ekskomuniką Viduklės klebonui.¹⁸⁰ 1525 m. didysis kunigaikštis įsakė Drohičino klebonui Jokūbui nuimti ekskomuniką nuo jam dešimtinės nemokėjusio bajoro,¹⁸¹ 1526 m. Bransko klebonui – nuo visų jo ekskomunikuotų Bransko miestiečių.¹⁸² 1533 m. Žygimantas Senasis užstojo Vilniaus miestiečius, kuriuos ekskomunikavo Vilniaus kapitula. Kapitula savo privilegijas gynė, remdamasi „Krokuvos pavyzdžiu“, tačiau karalius priminė, kad ji, remdamasi tomis pačiomis Krokuvos pavyzdžio privilegijomis, „turi pirmiau pašaukti [į bažnytinį teismą] ir tik po to prakeikti, kaip kad tokie dalykai sprendžiami tarp Krokuvos dvasiškių“.¹⁸³ 1546 m. kunigas Paulius Dirma skundėsi valdovui, kad Vilniaus vyskupo virtuvininkas Albertas Jasinskis užėmė jo sklypą Vilniuje, o be to, buvo nepelnytai ekskomunikuotas, nes negalėjo atvykti į bažnytinį teismą. Valdovo sprendimui, matyt, turėjo įtakos tai, kad Vilniaus vyskupas ir jo aplinka buvo reikšmingesnė nei kunigas, todėl nurodė ekskomuniką nusiimti bažnytiniame teisme.¹⁸⁴ 1540 m. Šiaulių kleboną į teismą pakvietusiai bajorėi teisėjai nurodė pirmiau nusiimti

¹⁷⁷ LM 550, l. 312r–313r.

¹⁷⁸ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 176.

¹⁷⁹ LM 224/4, nr. 67, p. 87–88.

¹⁸⁰ LM 14/14, nr. 212, p. 135–136.

¹⁸¹ Ten pat, nr. 560, p. 226.

¹⁸² Ten pat, nr. 42, p. 42; nr. 804, p. 333; nr. 865, p. 373.

¹⁸³ LM 227/8, nr. 7, p. 29–30.

¹⁸⁴ LM 29, l. 60.

ekskomuniką, prieš keletą metų uždėtą bažnytinio teismo, ir tik po to stoti į teismą.¹⁸⁵

Kiek buvo paisoma dvasininkų išskirtinio teisinio statuso labiausiai priklausė nuo jų pačių interesų ir veiklumo. Panašu, kad apie kai kuriuos niuansus žemesnysis kleras nelabai nutuokė, o teisėjai pasauliečiai taip pat ne visada išmanė dvasininkų specifines teises. Nors Bažnyčia turėjo savo atskirą organizaciją, subordinaciją vyskupams ir teisminę sistemą, bet aukščiausias teisėjas šalyje vis tik buvo didysis kunigaikštis. Seimuose į bajorų pretenzijas, kad dvasininkai nepagrįstai šaukia į dvasinius teismus, valdovas paprastai atsakydavo lakoniškai – šie dalykai jau sureguliuoti teisės normų.

Remiantis valstybinių teismų bylų protokolų medžiaga susidaro įspūdis, kad dvasiniai teismai LDK buvo gana neefektyvūs. Bylos juose vilkintos, o priimti sprendimai nevykdomi. Bažnyčios teismas stokojo galios ir jėgos aparato, kuris būtų užtikrinęs nuosprendžių vykdymą. Užtat plačiai taikytos dvasinės bausmės, iš kurių populiariausia buvo ekskomunika. Bažnytinėmis bausmėmis iš esmės gintos ne religinės-moralinės vertybės, o dvasininkų luominiai interesai, kas menkino ekskomunikos ir interdikto poveikumą bei devalvavo jų reikšmę. Didysis kunigaikštis, įžvelgęs neteisingą manipuliavimą bažnytinėmis bausmėmis, įsakydavo jas panaikinti, taip pažymėdamas, kad jo valdžia šalyje aukščiausia.

2.2. Parapinė dvasininkijos santykis su Bažnyčios hierarchais

Apaštališkais sostas. Dvasininkiją kaip atskirą luomą siejo visuotinės Bažnyčios organizacija, peržengusi valstybių ribas. Hierarchinės struktūros viršūnę vainikavo popiežiaus sostas, o apatinėse grandyse telkėsi parapinė dvasininkija ir vadinamas dvasininkijos „proletariatas“ – beneficijų neturėję kunigai. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų diecezinę dvasininkiją nuo Romos

¹⁸⁵ LM 229/10, nr. 82, p. 55.

kurijos skyrė ne tik visa eilė Bažnyčios hierarchijos pakopų, bet ir didelis atstumas. Kelionės sunkumai ir kaštai neatbaidydavo LDK dvasininkų, kurie nuo XV a. vykdavo į Romą su suplikomis panaikinti dvasines bausmes bei suteikti dispensą dėl įvairių irreguliarumų. Į popiežių taip pat buvo kreipiamasi kaip į aukščiausią apeliacinę Bažnyčios teismo instituciją.

Popiežius turėjo teisę skirti dvasininką į ilgą laiką vakuojančią beneficiją. Žinoma, pats popiežius nei žinojo, kokia parapija kiek laiko vakuoja, nei rūpinosi, ką paskirti jos klebonu. Dažniausiai tokius paskyrimus iš Romos kurijos išsirūpindavo patys dvasininkai. Beveik visuomet tai būdavo su valdovo ar vyskupo pavedimu į Romą atvykę ar čia nuolat gyvenantys aukštieji dvasininkai – vargu ar būtų buvę verta keliauti į Italiją vien dėl parapiinės bažnyčios. 1529 m. vasario 24 d. Poznanės vyskupijos klierikas Baltramiejus Gandkovskis popiežiaus prašė suteikti jam Krekenavos parapiinę bažnyčią, kuri vakuoja jau tiek laiko, kad, pagal Laterano susirinkimo nutarimus, jos kolicijos teisė priklauso popiežiui.¹⁸⁶ Akivaizdu, kad Romoje veikęs ir su LDK dvasininkais ryšius palaikęs B. Gandkovskis siekė pasinaudoti Žemaičių arkidiakono Jurgio Taliato ir Jono Košciešos konfliktu dėl Krekenavos parapijos.¹⁸⁷ Beje, šis bandymas buvo nesėkmingas – maždaug po savaitės Klemensas VII Žemaičių arkidiakonu ir Krekenavos klebonu paskyrė J. Taliatą.¹⁸⁸ Žinomas ir sėkmingas atvejis. 1567 m. rugpjūčio 22 d. Pijus V Viduklės klebonu paskyrė Jurgį Ticinijų.¹⁸⁹ Ticinijus nuo 1560 m. buvo Žygimanto Augusto pasiuntinys Romoje.¹⁹⁰ Jis turėjo dalyvauti nuo 1567 m. pradžios tvarkant Žemaičių vyskupo Viktorino Virbickio perkėlimo į Lucko vyskupiją ir Jurgio Petkevičiaus skyrimo Žemaičių vyskupu dokumentus. Taigi tuo pačiu pasirūpino, kad jam atitektų ligi tol Virbickio laikyta Viduklės

¹⁸⁶ CM, nr. 144, p. 222–224.

¹⁸⁷ 1529 m. B. Gandkovskis Romoje bendravo su būsimu Žemaičių vyskupu Vaclovu Virbickiu. 1532 m. B. Gandkovskis, jau būdamas Poznanės vyskupo kancleriu, padovanojo knygą Pauliui Jomantui, kuris lankėsi Romoje. LKD, nr. 2492, 1904.

¹⁸⁸ CM, nr. 145, p. 224–228.

¹⁸⁹ CM, nr. 255, p. 368–369.

¹⁹⁰ LKD, nr. 1062.

parapija. 1531 m. Žygimantui Senajam paprašius Luokės klebonu popiežius patvirtino karališkosios šeimos gydytoją Joną Andriejų Valentiną.¹⁹¹

Romos kurijoje dvasininkai išsirūpindavo skyrimus net tik į laisvas beneficijas, bet ir įrodę, kad jos yra laikomos neteisėtai. Dambravos (Vilniaus vyskupija) klebonas Andriejus Čarnovietis 1466–1468 m. siekė gauti Gemboniovo parapiinę bažnyčią Plocko vyskupijoje, iš kurios ir buvo pats kilęs. 1468 m. balandžio 27 d. Pauliaus II rašte išdėstyta, kad A. Čarnoviečiui suteikiama minėta beneficija, nes ją neteisėtai valdo Jonas Višniaslavas, neturintis kunigo šventimų bei tai atleidžiančios dispensos. Naujasis Gemboniovo klebono pasirūpino, kad ir pats teisėtai valdytų dvi sielovadines beneficijas – gavo dispensą penkis metus laikyti dvi parapijas.¹⁹² Jonas Lisnovskis 1512–1513 m. Romoje bylinėjosi ir pasiekė, kad jam būtų paskirtos Stanislovo Vilniečio neteisėtai laikytos Vilniaus kanauninkija, prelado kusto ir Anykščių bei Utenos klebonijų beneficijos.¹⁹³ Nuo 1528 m. pabaigos iki 1534 m. Žemaičių arkidiakonas Jurgis Taliatas ir Jonas Košcieša Romos kurijoje bylinėjosi dėl Krekenavos parapijos.¹⁹⁴ 1527 m. Žemaičių vyskupas Mikalojus Radvila šią parapiinę beneficiją paskyrė kaip aprūpinimą naujai įsteigta Žemaičių arkidiakono prelatūrai.¹⁹⁵ Ginčo metu 1529 m. kovo 2 d. popiežius Klemensas VII patvirtino arkidiakonijos įsteigimą ir J. Taliato nominaciją, o prelatūros patronato teisę paskyrė popiežiui.¹⁹⁶

Romos kurijoje veikusi Apaštališkoji Penitencijarija suteikdavo atleidimus, dispensas ir leidimus, ypač kilus problemoms dėl nesantuokinių vaikų, neteisėtų santuokų ir rezervuotų atvejų, taip pat prižiūrėjo bylas dėl dvasininkų padarytų sunkių nusikaltimų (visų pirma žmogžudysčių).¹⁹⁷ XV a. viduryje, per dvidešimt ketverių metų laikotarpį, čia buvo spręsti septyni

¹⁹¹ CM, nr. 156, p. 237–239; CM nr. 157, p. 239–240.

¹⁹² CD, nr. 249, p. 288–289.

¹⁹³ LKD, nr. 797, p. 136.

¹⁹⁴ CM, nr. 140, 143, 158, 174.

¹⁹⁵ CM, nr. 134, p. 208–210.

¹⁹⁶ CM, nr. 145, p. 224–228.

¹⁹⁷ St. C. Rowell, Ginčai ir jų sprendimas XV amžiaus Lietuvoje, p. 14.

įvykiai iš Vilniaus vyskupijos. Tai sunkūs kunigų nusikaltimai, susiję su fiziniu smurtu ir žmogžudystėmis. Dvasininkai, kaip taisyklė, įrodinėjo, arba kad rankas krauju susitėpė dėl būtiniosios ginties, arba kad jų sumušto asmens mirtis nesusijusi su patirtu smurtu.¹⁹⁸

Viduramžiais buvo populiari įvairias kliūtis, trukdančias priimti kunigo šventimus (vadinamieji irreguliarumai) ar gauti ir laikyti beneficiją, išspręsti gavus popiežiaus dispensą. Žinomi tik pavieniai atvejai, kai kunigo šventimų neturėję dvasininkai pasirūpino popiežiaus dispensomis laikyti sielovadinę beneficiją (plačiau žiūrėti 7 skyriuje „Šventimai“).

Parapijose dirbusių kunigų kelionės į Romą, kad apsivalytų nuo įtarimų ar gautų įvairias dispensas, rodo ne tik gana ankstyvą Lietuvos dvasininkijos išitraukimą į visuotinę Bažnyčios teismo sistemą, bet ir tam tikrų kontrolės mechanizmų egzistavimą vietoje. Lenkijos dvasininkų suplikose minimi tokie motyvai, kaip baimė tapti pavyduolių ir teisiškai neišprususių žmonių šmeižto auka, ar prastuomenės šmeižtas.¹⁹⁹ Vargu ar vien sąžinės priekaištai būtų nuviję ir Lietuvos kunigus į Romą. XV a. antrojoje pusėje net nuošaliame Žemaitijos vyskupijos miestelyje būta žmonių, kurie suvokė kas dera ir kas nedera kunigui. 1476 m. iš Vilniaus vyskupijos kilęs Lygumų (?) klebonas Stanislovas, Petro sūnus, suplikoje skundėsi, kad Žemaičių vyskupas jį suspendavo *ab officio et a divinis* už akių, pasiklojęs tik priešų pasakojimu, kad klebonas esą užmušė savo tarną.²⁰⁰ Vienas iš akstinių „legalizuotis“ galėjo būti konkurencija. Jau minėta keletas atvejų, kuomet konkurentas įrodęs, kad beneficiją laikoma neteisėtai išsirūpindavo ją sau. Sėkmingai daręs bažnytinę karjerą Jonas Domanovskis buvo pasirūpinęs popiežiaus dispensomis dėl fizinės kliūties priimti šventimus.²⁰¹ Su J. Domanovskiu varžėsi kitas teisės žinovas – Vaclovas Čirka, kuris mėgino sumenkinti konkurentą

¹⁹⁸ Plačiau žiūrėti St. C. Rowell, *Ginčai ir jų sprendimas XV amžiaus Lietuvoje*, p. 13–18.

¹⁹⁹ St. C. Rowell, *Ginčai ir jų sprendimas XV amžiaus Lietuvoje*, p. 15.

²⁰⁰ CM, nr. 66, p. 111–113.

²⁰¹ CM, nr. 223, p. 329.

diskredituodamas jo karjeros teisėtumą ir tvirtindamas, kad J. Domanovskis pirštus prarado ne atsitiktinai susižalojęs, kaip buvo nurodyta suplikoje, o kovodamas kardū.²⁰²

Svarbesnių centrų klebonai savo bažnyčias populiarindavo iš Romos gaudami atleidų privilegijas. 1493 m. spalio 6 d. kardinolų konsistorija, Kauno klebonui Stanislovui iš Kauno paprašius suteikė šimto dienų atlaidus visiems apsilankiusiems Kauno parapiinėje bažnyčioje nurodytomis šventomis dienomis.²⁰³ 1519 m. Luokės klebonas Steponas atlaidus savo bažnyčiai išrūpino iš Estergomo arkivyskupo Tomo, o 1521 m. – iš popiežiaus legato Zacharijo Ferreri.²⁰⁴

Gniezno metropolitas. Parapinei dvasininkijai reikšmingiausia buvo vietos Bažnyčios administracijos piramidė – dekanatai, arkidiakonatai, vyskupijos ir arkivyskupijos. Ši struktūra turėjo užtikrinti ne tik atskirų Bažnyčios grandžių, bet ir hierarchų ir tikinčiųjų komunikaciją tiek iš viršaus į apačią, tiek iš apačios į viršų. 1415 m. popiežius Jonas XXII Vilniaus katedrą, vyskupą ir visą vyskupiją pavedė Gniezno arkivyskupui,²⁰⁵ o 1427 m. Martynas V tą patį padarė su Žemaičių vyskupija.²⁰⁶ Svarbiausios arkivyskupo prerogatyvos buvo: 1) šaukti provincijos sinodus ir juose skelbti nutarimus visai provincijai; 2) vizituoti sufraganines vyskupijas (katedras, kapitulas, parapijas etc.); 3) apeliacine tvarka spręsti bylas, anksčiau nagrinėtas vyskupų teismuose.

Laterano IV susirinkimas buvo suformulavęs komunikacijos vietos Bažnyčioje sistemą. Kasmet turėjo būti šaukiami provincijos sinodai, kuriuose susirinktų vyskupai sufraganai. Šie sinodai turėjo užtikrinti kanoninių tiesų švarumą, saugoti jas nuo iškreipimų, taip pat sergėti dvasininkų moralę ir bausti prasižengėlius. Priimtus provinciniame sinode nutarimus vyskupai savo

²⁰² LKD, nr. 830.

²⁰³ CD, nr. 403, p. 464–465.

²⁰⁴ LKD, nr. 2411.

²⁰⁵ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 11.

²⁰⁶ G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 19.

ruožtu turėjo paskelbti dieceziniuose sinoduose, kurie taip pat privalėjo būti šaukiami kartą per metus.²⁰⁷ Sinodai išties buvo svarbūs komunikacijos kanalai, tačiau vėlyvaisiais viduramžiais niekur Europoje šios programos nebuvo laikomasi nuosekliai.

Lenkijoje kuriant Bažnyčios administracinę struktūrą ir įtvirtinant religinius postulatus išskirtinai svarbi buvo popiežiaus legatų veikla ir vadinamieji legatų sinodai. Jie pradėti šaukti XIII a. pradžioje ir apimdavo keletą metropolijų. Legatų sinodinė veikla pradėjo nykti XIV a. pradžioje, kuomet legatai pradėjo daugiau atstovauti popiežiaus interesus fiskalinėje arba diplomatinėje srityse.²⁰⁸

Provinciniai sinodai pradėti kviesti kiek vėliau, tačiau buvo toli iki Laterano IV susirinkimo numatyto idealo – XV a. viso įvyko 17, o XVI a. – 24 sinodai. Į provincinius sinodus Vilniaus ir Žemaičių vyskupai siųsdavo savo atstovus, o parapinė dvasininkija nebuvo atstovaujama. Metropolijos dvasininkijai šie sinodai buvo svarbūs per priimamus nutarimus, kurie formavo vietos bažnytinę teisę. Svarbiausios aptariamam laikotarpiu buvo arkivyskupo Mikalojaus Trambos 1420 m. ir 1523 m. Jono Laskio Lenkijos bažnytinės teisės kodifikacijos.²⁰⁹ Europoje ypatingai aktyvi sinodų veikla buvo XIII a. Daugeliu atveju XIII a. parengtos kodifikacijos išliko naudojamos per visus vėlyvuosius viduramžius.²¹⁰

Pagal kanonų teisę arkivyskupas turėjo bent kartą apvažiuoti visą metropoliją, tačiau ši programa taip pat niekur Europoje nebuvo iki galo realizuota.²¹¹ Metropolitas Jonas Laskis (mirė 1531 m.) testamente aprašė kelionę į Vilnių 1518 m. Arkivyskupas tarp kitų kelionės tikslų buvo numatęs

²⁰⁷ *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 2, Laterano IV susirinkimo 6 konstitucija, p. 238–239.

²⁰⁸ J. Szymański, *Biskupstwa polskie w wiekach średnich. Organizacja i funkcja, Kościół w Polsce*, t. 1: *Średniowiecze*, pod red. J. Kłoczowskiego, Kraków, 1968, p. 176–177.

²⁰⁹ Ten pat.

²⁰⁹ S. Tymosz, *Ewolucja kościelnego prawa polskiego w świetle kodyfikacji do XIX wieku*, Lublin, 2008, p. 44, 105.

²¹⁰ R. N. Swanson, *Religion and Devotion*, p. 48.

²¹¹ Ten pat.

ir pirmąją ordinarinę Vilniaus bei Žemaičių vyskupijų vizitaciją. Tačiau Vilniaus vyskupas Albertas Radvila metropolitui ne tik neparodė deramos pagarbos, bet ir atvirai pasipriešino vizitacijai, motyvuodamas tuo, kad nėra aišku, kuriai metropolijai jis priklauso – Gniezno ar Rygos. Arkivyskupui pavyko apklausti tik dalį Vilniaus kapitulos bei „daugelį iškviestų klebonų, vikarų, mansijonarijų ir gracialistų“. Tuo tarpu metropolito įgaliotam Vilniaus kanauninkui Jonui Albinui Žemaičių vyskupijoje nepavyko apklausti net kapitulos.²¹²

1527 m. liepos 3 d. provinciniame sinode Lenčicoje Gniezno arkivyskupas buvo įpareigotas atlikti vizitaciją Žemaičių vyskupijoje dėl vyskupo Mikalojaus Radvilos nevaldomo siautėjimo. Žygimantas Senasis ir arkivyskupas J. Laskis tai atlikti pavedė Kameneco vyskupui Laurynui Miendzyleskiui.²¹³ Žinoma, kad vizitatorius Varniuose buvo lapkričio 12 d.²¹⁴

Apeliacine tvarka, kaip antros instancijos teismas, bylas iš sufraganinių vyskupijų sprendė pats arkivyskupas ir jo oficiolas.²¹⁵ Paradoksalu, tačiau šiuo metu daugiau žinoma apie lietuvių dvasininkų bylinėjimąsi Apaštališkojo Sosto teismuose, nei Gniezne. Tai lemia skirtinga šaltinių publikacijų situacija – didžiulės apimties Gniezno konsistorijos knygos nėra publikuotos.

Arkivyskupo autoritetas tarp parapiinės dvasininkijos paliudytas 1495 kovo mėn. Geranainių, Subatninkų, Yvijos, Surviliškio, Dieveniškių ir kt. parapijų kunigų brolijos steigiamajame akte. Šios brolijos įstatus patvirtino kardinolas, Gniezno arkivyskupas ir Krokuvos vyskupas Frydrichas Jogailaitis.²¹⁶ Dokumentas išduotas Vilniuje, todėl tikėtina, kad kunigai tiesiog pasinaudojo kardinolo viešnagės sostinėje ir vargu ar būtų dėl šios garbės vykę į Gniezną ar Krokuvą. Frydricho Jogailaičio asmeniui didesnio išskirtinumo

²¹² Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto istorijos šaltiniai, sudarė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius, 2003, p. 179–183.

²¹³ LKD, nr. 1149.

²¹⁴ G. Błaszcyk, *Diecezja żmudzka*, p. 133.

²¹⁵ A. Gašiorowski, I. Skierska, *Średniowieczny oficjałowie gnieźnieńscy, Roczniki historyczne*, t. 61, 1995, p. 47.

²¹⁶ CD, nr. 428, p. 495–497.

prieš tuometinį Vilniaus vyskupą Albertą Taborą teikė ne tik aukštesnis bažnytinis rangas (kardinolas, arkivyskupas), bet ir kilmė iš valdančios dinastijos – jis buvo didžiojo kunigaikščio Aleksandro brolis. Šis atvejis parodo parapinės dvasininkijos orientaciją Bažnyčios struktūroje ir siekį savo brolijos steigimą susieti su aukščiausiu tuo metu šalyje buvusiu dvasininku.

Vyskupas. Visa diecezinė dvasininkija buvo tiesioginėje vietos ordinaro jurisdikcijoje. Tiesa, vyskupo, klebono ir vikaro, kaip ir kitų jo paties samdytų kunigų, santykius lėmė feodaliniame pasaulyje galiojusi taisyklė – mano vasalo vasalas nėra mano vasalas. Dėl to vyskupas buvo atsakingas už klebonų veiklą, bet nesirūpino jų pavaduotojais.²¹⁷ Vyskupas buvo tiesiogiai atsakingas už parapinės dvasininkijos papročius, moralę ir, žinoma, pasirengimą ir tinkamumą sielovadiniam darbui. Šias prerogatyvas jis turėjo realizuoti spręsdamas, skirti ar neskirti patronų pasiūlytam kandidatui beneficiją, o prireikus ją atimti. Pagrindinės priemonės, turėjusios užtikrinti diecezinio klero kontrolę, buvo sinodai ir vizitacijos, idealiu atveju rengiami kasmet. Taip pat vyskupas buvo svarbiausias teisėjas diecezijoje. Ordinaras savo administracines priedermes galėjo realizuoti per generalinį vikarą ar kitą patikėtinį. Kanonų teisės numatyta tvarką gyvenime koreguodavo vietos sąlygos.

Dieceziniai sinodai turėjo palaikyti tiesioginę komunikaciją tarp visų vyskupijos dvasininkų. LDK sinodai pradėti rengti vėlai ir buvo nereguliarūs. Vilniaus vyskupijoje jie buvo sušaukti 1521, 1527 m. pabaigoje arba 1528 m. pradžioje, 1538, 1542 m. lapkričio 29 d., 1546, 1555 m. vasario 4–6 d.²¹⁸ Žemaičių vyskupijoje – 1527 m. lapkričio 12 d. ir apie 1576–1578 m.²¹⁹ 1527 m. abiejose vyskupijose sinodai sušaukti po provincinio sinodo.

²¹⁷ M. Kosman, *Drogi zaniku pogaństwa u Baltów*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1976, p. 110.

²¹⁸ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 51–52.

²¹⁹ G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 134.

Lenkijoje paparinę dvasininkiją dieceziniuose sinoduose atstovavo arkidiakonai, dekanai ir savi delegatai.²²⁰ Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose paparinė dvasininkija neturėjo „institucinių“ atstovų – arkidiakonų ir dekanų, todėl atstovavimas turėjo būti organizuojamas kitais principais. Sinodo nutarimai buvo juridinis dokumentas, galiojantis kaip vietos bažnytinė teisė. Taigi turėjo egzistuoti kanalai, kuriais sinode nedalyvavę kunigai būtų informuojami. Tokį poreikį paliudija ir tai, kad 1527 m. vykusio Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimai buvo 1528 m. atspausdinti. Tokį sprendimą galėjo įtakoti tai, kad 1527 m. Krokuvoje buvo atspausdinti 1523 m. Lenčicos sinode paskelbta Jono Laskio parengta Lenkijos partikuliarinės Bažnyčios teisės kodifikacija.²²¹

1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos aktuose randame užuominų apie naujojo vyskupo Merkelio Giedraičio (nuo 1576 m.) sušauktą sinodą. Jame dalyvavo ir kai kurie klebonai. Veliuonos ir Vilkijos klebonas Steponas Bienkovskis šiame sinode atliko tikėjimo išpažinimą, o po jo Vilkijos bažnyčioje paskelbė Tridento Susirinkimo nutarimus apie slaptas santuokas.²²² Raseinių klebonas Jonas Mieževskis sinode buvo įspėtas apsilikti dvasininko drabužį ir išsiskusti tonzūrą, grasinant keturių kapų grašių bauda.²²³ Ariogalos klebonas Jurgis Jurgevičius sinode nedalyvavo, neturėjo jų nutarimų, tačiau apie užsakų skelbimo tvarką jam žodžiu buvo pasakęs vyskupas.²²⁴

Vyskupijos vizitavimas buvo ceremonija ir juridinis aktas, kuriuo vyskupas išreikšdavo savo autoritetą ir surinkdavo informaciją apie diecezijos būklę.²²⁵ Paprastai vyskupas vizitacijas atlikdavo ne asmeniškai, o per įgaliotinį, dažniausiai arkidiakoną. Arkidiakono prelatūra Vilniaus vyskupijoje

²²⁰ J. Szymański, *Biskupstwa polskie w wiekach średnich*, p. 176.

²²¹ I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbioru Jana Wężyka z. r. 1761*, Warszawa, 1981, p. 78.

²²² *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 16, 36.

²²³ Ten pat, p. 136.

²²⁴ Ten pat, p. 70.

²²⁵ Marie-Hélène Froeschlé-Chopard, *Il vescovo in visita, amministratore e attore della Riforma cattolica, Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d'Europa: XV–XVIII secolo*, a cura di C. Nubola e A. Turchini, Bologna, 1999, p. 111.

įsteigta 1435 m.,²²⁶ o Žemaičių – 1527 m.²²⁷ Žemaičių arkidiakonijos fundacijoje nurodyta pagrindinė prelado pareiga – parapijų vizitavimas. Savo ruožtu arkidiakonai irgi nebūtinai asmeniškai važinėdavo po vyskupiją, nes galėjo pasitelkti įgaliotinius. Pirmoji vizitacija, apie kurią turima duomenų, Vilniaus vyskupijoje buvo atlikta 1522 m. Tuomet vyskupiją Vilniaus arkidiakono ir Lucko vyskupo Povilo Alšėniškio pavedimu vizitavo Vilniaus kanauninkas Jonas Albinas.²²⁸ 1525 m. gegužės 12 d., rengiantis būsimam sinodui, Vilniaus kapitula vizitatoriumi paskyrė Jurgį Taliatą. 1558 m. pirmosiomis dienomis ar, kas labiau tikėtina, 1557 m. pabaigoje Maišiagalos dekanatą vizitavo Vilniaus arkidiakono Juozapo Jasinskio įgaliotas Subatninkų klebonas Paulius Skaševskis.²²⁹

Dvasininkai nebūtinai svetingai sutikdavo vizitatorius. 1558 m. sausį Vilniaus kanauninkas, Lucko dekanas ir Kernavės klebonas Albertas Narbutas kapituloje protestavo prieš Subatninkų klebono P. Skaševskio mėginimą vizituoti jo valdomą parapiją.²³⁰ Vizitatoriai buvo nelaukiami svečiai ne tik parapijose, bet ir vienuolynuose. 1526 m. Bistryčios reguliniai atgailos kanauninkai juos vizituoti pasiųstą konfratrą Medininkų kleboną Stanislovą Boką nukankino ir nužudė.²³¹

Apie Žemaičių vyskupijos vizitavimą 1556 m. žinome iš prierašo Raseinių koplyčios donacijoje, kuriuo pažymėta, kad dokumentas perduotas Žemaičių kanauninkui, vyskupijos vizitatoriui Pauliui Jomantui, kad šis jį nugabentų į Varnių katedros lobyną.²³² Prieš keletą mėnesių buvo įvesdintas naujas Žemaičių vyskupas – Jonas Domanovskis.²³³ Galbūt jis ankstesnę vyskupijos administratorių pasiuntė surinkti informaciją apie vyskupijos būklę.

²²⁶ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 25.

²²⁷ CM, nr. 134, p. 208–210.

²²⁸ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 30; *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 79.

²²⁹ LMABRS, f. 43, b. 211, p. 188v.

²³⁰ Ten pat.

²³¹ LM 12/12, nr. 766

²³² CM, nr. 181, p. 279.

²³³ LKD, nr. 830.

1576 m. Žemaičių vyskupu paskirtas Merkelis Giedraitis savo ganytojišką veiklą pradėjo susipažindamas su esama situacija – drauge su jėzuitu Mikalajumi Sedkovskiu apvažiavo visą vyskupiją, kurioje rado keistiną padėtį.²³⁴ Vyskupas Giedraitis ieškodamas efektyvesnių būdų reformuoti savo diecezijos dvasininkiją paprašė apaštališkojo nuncijaus Jono Andriejaus Kaligario atsiųsti vizitatorių, kuris įvertintų padėtį ir patartų kaip ją taisyti. 1579 m. į Žemaitiją atvyko nuncijaus paskirtas vizitatorius Tarkvinijus Pekulas, kuris apvažiavo parapijas, apklausė dvasininkus ir tikinčiuosius. Ši vizitacija, kaip ir visa vyskupo M. Giedraičio veikla sietina su naujais katalikiškosios Reformos procesais.

Tiek sinodai, tiek vizitacijos buvo išskirtinės reikšmės įvykiai vyskupijose. Vyskupų atsakomybei teko ir įprastas administracinis darbas. Kad geriau suprastume vyskupams tekusį krūvį, atkreipkime dėmesį į silpną Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų organizaciją. Lenkijos vyskupijos aptariamam laikotarpiu buvo suskirstytos į smulkesnius administracinius vienetus – arkidiakonatus. Bendroji kanonų teisė nenumatė tokio vyskupijos skirstymo – jis buvo reguliuojamas vietos teisės. Vyskupijų dalijimas į arkidiakonatus Prancūzijoje atsirado IX a., Vokietijoje – XI–XII amžių sandūroje, Anglijoje – XII a. pabaigoje, o Lenkijoje – XIII a. Tuo tarpu Italijoje arkidiakonatu struktūra nesusikūrė, nes čia vyskupijos buvo itin mažos, todėl nebuvo poreikio jų dalinti į smulkesnius darinius.²³⁵ Arkidiakonatu sistema Lenkijoje kūrėsi netolygiai – rytinėse vyskupijose šis procesas buvo kiek vėlyvesnis – Poznanės ir Plocko vyskupijose prasidėjo XIII–XIV a. sandūroje.²³⁶ Arkidiakonui priklausė administracinė ir jurisdikcinė valdžia tam tikroje vyskupijos dalyje, kiek vėliau teisminė valdžia perėjo į vietos oficiolo dispoziciją. Administravimo valdžia reiškė, kad arkidiakonai turėjo teisę jų jurisdikcijai

²³⁴ A. Liūma. Kražių kolegija, *Kražiai*, red. P. Razminas, Chicago, 1983, p. 21; Z. Ivinskis, Rinktiniai raštai, t. 4, p. 372.

²³⁵ M. Przybylko, Urząd dziekana w rozwoju historycznym, *Prawo Kanoniczne*, t. 3, 1960, nr. 3–4, p. 226.

²³⁶ T. Silnicki, *Organizacja archidiekanatu w Polsce*, Lwów, 1927, p. 63.

priklausančius dvasininkus vizituoti, teisti, bausti, ekskomunikuoti, teikti išrišimą, suspenduoti, uždėti interdikta, atleisti nuo tų bausmių ir pan.

Nei Vilniaus, nei Žemaičių vyskupijose nebuvo arkidiakonų struktūros ir regioninių arkidiakonų pareigybių. XVI a. viduryje Vilniaus vyskupijoje pradėjo rasti smulkesnio administracinio suskirstymo užuomazgos. 1553 ir 1559 m. mokestiniuose registruose šios vyskupijos parapijos surašytos į penkis „raktus“: Trakų, Maišiagalos, Antakalnio, Medininkų ir Rudaminos. „Raktų“ figūravimas mokestiniuose registruose leidžia manyti, kad šios struktūros paskirtis buvo optimizuoti mokesčių surinkimą iš didžiausios vyskupijos to meto katalikiškoje Europoje, juolab, kad XVI a. viduryje mokesčių surinkimo „optimizavimu“ susirūpino ir pasaulietinė valdžia (Aleksandro, Žygimanto Augusto reformos). Didžiulėje Vilniaus vyskupijoje jau brendo poreikis decentralizuoti administracinę ir teisminę valdžią. 1555 m. dieceziniame sinode priimtas nutarimas paskirti po vieną „kaimo oficiolą“ į kiekvieną dekanatą.²³⁷

Žemaičių vyskupija aptariamam laikotarpiu neskaidyta į jokių mažesnius administracinius vienetus. Abejotiniais duomenimis, šioje diecezijoje pirmuosius tris – Virbalio, Luokės ir Viduklės – dekanatus įsteigė vyskupas reformatorius M. Giedraitis 1587 m.²³⁸ Tikslių žinių yra tik apie XVII a. Žemaičių vyskupijos suskirstymą į dekanatus.²³⁹

Visas Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapiinės dvasininkijos administravimo ir kontroliavimo krūvis teko Vilniaus ir Medininkų ordinarams, nes nebuvo vietos tarpininkų ar įgaliotinių, kurie perimtų dalį ganytojo administracinės ir teisminės valdžios funkcijų. Žvelgiant iš kitos pusės, parapiinė dvasininkija iškilus reikalui turėjo vyksti į vyskupijos sotinę – Vilnių ar Varnius, nes nebuvo galimybės jo susitvarkyti žemesnio rango, tačiau artimesnėje institucijoje.

²³⁷ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 72.

²³⁸ G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 234.

²³⁹ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 65.

Kitas dalykas, kurį būtina įvertinti kalbant apie vyskupo valdžią, – patronato teisės institutas, nors žiūrint formaliai patronai pasauliečiai turėjo tik teisę siūlyti savo pasirinktą kandidatą beneficijai užimti (plačiau žr. 3 skyriuje „Patronato teisė. Parapijų beneficijų skyrimo tvarka“). Patronai, ypač valdovas ir didikai, disponavo tokia galia, kad vyskupams buvo sudėtinga nesiskaityti su jų sprendimais ir interesais, kita vertus, labai dažnai būtent patronai kompensavo Bažnyčios biurokratinio mechanizmo spragas, saugodami beneficijos turtą nuo išgrobstymo, palaikydavo kleboną įvairiuose ginčiuose ir pan.

Istoriografijoje dažnai apgailestaujama, kad patronato teisės institutas varžė vyskupų galimybes parinkti tinkamus parapijų klebonus, dėl ko šalyje sunkiau kelią skynėsi krikščioniški papročiai. Pamištama, kad patys vyskupai nebuvo nulipdyti iš kitokio molio nei patronai pasauliečiai. Ypač tai pasakytina apie XVI a. ordinarus, didikų giminių atstovus. Parapijose, kurių patronato teisė priklausė vyskupams, situacija iš esmės nesiskyrė nuo kitų. Vyskupai taip pat parapines beneficijas skirdavo savo dvaro tarnautojams ir patikėtiniams, kurie neturėjo kunigo šventimų ir negalėjo reziduoti prie savo bažnyčios.

Bažnyčia nebuvo apsaugota nuo piktnaudžiavimo vyskupo galia ir turtais, nes vyskupo šventimai nepakeisdavo didiko savimonės. Ryškiausias vyskupo-didiko pavyzdys 1515–1529/30 m. Žemaičių vyskupiją valdęs Mikalojus Radvila. Šis vyskupas pagarsėjo vaidais ir bylomis, nuolat įsiveldavo į turtinius ginčus ne tik su pasauliečiais, kitomis didikų giminėmis, bet ir savo kapitula bei kitais dvasininkais. Netrūko ir parapinės dvasininkijos skundų dėl vyskupo savivalės. 1524 m. Kernavės klebonas Erazmas Eustachijus valdovui skundėsi dėl vyskupo M. Radvilos grobiamų bažnyčios valstiečių.²⁴⁰ Žemaičių vyskupas buvo pridaręs skriaudų ir Kėdainių klebonijai, pasisavinęs Bistryčios prepozitūros Dūdų dvarą.²⁴¹ 1524 m. Kėdainių klebonas Albertas Vieležinskis karaliui skundėsi, kad Žemaičių vyskupas kelia jam

²⁴⁰ LM 14/14, nr. 178, p. 130.

²⁴¹ LM 224/4, nr. 459, p. 371; LKD, nr. 82.

didelę grėsmę bei užpuldinėja jo klebonijos namus, todėl negali būti saugus dėl savo gyvybės.²⁴² Iš Kaltinėnų bažnyčios M. Radvila buvo atėmęs patį Kaltinėnų miestelį ir vieną kaimą.²⁴³ 1524 m. Žygimantas Senasis Žemaičių vyskupui įsakė panaikinti Viduklės klebonui uždėtą ekskomuniką ir suspensą.²⁴⁴ Valdovai paprastai demonstruodavo pagarbą Bažnyčios autonomijai, bent jau religinėje sferoje. Toks Žygimanto Senojo įsikišimas rodo, kad situacija išties darėsi nevaldoma ir pasaulietinei valdžiai teko pačius dvasininkus ginti nuo jų ordinaro savivalės. Nesusitvarkydama su M. Radvilos siautėjimu Vilniaus kapitula 1524 m. kreipėsi pagalbos į primą. 1527 m. būtent dėl vyskupo „negirdėtų papiktinimų ir viešų ekscesų“ buvo organizuojama Žemaičių vyskupijos vizitacija.²⁴⁵

M. Radvilos vyskupavimo maniera buvo išimtinis atvejis. Nors pasitaikydavo paprinės dvasininkijos ir vyskupų turtinių ginčų, tačiau jie nebuvo tokie nuolatiniai. Pavyzdžiui, M. Korizna vizitatoriui tvirtino, kad tuometinis Žemaičių vyskupas M. Giedraitis iš jo atėmė du turtingus valstiečius.²⁴⁶

Vyskupo valdžią įtvirtinti turėjo sankcijų sistema. Taikytos piniginės baudos, įkalinimas ir dvasinės bausmės. Tokias sankcijas taikė ir T. Pekulas vizituodamas Žemaičių vyskupiją. Ordinaras savo vyskupijos dvasininkus galėjo nubausti ekskomunika ir suspensa. Pastaroji buvo taikoma tik dvasininkams. Dažniausiai suspenduojama buvo už prasižengimus atliekant religines priedermes: laikant mišias, teikiant sakramentus ir pan., taip pat už nusikaltimus, kuriuos įvykdyti galėjo ir pasauliečiai.²⁴⁷ Suspenduojami dvasininkai buvo *ab officio* arba *a beneficio*. Pirmuoju atveju dvasininkas nušalintas nuo administracinės ir jurisdikcinės veiklos, o antruoju – nuo

²⁴² LM 224/4, nr. 114, p. 116.

²⁴³ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 206.

²⁴⁴ LM 14/14, nr. 212, p. 135–136.

²⁴⁵ LKD, nr. 1457.

²⁴⁶ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 206–208.

²⁴⁷ M. Myrcha, *Suspensa, Prawo Kanoniczne*, t. 10 (1967), nr 3-4, p. 215.

beneficijos turto valdymo ir pajamų gavimo.²⁴⁸ Kadangi neišliko nei Vilniaus, nei Žemaičių vyskupijų konsistorijos aktai, neįmanoma pasakyti, kiek dažnai ir už kokius prasižengimus dvasininkai bausti. Žinoma, kad 1525 m. Gegužinės klebonas Jokūbas Kožuchovskis, kitados pasisavinęs pinigus, kalintas už melagingą liudijimą ir celebravimą *“in periurio”*.²⁴⁹ Aukščiau minėti atvejai, kuomet suspenduoti klebonai kreipėsi į popiežių ir valdovą, rodo, kad diecezinės dvasininkijos kontrolei buvo naudojamos dvasinės bausmės. Iš Žemaičių vyskupijos vizitacijos medžiagos jaučiasi tendencija, kad kuo žemesnės buvo dvasininko pareigos, tuo griežtesnėmis bausmėmis siekta pataisyti jų netinkamą elgesį.

Griežčiausia bausmė, kokią vyskupas galėjo taikyti nepaklusniam dvasininkui, buvo beneficijos atėmimas, tačiau ordinario galia čia buvo veikiau teorinė. Žinomi tik pavieniai atvejai, kuomet griebtasi tokios kraštutinės priemonės. Net ypatingai įžūlius nusikaltėlius nebuvo paprasta pašalinti iš beneficijų. Svyrėnų klebonas Stanislovas Ožechovskis kaltintas kriminaliniais nusikaltimais: žmogžudystėmis, prievartavimais ir Bažnyčios turto eikvojimu. Jį suvaldyti bandė patronai, Vilniaus vyskupijos administratorius su kapitula ir valdovas. Praradęs beneficijas S. Ožechovskis nuvyko į Romą ir gavo išpėjimo ir bausmės raštus savo persekiotojams.²⁵⁰ Net vyskupai reformatoriai rimtesnes sankcijas už dvasininkų prasižengimus taikydavo itin retai. 1578 m. Žemaičių vyskupas M. Giedraitis, grasindamas ekskomunika, nurodė Kražių klebonui Mikalojui Koriznai per tris mėnesius arba pačiam padėti reziduoti parapijoje, arba nusamdyti vikarą,²⁵¹ vėliau bandė atimti beneficiją, tačiau Korizna apeliavo į Gniezno arkivyskupą ir byla užsitęsė.²⁵² Kitas Kražių klebonas paskirtas tik 1595 m.²⁵³

²⁴⁸ M. Myrcha, *Suspensa, Prawo Kanoniczne*, t. 10 (1967), nr 1, p. 92.

²⁴⁹ LKD, nr. 602.

²⁵⁰ LKD, nr. 2241.

²⁵¹ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 188.

²⁵² CM, nr. 312, p. 561.

²⁵³ L. Jovaiša, *Katalikiškoji Reforma*, p. 84.

Bendra Bažnyčios kontrolės situacija Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose, ypač XVI a., iš esmės nesiskyrė nuo vėlyvųjų viduramžių Europos. Bažnyčios hierarchai nepajėgė sukontroliuoti dvasininkų, kurių didelė dalis neturėjo kunigo šventimų, laikė keletą sielovadinių beneficijų ir nerezidavo, nes dažniausiai kontrolę savo rankose laikantys dvasininkai patys būdavo įsivėlę į šias negeroves, be to, Bažnyčios administracinis mechanizmas dar nebuvo pakankamai efektyvus.²⁵⁴

Dvasininkai savo beneficijų privilegijas ir visus kitus dokumentus, susijusius su turto valdymu, pirkimu, pardavimu ir pan., turėjo įrašyti ne tik Lietuvos didžiojo kunigaikščio, bet ir savo ordinaro kanceliarijoje. Išliko dvi Vilniaus vyskupijos parapijų privilegijų kopijų knygos. Viena saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, Vilniaus kapitulos fonde, o jos tęsinys – Vilniaus universiteto bibliotekoje.²⁵⁵ Žemaičių vyskupijoje taip pat turėjo egzistuoti panašios knygos, tačiau jos neišliko. Be to, Žemaičių vyskupai stengėsi surinkti dokumentų originalus. Vyskupo M. Giedraičio surengtame vyskupijos sinode dvasininkams buvo liepta savo beneficijų dokumentus pristatyti vyskupui ordinarui, kad pas jį būtų saugiai laikoma arba įrašyta į vyskupo knygas, taip saugantis gaisro pavojaus.²⁵⁶ Tokios praktikos laikytasi ir anksčiau. Centralizuotas dokumentų originalų saugojimas galėjo pasiteisinti tik iš dalies – pati vyskupo katedra nebuvo apsaugota nuo gaisro. 1530 m. Kražių klebonas Motiejus karalienei Bonai Sforcai pranešė, jog Vytauto išduotas Kražių klebonijos fundacijos dokumentas sudegė Varniuose.²⁵⁷ 1579 m. M. Korizna taip pat teigė, kad Kražių fundacijos ir privilegijos sudegė katedroje.²⁵⁸ Tam tikrų paralelių galima įžvelgti su bajorų archyvu formavimu ir saugojimu – buvo įprasta, kad

²⁵⁴ T. E. Carson, The Problem of Clerical Irregularities in the Late Medieval Church: an Example from Norwich, *The Catholic Historical Review*, t. 72, 1986, nr. 2, p. 199.

²⁵⁵ LMABRS, f. 43, b. 204; VUBRS, f. 57, b. 53, nr. 44.

²⁵⁶ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 6.

²⁵⁷ M. Valančius, *Žemaičių vyskupystė*, p. 62.

²⁵⁸ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 198.

ne visi bajorų šeimos dokumentai saugoti vienoje vietoje, dalis dokumentų dėl didesnio saugumo galėjo būti saugomi ir giminaičių ar bičiulių daruose.²⁵⁹

Privilegijų ir kitų dokumentų surinkimas galėjo būti naudojamas ir dvasininkų kontrolei didinti. Ariogalos klebonas Jurgis Jurgevičius vizitatoriui sakė, kad jo šventimų raštai, kaip ir bažnyčios fundacijos, yra Varniuose, „nes jie nenori, kad kunigai išvyktų“.²⁶⁰ M. Korizna T. Pekulą tikino, kad vyskupas paėmęs Kaltinėnų prepozitūros fundacijos raštą ir nebeatiduoda, dėl ko dabar neįmanoma įrodyti ją apskritai egzistuojant.²⁶¹

Panašu, kad dvasininkai neskubėdavo tik gavę privilegiją vyksti į vyskupijos sostinę jos patvirtinti. Nuo privilegijos išdavimo iki jos patvirtinimo ir įrašymo į vyskupo knygas galėjo praeiti keletas metų. Pavyzdžiui, Cholchlos klebonas 1514 m. privilegiją prašė patvirtinti 1517 m.²⁶² Klebonai negalėjo savavališkai disponuoti beneficijos turtu: norėdami, pavyzdžiui, pasikeisti žemės valdas, turėjo gauti vyskupo leidimą.²⁶³

Greta formalių-institucinių-hierarchinių ryšių egzistavo ir mažiau formalūs parapinės dvasininkijos ir aukštųjų dvasininkų santykiai. Didesnė dalis Vilniaus ir Žemaičių kanauninkų bei prelatų turėjo parapines bažnyčias ar altarijas. Taip pat dalis vyskupo dvaro pareigūnų ir patikėtinių turėjo parapines bažnyčias. Akivaizdu, kad šios grupės klebonų ir hierarchų santykiai buvo įvairesni ir jų turimos parapinės beneficijos didesnė įtakos jų plėtotei nedarė. Dėl šios priežasties atidžiau panagrinėsime tik tos dalies parapinės dvasininkijos, kuri neturėjo aukštesnių pareigų, neformalius ryšius su hierachais.

²⁵⁹ R. Ragauskienė, Privatūs XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų archyvai: struktūra ir aktų tipologija, *Istorijos šaltinių tyrimai*, sud. A. Dubonis, t. 2, Vilnius, 2010, p. 89.

²⁶⁰ Ten pat, p. 66, 76.

²⁶¹ Ten pat, p. 208.

²⁶² VUBRS, f. 57, B-53, b. 44., 278r; ten pat, 277v./ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 136, l. 109v–110r.

²⁶³ 1466 m. Betygalos klebonas Paulius, gavęs vyskupo sutikimą, apsimainė žemėmis su bajoru Visginu. CM, nr. 59, p. 105.

Dėl šaltinių nenuoseklumo ne visada galima atskirti, kuomet vieną ar kitą užduotį vyskupo pavedimu vykdantis dvasininkas buvo vyskupo dvaro pareigūnas, o kuomet įgaliotinis tik tam vienam kartui. Kaip pavyzdį galima paminėti Raseinių kleboną Joną Miežejevskį (1574–1582), kuris savo parapijoje reziduodavo tik tuomet, kai neturėdavo vyskupo pavedimų, nors neminimos kokios nors jo pareigos.²⁶⁴ Galbūt panašaus pobūdžio patikėtiniais reiktų laikyti ir kitus klebonus, minimus atliekant specialius vyskupo pavedimus. 1459 m. Medilo klebonas Tomas Lomanietis Romoje sumokėjo taksą už Lucko vyskupo Vaclovo Račkaičio paskyrimą.²⁶⁵ Butkiškės klebonas Petras Butrimas 1567–1569 m. rinko sidabrinės mokesčių iš Žemaitijos vyskupijos valdų.²⁶⁶

1545 m. Vilniaus vyskupas Paulius Alšėniškis, prieš atnaujindamas prarastą vyskupo valdose esančios Niedvedicų bažnyčios privilegiją, paskyrė įgaliotiniais tris klebonus, kad šie ištirtų, kas tai beneficijai nuo seno priklauso. Komisoriais buvo paskirti Liachovičių parapijos klebonas Simonas, Iškaldės bažnyčios klebonas Stanislovas Rozbickis bei Peršojų ir Dorų bažnyčių klebonas Mikalojus Pietruševskis.²⁶⁷ Svarbiausias veiksnys, nulėmęs pirmųjų dviejų klebonų pasirinkimą, buvo parapijų kaimynystė. Liachovičių parapija buvo pati artimiausia Niedvedicams, Iškaldė – kiek tolimesnė, tačiau prieš keletą metų Stanislovas Rozbickis buvo paminėtas kaip Niedvedicams artimesnio Darovo klebonas, taigi iš esmės turėjo žinoti vietos situaciją.²⁶⁸ Kitais pagrindais buvo pagrįstas M. Pietruševskio paskyrimas komisoriumi – Peršojys ir Dorai buvo ganėtinai toli nuo Niedvedicų, tačiau žinoma, kad M. Pietruševskis dirbo P. Alšėniškio aplinkoje šiam dar būnant Lucko vyskupu,²⁶⁹ taigi jis į Niedvedicus turėjo vykti kaip asmeninis vyskupo patikėtinis.

²⁶⁴ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 134.

²⁶⁵ CD, nr. 229, p. 256.

²⁶⁶ LMABRS, f. 256, b. 3563, 134, 136, 137.

²⁶⁷ LMABRS, f. 273, b. 3601.

²⁶⁸ LKD, nr. 2268.

²⁶⁹ Ten pat, nr. 1494.

Šiek tiek įvairesnę aukštųjų dvasininkų ir parapinės dvasininkijos santykių mozaiką leidžia atkurti jų paminėjimai liudytojų sąrašuose. Gausu paliudijimų, kad klebonai lankydavosi Vilniuje, vyskupo dvare, ir sudarydavo tam tikrą vyskupo aplinką bei tapdavo tuo metu ordinaro išduodamų dokumentų liudytojais. Vilniuje išduotus Vilniaus vyskupo dokumentus liudijo: 1495 m. Varnėnų klebonas Petras;²⁷⁰ 1497 m. Voverių kapelionas Jonas;²⁷¹ 1498 m. Tauragnų klebonas Andriejus Semenavičius;²⁷² 1520 ir 1523 m. Svėdasų klebonas Stanislovas;²⁷³ 1527 m. Pastovių klebonas Feliksas iš Žiupronių;²⁷⁴ 1530 m. Pabaisko klebonas Ambraziejus;²⁷⁵ 1530 m. Jelnos klebonas Motiejus;²⁷⁶ 1532 m. Pabaisko altarista Andriejus ir Ščiūtino lektorius Jonas;²⁷⁷ 1534 m. Šėtos klebonas Adomas;²⁷⁸ 1540 m. Darovo klebonas Stanislovas Rozbickis;²⁷⁹ 1540 m. Giedraičių altarista Jokūbas;²⁸⁰ 1542 m. Upninkų klebonas Steponas Lopieniškis;²⁸¹ 1543 m. Punios klebonas Jeronimas Kvileckis²⁸².

Palankios prielaidos formuotis artimesniems santykiams tarp parapinės dvasininkijos ir ordinaro buvo tose parapijose, kurių bažnyčios stovėdavo vyskupo miesteliuose ar greta jo dvarų, tai ypač reikšmingas faktorius buvo Žemaičių vyskupijoje, kurios ordinarai nemėgo reziduoti Varniuose. 1466 m. Žemaičių vyskupo Motiejaus Raseiniuose išduotą dokumentą liudijo Luokės klebonas Mikalojus ir Šiluvos klebonas Jonas.²⁸³ 1562 m. Žemaičių vyskupo

²⁷⁰ CD, nr. 432, p. 505.

²⁷¹ Ten pat, nr. 447, p. 522.

²⁷² Ten pat, nr. 450, p. 527.

²⁷³ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 130r/ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 143, l. 117v, LKD, nr. 2229.

²⁷⁴ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 302r/ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 135, l. 109r.

²⁷⁵ LMABRS, f. 43, b. 204, l. 171v.

²⁷⁶ LMABRS, f. 3, b. 99.

²⁷⁷ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 218, l. 184.

²⁷⁸ LMABRS f. 256, b. 1736, l. 40.

²⁷⁹ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 236, l. 205r.

²⁸⁰ Ten pat.

²⁸¹ Ten pat, l. 209.

²⁸² CM, nr. 217, p. 321.

²⁸³ Ten pat, nr. 59, p. 105.

išduoto dokumento liudytojų sąrašo pradžioje, prieš vyskupo kurijos pareigūnus, įrašytas Alsėdžių klebonas Jurgis.²⁸⁴

Bene geriausiai asmenišką ir bičiulišką santykį liudija paminėjimai testamentuose. 1490 m. Žemaičių kanauninkas Motiejus, išreikšdamas paskutinę valią, paminėjo ne vieną šios vyskupijos dvasininką: po žirgą užrašė trims Kražių dvasininkams – klebonui Jonui, kapelionui Martynui ir altaristai ir vikarui Pauliui; Višnevo klebonui Viktorui, Luokės klebonui Simonui, Baisogalos bažnyčiai – knygu; 70 vengriškų aukso florinų nurodė išdalinti visiems Žemaičių vyskupijos kunigams. Testamento vykdytojais Motiejus pasirinko Žemaičių kanauninką Joną Romaną, Kražių kleboną Joną ir altaristą Paulių.²⁸⁵ Žemaičių vyskupas Martynas 1512 m. sudaryto testamento vykdytojais greta kanauninkų pasirinko ir Kaltinėnų kleboną Paulių bei Raseinių kleboną Mikalojų. O liudytojų sąrašė pirmasis paminėtas Varnių klebonas Mikalojus, po jo sekė katedros kunigai ir bajorai.²⁸⁶

1471 m. Romoje „*litteras confessionales*“ prašė iš gavo dvasininkų trijulė: Maišiagalos klebonas Stanislovas Bochnietis, Vilniaus kanauninkas Stanislovas Trakiškis ir Gniezno vyskupijos dvasininkas Mikalojus Lusa iš Vielunės.²⁸⁷ Taigi kanauninkas ir klebonas drauge išsiruošė į tolimą kelią.

Sąlygos aukštųjų dvasininkų ir parapiinės dvasininkijos bendravimui rasdavosi ir dėl pasauliečių iniciatyvos. Fundatoriai, steigdami naują bažnyčią ar altariją, šiai progai stengdavosi suteikti daugiau iškilmingumo. Bažnyčią konsekrudavo atvykęs vyskupas, susirinkdavo giminės nariai, apylinkių bajorai ir dvasininkai. 1468 m. Krėvoje išduotą altarijos Krėvos bažnyčioje steigimą liudijo Lucko vyskupas Jonas, Vilniaus kustodas Baltramiejus, Vilniaus kanauninkas Jonas, Krėvos klebonas Jonas, Trakelių klebonas

²⁸⁴ Ten pat, nr. 240, p. 345.

²⁸⁵ Ten pat, nr. 73, p. 122–126.

²⁸⁶ Ten pat, nr. 114, p. 179.

²⁸⁷ *Bullarium Poloniae literas apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens*, edd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 7, 1464–1471, Romae–Lublin, 2005.

Mikalojus.²⁸⁸ 1477 m. Kamienyje išduotą Vilniaus kapitulos apdovanojimo aktą liudijo Vilniaus vyskupas Jonas, Radaškovičių klebonas Albertas ir Kamienio klebonas Jonas Lomžietis.²⁸⁹ 1499 m. Šėtos bažnyčios fundatoriai privilegijos liudytojais pakvietė Žemaičių vyskupą ir Vilniaus arkidiakoną Martyną, Kėdainių kleboną Paulių, Kėdainių vikarą Motiejų, Žemaičių altarištą Zigmantą ir kapelioną Adomą.²⁹⁰ 1533 m. Stanislovas Orvydaitis Šilalės bažnyčios dotaciją išdavė Vilniuje, Vilniaus kanauninko ir Trakų prepozito Jono Andriejaus Valentino namuose, o liudytojais buvo pakviesti Žemaičių kanauninkas, Raseinių klebonas ir vyskupijos administratorius *sede vacante* Martynas Sokolnickis, Kėdainių klebonas Košcieša, Krekenavos altarista Jeronimas, Žemaičių kanauninkas Stanislovas Skulskis.²⁹¹

Apžvelgiant įvairius duomenis susidaro vaizdas, kad Žemaičių vyskupijoje aukštųjų dvasininkų, taip pat ir vyskupo, bei parapiinės dvasininkijos ryšiai buvo betarpiškesni ir glaudesni. Ši vyskupija buvo keliskart mažesnė už Vilniaus dieceziją tiek plotu, tiek parapijų skaičiumi. Be to, Žemaičių vyskupija buvo menkiau centralizuota – čia nebuvo dominuojančio politinio ir bažnytinio centro. Vyskupai nemėgo reziduoti Varniuose, dažnai apsisistodavo kituose savo dvaruose, taip atsirasdavo daugiau galimybių ir progų neformaliai bendravimui su vietos dvasininkais. Pastebima ir chronologinė ryšių silpnėjimo tendencija – XV a. vyskupai daugiau keliavo po savo vyskupiją, neretai asmeniškai dalyvaudavo bajorams steigiant naują parapiinę bažnyčią, ta proga susitikdavo ir su apylinkių dvasininkais. Tuo tarpu XVI a. atsiranda daugiau paliudijimų apie Vilniaus vyskupijos klebonų lankymąsi vyskupo dvare Vilniuje.

²⁸⁸ CD, nr. 255, p. 294.

²⁸⁹ Ten pat, nr. 302, p. 357.

²⁹⁰ LMABRS, f. 256, b. 2890.

²⁹¹ CM, nr. 166, p. 258.

2.3. *Parapinės dvasininkijos tarpusavio ryšiai*

Nors Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapijose trūko dvasininkų, tačiau kai kuriose bažnyčiose jų būdavo keletas. Dažniausiai tai būdavo klebonas ir altarista ar vikaras. Skirtingos prielaidos buvo klostantis klebono ir samdytų dvasininkų bei klebono ir altaristų santykiams. Į klebonų ir jų vikarų santykius kanonų teisė iš esmės nesikišo. Siekiant spręsti klajojančių kunigų problemą, provincijos ir dieceziniuose sinoduose nuolat kartoti draudimai klebonams tokius kunigus samdyti vikarais, tačiau iš esmės nebuvo jokios kontrolės, kaip šitai vykdoma. Klebonai patys spręsdavo, samdyti ar nesamdyti vikarą ir bažnyčios tarnus, surasdavo tinkamą kunigą ir sutardavo dėl atlygio. Kartais bažnyčių privilegijose dalis beneficijos pajamų būdavo paskiriama vikarui ar bažnyčios tarnų išlaikyti, tačiau beneficijos turto valdytojas buvo klebonas ir nebūtinai tai darė pagal privilegijos raidę.

Apie klebonų ir samdytų dvasininkų santykius tenka kalbėti daugiausia remiantis teorinėmis prielaidomis, nes jie iš esmės niekaip nebuvo dokumentuojami – klebonų ir vikarų sutartys būdavo žodinės, o ginčai dažniausiai spręsti tiesiog vikarui paliekant parapiją. Klebono santykis su vikaru, kaip ir su kitais jam pavaldžiais bažnyčios tarnais, buvo nulemtas pastarųjų ekonominės priklausomybės ir iš esmės nesiskyrė nuo kitų šeimininko ir samdinio santykių, kai pirmasis yra suinteresuotas kuo mažesniais kaštais, o antrasis stengiasi savo pareigas redukuoti iki minimumo. Tai patvirtina ir amžininkų atsiliepinimai. Žemaičių vyskupijos vizitatorius prasitaria, kad “vikarai, kaip samdiniai, besirūpindami tuo, kas jiems pavesta, būna aplaidūs”.²⁹²

Žinoma vos apie keletą tarp klebono ir vikaro kilusių nesutarimų. 1554 m. buvęs Bistryčios vikaras, tuo metu jau Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios vikaras, Mikalojus Ciechanovecietis skundė Vilniaus sufraganą Jurgį Albiną dėl

²⁹² *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 251.

negražintos skolos.²⁹³ Apie 1559 m. kilusį Antakalnio klebono ir vikaro konfliktą sužinome iš trečios šalies. Vilniaus arkidiakonas Juozapas Jasinskis į Vilniaus kapitulos aktus įrašė skundą, dėl kanauninko Jono Voverės kaip Antakalnio klebono prasižengimų, vienas jų – esą J. Voverė neleido savo vikarui Mikalojui vykti į dvarą klausyti išpažinčių.²⁹⁴ Tokio skundo atsiradimą galėjo įtakoti ne tiek noras užstoti vikarą, kiek asmeninė nesantaika, mat prieš keletą metų J. Voverė bylinėjosi su J. Jasinskio broliu Albertu. Kražių miestelio gyventojai vizitatoriui papasakojo, kad klebonas su vikaru blogai elgiasi, ūkvedžio pareigas einantis klebono brolis jį dar ir muša, o pats vikaras pasiskundė, jog negauna pažadėto atlygio, todėl neketina ilgiau likti šioje parapijoje.²⁹⁵

Klebonai ir altaristos turėjo atskiras beneficijas, todėl jų nesiejo jokie įsipareigojimai vienas kitam. Paprastai altaristų pajamos, o drauge ir socialinis statusas, buvo menkesnis – liudytojų sąrašuose jie minimi po klebonų. Bažnyčia ir altarijos turėjo atskiras beneficijas, dėl to klebonai ir altaristos nebuvo ekonomiškai priklausomi vienas nuo kito. Dėl šios priežasties iškilus ginčui dėl turto savo interesus šalys gindavo teismuose. 1522 m. Upninkų klebonas Mikalojus ir Upninkų altarista Grigalius bylinėjosi dėl dešimtinės.²⁹⁶ Jašiūnų klebonas Mikalojus Kopytka per keturius metus bylinėjosi net su dviem jo bažnyčios altaristomis. 1525 m. su altarista Andriejumi nesutarė dėl dešimtinės, o 1529 m. vyskupo auditorius sprendė jo bylą su altarista Jonu Bžovskiu dėl užimtos žemės. Abiem atvejais teisiu pripažintas klebonas.²⁹⁷

Neabejotinai būta ir draugiškų vienos parapijos dvasininkų santykių, tačiau dėl šaltinių bazės specifikos jie nepaliudyti. Pavyzdžiui, žinoma, kad 1529 m. nerezidavęs Eišiškių klebonas Mikalojus Viežgaila Eišiškių altaristai

²⁹³ LKD, nr. 1548.

²⁹⁴ Ten pat, nr. 831, 1555.

²⁹⁵ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 183–185.

²⁹⁶ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, 268v-269r./ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 181, l. 147.

²⁹⁷ LMABRS, f. 43, b. 9455.

perleido klebonijos sklypą namui pasistatyti.²⁹⁸ Apie tam tikrą vietos dvasininkų mažytę bendruomenę byloja jų liudijimai drauge. Vietos bajorai testamentų ar kitų svarbių dokumentų liudytojais kviesdavo visus parapijoje buvusius dvasininkus. Drauge jie buvo kviečiami ir į gretimus miestelius ar dvarus liudyti bažnyčių fundacijų ar apdovanojimo aktų: 1452 m. Armoniškių klebonas ir vikaras liudijo dokumente, išduotame Trakeliuose;²⁹⁹ 1472 m. Lentupio klebonas su altarista – Svyriuose;³⁰⁰ 1493 m. du Ukmergės kapelionai – Loske;³⁰¹ 1498 m. Šaukėnų klebonas su vikaru – Kurtuvėnuose;³⁰² 1502 m. Iškaldės kuratas su altarista – Polonkoje;³⁰³ 1516 m. Krošino klebonas, kapelionas ir altarista – Jelnoje;³⁰⁴ 1531 m. Kauno gracialista, altarista ir vikaras – Karmėlavoje³⁰⁵. Tokių pavyzdžių galima surasti ir daugiau.

Tie patys liudytojų sąrašai byloja ir apie gretimų parapijų dvasininkų bendravimą. Bajorai, steigdami naują bažnyčią, altariją ar apdovanodami jau egzistuojančią beneficiją, stengdavosi sukviesti kuo didesnę būrį dvasininkų, kurie paliudytų šį aktą. Paprastai buvo kviečiami gretimų parapijų dvasininkai. 1478 m. Mažosios Vaverkos bažnyčios donaciją liudijo Didžiosios Vaverkos klebonas Jonas, Mažosios Vaverkos klebonas Paulius ir kunigai Jonas bei Motiejus.³⁰⁶ 1508 m. Turgelių bažnyčios donaciją liudijo Turgelių klebonas Jokūbas, vikaras Mikalojus Lanckis ir Medininkų vikaras Tomas.³⁰⁷ 1512 m. Deltuvos klebonas Stanislovas ir Upninkų kapelionas Mikalojus liudijo vietos bajoro tetamentą.³⁰⁸ 1513 m. bajoro testamentą, kuriuo užrašyta turto Lentupio bažnyčiai, liudijo Švenčionių klebonas Lukas, vikaras Stanislovas ir Lentupio bažnyčios tarnas Pilypas.³⁰⁹ 1515 m. altarijos Jašiūnų bažnyčioje fundaciją

²⁹⁸ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44., 323v / LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 159, l. 127v.

²⁹⁹ CD, nr. 212, p. 241.

³⁰⁰ Ten pat, nr. 278, p. 325.

³⁰¹ Ten pat, nr. 402, p. 464.

³⁰² CM, nr. 90, p. 144.

³⁰³ CD, nr. 521, p. 626.

³⁰⁴ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, 129r/ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 143, l. 117r.

³⁰⁵ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 332v.

³⁰⁶ CD, nr. 306, p. 360/ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 274v/ LMABRS f. 43, b. 204, nr. 273, l. 236.

³⁰⁷ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, 272v.

³⁰⁸ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 340r/ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 133, l. 107v.

³⁰⁹ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44., 302r/ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 135, l. 109v.

liudijo Jašiūnų klebonas Motiejus ir Valkavisko klebonas Martynas.³¹⁰ 1522 m. Gorodiščėje išduotą bajorės testamentą, kuriame vyras įpareigojamas įsteigti altorių Darevo bažnyčioje, liudijo Darevo klebonas Jonas ir Niedvedicų klebonas Jurgis.³¹¹ 1524 m. Alytuje Jono Zaberezinskio išduotą Alytaus bažnyčios fundaciją liudijo Daugų klebonas Stanislovas, Merkinės klebonas Martynas Miniovskis, taip pat du didiko kapelionai.³¹² J. Zaberezinskis tuo metu buvo Merkinės ir Daugų laikytojas. 1524 m. Kamienyje Mikalojaus Zaberezinskio išduotą altarijos Kamienio bažnyčioje steigimo aktą liudijo Kamienio klebonas Martynas, Ivieneco – Simonas, Sivicos (?) – Mikalojus, Dubrovos – Jonas.³¹³ 1531 m. Kietaviškių klebonijoje išduotą altarijos Žiežmarių bažnyčioje apdovanojimą liudijo Kietaviškių klebonas Albertas, altarista Feliksas ir Karmėlavos vikaras Mikalojus.³¹⁴ 1533 m. Valkaviske išduotą Mežirečės bažnyčios fundaciją liudijo Porozovo klebonas Stanislovas, Valkavisko klebonas Martynas ir Podorosko altarista Paulius.³¹⁵ 1542 m. Dubingių klebonijoje išduotą altarijos Dubingių bažnyčioje fundaciją liudijo Dubingių klebonas Petras, altarista Morkus ir Molėtų klebonas Augustinas.³¹⁶ 1547 m. Jurgio Zenavičiaus našlės Jadvygos Višneve išduotą testamentą, kuriame paskirtas užrašymas Smurgainių bažnyčiai, liudijo Smurgainių klebonas Jonas, altarista Ambraziejus, Nestaniškių klebonas Erazmas ir testatorės kapelionas Jonas.³¹⁷

Liudytojų sąrašai leidžia spręsti, kad XV–XVI a. sandūroje glaudūs ryšiai siejo aplink Polonką išsidėsčiusių parapijų dvasininkus. 1490 m. Polonkos klebonas Petras liudytojais pakvietė kaimyninės Iškaldės kleboną Stanislovą ir Krošino kleboną Mikalojų.³¹⁸ Ypatinga proga susitikti visiems

³¹⁰ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 118v/ LMABRS f. 43, b. 204, nr. 139, l. 113r.

³¹¹ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 148r/ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 171, l. 135r.

³¹² LMABRS, f. 43, b. 5367/ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 190, l. 156r–157v.

³¹³ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 153v.

³¹⁴ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 220, l. 185r.

³¹⁵ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44., 163v/ LMABRS, f. 43, b. 12351/ LMABRS f. 43, b. 204, nr. 221, l. 185v–186v.

³¹⁶ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 238, l. 207.

³¹⁷ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 258, l. 225r–226r.

³¹⁸ CD, nr. 368, p. 431/ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 308v.

artimiausių parapijų dvasininkams buvo 1502 m. Polonkos brolijos steigimas. Šį aktą liudijo net šešių aplinkinių parapijų dvasininkai: Iškaldės kuratas Motiejus, altarista Stanislovas ir naujas kunigas Ambrozijus, Lipos kuratas Stanislovas, Nesvyžiaus kuratas Martynas, Krošino kuratas Mikalojus, Gorodiščės kuratas Mikalojus, Senosios Gorodiščės kuratas Jonas.³¹⁹ Žinoma, čia dalyvavo ir tuometinis Polonkos klebonas Mikalojus Gnatas. Iškaldės klebonas Motiejus, altarista Stanislovas, Lipos klebonas Stanislovas ir Krošino klebonas Mikalojus minimi ir ankstesnių Polonkoje išduotų užrašymų šiai bažnyčiai liudytojų sąrašuose.³²⁰

Rytinės Vilniaus vyskupijos dalies dvasininkus susiejo intensyvesnio pamaldumo siekis. 1495 m. devynių parapijų dvasininkai ir pasauliečiai kreipėsi į Vilniuje viešėjusį kardinolą Gniezno arkivyskupą Frydrichą Jogailaitį, kad šis patvirtintų jų įsteigtos brolijos įstatus, kas ir buvo padaryta. Arkivyskupas šios brolijos nariams suteikė šimto dienų atlaidus. Iš viso išvardinta vienuolika dvasininkų, aštuoni klebonai: Žygimantiškių Stanislovas, Mūrinių Geranainių Motiejus, Manvydų Geranainių (Subatninkų) Jokūbas, Graužiškių Jonas, Surviliškių Petras, Yvijos Morkus, Lotvos Jokūbas, Dieveniškių Kondratas ir trys altaristos: Manvydų Geranainių Mykolas Mikalojaus; Vsieliubo Mykolas, Yvijos Jonas.³²¹ Verta pastebėti, kad brolijos steigime dalyvavo tik beneficijas turėję dvasininkai – neminimas nė vienas vikaras. Įdomu atkreipti dėmesį į geografinį šių bažnyčių išsidėstymą pietų šiaurės ašimi – tarsi tolimesnių parapijų dvasininkai, keliaudami į Vilnių, būtų pakvietę pakeliui buvusių bažnyčių kunigus.

Tai vienintelė žinoma LDK veikusi brolija, kurioje dominavo dvasininkai. Lenkijoje tokios dvasininkų bendrijos ėmė kurtis XIV a. Jų tikslas buvo tikėjimo gilinimas, gero pavyzdžio ir savitarpio pagalbos teikimas. Ilgainiui į pradžioje buvusias išimtinai kunigų brolijas pradėta įsileisti

³¹⁹ CD, nr. 521, p. 626.

³²⁰ CD, nr. 481, p. 566, nr. 527, p. 630/ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 308v.

³²¹ CD, nr. 428, p. 455–497.

pasauliečių. XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje prasidėjo šių brolijų nuosmukis, jos perėjo į pasauliečių rankas, o brolijų statutai nebuvo nei prisimenami, nei skaitomi.³²² Minėtos Vilniaus vyskupijos brolijos steigimo akte išvardinti tik dvasininkai, tačiau paminėta, kad jos nariai taip pat yra abiejų lyčių pasauliečiai. Šios brolijos nuostatai gana paprasti – numatyta susirinkti keturis kartus per metus kurioje nors bažnyčioje, konfratrai kunigai turėjo giedoti mišparus už mirusiuosius su procesija, o kitą dieną laikyti mišias; rinkti po grašį nuo kiekvieno nario bendroms reikmėms, prireikus iš bendrų lėšų laidoti nepasiturinčius konfratrus. 1420 m. įkurtos Branevo (Varmijos vyskupija) kunigų brolijos statutą sudarė 13 punktų. Olštyno (taip pat Varmijos vyskupija) kunigų brolijos 1517 m. reformuotame statute detalai aptarta brolijos struktūra ir valdymas.³²³ Tačiau pagrindiniai brolijų tikslai buvo tokie pat – drauge dalyvauti pamaldose ir išsaugoti mirusiųjų atminimą bei užtikrinti deramą nepasiturinčių narių palaidojimą.

Kaimyninių parapijų dvasininkai ryšius palaikydavo ne tik susitikdami tokiomis iškilmingomis progomis, kaip naujos bažnyčios ar altarijos steigimas, ar dalyvaudami religinių brolijų veikloje. Šaltiniuose gausu paliudijimų, kad parapijose dirbę dvasininkai bičiuliaudavosi ir lankydavosi vienas pas kitą. XV a. viduryje parapijų tinklas dar buvo itin retas, tačiau tai netrukdė bendrauti. 1461–1462 m. Andrius iš Lietuvos, Nemenčinės klebonas, su šeimyna važiavo į Linkmenis pas tos parapijos kunigą Martyną, ten drauge su kitais dvasininkais ir bajorais lankėsi karčemoje.³²⁴ Nemenčinę ir Linkmenis skiria nemažas – 80–90 km atstumas. 1529 m. Žaludko klebonas Motiejus Baptista bylinėdamasis dėl dešimtinės liudytoju pasikvietė Vilniaus katedros kunigą Albertą. Šis teisėjams pasakojo, kad anksčiau, būdamas Zietelos klebonu, vyko pro Žaludką ir bendravo su ankstesniu klebonu Mikalojumi.³²⁵

³²² A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji Warmińskiej w latach 1525–1821, część 1*, Olsztyn, 2000, p. 81–82.

³²³ Ten pat, p. 83–85.

³²⁴ St. C. Rowell, *Ginčai ir jų sprendimas*, p. 16.

³²⁵ LM 229/10, nr. 72, p. 47–48.

Suprantama, kad vietos dvasininkus siejo ir religinės priedermės. Nereziduojantis ar ilgesniam laikui išvykstantis klebonas turėjo pasirūpinti savo pavaduotoj; dėl kokių nors priežasčių nepavykus pasamdyti vikaro, jie kreipdavosi į aplinkinėse parapijose dirbusius dvasininkus. Taip pat aplinkinių parapijų dvasininkai susiburdavo drauge laikyti iškilmingų mišių. Galėdavo tikėtis pasiskolinti profesinės literatūros.³²⁶ Dvasininkai, kaip ir visi tikintieji, kartą per metus turėjo atlikti išpažintį. Kaip rodo 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacija, tam reikalui buvo pasirenkamas kaimyninės parapijos kunigas: Ariogalos ir Butkiškės klebonas atliko išpažintį Raseinių klebonui Jonui; Viduklės vikaras – Raseinių kunigui.³²⁷

Pirkdami ar parduodami nekilnojama turtą, dvasininkai taip pat prisimindavo savo luomo atstovus. 1532 m. Vaclovas Čirka pardavė Valkavisko klebonui Martynui Sanhociniečiui savo turtą Valkaviske.³²⁸

Gana retas bažnyčių tinklas kiek amortizavo vėlyvųjų viduramžių Europoje ypač aktualią klebonų konkurencijos problemą. Griežti nurodymai tikintiesiems dalyvauti tik savo parapijoje laikomose mišiose ir priimti sakramentus tik iš savo klebono ne tik darė efektyvesnę tikinčiųjų kontrolę, bet ir gynė klebonų teisę į jam priskirtos teritorijos gyventojų dešimtines ir aukas. Vilniaus vyskupijoje ši problema pradėjo ryškėti XVI a. pirmojoje pusėje. 1528 m. Vilniaus diecezinio sinodo nutarimuose liepiama, kad parapijiečiai klausytų mišių tik savo bažnyčioje ir tik iš savo kunigo priimtų sakramentus. Klebonas neturi kitam klebonui trukdyti: *ne plebanus alterum plebanum impediatur in proventibus et quibuscunque oblationibus*.³²⁹ Atsirandančią trintį patvirtina ir kelių naujų bažnyčių steigimą lydėję konfliktai. Maišiagalos klebonas Jurgis Paulavičius XV a. pabaigoje savo lėšomis pastatė medinę bažnyčią Paberžėje ir aprūpino ją reikalingu inventoriumi, greta buvo pastatyta

³²⁶ 1579 m. Ariogalos ir Butkiškės klebonas buvo paskolinęs Romos brevijorių kunigui Martynui. *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 68.

³²⁷ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 72, 154.

³²⁸ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 273r.

³²⁹ J. Sawicki, *Synody diecezji wileńskiej*, p. 124.

ir klebonija. 1501 m. Paberžės bažnyčiai turto užrašė vietos bajorai, o 1503 m. gegužės 20 d. pasirūpino, kad Vilniaus vyskupas jai suteiktų parapinės bažnyčios statusą. Pirmuoju Paberžės klebonu bajorai parinko Maišiagalos altaristą Petrą.³³⁰ Naujos parapijos steigimą patvirtindamas Vilniaus vyskupas Albertas suvokė, kad dėl naujos parapijos atsiradimo gali iškilti konfliktų tarp Paberžės ir Maišiagalos dvasininkų – Maišiagalos vikarams nurodyta nesikėsinti į naujos bažnyčios turtą, dešimtines ir kitas aukas. Iš paskirų detalių galima numanyti, kad bajorai taip pat suprato, kad naujos parapijos įsikūrimas galėjo sukelti Maišiagalos klebono nepasitenkinimą, todėl tuo pasirūpino Maišiagalos bažnyčiai vakuojant. 1501 m. vasarą Paberžės bažnyčią pastatęs Jurgis Paulavičius buvo neseniai miręs, parapijos steigimo akte minimi tik Maišiagalos vikarai. Kitas Maišiagalos klebonas Jokūbas Kučinskis šaltiniuose pasirodo 1503 m. rugsėjo 19 d., Paberžės parapijos steigimo dieną paminėtas kaip Vilniaus kanauninkas ir dekanas.³³¹ Ir išties nepraėjus nė pusmečiui nuo Paberžės parapijos įkūrimo, 1503 m. rugsėjo 19 d. teisėjai sprendė Maišiagalos klebono Jokūbo Kučinskio skundą dėl patiriamos neteisybės iš Paberžės klebono Petro pusės – prarastos dešimtinės, kalėdos ir kitų aukų.³³²

1526 m. Didžiosios Merkinės klebonas Martynas Minkovskis priešinosi naujos parapijos Veisiejuose steigimui.³³³ Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių įgaliojo Vilniaus kanauninką ir savo oficiolą Joną Silvijų Amatą ištirti ar tikrai Veisiejus nuo Merkinės skiria ilgas ir pavojų kupinas kelias. Kad būtų išvengta Veisiejų ir Merkinės klebonų nesutarimų, privilegijoje nurodytos naujos parapijos ribos. 1540 m. Vilniaus kanauninkas Jonas Kunickis skundėsi jam, kaip Nemenčinės klebonui, padaryta žala, kanauninkui Martynui pastačius mūrinę Riešės koplyčią.³³⁴ Šį kartą atkreiptas dėmesys į kanauninko skundą ir jam pasiūlyta susitarti su koplyčią aprūpinusiais bajorais, kad ji būtų prijungta

³³⁰ CD, nr. 502, p. 609–611, nr. 548, p. 644–646.

³³¹ Ten pat, nr. 449, p. 649.

³³² Ten pat, nr. 566, p. 684–688.

³³³ LM 12/12, nr. 765, p. 610.

³³⁴ LM 14/14 dok. 358, 359, p. 161.

prie Nemenčinės parapijos aprūpinimo. Tokiu būdu koplyčia būtų tekusi pačiam Jonui Kunickiui. 1533 m. Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių pasiuntė savo komisorius, kurie turėjo nustatyti naujai įsteigtos Suvieko parapijos ribas.³³⁵ Iš esmės užduotis buvo išskirti Suvieko parapijos teritoriją iš senesnių Dusetų ir Zarasų parapijų.

Pasipriešinimas naujų bažnyčių steigimui rodo ne tik tankėjantį bažnyčių tinklą, bet ir tai, kad kraštas buvo pakankamai kristianizuotas ir kad už kelių dešimčių kilometrų gyvenę tikintieji lankė bažnyčią, priiminėjo sakramentus, o taip pat ir teikė aukas klebonui.

³³⁵ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 25v/ LMABRS, f. 256, b. 2885.

3. Patronato teisė. Parapinių beneficijų skyrimo tvarka

Viduramžiais Vakarų Europoje nebuvo vienintelės visuotinai paplitusios klebonų skyrimo tvarkos. Dar X a. bažnytinių sinodų nutarimuose minimas tikinčiųjų dalyvavimas šiame procese, taip pat kartais sprendžiamąjį balsą turėdavo miesto dvasininkija, o privačių fundacijų bažnyčiose kandidatus klebono vietai užimti pristatydavo jų patronai.³³⁶ LDK teritorijoje veikusios katalikų Bažnyčios organizacijos funkcionavimas buvo pagrįstas patronato teise – fundatoriaus pareiga ginti ir globoti savo įsteigtą bažnytinę beneficiją drauge su teise į ją siūlyti savo pasirinktą kandidatą.

Europoje patronato teisė išsivystė iš nuosavos bažnyčios sistemos. Iš pradžių fundatorius turėjo visas teises į funduotą bažnyčią ir jos žemes, bet ilgainiui jam liko tik teisė vyskupui siūlyti kunigą šiai beneficijai aptarnauti (koliacijos teisė), kad galėtų klausyti savo pasirinkto dvasininko aukojamų mišių.³³⁷ Patronas taip pat galėjo naudotis kai kuriomis privilegijomis, pabrėžiančiomis jo išskirtinį statusą: dalyvauti fundacinių lėšų skirstyme, turėti garbingą vietą bažnyčioje, būti palaidotas jos rūsyje. Globėjas turėjo ir pareigų: rūpintis bažnyčios fizine būkle bei kontroliuoti, ar jo valstiečiai lanko bažnyčią ir atlieka religines apeigas.³³⁸ Katalikų Bažnyčioje patronato teisės institutą visiškai panaikino Vatikano II susirinkimas.³³⁹

Šiame skyriuje nesiekama visapusiškai išnagrinėti patronato teisės instituto. Dėmesys bus sutelktas tik į vieną iš jos aspektų – koliacijos teisę. Daugelis kitų klausimų, susijusių su patronato teisės turiniu ir įtaka formuojant personalinę katalikų dvasininkijos sudėtį bus paliesta kituose disertacijos skyriuose.

³³⁶ S. Biskupski, *Stanowisko proboszcza w świetle prawa kanonicznego*, Płock, 1966, p. 29.

³³⁷ V. Kamuntavičienė, *Katalikų Bažnyčios ir valstybės santykiai*, p. 26.

³³⁸ M. Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid. – XIX a. pr.)*, Vilnius, 2000, p. 198.

³³⁹ B. Szady, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, Lublin, 2003, p. 6.

Lentelė nr. 2. Vilniaus vyskupijos bažnyčių patronai 1387–1550 m.

Patronai	1387-1430		1431-1500		1501-1550	
	Bažnyčių skaičius	Nuošimtis	Bažnyčių skaičius	Nuošimtis	Bažnyčių skaičius	Nuošimtis
Valdovas	23	89%	58	44%	85	33%
Bajorai	3	11%	68	52%	163	63%
Bažnyčia	-	-	4	4%	11	4%
Viso	27	100,00%	130	100,00%	259	100,00%

Lentelė nr. 3. Žemaitijos vyskupijos bažnyčių patronai 1417–1609 m.

Patronai	1417–1500		1500–1609	
	Bažnyčių skaičius	Nuošimtis	Bažnyčių skaičius	Nuošimtis
Valdovas	13	68%	36	57%
Bajorai	6	32%	23	37%
Bažnyčia	-	-	4	6%
Viso	19	100,00%	63	100,00%

LDK galima išskirti keturias koliaatorių grupes: valdovas, bajorai, Bažnyčia ir miesto magistratas. Pastarasis į bažnyčių steigimo procesą įsijungė vėliausiai ir yra už chronologinių bei teminių darbo ribų.³⁴⁰ 2 lentelėje

³⁴⁰ Vilniaus magistratui priklausė šių bažnyčių patronatas: Šv. Trejybės, Šv. Stepono, Šv. Juozapo ir Nikodemo (A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius, 2002, p. 335). Kauno magistratas XVI a. turėjo Kaunakiemio koplyčios patronato teisę (LMABRS, f 3, b. 81).

pateikiami duomenys apie Vilniaus vyskupijos parapijų bažnyčių patronus,³⁴¹ o 3 lentelėje – apie Žemaičių vyskupijos.³⁴²

LDK krikštu ir bažnytinės organizacijos kūrimu visų pirma rūpinosi jos valdovai – Jogaila ir Vytautas, jie buvo ir pirmųjų bažnyčių fundatoriai. Valdovo fundacijos dominavo XV a. pirmojoje pusėje Vilniaus vyskupijoje, o Žemaičių – per visą XV a. Nors XVI a. valdovui priklausė jau tik apie 30 % Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų bažnyčių patronatas, bet būtent jos buvo turtingiausios ir seniausios.³⁴³

Pirmasis Lietuvos didikas savo valdose įsteigęs bažnyčią buvo Stanislovas Čupurna. Jis apie 1410 m. fundavo bažnyčią savo tėvoniniame Šalčininkų dvare.³⁴⁴ Diduomenės fundacijų banga prasidėjo XV a. 4–5 dešimtmetyje.³⁴⁵ Pirmosios privačios parapijų bažnyčių fundacijos Žemaičių vyskupijoje pasirodė XV a. antrojoje pusėje.³⁴⁶ Bajorų bažnyčių steigimas buvo susijęs ne tik su jų religinėmis intencijomis, bet ir su bajoriškosios žemėvaldos raida. Bajorijos patronatui pagrindą padėjo 1447 m. Kazimiero privilegija, praplėtusi bajorų teises disponuoti tėvoninėmis valdomis.³⁴⁷

Žemaičių vyskupijoje XVI a. taip pat pastebimas bajorų fundacijų daugėjimas, tačiau ne toks ženklus, kaip Vilniaus vyskupijoje. Ši netolygumą sąlygojo visas kompleksas veiksnių: Žemaitijoje kristianizacija pradėta 30 metų vėliau, čia buvo kiek kitokia visuomenės struktūra, o bene svarbiausia aplinkybė buvo žemėvaldos struktūros ypatumai – Žemaitijoje dominavo valdovo, o ne diduomenės žemėvalda.³⁴⁸ Mažiausią grupę abiejose vyskupijose sudarė pačios Bažnyčios, dažniausiai vyskupo valdose, įsteigtos bažnyčios. J.

³⁴¹ Lentelė sudaryta, remiantis J. Ochmański surinktais duomenimis, J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 80.

³⁴² Lentelė sudaryta, remiantis G. Błaszczuko paskelbtais duomenimis *Diecezja żmudzka*, p. 190–192.

³⁴³ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 106

³⁴⁴ R. Petrauskas, Didikas ir patronas: LDK diduomenės bažnytinės fundacijos XV a., *Šviesa ir šešėliai Lietuvos evangelizacijos istorijoje*, sud. J. Boruta, V. Vaivada, Vilnius, 2011, p. 163.

³⁴⁵ Ten pat.

³⁴⁶ G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 196.

³⁴⁷ M. Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija*, p. 197.

³⁴⁸ G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 199–200.

Ochmański pastebėjo, jog bendrai LDK fundacijų proporcijos iš esmės atitinka žemėvaldos struktūros proporcijas: valdovui priklausė apie 35%, bajorams – 65%, Bažnyčiai – 5%.³⁴⁹

Bažnyčios fundatoriaus tapimas jos patronu juridiskai buvo įforminamas XV a. pavienėse, o XVI a. jau beveik kiekvienoje fundacijoje sutinkama klauzule, kuria nurodoma, jog fundatorius bažnyčios ar altarijos patronato teisę rezervuoja sau ir savo palikuonims: *Ius patronatus nobis et nostris successoribus reservamus* ar pan. Kartais pažymimas ir šios teisės turinys: *taliter quod per nos et nostros successores rectores huius ecclesiae eligentur*.

Disponavimas patronato teise buvo panašus į disponavimą kitų formų nuosavybe: ji buvo paveldima, galėjo būti tam tikram laikui perleidžiama kitam asmeniui ar bažnytinei institucijai, mažamečiams priklausančią kolicijos teisę realizuodavo jų globėjai. Todėl ne visada bažnyčios fundatorius ar jo palikuonys išlikdavo patronais.

Istoriografijoje ne kartą aptarti du atvejai, kai valdovas atsisakė parapinių bažnyčių patronato vyskupo naudai. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras 1501 m. Vilniaus vyskupui Albertui Taborui, iki jo gyvos galvos, perleido 28 parapinių bažnyčių patronatą,³⁵⁰ o 1503 m. 7 Žemaičių vyskupijos bažnyčių – Žemaičių vyskupui Martynui.³⁵¹ Tiesa, bent jau Vilniaus vyskupui valdovas kolicijos teisę perleido ne savo iniciatyva – ši akcija buvo vyskupo Alberto Taboro nuoseklus spaudimo rezultatas.³⁵²

Atvejų, kuomet valdovas perleisdavo savo kolicijos teisę, būta ir daugiau. 1509 m. Žygimantas Senasis Vilniaus vyskupo Alberto Radvilos naudai atsisakė po vieno teikimo teisę į penkias bažnyčias – Ramygalos,

³⁴⁹ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 80.

³⁵⁰ CD, nr. 507, p. 616–617.

³⁵¹ CM, nr. 97, p. 150–152.

³⁵² J. Fijałek, *Uchreścianienie Litwy przed Polskę i zachowanie niej języka ludu, Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa, 1914, 259–260.

Maišiagalos, Daugų, Lydos ir Eišiškių.³⁵³ Valdovas „paskolindavo“ kolicijos teisę ir pasauliečiams. Žinoma visa eilė Žygimanto Senojo teikimo teisės perleidimų Albertui Goštautui. 1523 m. didikui suteikta teisė vieną kartą teikti savo kandidatą į dvi Trakų kanauninkijas bei Pabaisko ir Lydos parapines bažnyčias, dabartiniams klebonams pasitraukus, artimiausioje vakacijoje.³⁵⁴ 1525 m. Žygimantas Senasis perleido teisę vieną kartą teikti savo kandidatą į bet kurią Vilniaus katedros kanauninko vietą ar prebendą, kuri artimiausiu metu vakuos, taip pat vieną kartą į bet kurią Vilniaus vyskupijos parapiją, kuri artimiausiu metu vakuos.³⁵⁵ 1529 m. A. Goštautas gavo teisę vieną kartą teikti Anykščių kleboną.³⁵⁶

Į didikų rankas valdovo funduotų bažnyčių patronato teisė patekdavo ne tik pastarojo valia. 1579 m. Kražių klebonas Mikalojus Korizna vizitatoriui tvirtino, kad parapiją prieš keturis metus gavo iš bažnyčios patrono LDK dvaro maršalo Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio.³⁵⁷ Kražių parapinę bažnyčią tarp 1421–1478 m. įsteigė valdovas.³⁵⁸ Žinoma, kad iki 1571 m. valdovai teikdavo Kražių klebonus. Radvila Našlaitėlis pasipriešino 1571 m. Žygimanto Augusto teikto Jokūbo Stobnicijaus skyrimui Kražių klebonu. 1573 m. gegužės mėn. Žemaičių vyskupui didikas teikė savo kandidatą. Akivaizdu, jog uolusis konvertitas sėkmingai pasinaudojo pirmojo LDK tarpuvaldžio sumaištimi.

Bajorų funduotų bažnyčių patronatas galėjo atitekti valdovui išmirus giminei drauge su kitomis jos valdomis. Išmirus Goštautų giminei valdovas tapo vienos turtingiausių Vilniaus vyskupijoje Geranainių bažnyčios patronu.³⁵⁹ 1568 m. Žygimantas Augustas teikė Kietaviškių kleboną, nors bažnyčią prieš 1504 m. įsteigė bajorai.³⁶⁰ 1570 m. į bajorų funduotą Iščiolnos

³⁵³ Błaszczyk G., *Regesty dokumentów diecezji wileńskiej*, nr. 21.

³⁵⁴ LM 12/12, nr. 718, p. 556–557.

³⁵⁵ Ten pat, nr. 758, p. 597.

³⁵⁶ LM 224/4, Nr. 464, p. 375

³⁵⁷ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 195.

³⁵⁸ G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 163

³⁵⁹ LM 530/8, nr. 70, p. 67.

³⁶⁰ LM 530/8, nr. 68, p. 66; J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 70.

parapinės bažnyčios klebono vietą Žygimantas Augustas vyskupui pristatė savo kantorių Baltramiejų Žniną.³⁶¹

Bažnyčias fundavę bajorai taip pat lasva valia atsisakydavo patronato teisės. 1471 m. bevaikis Mikalojus Nemiraitis testamente nurodė, kad po jo ir žmonos mirties jų funduotos Iškaldės bažnyčios patronato ir kolicijos teisė turi atitekti Vilniaus vyskupui.³⁶² 1484 m. Krekenavos parapinės bažnyčios fundatoriai, naujai įsteigtos bažnyčios patronato teisę iškart perleido Žemaičių vyskupui.³⁶³ 1533 m. Krekenavos bažnyčioje altorių įsteigę Krekenavos miestelėnai teisę teikti altaristą perleido tuometiniam Kijevo vyskupui ir Krekenavos klebonui Jurgiui Taliatui.³⁶⁴

Patronato teisė buvo perduodama ir bajorų luomo viduje. 1564 m. Svyrių kunigaikštis Liudvikas Mykolaitis atsisakė savo turėtos vienos trečiosios altarijos Svyrių bažnyčioje patronato teisės (funduotos jo senelio Svyrių kunigaikščio Petkaus Krykovičiaus) Svyrių kunigaikščio Jono Boleslovaičio naudai.³⁶⁵ 1569 m. Mikalojus Jurevičius Radvila, atsižvelgdamas į Svyrių kunigaikščio Luko Boleslovaičio nuopelnus Liublino unijiniame seime, padovanojo jam savo Svyrių dvarą bei kitas valdas Svyriuose, o taip pat Svyrių bažnyčios ir dviejų altorių joje koliciajos teisę.³⁶⁶

Patronui po savo mirties palikus mažamečius paveldėtojus, iki šių pilnametystės už bažnyčios globą, kaip ir už visus kitus su paveldėtu turtu susijusius reikalus, atsakingas likdavo velionio įgaliotas globėjas. 1546 m. Mikalojus Radvila Juodasis vyskupui teikė Upninkų kleboną savo globotinės, velionio pusbrolio Jono Radvilos dukters Elžbietos vardu.³⁶⁷

³⁶¹ LM 530/8, nr. 82, p. 78.

³⁶² CD, nr. 271, p. 316–317.

³⁶³ CM, nr. 72, p. 122.

³⁶⁴ CM, nr. 164, p. 253.

³⁶⁵ J. Tęgowski, *Rodowód kniaziów Świrskich do końca XVI wieku*, Wrocław, 2011, p. 169.

³⁶⁶ Ten pat, p. 76–77, 177.

³⁶⁷ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 269 v.

Dėl patronato teisės, kaip ir dėl kitų nuosavybės objektų, kildavo ir konfliktų. 1513 m. Gniezno arkivyskupas ir kanauninkai sprendė ginčą tarp Gardino seniūno Stanislovo Cechanowieckio ir Žemaitijos seniūno bei Trakų kašteliono Stanislovo Jonaičio Kęsgailaičio, Mikalojaus Kęsgailaičio³⁶⁸ globėjo. Abu jie jau buvo parinkę po savo kandidatą į vakuojančią Deltuvos klebono vietą.³⁶⁹ Teisė teikti savo pasirinktą kandidatą buvo pripažinta St. J. Kęsgailaičiui, kas visiškai nestebina, nes Deltuvoje, tuo metu pagrindinėje savo tėvoninėje valdoje, 1444 m. bažnyčią fundavo St. J. Kęsgailaičio senelis Kęsgaila.³⁷⁰ Kitas didikas dėl patronato teisės “susikirto” su pačiu vyskupu. 1529 m. Jonas Glebavičius net popiežiaus teisme gynė savo teisę į Kelmės bažnyčios patronatą, kuris, anot didiko, buvo uzurpuotas Žemaičių vyskupo Mikalojaus Radvilos. Popiežiaus konsistorija buvo jau trečioji instancija šioje byloje.³⁷¹ Nėra išlikusi Kelmės bažnyčios fundacija, bet G. Błaszcykas mano, kad Kelmės bažnyčia buvo funduota bajorų ir jos patronatas priklausė bajorams, kurie tuo metu valdė Kelmės dvarą.³⁷² 1544 m. birželio 6 d. Vilniaus vyskupas Paulius Alšėniškis sprendė bylą dėl Svyrių altarijos patronato. Vilniaus kaštelionienė Barbora Radvilienė protegavo Gniezno vyskupijos pranciškoną kunigą Kopovskį, o Svyrių kunigaikštis Albertas Juknaitis – Lenartavičių. Apeliacine tvarka byla pasiekė Romos kuriją. Popiežius pavedė šią bylą išspręsti Gniezno primui Petruui Gamratui, o šis teisėju paskyrė Krošino kleboną Motiejų Dobraticką.³⁷³ Šios kelios bylos pasiekė aukščiausias Bažnytinio teismo instancijas, tačiau be abejo būta kur kas daugiau ginčų, sprestų žemesnės instancijos teismuose arba tiesiog šalių susitarimu.

Patronato teisė formaliai skyrėsi nuo nuosavos bažnyčios institucijos, tačiau patronai paprastai bažnyčias traktuodavo, kaip savo nuosavybę. XVI a.

³⁶⁸ Greičiausiai kalba eina apie 1512 m. mirusio Stanislovo Jonaičio brolio Mikalojaus sūnų, nes Mikalojus savo mažamečių vaikų globėju paskyrė brolių R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XVI a. pabaigoje – XV a. .: sudėtis, struktūra, valdžia*, Vilnius, 2003, p. 254.

³⁶⁹ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 340v–341r.

³⁷⁰ R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė*, p. 250.

³⁷¹ CM, nr. 146, p. 228–230.

³⁷² G. Błaszcyk, *Diecezja żmudzka*, p. 149

³⁷³ J. Tęgowski, *Rodowód kniaziów Świrskich*, p. 175.

šaltiniuose sutinkama fundatorių išsireiškimų „mūsų“ bažnyčia ar net „mūsų“ klebonas.³⁷⁴ Dvasininką ne vietovės ar bažnyčios, o konkretaus asmens klebonu pavadindavo ir kiti. 1541 m. Vilniaus vaivadienei Elžbietai Astikienei buvo įsakyta neleisti savo Panemunės dvaro valstiečiams naudotis valdovo žeme, o savo klebonui – rinkti medžių iš valdovo miško.³⁷⁵ Tais pačiais metais dviejų bajorų byloje dėl dvaro užsiminta, kad Leonardas Kosinskis šį dvarą buvo užrašęs savo klebonui.³⁷⁶ Didikų dvaruose stovėjusios bažnyčios buvo dvaro sistemos dalis, o jos dasininkai padėtis buvo artima dvaro tarnybinių žmonių statusui.³⁷⁷ Lenkijoje XV a. patys Bažnyčios atstovai pakaitom vartojo „*patronus ecclesiae*“ ir „*haeres ecclesiae*“ terminus.³⁷⁸ Labiausiai patronų, kaip bažnyčios savininkų savimonė atsiskleidė Reformacijos plitimo periodu – tuomet į protestantizmą perėję didikai ir bajorai keitė bažnyčių konfesiją ir nemanė, kad jų veiksmai neteisėti.

Dvasininko paskyrimas į parapinę kaip ir į kitas bažnytines beneficijas susidėjo iš keleto etapų: patronas pristatydavo vyskupui savo pasirinktą kandidatą, vyskupas jį paskirdavo, o pastarojo nurodytas dvasininkas/ai įvesdindavo į beneficiją.

Vėlyvaisiais viduramžiais buvo gana įprastas reiškinys, kad patronai paskirdavo beneficijas dvasininkams be vyskupo skyrimo. XIII–XVI a. Bažnyčios teisės aktuose nuolat kartotas draudimas dvasininkams priimti beneficijas iš pasauliečių rankų.³⁷⁹ 1528 m. Vilniaus diecezinio sinodo nutarimuose taip pat reiškiamas nepasitenkinimas, kad į kai kurias naujai įsteigtas parapijas, altarijas, mansionarijas ir kitas beneficijas skiriami dvasininkai be vyskupo žinios ir patvirtinimo.³⁸⁰ Taigi Vilniaus vyskupijoje

³⁷⁴ CD, nr. 278, p. 324; CD, nr. 434, p. 507; VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 168r, 270r.

³⁷⁵ LM 28/28, nr. 42, p. 91.

³⁷⁶ LM 231/12, nr. 132, p. 123.

³⁷⁷ R. Petrauskas, *Didikas ir patronas*, p. 168.

³⁷⁸ B. Szady, *Prawo patronatu*, p. 28.

³⁷⁹ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 169.

³⁸⁰ J. Sawicki, *Synody diecezji wileńskiej*, p. 124.

pasauliečių savivaliavimas buvo mažesnio masto – čia didesnių problemų kildavo tik dėl nekanoninio naujai įsteigtų beneficijų skyrimų.

Dvasininko teikimo aktuose paprastai būdavo nurodoma, kokiomis aplinkybėmis atsilaisvino beneficija, pabrėžiamas siūlomo kandidato tinkamumas eiti šias pareigas, pažymima, kad būten siūlomas kandidatas ir niekas kitas būtų įvesdintas į rūpinimąsi sielomis (*cura animarum*) bei beneficijos valdymą (*regimen et administrationem spiritualium et temporalium*). Steigiant naują bažnyčią klebono teikimas dažnai būdavo įrašomas į fundacijos aktą. Sutinkamos ir tokios fundacijos, kuriose pasirinktas kunigas tik paminimas, bet nesikreipiama į vyskupą dėl jo patvirtinimo. Ankstyviausias žinomas klebono teikimas yra 1437 liepos 9 d. Žygimanto Kęstutaičio sūnaus Mykolo išduotame Cholchlo parapiinės bažnyčios fundacijos akte įrašytas dvasininko teikimas klebonu.³⁸¹

Parinkti kandidatą turėjo būti paprasta, kuomet beneficijos patronas buvo vienas asmuo, tačiau kuomet jų būdavo daugiau galėjo iškilti tam tikrų keblumų. 1484 m. broliai Stanislovas ir Aleksas Vizgirdaičiai savo įsteigtos Krekenavos bažnyčios kolicijos teisės atsisakė Žemaičių vyskupo naudai, siekdami išvengti dažnai tarp kolicatorių kylančių ginčų parenkant dvasininką: *attendentes nostrae collationis pluralitatem in magnam semper distractionem et guerram pro eligendo pastore incurrere*.³⁸² Taigi XV a. pabaigoje, kai Žemaičių vyskupijoje dar tik pradėjo rasti pirmosios privačios fundacijos šie bajorai jau žinojo kokių keblumų paprastai kyla grupei patronų realizuojant kolicijos teisę.

Lenkijoje grupės patronų dvasininko parinkimą reguliudavo įvairiais susitarimais. Pavyzdžiui, kandidatą pamainom teikdavo skirtingi patronai ar jų šeimos, o likę tuo metu turėjo tik pritarimo teisę.³⁸³ Daugiausiai išlikę valdovo išduotų prezentacijų, todėl labai mažai žinoma apie bajorų teikimus. Pora

³⁸¹ CD, nr. 151, p. 169.

³⁸² CM, nr. 72, p. 122.

³⁸³ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 168.

prezentacijų į altarijas Maišiagalos parapiinėje bažnyčioje, rodo, kad patronų grupė susitelkdavo priimdama sprendimą. 1533 m. kandidatą Švč. Trejybės altarijai užimti Vilniaus vyskupui teikė 7 bajorai, o į Šv. Martyno altariją tais pačiais metais – net 10 bajorų.³⁸⁴ Šios dvi prezentacijos įdomios dar ir tuo, kad patronų pasirinkimą lėmė karalienės Bonos Sforcos valia. Liepos 6 d. išduotas teikimas į Šv. Martyno altariją teiktas Bonos notaras Valerijonas Protasevičius, o spalio 8 d. į Šv. Trejybės altariją – Bonos tarnautojas Motiejus Kalčickis. V. Protasevičiaus skyrimo rašte paminėtas, kad jis skirtas po to kai laisva valia pasitraukė ir jam altariją užleido kai kurių patronų anksčiau pristatytas Paberžės klebonas Mikalojus Kubsas.³⁸⁵ Žinomas dar vienas atvejis, kuomet koliautorių sprendimą įtakojo trečioji šalis. 1577 m. Anykščių Šv. Mikalojaus altarista teiktas Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus *familiaris* Gabrielius Braciševskis, pačiam vyskupui koliautorių paprašius pasirinkti šį kandidatą.³⁸⁶

Į Lietuvos didžiojo kunigaikščio patronato teisei priklausiusias klebonijas kartais rikiuodavosi eilė – valdovo aplinkos dvasininkai išsirūpindavo „išankstinius“ teikimus, vadinamąsias ekspektatyvas (*expectativa*), numatančias, kad parapija turi atitekti kandidatui, kai tik „ji atsilaisvins, esamam klebonui pasitraukus“. Žygimanto Senojo 1524 m. išduotame teikime į Rudaminos parapinę bažnyčią pristatomas Mikalojus Viežgaila, pažymint, kad Vilniaus vyskupas siūlomą kandidatą įvesdintų po to, kai jam susitarus su dabartiniu beneficijos valdytoju šis pasitrauks arba numirs ir beneficija taps laisva.³⁸⁷ 1553 m. Žygimantas Augustas išdavė išankstinį teikimą į Knišino kleboniją savo kanceliarijos tarnautojui Motiejui Kolčinskiui.³⁸⁸ 1568 m. išduotame teikimo akte į Barglavo parapiją, taip pat

³⁸⁴ LMABRS, f. 3, b. 105; f. 3, b. 104.

³⁸⁵ LMABRS, f. 3, b. 5.

³⁸⁶ V. Drėma, *LDK miestai ir miesteliai. Iš Vlodo Drėmos archyvų*, Vilnius, 2006, nr. 16.

³⁸⁷ LM 12/12, nr. 744, p. 585.

³⁸⁸ LM 35, l. 137v–138r.

minimas tuometinis klebonas Stanislovas Vlevskis, tačiau pažymėta, kad jis ketina atsistatydinti.³⁸⁹

Pasitaikydavo ir tokių atvejų, kai valdovas būdavo klaidingai informuotas apie parapijos vakansiją. 1524 m. Žygimantas Senasis klebono vietai Ramygaloje užimti pristatė M. Viežgailą nurodydamas, kad parapija vakuoja dėl ankstesnio klebono mirties, o po kelių mėnesių (pirmoji prezentacija išduota rugpjūčio 15 d., o antroji – gruodžio 13 d.) išdavė naują teikimo aktą pranešdamas, jog ankstesnysis neteko galios, paaiškėjus, kad tuometinis Ramygalos klebonas Jurgis tebėra gyvas. Tačiau ir antrajame dokumente valdovas savo sprendimo, Ramygalos parapiją skirti M. Viežgailai, nepakeitė, o tik nurodė kitas jo įvesdinimo į beneficiją aplinkybes – vyskupas turės tai padaryti pasitraukus dabartiniam klebonui.³⁹⁰

Lemiamą reikšmę skiriant klebonus turėjo patrono sprendimas, o vyskupo dalyvavimas šioje procedūroje buvo daugiau formalaus pobūdžio. Teikimo aktuose dažnai sutinkamas nurodymas, kad į pareigas būtų įvesdintas būtent pristatytas, o ne kuris kitas asmuo.³⁹¹ Bene principingiausias iš ikitridentinių vyskupų buvo Žemaičių vyskupas Martynas (1492–1514/15). 1502 m. jis atsisakė patvirtinti didžiojo kunigaikščio Aleksandro pristatytą kunigą iš Krokuvos, nė žodžio nemokantį lietuviškai.³⁹² Vyskupas išlaikė principingą poziciją ir valdant Žygimantui Senajam, kas iššaukė atvirą konfliktą. 1514 m. spalį valdovas įsikišo į vyskupo ir Žemaičių seniūno Stanislovo Kęsgailos ginčą dėl neskiriamų beneficijų didiko teiktiems dvasininkams. Žygimantas Senasis vyskupui griežtai nurodė paskirti tinkamus kandidatus, priešingu atveju grasino kreiptis į Gniezno arkivyskupą ir Apaštališkąjį Sostą.³⁹³ Vos po mėnesio, lapkričio 13 d., valdovo išduotame Jono Siciliečio Amato teikimo akte į Luokės parapiją vyskupui aiškiai

³⁸⁹ Ten pat, p.69

³⁹⁰ LM 12/12, nr. 746, p. 588–589.

³⁹¹ V. Kamuntavičienė, Valdovo patronatas ir Katalikų Bažnyčios pareigūnai, p. 83

³⁹² M. Kosman, Polacy w Wielkim Księstwie Litewskim, p. 355.

³⁹³ CM, nr. 118, p. 187–188.

pasakyta, kad kandidato atmetimas gali užtraukti karaliaus nemalonę: *Rem vero nobis vestra paternitas reverenda valde gratam faciet, si id hoc nostre voluntati assenserit, et tamen ubi secus fuerit, ingratum nobis factum esse opus profiteri necesse esset.*³⁹⁴

Gavęs patrono teikimą vyskupas išduodavo beneficijos skyrimo raštą. Žinoma vos keletas šio tipo dokumentų, išduotų aptariamam laikotarpiui. Skyrimo raštai būdavo adresuojami vietos dvasininkams, kurie ir turėjo įvesdinti skiriamą dvasininką į beneficiją. Skiriant Lipos kleboną kreipiamasi į Iškaldės ir Nesvyžiaus klebonus bei jų vikarus;³⁹⁵ Maišiagalos altarištą – į Maišiagalos vikarus;³⁹⁶ Upninkų kleboną – į Žeimių ir Musninkų klebonus ir altaristas bei į Upninkų altarištą;³⁹⁷ Krekenavos altarištą – į Krekenavos vikarus ir altaristas;³⁹⁸ Lentupio kleboną – į Lentupio vikarus;³⁹⁹ Eišiškių kleboną – į Eišiškių altaristas ir vikarus.⁴⁰⁰ Gavęs beneficiją dvasininkas galėjo būti įvesdintas ne tik pats asmeniškai, bet ir per savo prokuratorius, kas buvo numatoma ir skyrimo raštuose.⁴⁰¹

Žinomas tik vienas atvejis, kuomet pilnai dokumentuotas visas beneficijos skyrimo procesas nuo teikimo iki įvesdinimo. 1560 m. kovo 23 d. buvo išduotas Pranciškaus Rospenskio teikimas į vakuojančią Šv. Kryžiaus altariją Vilniaus katedroje. Gegužės 10 d. vyskupas išdavė skyrimo raštą, o šio rašto antroje pusėje buvo pažymėta, kad gegužės 12 d. katedros nuolatinis vikaras Martynas atliko įvesdinimą.⁴⁰² Nuo teikimo iki paskyrimo ir beneficijos perėmimo praėjo daugiau nei mėnuo. Tuo tarpu V. Protasevičius Maišiagalos Šv. Trejybės altarista buvo teiktas liepos 6 d., o skyrimo raštas išduotas liepos 10 d. Panašu, kad laikotarpis nuo teikimo iki realaus beneficijos

³⁹⁴ Ten pat, nr. 119, p. 188.

³⁹⁵ LMABRS, f. 6, b. 113.

³⁹⁶ LMABRS, f. 4, b. 5.

³⁹⁷ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 269v.

³⁹⁸ CM, nr. 205, p. 305.

³⁹⁹ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 218, l. 184.

⁴⁰⁰ LMABRS, f. 3, b. 99.

⁴⁰¹ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 218, l. 184.

⁴⁰² LMABRS, f. 43, b. 20221.

perėmimo pakankamai įvairuodavo, priklausomai nuo aplinkybių ir dvasininko pozicijų Bažnyčioje ir valdovo dvare.

4. Tarnybos trukmė

Aptariant parapiinės dvasininkijos tarnybos trukmę vėlgi tenka prisiminti skirtumus tarp beneficinės ir nebeneficinės dvasininkijos. Prepozitų, klebonų ir altaristų padėtis buvo ganėtinai stabili, nes beneficijos, panašiai kaip valstybinės tarnybos, būdavo suteikiamos neterminuotam laikui. Dvasininkas galėjo jas laikyti iki mirties arba atsisakyti savo valia. Aptariamam laikotarpiu vyskupo ir patrono galia atimti beneficiją buvo daugiau teorinė ir praktikoje taikyta tik pačiais kraštutiniausiais atvejais. Tuo tarpu samdomų dvasininkų užsibuvimo vienoje parapijoje laikas priklausė ne tik nuo jų pačių valios, bet ir nuo to, kaip klostėsi santykiai su klebonu, ar šis vykdė savo įsipareigojimus ir pan. Dėl šių priežasčių bus atskirai aptariama samdomų dvasininkų, klebonų ir altaristų tarnybos trukmė bei aplinkybės, dėl kurių paprastai buvo paliekama parapija.

Tik pavieniais atvejais žinomos tikslios dvasininko teikimo į beneficiją ir jos atsisakymo ar mirties datos. Dėl šios priežasties nustatant tarnybos trukmę daugeliu atveju pasikliauta ankstyviausiu ir vėlyviausiu to paties dvasininko, kaip tos pačios parapijos klebono, altaristos ar vikaro paminėjimais. Taigi surinkti duomenys preliminarūs, veikiau žymintys mažesnę tarnybos trukmę, nei ji buvo iš tikrųjų. Skirtinga šaltinių, liečiančių skirtingas parapiinės dvasininkijos grupes, situacija. Daugiausia po keletą kartų šaltiniuose sutinkama klebonų, ženkliai mažiau altaristų, tuo tarpu vikarai, kaip taisyklė, minimi po vieną kartą. Tokią padėtį lėmė keletas veiksnių: samdytų dvasininkų paminėjimai šaltiniuose apskritai retai sutinkami ir yra atsitiktinio pobūdžio, be to jie buvo mobilesni ir dažniau keisdavo parapijas.

Vikarų tarnybos trukmę išsamiau galima apžvelgti tik remiantis Žemaičių vyskupijos vizitacijos medžiaga, nes kituose šaltiniuose aptikti vos šešių samdytų dvasininkų paminėjimai skirtingais metais. Penki iš jų minimi nuo vienerių iki penkerių metų intervale. Severinas Pankovskis kaip Vitebsko

nuolatinis vikaras minimas net vienuolika metų, 1563–1574 m.⁴⁰³ Tiesa, jo statusas buvo artimas klebono statusui. Apie ilgą Pankovskio kaip vikaro darbą žinoma dėl jo dalyvavimo tvarkant bažnyčios turtinius reikalus.

Kur kas įvairesnis vaizdas atsikleidžia Žemaičių vyskupijos vizitacijos medžiagoje. T. Pekulas apklausė penkis skirtingų parapijų vikarus. Kražių vikaras dar nebuvo išdirbęs metų, tačiau jau ketino išvykti, nes klebonas nemokėjo sutarto atlygio, o bažnyčios ūkvedys buvo vaidingo būdo.⁴⁰⁴ Vizitacijoje paminėti du Raseinių kunigai ir Kaltinėnų vikaras išdirbo po dvejus metus.⁴⁰⁵ Vilkijoje vikaras tarnavo jau šeštus, o Krakėse – septintus metus.⁴⁰⁶ Šiame kontekste tikras veteranas atrodo Viduklės vikaras Jonas Jurgevičius – jo stažas Viduklės parapijoje penkiolika metų. Per tą laiką pasikeitė net keturi klebonai.⁴⁰⁷ XVI a. antrojoje pusėje nė vienas Viduklės klebonas nerezidavo, dėl šios priežasties naujiems klebonams buvo patogu drauge su parapija „perimti“ ir vikarą, kurį taip pat tenkino siūlomos sąlygos.

Palyginti nedaug duomenų turime ir apie altaristų tarnybos trukmę. Žinomi 34 atvejai, kai tas pats altarista minimas keletą metų iš eilės. Surinkti duomenys apibendrinti diagramoje nr. 1. Daugiausia žinoma apie altaristas, laikiusius beneficijas iki dešimties metų. Tik vienu atveju galima užtikrintai pasakyti, kad dvasininkas turėjo altariją daugiau nei penkiolika metų. Tai Maišiagalos Švč. Trejybės altoriaus altarista Petras Bagdonavičius nuosekliai minimas 1502–1529 m. laikotarpiu.⁴⁰⁸ Tiesa, Bagdonavičius vargu ar rezidavo Paberžėje, nes 1503 m. tapo kaimynystėje naujai įsteigtos Paberžės parapijos klebonu. Svyrių altarista Martynas paminėtas 1490 ir 1520 m., Betygalos altarista Albertas – 1504 ir 1524 m., Smurgainių altarista Ambraziejus – 1539 ir 1559 m.⁴⁰⁹ Pirmųjų dviejų dvasininkų žinomi tik ankstyviausias ir

⁴⁰³ LKD, nr. 2084.

⁴⁰⁴ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 176, 182.

⁴⁰⁵ Ten pat, p. 134, 212.

⁴⁰⁶ Ten pat, p. 12, 104.

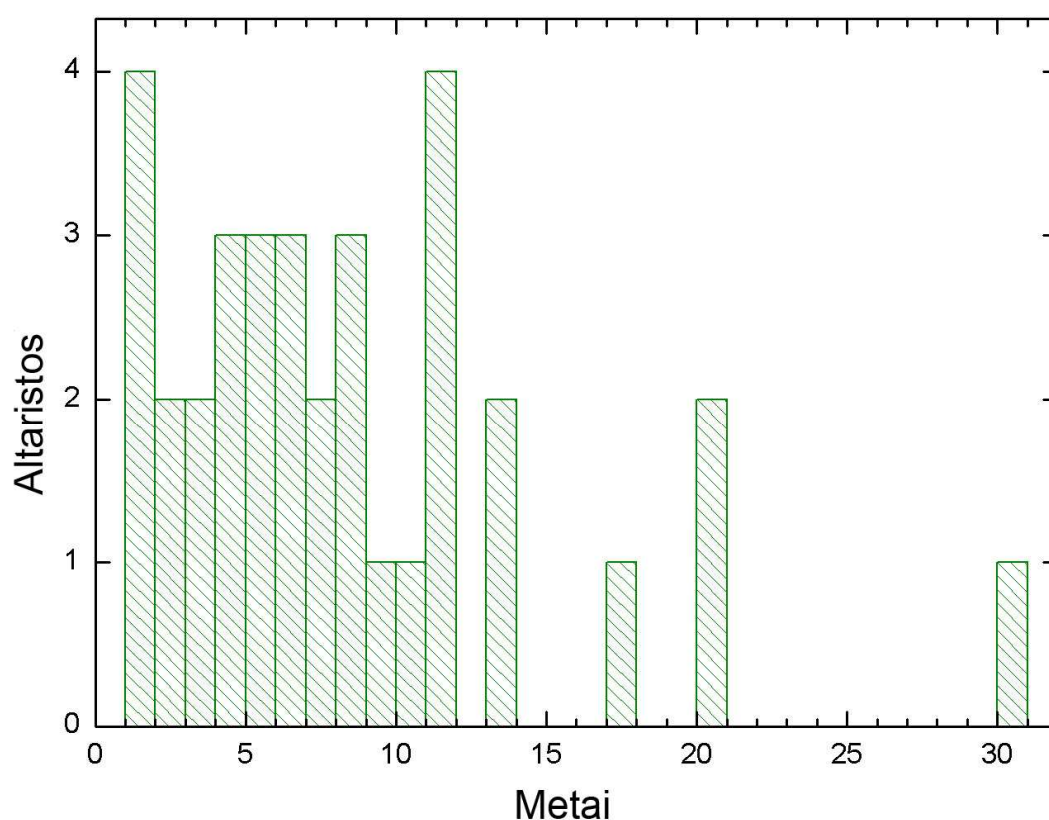
⁴⁰⁷ Ten pat, p. 140.

⁴⁰⁸ LKD, nr. 1980.

⁴⁰⁹ Ten pat, nr. 1259, 74, 164.

vėlyviausias paminėjimai, kuriuos skiria keletas dešimtmečių, taigi įmanoma, kad šaltiniuose minimi skirtingi bendravardžiai, turėję tą pačią beneficiją. Smurgainių altaristos atvejis kiek patikimesnis nes Ambraziejaus vardas gan retas ir per du dešimtmečius jis paminėtas keturis kartus: 1539, 1547, 1553 ir 1559 m. Tačiau gana dideli intervalai tarp atskirų paminėjimų palieka tikimybę, kad galėjo būti du Ambraziejai, vienas po kito turėję altariją Smurgainyse.

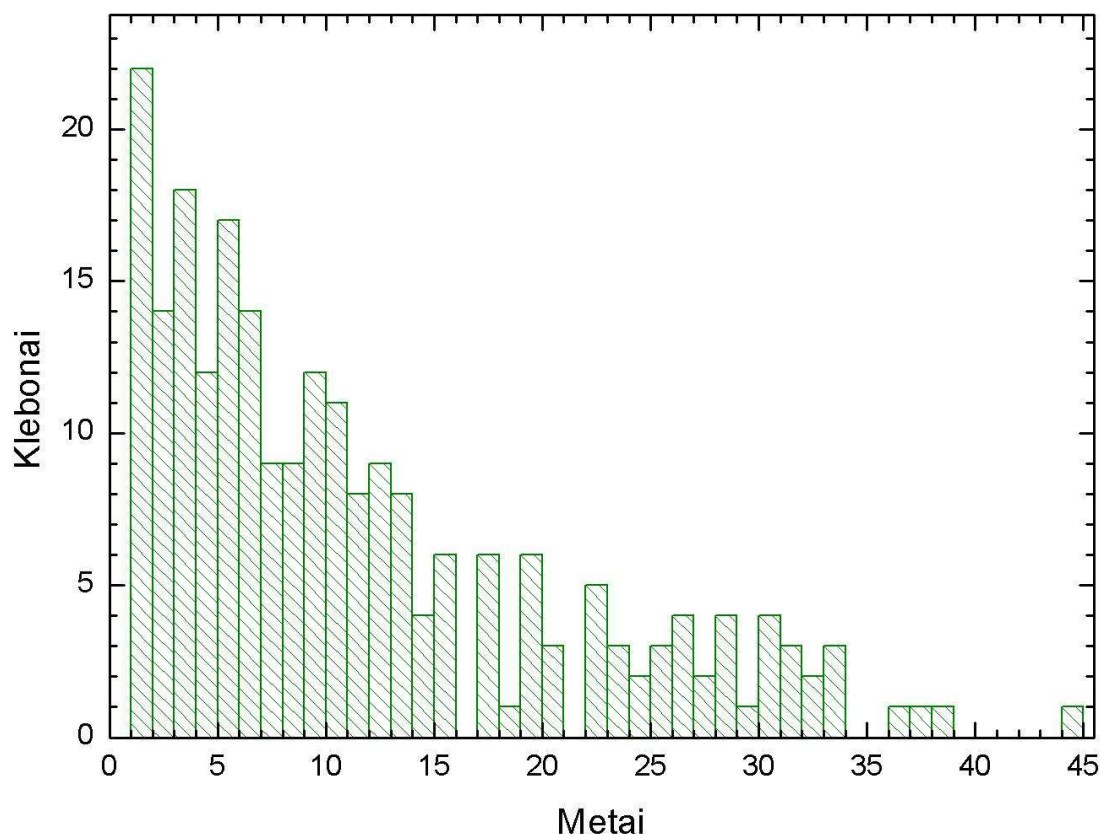
Diagrama nr. 1. Altaristų tarnybos trukmė.

Rasti 229 atvejai, kuomet tas pats dvasininkas metus ir ilgiau turėjo vieną parapiją. Duomenys apibendrinti diagramoje nr. 2. Daugiausia dvasininkų kaip tos pačios parapijos klebonai minimi vienerių metų laiko intervale, tačiau, kaip jau minėta, tai anaipol nereiškia, kad jų klebonavimas vienoje parapijoje tiek ir tetruko. Kita vertus, gana tolygus klebonų skaičiaus mažėjimas ilgėjant parapijos laikymo trukmei, vargu ar gali būti paaiškintas vien šaltinių bazės ribotumu – tai natūrali statistinė kreivė. Akivaizdu, kad

klebonai vienoje parapijoje užsibūdavo ilgiau nei samdyti dvasininkai ir altaristos. Keletą dešimtmečių vieną parapiją laikę dvasininkai nebuvo išskirtinis reiškinys, tačiau nesudarė ir didesnės dalies.

Diagrama nr. 2. Klebonų tarnybos trukmė

Įdomiausi atvejai, kuomet klebono stažas siekė tris dešimtmečius ir daugiau. Ilgiausiai parapiją laikė Paulius Višenskis. 1515 m. pradėjęs bažnytinę karjerą kaip Odelsko klebonas 1529 m. Višenskis jau turėjo Vilniaus kustodo prelatūrą, Krinkų ir Naugarduko parapijas, prie kurių vėliau prisidėjo ir Višonkų parapija.⁴¹⁰ Visas gautas beneficijas dvasininkas išlaikė iki savo mirties 1559 metų pabaigoje. Taigi Odelsko klebonu Višenskis buvo 44, Krinkų (teiktas 1522 m.)⁴¹¹ – 37, o Naugarduko (nuo 1529 m.) – 30 metų. Žemaičių kanauninkas Steponas, vadintas ir Luokiškiu, ir Maišiagališkiu, bažnytinę karjerą pradėjo nuo Luokės parapijos, kurios klebonu išbuvo 36

⁴¹⁰ LKD, nr. 1882.

⁴¹¹ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44., 151v-152r / LMABRS, f. 43, b. 203, l. 103.

metus (1519–1555 m.).⁴¹² Buvo ir daugiau aukštųjų dvasininkų, išlaikiusių parapijas trisdešimt metų ir daugiau: Stanislovas Dambrovka Dolistovo kleboniją turėjo 1506–1536 m.; Vaclovas Virbickis – Gardino 1524–1554 m.; Steponas Grabia Jalbžykovskis – Mūrinių Geranainių 1528/29–1568/69; Motiejus Dobratickis – Krošino 1532–1563 m.; Valerijonas Protasevičius – Pasvalio 1546–1579 m.; Mikalojus Pacas – Naugarduko 1549–1582 m.⁴¹³ Suprantama, šie dvasininkai parapijose nerezidavo. Paco atvejis išskirtinis – jis neatsisakė Naugarduko parapijos, kaip ir Kijevo vyskupo bei Vilniaus prelado prepozito beneficijų, net tapęs protestantu. Rodos, aukštiesiems dvasininkams buvo paranku net kopiant karjeros laiptais išlaikyti gerai aprūpintas bažnyčias. Negalima praleisti pro akis ir šaltinių situacijos – aukštųjų dvasininkų gyvenimas kur kas geriau dokumentuotas nei kitų dvasininkų. Galbūt dėl pastarosios priežasties, trumpesnis sąrašas klebonų, keletą dešimtmečių turėjusių vieną parapiją ir nepadariusių aukštesnės bažnytinės karjeros. Valkavisko klebonas Martynas Sanchocinietis minimas 1511–1543 m.;⁴¹⁴ Lipos klebonas Jonas Petrovskis – 1519–1550 m.;⁴¹⁵ Mežirėčės klebonas Augustinas – 1528–1561 m.;⁴¹⁶ Lazdijų klebonas Stanislovas Timinskis – 1570–1601 m.⁴¹⁷

Dažniausiai klebonai parapijas laikydavo iki mirties. Nuo klebonijos gavimo iki klebono atsisveikinimo su šiuo pasauliu galėjo praeiti tiek keli dešimtmečiai, tiek keletas metų. 1568 m. rugpjūčio 6 d. Barglavo klebonu teiktas Albertas Lipovskis 1571 m. spalio 17 d. jau minimas kaip miręs.⁴¹⁸ Petras Roizijus Kražių parapiją gavo 1566 m. jau būdamas garbingo amžiaus – virš šešiasdešimties metų. Jis mirė po penkerių metų.⁴¹⁹ Naujadvario klebonas

⁴¹² LKD, nr. 2411.

⁴¹³ Ten pat, nr. 2195, 2495, 2415, 1747, 2526, 1537.

⁴¹⁴ Ten pat, nr. 1271.

⁴¹⁵ Ten pat, nr. 814; LM 30/30, nr. 35, p. 104; LMABRS f. 43, b. 204, nr. 261, l. 227.

⁴¹⁶ LKD, nr. 298; LM 254, l. 323.

⁴¹⁷ Ten pat, nr. 2366.

⁴¹⁸ LM 8/530, nr. 73, p. 69; nr. 91, p. 81.

⁴¹⁹ LKD, nr. 2024.

Mikalojus Zaleskis mirė taip pat praėjus penkeriems metams nuo parapijos gavimo, jis klebonavo 1571–1576 m.⁴²⁰

Tai, kad paprastai klebonas savo parapijoje sulaukdavo senatvės ir mirties, reiškė, kad kurį laiką bažnyčia ir tikinčiųjų sielovada turėjo rūpintis senatvės negalių kamuojamas asmuo. Tai galėjo turėti neigiamų padarinių tiek sielovadiniam darbui, tiek beneficijos valdymui. 1561 m. Viazinės klebonas gulėjo ligos patale, o klebonijoje nežinia kiek teisėtai šeimininkavo valdovo dvarionis Sebastijonas Vaitiekaitis.⁴²¹ Teoriškai dvasininkas, nebegalintis laikyti mišių dėl sveikatos sutrikimų, pavyzdžiui, susilpnėjęs regai, turėjo atsisakyti savo pareigų.⁴²² Nors žinoma, kad keletas dvasininkų Lenkijoje taip ir pasielgė, tačiau beneficijos atsisakymas dėl užklupusios negalios anaipol nebuvo taisyklė. Gali būti, kad dėl senatvės XVI a. ketvirtajame dešimtmetyje Kražių parapijos atsisakė klebonas Motiejus.⁴²³ Pirmą kartą kaip Kražių klebonas jis paminėtas 1530 m., antrą – 1534 m.⁴²⁴ 1540 m. jau minimas senasis Kražių klebonas Motiejus, o 1542 m. – koplyčios klebonas (*плебань капличный*).⁴²⁵ 1533–1539 m. kaip Kražių klebonas minimas Valerijonas Protasevičius.⁴²⁶ Taigi, pareigų atsisakęs klebonas dar dešimtmetį gyveno Kražiuose, tuo tarpu naujasis klebonas nerezidavo prie savo bažnyčios.

Ne visi klebonai beneficijas laikydavo iki paskutinio atodūsio. Apie atsisakymo motyvus ir aplinkybes dažniausiai galima spręsti tik iš netiesioginių duomenų, o dažniausiai – tik abstrakčiai pasamprotauti. Dvasininkai atsisakydavo parapijų, ypač skurdesnių, kildami bažnytinės karjeros laiptais. Gali būti, kad ne visada tai būdavo jų pačių laisvas sprendimas, nes įžvelgiamas ir valdovo, kaip patrono, interesas. Būta ir

⁴²⁰ Ten pat, nr. 1577.

⁴²¹ LM, 249, l. 244v–247.

⁴²² I. Skierska, *Obowiazek mszalny*, p. 117.

⁴²³ LKD, nr. 1744.

⁴²⁴ LMABRS f. 256, b. 3921.

⁴²⁵ LM 229/10, nr. 112, p. 74; LM 225/6, nr. 385, p. 262,263.

⁴²⁶ LM 22/22, nr. 6.23, p. 56.

atsisakymų, perduodant savo beneficiją kitam dvasininkui, proteguojamam giminaičiui arba pasiūliusiam atlygį už perleidimą.

Trakų prepozitas Stanislovas Ščekockis Eišiškių klebonu tapo 1524 metų pradžioje ją prijungus prie Trakų prepozitūros,⁴²⁷ o 1525 m. rugpjūčio 1 d. jau teiktas naujas Trakų prepozitas ir Eišiškių klebonas. Prezentacijoje minima, kad Ščekockis atsisakė šių beneficijų laisva valia.⁴²⁸ Galima numanyti, kad dvasininką atsisakyti vienos turtingiausių Vilniaus vyskupijoje parapijų paskatino pats valdovas arba į jo vietą teiktas Kijevo elektas, Vilniaus kanauninkas Mikalojus Viežgaila, proteguotas Žygimanto Senojo.⁴²⁹ S. Ščekockis aukštesnės karjeros nepadarė ir šaltiniuose daugiau nebeminimas.

Valdant Žygimantui Augustui atsirado lig tol nepastebėta tendencija – valdovas savo dvariškiams, jau turintiems kleboniją, suteikdamas kitą, dažniausiai turtingesnę, pareikalaudavo anksčiau gautąją parapiją gražinti ir ji išsyk būdavo perduodama kitam dvariškiui. Dėl tokių aktyvių perdalinių kai kurie dvariškiai, vos keletą metų palaikę vieną parapiją, ją keisdavo į kitą. Žygimantas Augustas 1568 m. liepos 25 d. Vilniaus vyskupui teikė savo tarną Jokūbą Stobnicijų į Merkinės parapiją, tą pačią dieną išduotas teikimas į Kietaviškių parapiją, kurios šis atsisakė.⁴³⁰ Po trejų metų J. Stobnicijus atsisakė Merkinės parapijos ir buvo teiktas į turtingiausią Žemaičių vyskupijoje Kražių parapiją.⁴³¹ Vėlgi atsistatydinimas ir naujas teikimo aktas išduoti beveik tą pačią dieną. 1571 m. liepos 19 d. teiktas naujas Merkinės klebonas, atsistatydinus Stobnicijui, o liepos 21 d. jis teiktas į Kražių bažnyčią ir altariją, kuri atsilaisvino mirus ankstesniam klebonui Petru Roizijui.⁴³² Tiesa, Kražių parapiją jis laikė dar trumpiau ir jos neteko, rodos, net nesugebėjęs perimti beneficijos, nes jo kandidatūrą užprotestavo Mikalojus Kristupas Radvila

⁴²⁷ LM 12/12, nr. 720, p. 558–559; LM 224/4, nr. 98, p. 107–108.

⁴²⁸ LM 12/12, nr. 755, p. 595.

⁴²⁹ LKD, nr. 1451.

⁴³⁰ LM 530/8, nr. 67, 68, p. 66.

⁴³¹ Ten pat, nr. 88, p. 80; nr. 90, p. 81.

⁴³² Ten pat, nr. 86–88, 90, p. 79–81.

Našlaitėlis. Valdovo kapelionas Stanislovas Petronijus Žaludko parapiją laikė nuo 1568 m. liepos iki 1571 m. gegužės.⁴³³ Atsisakęs labai skurdžios Žaludko parapijos, Petronijus teiktas į vidutiniškai aprūpintą Vosyliškių parapiją.⁴³⁴

Parapijų perėjimai iš vieno dvasininko kitam vykdavo ir be patrono (dažniausiai tokiais atvejais juo buvo valdovas) įsikišimo, jiems tarpusavyje susitarus. Dėl savo neformalaus ir netgi nelegalaus pobūdžio nežinoma nieko tikslesnio apie tokių susitarimų sudarymo aplinkybes ir sąlygas. T. Pekulas klebonų klausdavo, kokiomis sąlygomis klebonas gavo savo parapiją, o šie atkakliai neigdavo buvus koki nors susitarimą. Viduklės vikaras Jonas Jurgevičius, vizitatoriaus spaudžiamas atskleisti, koku būdu esant gyvam ankstesniam Viduklės klebonui Petriui Petkevičiui parapija atiteko Žemaičių vyskupui, tik gūžčiojo pečiais ir išvardino keletą galimų variantų: atsistatydinimas, nuoma ar koks kitas susitarimas.⁴³⁵

Kartais buvus tam tikrą sandorį dėl parapijos perleidimo atskleidžia klebonų kaitos analizė. Eišiškių parapija nuo 1522 m. buvo prijungta prie Trakų prepozitūros. Trakų prepozitu 1547–1570 m. buvo Motiejus Kalečickis, jis 1551 m. paminėtas ir kaip Eišiškių klebonas,⁴³⁶ o 1557–1558 m. kaip Eišiškių klebonas minimas Stanislovas Narkuskis.⁴³⁷ Galima spėti, kad Trakų prepozitas perleido Eišiškių parapiją už kažkokį atlygį. Tai galėjo būti patogus sprendimas net Vilniuje nerezidavusiam M. Kalečickiui.

Savo parapijų klebonai atsisakydavo ir jas perleisdami giminaičiams. Yra išlikę tiesioginių paliudijimų apie tokius faktus, taip pat nesunku juos identifikuoti, jei vienas po kito tą pačią parapiją turėjo bendrapavardžiai dvasininkai. Giminaičius tokiu būdu paprastai proteguodavo bažnytinę karjerą padarę dvasininkai. Parapijos perleidimas galėjo tapti ir savotišku palikimu – Pranciškus Kričkovskis, Naujadvario klebonu minimas nuo 1547 m., o

⁴³³ Ten pat, nr. 66, p. 66; nr. 85, p. 79.

⁴³⁴ Ten pat, nr. 85, p. p. 79.

⁴³⁵ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 138–140.

⁴³⁶ LKD, nr. 1750.

⁴³⁷ Ten pat, nr. 2267.

parapijos atsisakė po beveik trijų dešimtmečių 1574–1576 m. Alberto Kričkovskio naudai.⁴³⁸ 1594 m. Šeduvos klebonas Martynas Svieževskis, gavęs vyskupo sutikimą, dėl senatvės savo parapiją perleido Jonui Šarkai „kaip savo sūnui“.⁴³⁹

Galima išskirti labai bendras tendencijas, kad dažniausiai parapijas keisdavo samdyti dvasininkai, o turėję bažnyčių ar altarijų beneficijas būdavo sėslesni. Tačiau šie apibendrinimai negali atskleisti visos įvairovės. Vikarai galėjo palikti parapiją neištarnavę nė metų, tačiau būdavo ir tarnavusių keliolika metų skirtingiems tos pačios parapijos klebonams. Klebonai parapijas laikydavo nuo dviejų-trijų iki trisdešimties ar net keturiasdešimties metų. Įprasta buvo beneficijas laikyti iki mirties, o amžino poilsio iškeliauti savo klebonijoje. Dvasininkai buvo laisvi atsisakyti savo beneficijų, deja, labai nedaug žinoma apie motyvus, lėmusius tokį sprendimą.

⁴³⁸ Ten pat, nr. 2043.

⁴³⁹ Ten pat, nr. 1347.

5. Rezidavimas

Istoriografijoje dažnai kartojama, kad dėl ydingos patronato teisės instituto bei menkų pajamų LDK parapijos dažnai atitekdavo netinkamiems dvasininkams, kurie arba neturėdavo reikiamų kompetencijų, arba būdavo sukaukę keletą bažnytinių beneficijų ir (ar) turėdavo pasaulietinių tarnybų, dėl ko negalėdavo reziduoti savo parapijose. Lietuvos istoriografijoje paprastai klebonų rezidavimo problema sieta su nepakankamu parapinių beneficijų aprūpinimu, kuris savo ruožtu sąlygojo bažnytinių beneficijų kaupimą.⁴⁴⁰ Z. Ivinskis netiesiogiai užsiminė, kad nerezidavimas buvo būdingesnis svetimšaliams klebonams.⁴⁴¹ LDK dvasininkų rezidavimo mastą istorikai lig šiol vertindavo remdamiesi vieninteliu šaltiniu – 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacija. Pagal šį šaltinį situacija buvo itin problemiška – 17 bažnyčių aptarnavo 9-10 dvasininkų, iš jų tik keturi klebonai.⁴⁴² Vizitacijos aktai unikalūs šaltinis, tačiau negalima neatsižvelgti į jo ribotumą – jis gana vėlyvas, apima tik dalį Žemaičių vyskupijos.

Kadangi neturime kitų šaltinių, teikiančių tiesioginių duomenų apie didesnio klebonų skaičiaus rezidavimą prie savo parapijų vienu metu, darbe pasirinkta analizuoti visus surinktus duomenis apie parapinę dvasininkiją, siekiant išskirti klebonus, kurie negalėjo reziduoti savo parapijose. Nereziduojančiais laikomi klebonai, turėję keletą bažnytinių beneficijų, pasaulietinę tarnybą arba esant tiesioginių paliudijimų, kad negyveno savo parapijoje. Kuomet dvasininkas turėjo keletą parapijų, laikoma, kad jis rezidavo turtingesnėje, kai negalima taikyti šio kriterijaus – toje, kurią gavo anksčiau. Pasirinktas metodas rezidavimo problematikai atskleisti yra

⁴⁴⁰ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 84, 151, 152. Z. Ivinskis, *Klebonas Lietuvos istorijoje*, p. 489; G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 217, 224; V. Vaivada, *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a.*, p. 74.

⁴⁴¹ Z. Ivinskis, *Klebonas Lietuvos istorijoje*, p. 489: „ateiviai klebonai ilgai patys nesirodydami gautoje parapijoje, naudodavosi tik jos beneficija“.

⁴⁴² G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 217–218.

adekvatus šaltinių situacijai, tačiau ribotas. Atsitiktiniai ir nevienalyčiai šaltiniai leidžia daryti tik labai aptakius apibendrinimus. Nėra galimybės nustatyti, kiek vienu konkrečiu metu Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose buvo parapijų be reziduojančių klebonų. Kita vertus, nagrinėjant platesnį laikotarpį, atsiskleidžia, kiek ilgai atskiros parapijos būdavo be savo klebonų, be to, atsiranda galimybė pastebėti šio reiškinių chronologinę dinamiką.

Krikščioniškoje Europoje bažnytinių beneficijų kaupimo ir iš to sekančio dvasininkų nerezidavimo problema buvo keliamą nuo XII a.⁴⁴³ Tačiau Bažnyčia ryžtingai ėmėsi ją spręsti tik pradėjus įgyvendinti bažnytinę Reformą. Reikalavimas reziduoti prie savo bažnyčių buvo nuolat kartojamas ir Lenkijos dieceziniuose sinoduose.⁴⁴⁴ 1528 m. Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimuose skelbta, kad dvasininkai be pateisinamos priežasties neturi palikti savo bažnyčių ilgesniam nei šešių mėnesių laikotarpiui.⁴⁴⁵ Sinodų nutarimus reiktų vertinti labiau, kaip vyskupijoje esančių aktualių problemų išskėlimą ir siekiamybės suformulavimą, nes iš esmės nebuvo jokių kontrolės mechanizmų, kurių pagalba būtų buvę galima sekti dvasininkų prasižengimus ir skirti bausmes už juos.

Klebonų rezidavimas turėjo rūpėti ne tik bažnytinei vyresnybei, bet ir beneficijų patronams. XVI a. pirmojoje pusėje fundacijose ima pasirodyti patronų įpareigojimai, kad dvasininkas reziduotų prie jų įsteigtos beneficijos. Tokie įpareigojimai įrašyti 1522 m. Lipnikų (Skarulių) parapiinės bažnyčios fundacijoje,⁴⁴⁶ 1526 m. – Daugėliško;⁴⁴⁷ 1530 m. Gegužinės bažnyčios

⁴⁴³ Susirūpinimas šiomis negerovėmis išsakytas Laterano III (1179 m.) bažnytiniame susirinkime (*Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łacinski, polski, t. 2*, p. 186–188). Laterano IV susirinkime (1215 m.) paskelbta, kad dvasininkas, turintis vieną beneficiją, gavęs antrą, netenka pirmosios, o jei norėtų ją pasilaikyti turi atsisakyti naujai gautosios. Tiesa, numatyta išimtis iškiliems ir mokytiems asmenims (*sublimes tamen et litteratas personas*) – esant būtinybei Apaštališkasis Sostas gali jiems suteikti dispensas (*Dokumenty soborów powszechnych, t. 2*, p. 266–268)⁴⁴³ Draudimas kaupti beneficijas kartotas ir Vienos bažnytinio susirinkimo nutarimuose (1311–1312 m.) (*Dokumenty soborów powszechnych, t. 2*, p. 538).

⁴⁴⁴ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 66; J. Sawicki, *Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty*, p. 361; J. Sawicki, *Synody diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego i ich statuty*, p. 156; J. Sawicki, *Synody diecezji łuckiej i ich statuty*, p. 89.

⁴⁴⁵ J. Sawicki, *Synody diecezji wileńskiej*, p. 121.

⁴⁴⁶ V. Kamuntavičienė, Kauno dekanato bažnyčių raida, p. 9.

apdovanojimo akte;⁴⁴⁸ 1533 m. – altarijos Maišiagalos bažnyčioje;⁴⁴⁹ 1543 m. – altarijos Eišiškių bažnyčioje;⁴⁵⁰ 1545 m. – altarijos Vsieliubo bažnyčioje;⁴⁵¹ 1547 m. Juchnoveco parapiinės bažnyčios fundacijose.⁴⁵² Išskirtinai detaliai rezidavimo klausimas aptartas Žygimanto Senojo 1522 m. išduotoje privilegijoje, kuria Trakų parapiinėje bažnyčioje steigiama mansionarija. Čia paskelbtas nurodymas, kad mansionarijams ši beneficija turi būtų vienintelė, o jos turėtojai įpareigojami asmeniškai reziduoti prie Trakų bažnyčios. Mansionarijams, kurie nepaprašę prepozito leidimo be rimtos priežasties nereziduos prie bažnyčios šešis mėnesius, grasoma beneficijos atėmimo bausme.⁴⁵³ Vis tik tokie įpareigojimai XVI a. dar buvo gana reti.

Žinomi ir pavieniai atvejai, kuomet patronas – visais atvejais valdovas – savo susirūpinimą rezidavimo klausimu išreiškė susidūręs su jo netenkinančia situacija. 1525 m. Žygimantas Senasis griežtai perspėjo kanauninką Joną Kunickį, kad šis savo Nemenčinės parapijoje laikytų vikarą, jeigu pats negali ten reziduoti.⁴⁵⁴ 1525 m. pristatomam į Lucko parapinę bažnyčią Lucko kanauninkui ir Kameneco klebonui Jokūbui Kožuchovskiui Žygimantas Senasis nurodė atsisakyti turimos parapijos, kadangi būtų neįmanoma reziduoti prie abiejų bažnyčių, be to, J. Kožuchovskis neturi dispensos laikyti dvi beneficijas.⁴⁵⁵ Tačiau tai vėlgi pavieniai atvejai, kuriuos vertinant derėtų nepamiršti, kad tas pats Žygimantas Senasis buvo teikęs ne vieną kleboną, kuomet išsyk buvo aišku, kad jis parapijoje nereziduos. Kitas panašus pavyzdys, būtų Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio protestas prieš, jo

⁴⁴⁷ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 195, l. 161v.

⁴⁴⁸ Ten pat, l. 175–176.

⁴⁴⁹ Ten pat, l. 186v–187v.

⁴⁵⁰ VUBRS, f. 57, b. 53, nr. 44, 328r / LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 237, l. 205v–207r.

⁴⁵¹ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 253, l. 220r.

⁴⁵² Ten pat, l. 224v.

⁴⁵³ „*Ut autem huiusmodi ordinatio nostra in praefata ecclesia Sanctae Mariae in Troky facilius conservetur, volumus ipsas mansionarias in ea modo praemissa fundatas esse beneficia monocula ipsosque mansionarios, illarum possessores pro tempore existentes, ad personalem residentiam circa illas et ipsam ecclesiam Trocensem esse obligatos, ita quod nemo illorum ab eadem ecclesia absque venia ipsius praepositi abesse seque diutius ab illa absentare possit.*“ LM 12/12, nr. 759, p. 599.

⁴⁵⁴ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 28.

⁴⁵⁵ LM 12/12, nr. 756, p. 595–596.

manymu, netinkamo Kražių klebono skyrimą. 1573 m. didikas skundėsi Žemaičių vyskupui, kad 1571 m. valdovo teiktas Jokūbas Stobnicijus,⁴⁵⁶ nereziduoja, nepriėmė laiku aukštųjų šventimų ir turi kitų beneficijų, todėl teikė kitą kandidatūrą – Vilniaus kanauninką ir Kaltinėnų kleboną M. Korizną.⁴⁵⁷ M. Korizną reziduoti ar bent samdyti vikarą jau bandė priversti Kražių gyventojai ir Žemaičių vyskupas.

Bene aktualiausias klebono rezidavimas turėjo būti patiems parapijiečiams. Deja, jų pozicija šaltiniuose atspindėta menkiausiai. Nežinia, kiek rūpestis sielovadinio darbo kokybe, o kiek stiprėjantis bajorijos priešiškas dvasininkijos atžvilgiu paskatino bajorus 1551 m. Vilniaus seime kreiptis į valdovą su prašymu, kad katalikų ir stačiatikių dvasininkai nelaikytų dviejų ar trijų bažnyčių. Valdovas atsakė, kad tai priklauso ne jo, o vyskupų kompetencijai.⁴⁵⁸

Vienintelis šaltinis, atskleidžiantis pačių parapijiečių poziciją nerezidavimo klausimu, yra 1579 m. T. Pekulo atliktos Žemaičių vyskupijos vizitacijos aktai. Dėl nereziduojančio klebono vizitatoriui skundėsi Skirsnemunės, Ariogalos, Krakų ir Kražių parapijiečiai. Kražių miestelėnai skundėsi, kad klebonas jau visus metus pats nerezidavo ir nesamdė jokio kunigo, jo nebuvo net Velykų dieną.⁴⁵⁹ Tuo tarpu Ariogalos gyventojai reiškė nepasitenkinimą, kad klebonas kai kada išvyksta trims-keturioms savaitėms, tuomet tenka mėnesį laukti, kad būtų pakrikštyti kūdikiai.⁴⁶⁰ Tiesa, ne visų parapijų tikintieji troško, kad klebonas gyventų jų miestelyje. Steponas Bienkovskis, turėjęs Veliuonos, Vilkijos ir Skirsnemunės parapijas, gyveno Veliuonoje. Skirsnemunės parapijiečiai išsakė nepasitenkinimą, kad klebonai nenori gyventi jų miestelyje.⁴⁶¹ Tuo tarpu Vilkijos miestelėnai tuo nė kiek

⁴⁵⁶ LM 530/8, nr. 86–87, p. 79–80.

⁴⁵⁷ LKD, nr. 654, 1572.

⁴⁵⁸ RIB, t. 30, stp. 176.

⁴⁵⁹ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 184.

⁴⁶⁰ Ten pat, p. 86.

⁴⁶¹ Ten pat, p. 52.

nesiskundė, o kaip tik pageidavo, kad „klebonas paliktų mus ramybėje keletui metų“, tuomet jie galėtų deramai pasirūpinti bažnyčios inventoriaus atnaujinimu.⁴⁶²

Iš Žemaičių vyskupijos vizitacijos aktų sužinome, kad pavieniais atvejais parapijiečiai imdavosi iniciatyvos spręsti klebono nerezidavimo problemą. Kražių bajorai ir miestelėnai, neapsikentę klebono atsainumo, kreipėsi su skundu į Žemaičių vyskupą Merkelį Giedraitį. Šis, grasindamas ekskomunikos bausme, nurodė M. Koriznai per tris mėnesius arba pačiam asmeniškai reziduoti Kražiuose, arba pasamdyti vikarą.⁴⁶³ Vizitacijos medžiaga atskleidžia, kad parapijiečių netenkino klebono nerezidavimas, tačiau jų galimybės įtakoti situaciją buvo labai menkos, nes net ir vyskupo įsikišimas situacijos nepakeitė.⁴⁶⁴

Aptariamam laikotarpiu bent vienas klebonas nerezidavo 117 Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapijų. Vilniaus vyskupijoje tokių parapijų buvo 100, o Žemaičių – 17. Parapijų, kuriose buvo bent vienas nereziduojantis klebonas, nuošimtis abiejose vyskupijose beveik toks pats – 38 % Vilniaus ir 37 % Žemaičių vyskupijoje. Šių duomenų neįmanoma palyginti su situacija Lenkijoje, nes jie neparodo kokioje dalyje parapijų nebuvo reziduojančio klebono tuo pačiu metu. 1530 m. Plocko vyskupijos Pultusko arkidiakonate reziduojančio klebono nebuvo 13% parapijų, o XVI a. pirmojoje pusėje Gniezno arkivyskupijos Kuželovo archidekanate – 7%.⁴⁶⁵

⁴⁶² Ten pat, p. 22–24.

⁴⁶³ Ten pat, p. 186–190.

⁴⁶⁴ Žr. aukščiau.

⁴⁶⁵ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 67.

Lentelė nr. 4. Vilniaus vyskupijos parapijų, kuriose bent vienas klebonas XV–1575 m. nerezidavo, turtingumas.*

L. turtingos	Turtingos	Vidutinės	Varganos	L. varganos	Nežinoma
6 (86%)	19 (73%)	26 (60%)	16 (38%)	21 (21%)	12

J. Ochmańskis pirmasis pastebėjo, kad pačios turtingiausios, turtingos ir kai kurios vidutiniškai aprūpintos Vilniaus vyskupijos parapijos beveik nuolat priklausė Vilniaus kapitulos nariams.⁴⁶⁶ Surinkti duomenys taip pat paneigia prielaidą, kad beneficijų kaupimą ir iš to sekančią nerezidavimo problemą sąlygojo menkas parapijų aprūpinimas (žr. lentelę nr. 4), nes akivaizdi tendencija, kad kuo turtingesnės buvo parapijos, tuo didesnė tikimybė, kad klebonas jose nereziduos.

Vitebsko parapija buvo pati turtingiausia Vilniaus vyskupijoje.⁴⁶⁷ Nežinoma nė vieno Vitebsko klebono, kuris būtų galėjęs gyventi Vitebske. Visi penki žinomi dvasininkai, turėję šią kleboniją 1494–1560 m. laikotarpiu, buvo Vilniaus kanauninkai ar prelatai, ne vienas turėjo ir kitų bažnytinių beneficijų ar pareigų valdovo dvare.⁴⁶⁸ 1558 m. Vitebsko parapija buvo prijungta prie Vilniaus kapitulos, nuo to laiko Vitebsko parapijiečių sielovada rūpinosi kapitulos samdomas vikaras.⁴⁶⁹ Taip pat nežinomas nė vienas Anykščių klebonas, kuris būtų galėjęs nuolat gyventi Anykščiuose.⁴⁷⁰ Geranainių parapijoje nuolat reziduojančio klebono nebuvo apytikriai nuo 1528 m.⁴⁷¹ Ramygalos parapijoje – nuo 1537 m.⁴⁷² Iš septynių žinomų Naujųjų

* Skliausteliuose nurodyta kokį nuošimtį skaičius sudarė tarp tos turtingumo grupės parapijų.

⁴⁶⁶ Ten pat, p. 106.

⁴⁶⁷ Ten pat, p. 102.

⁴⁶⁸ LKD, nr. 786, 1053, 1021, 1149, 2176.

⁴⁶⁹ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 265, l. 229r–231r.

⁴⁷⁰ LKD, nr. 77, 1053, 2526.

⁴⁷¹ Ten pat, nr. 658, 948, 2415.

⁴⁷² Ten pat, nr. 830, 906, 1836, 2359.

Trakų prepozitų reziduoti galėjo tik du.⁴⁷³ Tačiau tai tik keletas metų, kuomet Trakų prepozitas galbūt rezidavo, laikotarpyje nuo 1423 iki 1577 m. ir vėliau.⁴⁷⁴

Turtingoje Pasvalio parapijoje klebonas rezidavo (bent nėra duomenų, leidžiančių tvirtinti kitaip) tik pirmąjį parapijos gyvavimo dešimtmetį, 1498–1507 m.⁴⁷⁵ Visi kiti Pasvalio klebonai turėjo aukštesnių bažnytinių beneficijų ir pasaulietinių tarnybų.⁴⁷⁶ 1580 m. Steponas Batoras Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčią su miesteliu ir visu turtu bei pajamomis atidavė Vilniaus kapitulai. Panašiai, kaip Vitebsko atveju, religinius patarnavimus Pasvalyje turėjo teikti kapitulos samdomas vikaras.⁴⁷⁷ Prie turtingų priskirtoje Naugarduko parapijoje reziduojančio klebono nebuvo nuo 1529 m.⁴⁷⁸ Ašmenoje klebonai tikrai nerezidavo 1512–1521 ir 1547–1576 m.⁴⁷⁹ Parapijoje galėjo nebūti reziduojančio klebono pusšimtį metų ir ją laikant vienam klebonui – Vilniaus kustodas Paulius Višenskis Odelsko parapiją turėjo 1515–1559 m.⁴⁸⁰

Panašu, kad neturtingas parapijas aukštieji dvasininkai gaudavo atsitiktinai, nes dažniausiai žinoma tik po vieną tokiose parapijose nerezidavusį kleboną. Kaip išimtis reiktų paminėti Kernavės parapiją – nuo 1522 m. nežinomas Kernavės klebonas, kuris būtų galėjęs reziduoti.⁴⁸¹ Po du nerezidavusius klebonus žinoma labai vargingose Valkininkų⁴⁸² ir Šalčininkų parapijoje.⁴⁸³ Šias tris parapijas vienija, tai kad jos nuo Vilniaus buvo nutolusios apie 50 km. Galbūt tai ir buvo priežastis, kodėl Vilniaus kapitulos nariai bei valdovo tarnautojai paimdavo ir neturtingas beneficijas, kurias

⁴⁷³ Ten pat, nr. 1375, 2231.

⁴⁷⁴ Ten pat, 58, 380, 844, 1451, 1750.

⁴⁷⁵ CD, nr. 449, 455.

⁴⁷⁶ LKD, nr. 421, 754, 2526.

⁴⁷⁷ A. Baliulis, Iš Pasvalio istorijos, *Žiemgala. Žiemgalos krašto praeitis*, t. 2, Kaunas, 1999, p. 46–47.

⁴⁷⁸ Ten pat, nr. 1537, 1882.

⁴⁷⁹ Ten pat, nr. 145, 2407.

⁴⁸⁰ Ten pat, nr. 1882.

⁴⁸¹ Ten pat, nr. 99, 421; LM 263, l. 29r.; LM 530/8, nr. 84, p. 79.

⁴⁸² LKD, nr. 1114, 2115.

⁴⁸³ Ten pat, nr. 75, 214.

būdavo nesunku pasiekti iš Vilniaus. Tokios prielaidos neatitinka tik Žaludko atvejis, nes ši labai varganai aprūpinta parapija buvo maždaug 150 km. nuo Vilniaus, tačiau žinomi bent trys nerezidavę Žaludko klebonai.⁴⁸⁴

Žemaičių vyskupijoje turtingiausios buvo Raseinių, Šiaulių ir Kražių parapijos.⁴⁸⁵ Kražiuose reziduojančio klebono nebuvo nuo XVI a. vidurio.⁴⁸⁶ Raseinių parapija nuo XVI a. pradžios buvo rezervuota Žemaičių kanauninkams.⁴⁸⁷ Du Žemaičių kanauninkai turėjo Šiaulių parapiją.⁴⁸⁸

Lentelė nr. 5. Vilniaus ir Žemaičių parapijos, kuriose iki 1575 m. nerezidavo bent vienas klebonas (skirstymas pagal patronatą).*

	Dvasininkų patronatas		Valdovo patronatas		Bajorų patronatas	
	sk.	nuošimtis	sk.	nuošimtis	sk.	nuošimtis
Vilniaus vysk.	8	73%	52	61%	40	24%
Žemaičių vysk.	8	80%	6	35%	3	16%
Viso	16	73%	58	57%	43	23%

Parapijų, kuriose bent vienas klebonas nerezidavo, patronato struktūros analizė verčia suabejoti ir kitu, dažnai istoriografijoje sutinkamu teiginiu, kad atsakomybė dėl parapiinės dvasininkijos nerezidavimo, kaip ir kitų negerovių, didžiąja dalimi tenka patronams pasauliečiams. Abiejose vyskupijose nereziduojantiems dvasininkams teko mažiausias nuošimtis bajorijos patronatui priklausančių parapijų, dvigubai didesnis nuošimtis – priklausančių

⁴⁸⁴ Ten pat, nr. 2028A, 2346, 2361.

⁴⁸⁵ G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Uposażenie*, p. 48.

⁴⁸⁶ LKD, nr. 654, 830, 915, 1572, 2024, 2526; LM kn. 37, l. 244r.

* Skliausteliuose nurodyta kokį nuošimtį parapijos, kuriose bent vienas klebonas nerezidavo, sudarė tarp visų atskirai patronato grupei priklausiusių parapijų.

⁴⁸⁷ LKD, nr. 501, 974, 1273, 1444.

⁴⁸⁸ Ten pat, nr. 781, 1045. 1507 m. kaip Šiaulių klebonas paminėtas Žemaičių kanauninkas Jonas (CM, nr. 105, p. 164), o 1523–1525 m. minimas Jurgis Taliatas – dar ir kitų beneficijų (LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 185, l. 152; *Lietuvos katalikų dvasininkija*, nr. 1045).

valdovo patronatui, o didžiausias – parapijų, priklausančių dvasininkų patronatui (žr. lentelę nr. 5).

Daugelio turtingiausių bažnyčių patronas buvo valdovas, o būtent jos dažniausiai atitekdavo bažnytinės karjeros siekusiems valdovo favoritams. Mažesnis nuošimtis valdovo patronatui priklausiusių parapijų Žemaičių vyskupijoje, gali būti paaiškintas tuo, kad ši vyskupija buvo toliau nuo LDK valstybinių centrų, parapijos menkliau aprūpintos, todėl valdovo dvariškiams nebuvo patrauklios.

Dvasininkų, dažniausiai vyskupų, patronatui Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose priklausė nedidelis parapiinių bažnyčių skaičius ir rodos jų vos pakako apdovanoti ir paskatinti vyskupų dvariškiams ir favoritams. Ypač ši tendencija išryškėjo nuo XVI a. vidurio. Vilniuje vyskupaujant Valerijonui Protasevičiui (1556–1579 m.), žinomi net septyni vyskupo patronatui priklausiusių bažnyčių klebonai, kurie tose parapijose nerezidavo. 1562 m. kaip Zarasų klebonas paminėtas vyskupo virtuvininkas Matas Volskis,⁴⁸⁹ 1568 m. kaip Niedvedicų ir Armoniškių klebonas – Vilniaus kanauninkas Jonas Ostrovskis, nuo 1561 m. ėjęs įvairias pareigas vyskupo kurijoje; 490 Baltazaras Steponaitis Krasovskis bažnytinę karjerą taip pat darė V. Protasevičiaus dėka, 1558–1566 m. jis turėjo Labanoro parapiją.⁴⁹¹ Žemaičių vyskupas Jurgis Petkevičius (1567–1574 m.) Viduklės ir Betygalos parapijas suteikė savo sūnėnui Petruui Petkevičiui, turėjusiam tik akolito šventimus.⁴⁹² Tas pats vyskupas Raseinių klebonu paskyrė savo tarnautoją Joną Miežejevskį, taip pat turėjusį tik akolito šventimus.⁴⁹³ Panašios tendencijos pastebimos ir Lenkijoje, kur vyskupų patronatas taip pat ne visuomet reiškė didesnę dėmesį tikinčiųjų poreikiams.⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ LKD, nr. 1359.

⁴⁹⁰ Ten pat, nr. 949.

⁴⁹¹ Ten pat, nr. 313.

⁴⁹² Ten pat, nr. 2030.

⁴⁹³ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 134.

⁴⁹⁴ F. Stopniak, *Duchowni w parafiach archidiecezji lubelskiej*, p. 266.

Pavieniais atvejais vyskupai parapijas pasilaikydavo ir sau. Anot G. Błaszczyko, XVI a. Viduklės klebonais dažnai tapdavo Žemaičių vyskupai, jie čia dažnai lankydavosi, nes Viduklėje buvo vienas iš vyskupo dvarų.⁴⁹⁵ Pavyko aptikti žinių tik apie du tokius atvejus: 1560–1567 m. Viduklės klebonu buvo Viktorinas Virbickis (Žemaičių vyskupas 1565–1567 m.),⁴⁹⁶ o 1579 m. paminėtas Merkelis Giedraitis (Žemaičių vyskupas 1576–1609 m.).⁴⁹⁷

Klebonus, kurie tikrai nereziduos savo parapijose, teikdavo ir popiežius. 1567 m. popiežius Pijus V, pasinaudodamas teise skirti kleboną į ilgai vakuojančią beneficiją, Viduklės klebonu paskyrė Jurgį Ticinijų, ilgametį Žygimanto Augusto pasiuntinį Romoje, kuris nebuvo atvykęs net į Vilnių, nors nuo 1569 m. iki mirties 1586 m. turėjo Vilniaus scholastiko prelatūrą.⁴⁹⁸

Viduramžių bažnyčioje buvo sutinkama praktika, kai beneficijos aprūpinimo klausimas buvo sprendžiamas tiesiog prijungiant prie jos kitą. Dažniausiai tokiu būdu būdavo aprūpinami vienuolynai. Tokiu atveju institucija, į kurią parapija inkorporuota, turėdavo išlaikyti kunigą, kuris vadintas nuolatinu vikaru arba kamendoriumi.⁴⁹⁹ Vakarų Europoje toks reiškinys buvo itin paplitęs – XIII a. Anglijoje beveik pusė parapijų buvo inkorporuota į vienuolynus.⁵⁰⁰ LDK sutinkame tik keletą tokių pavyzdžių, tai penkios Vilniaus (Medininkų nuo 1391, Eišiškių nuo 1524, Bistryčios nuo 1526, Rudaminos nuo 1528 ir Vitebsko nuo 1558 m.) ir viena Žemaičių vyskupijos parapija (Krekenavos nuo 1527 m.). Visos Vilniaus vyskupijoje prijungtos parapijos priklausė valdovo patronato teisei. Tuo tarpu Krekenavos parapiją Žemaičių vyskupas panaudojo kaip aprūpinimą naujai įsteigtai arkidiakono prelatūrai.⁵⁰¹

⁴⁹⁵ G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 213.

⁴⁹⁶ LKD, nr. 2529.

⁴⁹⁷ Ten pat, nr. 1369.

⁴⁹⁸ CM, nr. 255, 368–369, LKD, nr. 1062.

⁴⁹⁹ E. Wiśniowski, *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*, p. 285.

⁵⁰⁰ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 61.

⁵⁰¹ CM, nr. 134, p. 208–210.

Paprastai tokių inkorporavimų aktuose būdavo numatoma, kaip turi būti rūpinamasi parapijiečių sielovada: Vilniaus sufraganas įpareigotas prijungtoje Bistryčios bažnyčioje laikyti du ar tris kunigus, pagal parapijos poreikius, taip pat mokytoją ir kantorį.⁵⁰² Trakų prepozitas – Eišiškėse du kunigus, kurių bent vienas galėtų lietuviškai sakyti pamokslus, ir mokyklos rektorių, be to, per nurodytas šventes Trakų prepozitas turės pats asmeniškai atvykti arba atsiųsti trečią kunigą.⁵⁰³ Vilniaus arkipresbiteriui aptakiai nurodyta, kad Rudaminos bažnyčioje būtų tinkamai rūpinamasi sielovada.⁵⁰⁴ Vilniaus kapitula įpareigota Vitebske laikyti nuolatinį vikarą.⁵⁰⁵ Panašių nurodymų nėra tik Krekenavos parapijos prijungimo akte.

Pagrindinės klebonų nerezidavimo priežastys buvo dvi – beneficijų kaupimas ir pasaulietinė tarnyba, dažniausiai valdovo dvare. Labai dažnai abi jos būdavo persipynusios. Surasta 218 atvejų, kai parapijoje klebonas nerezidavo (153 asmenys 117 parapijų). 178 atvejais klebonas turėjo kitų bažnytinių beneficijų, tarp jų 63 – bažnytinių beneficijų ir pasaulietinių tarnybų, 30 – tik pasaulietinių tarnybų.

Nuo Laterano IV susirinkimo (1215 m.) beneficijų kaupimo praktika buvo sankcionuojama popiežiaus dispensomis. Tokiu būdu teisiškai draudžiamas beneficijų kaupimas XIV ir XV a. tapo plačiai paplitusia praktika. Lenkijoje XV a. kanauninkas, turintis ir kitų beneficijų, tapo veikiau norma nei išimtimi.⁵⁰⁶ Krokuvos vyskupijoje keletą beneficijų turėjo 23–25 % dvasininkų.⁵⁰⁷

Dažniausiai po keletą beneficijų savo rankose sutelkdavo aukštieji dvasininkai – Vilniaus ir Žemaičių kanauninkai, prelatai, taip pat vyskupai. Keletą parapijų turintys klebonai aptinkami daug rečiau (26 dvasininkai). Į

⁵⁰² LM 12/12, nr. 696; LMABRS, f. 6, b. 137.

⁵⁰³ Ten pat, nr. 720, p. 558–559.

⁵⁰⁴ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 202, l. 164v–167r/ LMABRS, f. 43, b. 15914.

⁵⁰⁵ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 265, l. 229r–231r.

⁵⁰⁶ M. Czyżak, *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań, 2003, p. 82.

⁵⁰⁷ E. Wiśniowski, *Liczebność duchowieństwa diecezjalnego*, p. 49–50.

atskirą grupę galima išskirti parapijas turėjusius valdovo kapelionus (10), beveik visi jie dirbo Žygimanto Augusto dvare. Nereziduoti savo parapijose galėjo ne tik klebonai turintys aukštesnių ir turtingesnių beneficijų. 1560 m. jau kaip miręs minimas Žaludko klebonas Stanislovas Zagurskis dirbo Krokuvoje vikaru, o parapiją buvo išnuomojęs.⁵⁰⁸

Dvasininkai, kaip labiausiai išsilavinęs visuomenės sluoksnis, nesunkiai gaudavo tarnybą Lenkijos karaliaus ar didikų dvaruose.⁵⁰⁹ Ne kitaip buvo ir LDK – valdovo sekretoriais dažnai tapdavo dvasininkai.⁵¹⁰ Apie dvasininkų užimtas pozicijas valstybės valdyme byloja ir 1544 m. Lietuvos Brastos seime bajorų išsakytas reikalavimas uždrausti katalikų ir stačiatikių dvasininkams užimti valstybės tarnybas,⁵¹¹ pakartotas ir 1547 m. Vilniaus seime.⁵¹²

Tarnyba valdovo dvare ir bažnytinių beneficijų kaupimas dažnai tapdavo viena kita papildančiomis klebonų nerezidavimo priežastimis. Daugelis aukštųjų dvasininkų savo karjerą pradėjo valdovo dvare kaip notarai ar sekretoriai. XVI a. viduryje atsiranda valdovo tarnautojų dvasininkų (dažniausiai turinčių tik akolito šventimus), kurie gavę vieną ar dvi parapines beneficijas nesiekė aukštesnės bažnytinės karjeros. Savo tarnybininkams atsidėkoti parapinėmis beneficijomis ypač pamėgo Žygimantas Augustas. Šis valdovas beneficijos suteikimą traktavo kaip vieną iš atsilyginimų už tarnybą formų, kuri gavėjo per daug neįpareigojo.⁵¹³ Itin daug tokių teikimų išlikę iš paskutinio Žygimanto Augusto valdymo dešimtmečio. Klebonais jis teikė savo gydytojus, muzikus, giedotojus, tiesiog tarnus (*servitor*).

Vyskupai savo išdininkams, notarams ir kitiems tarnautojams parūpindavo ne tik savo, bet ir valdovo patronatui priklausančių parapijų. 1498 m. kaip valdovo patronatui priklausančios Ainos klebonas paminėtas Vilniaus

⁵⁰⁸ *Cracovia Lithuanorum saeculis XIV–XVI*, W. Urban, S. Lūžys ; iš lotynų kalbos vertė A. Vaškeļienė, Vilnius, 2000, nr. 353, p. 211.

⁵⁰⁹ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 66.

⁵¹⁰ K. Jablonskis, Lietuvos rusiškų aktų diplomatika, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius, 1979, p. 279.

⁵¹¹ RIB, t. 30, stp. 118.

⁵¹² M. Jučas, *Krikščionybės kelias į Lietuvą*, Vilnius, 2000, p. 108.

⁵¹³ L. Jovaiša, *Katalikiškoji Reforma*, p. 75.

vyskupo Alberto Taboro išdininkas Jonas Trakiškis,⁵¹⁴ 1524 m. Švenčionių klebonas buvo Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos Kunigaikščių raktininkas (*claviger*) Andriejus Izdebskis,⁵¹⁵ o 1533 m. – išdininkas Motiejus Laskovskis.⁵¹⁶

Aptinkami tik pavieniai klebonai, tarnavę didikų dvaruose. 1539 m. Utenos parapiją turėjo Alberto Goštauto sekretorius Stanislovas Komorovskis.⁵¹⁷ Kita vertus, valdovo tarnautojus yra lengviau aptikti dėl nurodomų pareigų, tuo tarpu didikų patikėtinių pareigos nebūtinai būdavo instituciškai apibrėžtos. Pavyzdžiui, Vilniaus kanauninkas, Dolistovo klebonas Stanislovas Dambrovka sutinkamas Mikalojaus Radvilos 1519–1521 m. išduotų bažnyčių fondacijų liudytojų sąrašuose.⁵¹⁸ Aktai išduoti Goniondze, Švakovo dvare ir Vilniuje, todėl galima daryti prielaidą, kad S. Dambrovka keliavo drauge su M. Radvilos dvaru.

Pasitaikydavo klebonų, kurie negalėdavo reziduoti, nes studijuodavo užsienio universitetuose, dažniausiai – Krokuvos. 1419 m. į Krokuvos universitetą buvo įmatrikuluotas Naujųjų Trakų prepozitas Mykolas.⁵¹⁹ 1538 m. minimas Linkuvos klebonas Augustinas iš Musninkų, tų pačių metų pabaigoje Krokuvos universitete įgijo bakalauro laipsnį;⁵²⁰ 1545–1554 m. kaip Veliuonos klebonas minimas Jonas Jomantaitis iš Šalčininkų, 1545 m. buvo imatrikuluotas į Krokuvos universitetą.⁵²¹ Ariogalos ir Butkiškės klebonas Jurgis Jurgevičius vizitatoriui T. Pekului papasakojo, jog Betygalos klebonas Petras Petkevičius yra išvykęs į Krokuvą studijuoti ir jį palikęs vikaru savo bažnyčioje.⁵²² 1563 m. M. Giedraitis paminėtas kaip Dubičių ir Rodūnios

⁵¹⁴ CD, nr. 450, p. 527; nr. 491, p. 584.

⁵¹⁵ LKD, nr. 219.

⁵¹⁶ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 111r / LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 138, l. 111r.

⁵¹⁷ LKD, nr. 2235.

⁵¹⁸ LMABRS, f. 43, b. 204, l. 127r; ten pat, l. 128; ten pat, l. 130v; ten pat, l. 134v.

⁵¹⁹ LKD, nr. 1605.

⁵²⁰ CM, nr. 183, p. 282; Ten pat., nr. 184, p. 283

⁵²¹ LKD, nr. 839.

⁵²² *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 79.

klebonas, nors tuo metu dar studijavo Vokietijos universitetuose.⁵²³ Studijos buvo laikomos pateisinama nerezidavimo priežastimi.⁵²⁴ Britanijoje parapiinės beneficijos netgi buvo duodamos, kaip savotiška stipendija, jaunuolio išlaikymui studijų metu.⁵²⁵

Pavieniais atvejais žinoma, kad klebonas nerezidavo, nors nežinoma, kad būtų turėjęs kitų beneficijų ar tarnybų. 1558 m. Ukmergės klebonas Albertas išnuomojo savo parapiją.⁵²⁶ Breslaujos klebonas Nikodemas Radošovnickis minimas tik Lenkijoje. 1543 m. jis klebonijos pajamas išnuomojo trejiems metams, o 1545 m. – dar dvejiems.⁵²⁷

Kaip jau minėta, nerezidavimas prie savo bažnyčios, nors ir laikytas negatyviu reiškiniu, tačiau iš esmės buvo Bažnyčios toleruojamas – tereikėjo laikytis keleto reikalavimų: gauti popiežiaus dispensą keleto beneficijų laikymui (jei tai buvo nerezidavimo priežastis), samdyti vikarą ir bent porą kartų per metus pasirodyti parapijoje. Tačiau ir šių normų ne visuomet buvo paisoma.

Žinomos tik pavienės Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų dvasininkams išduotos dispensos laikyti keletą nesuderinamų beneficijų. Nuo XVI a. vidurio dispensas dėl beneficijų kaupimo buvo galima gauti ne tik Romoje, bet ir iš nuncijaus, nuo 1555 m. nuolat rezidavusio prie Lenkijos karaliaus dvaro.⁵²⁸ Tačiau net ir pasikeitus situacijai, dvasininkai nesiskubino jomis pasirūpinti. Tai puikiai atskleidžia T. Pekulo vizitacijos medžiaga – dipsensų neturėjo Vilniaus kanauninkas, Kaltinėnų, Kražių ir Paberžės klebonas M. Korizna,⁵²⁹ Vilkijos, Veliunos ir Skirsnemunės klebonas Steponas Bienkovskis;⁵³⁰

⁵²³ LKD, nr. 1369.

⁵²⁴ I. Skierska, *Obowiazek mszalny*, p. 121.

⁵²⁵ T. E. Carson, The Problem of Clerical Irregularities in the Late Medieval Church: an Example from Norwich, *The Catholic Historical Review*, t. 72, 1986, nr. 2, p. 200.

⁵²⁶ *Cracovia*, nr. 344, p. 207.

⁵²⁷ *Cracovia*, nr. 277, p. 181; nr. 289, p.185; nr. 303, p. 191.

⁵²⁸ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 187.

⁵²⁹ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 194.

⁵³⁰ Ten pat, p. 38.

Butkiškės ir Ariogalos klebonas Jurgis Jurgevičius.⁵³¹ Tik Žemaičių kanauninkas ir Betygalos klebonas Petras Petkevičius turėjo dispensą.⁵³²

Neįmanoma nustatyti kiek nereziduojančių klebonų Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapijose samdė vikarus. Galima aptikti pavienių atvejų, kuomet žinoma, kad nereziduojantis klebonas tikrai samdė vikarą ar, priešingai, jo nesamdė. Tačiau tokie duomenys pernelyg negausūs ir sporadiški, kad būtų galima daryti platesnius apibendrinimus. Be to, tai, kad nereziduojantis klebonas nesamdė vikaro nebūtinai reiškė, kad bažnyčioje nebuvo laikoma šv. mišių ir teikiami sakramentai, nes dvasininkas galėjo būti susitaręs su gretimos parapijos klebonu ar kitu kunigu, kuris laikas nuo laiko atvykdavo ir atlikdavo šias priedermes.⁵³³

Kitas reikalavimas nereziduojantiems klebonams buvo bent kartą per pusmetį pasirodyti parapijoje. Lengviausia nustatyti patį kraštutiniausią variantą, kuomet klebonas net nebuvo atvykęs į savo parapiją. Jurgis Ticinijus Vilniaus katedros mokyklos rektorius, Vyšniavo (min. 1549 m.) ir Viduklės (nuo 1567 m.) klebonas, ilgametis karaliaus pasiuntinys Romoje nė karto nesilankė net Vilniuje.⁵³⁴ Tuo metu Viduklėje vikaru dirbęs Jonas Jurgevičius net nesužinojo apie šį kleboną, nes 1579 m. vardindamas per penkiolika metų pasikeitusius Viduklės klebonus J. Ticinijaus nepaminėjo.⁵³⁵ Motiejus Kalečickis buvo sukaukęs itin daug bažnytinių beneficijų tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje, tarp jų Vilniaus kanauninko vietą (1545–1576 m.) ir Trakų prepozitūrą (1547–1570 m.), tačiau net Vilniuje buvo retas svečias.⁵³⁶ Lietuvoje nesirodė ir Žemaičių arkidiakonas, Krekenavos ir Ramygalos klebonas Stanislovas Klodzinskis.⁵³⁷ Kiek vėlyvesnis, bet iškalbingas pavyzdys

⁵³¹ Ten pat, p. 64.

⁵³² Ten pat, p. 124.

⁵³³ M. Korizna kas sekmadienį siųsdavo kunigą į Paberžės bažnyčią, kol šiam nebuvo pagrasinta, *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 196.

⁵³⁴ LKD, nr. 1062.

⁵³⁵ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 140.

⁵³⁶ LKD, nr. 1750.

⁵³⁷ Ten pat, nr. 2359.

– minėto Stanislovo Klodzinskio brolis Motiejus, kuriam šis 1575 m. perleido savo turėtas beneficijas. 1610 m. Žemaičių vyskupas Mikalojus Pacas skundėsi, kad per dvidešimt metų M. Klodzinskis net neapsilankė vyskupijoje.⁵³⁸ Taigi Krekenavos parapijoje, kuri priklausė Žemaičių arkidiakonijai, klebonas nebuvo pasirodęs apie keturiasdešimt metų. Kitas išimtinis pavyzdys – Mikalojus Pacas, nuo 1549 m. turėjęs Vilniaus dekaną prelatūrą, Naugarduko parapiją, o 1557 m. nominuotas Kijevo vyskupu. Jis tapo protestantu, vyskupo šventimų nepriėmė, tačiau Vilniaus vyskupijos beneficijų neteko tik 1582 m. vyskupijos sinode.⁵³⁹

Tikėtina, kad nereziduojantys klebonai dažniau apsilankydavo savo parapijose, jei jos būdavo netoli jų nuolatinės gyvenamosios vietos. Vilniuje gyvenantys Vilniaus kanauninkai ir valdovo dvariškiai galbūt dažniau apsilankydavo netoli Vilniaus esančiose Antakalnio, Maišiagalos, Ašmenos, Nemenčinės, Šalčininkų, Rudaminos, Trakų, Kernavės, Paberžės parapijose.

Būta ir kitokių pavyzdžių. 1525 m. spalio 3 d. Vilniaus kapituloje išsakytas nepasitenkinimas, kad kanauninkas Albertas Rožanietis „kone visus metus rezidavo savo klebonijoje“ Anykščiuose.⁵⁴⁰ Vis tik, šią žinutę reiktų vertinti atsargiai, nes po dešimties dienų – spalio 13 d. – jau dėkota A. Rožaičiui, kad jis pusę metų gyveno prie katedros.⁵⁴¹

Jei dvasininkas turėjo keletą beneficijų ir nerezidavo savo parapijoje, ne visuomet tai reiškė, kad jis visai nesirūpino savo parapijiečių sielovada. Vilniaus kanauninkas, Dolistovo klebonas Stanislovas Dambrovka 1530 m. savo lėšomis fundavo špitolę Dolistove, o jos patronato teisę užrašė Dolistovo klebonams.⁵⁴² Lebedžių klebonas Juozapas Husianas vargu ar gyveno savo parapijoje, nes klebonavimo laiku jis paminėtas kaip Vilniaus vyskupo kurijos

⁵³⁸ Ten pat, nr. 1836.

⁵³⁹ Ten pat, nr. 1537.

⁵⁴⁰ LKD, nr. 77.

⁵⁴¹ Ten pat.

⁵⁴² LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 210, l. 174r–175r.

kapelionas bei Vilniaus katedros pamokslininkas,⁵⁴³ tačiau 1546 m. savo parapijoje įsteigė Švč. Trejybės broliją.⁵⁴⁴ J. Lebedys pirmajam Žemaičių arkidiakonui J. Taliatui priskiria parapinės mokyklos įsteigimą prie Krekenavos bažnyčios.⁵⁴⁵ Gardino klebonas Adomas Pilchovskis, turėjęs visą eilę bažnytinių beneficijų Lenkijoje ir dirbęs karaliaus sekretoriumi, 1561 m. prašė Žygimantą Augustą įsteigti Gardino bažnyčioje mansionariją. Sujungus Šv. Mikalojaus koplyčios ir Gardino špitolės turtą ir pajamas parūpintas išlaikymas šešiams kunigams ir mokyklos rektoriui.⁵⁴⁶ 1536 m. Krošine klebonas nerezidavo, tačiau žinoma, kad čia veikė mokykla, o sekmadieniais bažnyčioje vyko mišios ir buvo rengiamos procesijos.⁵⁴⁷

⁵⁴³ LKD, nr. 1022.

⁵⁴⁴ LMABRS, f. 256, b. 1897.

⁵⁴⁵ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 69.

⁵⁴⁶ LM 107, 185r–190v.

⁵⁴⁷ LM 19, l. 183v.

6. Išsilavinimas

Viduramžiais nebuvo išskirtinės švietimo įstaigos, kuriai būtų rezervuotas dvasininkų rengimo monopolis. Tik Tridento reformos metu XVI–XVII a. sandūroje pradėtos steigti kunigams ruošti skirtos dvasinės seminarijos. Iki to laiko jaunuoliai siekiantys „kunigo duonos“ galėjo reikiamų žinių įgyti katedros, koleginiėje ar parapiinėje mokykloje, arba tiesiog pas savo parapijos kleboną. Dvasininkų kvalifikacija buvo tikrinama tik jam priimant šventimus, atidžiausiai – kunigystės. Kandidatų pasirengimą priimti kunigo šventimus turėjo įvertinti komisija, kurią paprastai sudarė arkidiakonas ir vyskupo paskirtas egzaminatorius. Reikalavimai kandidatui buvo gana nedideli, tiesa, laikui bėgant buvo griežtinami. XIII a. Lenkijoje reikalauta žinoti septynis sakramentus, Apaštalų tikėjimo išpažinimą, kanoninių valandų maldas, mokėti laikyti šv. mišias.⁵⁴⁸ Tiesa, net ir šiuos gana nedidelius reikalavimus derėtų vertinti kaip siekiamybę. Minėtos komisijos nebūdavo itin griežtos – palankų sprendimą neretai nulemdavo ne tiek žinios, kiek dovanos ir protekcijos.⁵⁴⁹ Tyrinėtojai pažymi, kad Lenkijoje, kaip ir visoje viduramžių Europoje, parapiinės dvasininkijos pasirengimas buvo labai menkas ir neretai jie nesugebėdavo net tinkamai aukoti mišių.⁵⁵⁰ Lenkų istorikas A. Petrani pastebėjo, kad nuo X iki XV a. dvasininkų išsilavinimas ir pasirengimas tolydžio augo, tačiau XVI a. ėmė prastėti.⁵⁵¹ Tiesa, esama ir kitokios pozicijos. J. Kłoczowski pažvelgė į problemą iš kitos pusės. Anot jo, XIV–XV a. visoje Europoje sutinkamų nusiskundimų dvasininkų išsilavinimu ir morale ištakų derėtų ieškoti ne tiek prastėjančiuose dvasininkijos papročiuose, kiek augančiuose tikinčiųjų lūkesčiuose.⁵⁵²

⁵⁴⁸ A. Petrani, *Szkolnictwo teologiczne w Polsce, Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, t. 1, Lublin, 1969, p. 269.

⁵⁴⁹ A. Petrani, *Szkolnictwo teologiczne*, p. 269; K. Stopka, *Szkoły katedralne metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu. Studia nad kształceniem kleru polskiego w wiekach średnich*, Kraków, 1994, p. 226.

⁵⁵⁰ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 188, 192; E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 160; I. Skerska, *Pleban w późnośredniowiecznej Polsce*, p. 165.

⁵⁵¹ A. Petrani, *Szkolnictwo teologiczne*, p. 270.

⁵⁵² J. Kłoczowski, *Europa słowiańska w XIV–XV wieku*, Warszawa, 1984, p. 205.

XV a. Lenkijoje ėmė rasti vyskupų mėginimai įvesti nebe žiniomis, o išsilavinimu pagrįstą kandidatų į kunigų luomą atraką. XV a. viduryje Krokuvos vyskupas pareikalavo, kad kunigo šventimai būtų teikiami tik kandidatams bent tris metus lankiusiems katedros arba koleginių mokyklą. 1509 m. sinode paskelbtas reikalavimas į parapines beneficijas teikti tik dvasininkus, studijavusius teologiją arba kanoninę teisę universitete,⁵⁵³ o 1523 m. Lenčycos provinciniame sinode – kad teikiamas dvasininkas būtų studijavęs universitete bent tris metus. Neturėjusiems reikiamo išsilavinimo kandidatams nurodyta priėmus šventimus universitete studijuoti bent dvejus metus. Tokie griežti reikalavimai buvo neadekvatūs tuometinei situacijai. Tai liudija po dešimtmečio patvirtinta daug nuosaikesnė tvarka – 1532 m. Petrakavos provincinio sinodo nuostatuose jau kalbama tik apie metų studijas katedros arba koleginiėje mokykloje.⁵⁵⁴

Dvasininkų parengimo situacija iš esmės keitėsi po Tridento susirinkimo, kurio metu buvo paskelbtas nurodymas kiekvienoje vyskupijoje įsteigti seminariją – išimtinai dvasininkų rengimui skirtą ugdymo įstaigą.⁵⁵⁵ XVII a. pirmame dešimtmetyje Gniezno ir Lvovo metropolijose buvo patvirtintos Tridento dvasią atitinkančios dvasininkų ugdymo ir išsilavinimo normos. Iš siekiančių žemesniųjų šventimų jaunuolių reikalauta mokėti skaityti ir rašyti, suprasti lotynų kalbą ir žinoti tikėjimo tiesas. Aukštesnieji šventimai turėjo būti suteikti tik tiems kandidatams, kurie mokėjo: vidutiniškai lotynų kalbą, recituoti kanonines valandas, išmanė apie sakramentus ir gebėjo juos teikti, galėjo išaiškinti tikintiesiems, kas būtina išganymui ir sakramentų priėmimui.⁵⁵⁶

⁵⁵³ A. Petrani, *Szkolnictwo teologiczne*, p. 269.

⁵⁵⁴ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 159–160.

⁵⁵⁵ *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łacinski, polski*, t. 4 (1511–1870) *Lateran V, Trydent, Watykan I*, uklad i opracowanie, A. Baron, H. Pietras, Kraków, 2005, Tridento susirinkimas, sesija 23, kanonas 18, p. 704–712.

⁵⁵⁶ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 193.

Lenkijoje dvasininkų rengimui iš pradžių buvo skirtos katedros ir koleginės mokyklos, o XIII a. ėmė rasti parapiinės mokyklos, kuriose jaunuoliai galėjo išmokti lotynų kalbos pagrindų, laikyti šv. mišias, maldų ir liturginių giesmių. XVI a. parapiinė dvasininkija buvo rengiama daugiausia parapiinėse, koleginėse, katedrų ir vienuolynų mokyklose, taip pat privačiai pas vietos klebonus.⁵⁵⁷

Katedros mokyklos paprastai būdavo svarbiausios ir seniausios mokyklos vyskupijoje. Jų paskirtis buvo rengti dvasininkus tarnystei tiek katedroje, tiek visoje vyskupijoje, be to, mokinių reikėjo katedros liturgijai.⁵⁵⁸ Vilniaus katedros mokykla šaltiniuose pirmą kartą paminėta 1397 m., o Medininkų katedros mokykla minima tik nuo 1469 m., nors tikriausiai veikė ir anksčiau.⁵⁵⁹ Nėra žinių apie šių mokyklų mokymo programas. Teoriškai katedrų mokyklose turėjo būti mokoma septynių laisvųjų menų, padalintų į dvi grupes – triviumą (gramatika, retorika, dialektika) ir kvadriviumą (aritmetika, geometrija, astronomija, muzika). Lenkijoje XIV a. katedros mokyklose dar nebuvo peržengiama triviumo programa, o pagrindinis dėmesys sutelktas į lotynų k. gramatiką, bažnytinį giedojimą ir dvasininkui reikalingų gebėjimų ugdymą, tik pavieniais atvejais liestos logikos ir filosofijos disciplinos.⁵⁶⁰ Vargu ar Vilniaus, juolab Varnių katedros mokykloje būta aukštesnio mokymo lygio. Tiesa, J. Ochmański pažymi, kad Vilniaus katedros mokykloje mokymo lygis buvo gan aukštas, nes nuo XV a. pradžios Vilniaus mokiniai sistemingai vykdavo studijuoti į Krokuvos universitetą.⁵⁶¹ Akivaizdu, kad Vilniaus katedros mokykla buvo kur kas stipresnė nei Varnių. Lietuvos katalikų dvasininkų prozopografiniame žinyne rasta 16 dvasininkų, kurių kilmės vieta nurodyta Vilnius,⁵⁶² rasti dar trys iš Vilniaus kilę dvasininkai, prie kurių vardų

⁵⁵⁷ Ten pat, p. 191.

⁵⁵⁸ K. Stopka, *Szkoły katedralne*, p. 20.

⁵⁵⁹ J. Ochmański, Seniausios Lietuvos mokyklos XIV a. pabaigoje – XVI a. viduryje, *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 140, 146.

⁵⁶⁰ K. Stopka, *Szkoły katedralne*, p. 132, 135.

⁵⁶¹ J. Ochmański, Seniausios Lietuvos mokyklos, p. 142.

⁵⁶² LKD, nr. 212, 230, 385, 389, 826, 1033, 1046, 1145, 1394, 1430, 1657, 1973, 2158, 2190, 2407, 548.

nebuvo nurodytas kilmėvardis⁵⁶³ ir vienas, kuris nepateko į minėtą studiją.⁵⁶⁴ Taigi iš viso – 20. Tuo tarpu žinomas tik vienas iš Varnių kilęs dvasininkas.⁵⁶⁵

Dvi katedrų mokyklos negalėjo parengti tiek dvasininkų, kiek reikėjo šalyje besikuriančiai Bažnyčiai. Vilniaus katedros mokykloje XVI a. viduryje mokėsi keliasdešimt jaunuolių, žinoma, ne visi jų pasirinkdavo dvasininko duoną. Jaunuoliai, išvykę tęsti mokslų Krokuvos universitete, pretenduodavo į aukštesnes bažnytines ir pasaulietines tarnybas. Dalis klierikų likdavo dirbti Vilniaus (analogiškai Žemaičių) katedroje ar kitose Vilniaus bažnyčiose. Taigi dvasininkų, kurie siektų paprinės beneficijos, tokios mokyklos negalėjo parengti pakankamai. Tai patvirtina ir minėtų 20 iš Vilniaus kilusių dvasininkų sąrašas: devyni iš jų gavo kanauninkų, prelatų ar net vyskupų vietas, keturi buvo klebonai, trys turėjo tarnybas Vilniaus katedroje, vienas tarnavo kaip vikaras, o trijų tarnyba nežinoma.

Dar vienas būdas jaunuoliui pasirengti dvasininko tarnystei buvo tarnauti pas kleboną ir iš jo išmokti reikalingų dalykų. Galima aptikti pavienių užuominų apie tokius mokymo atvejus. Keliose fundacijose klebonas įpareigotas prie bažnyčios laikyti jaunuolį: 1539 m. Kureneco bažnyčios fundacijoje klebonas įpareigotas prie bažnyčios laikyti mokytoją ir *gerą jaunuolį (bonum adolescentem)*⁵⁶⁶, toks pats reikalavimas įrašytas 1553 m. Jasionovkos fundacijoje.⁵⁶⁷ Kaltinėnuose nebuvo mokyklos, tačiau vikaras laikė bernelį mokinį (*scholasticus puer*).⁵⁶⁸ 1529 m. Stanislovas Vaitkevičius teisme liudydamas pasakojo, kad mažas buvo atiduotas Žaludko klebonui Mikalojui mokytis padėti laikyti mišias.⁵⁶⁹ 1551 m. Šiluvos klebonas Andriejus Gromadskis teisme pasakodamas apie savo klebonijos užpuolimą paminėjo, kad buvo sumuštas ir ten buvęs jo valstietis Šimkus, tačiau vėliau jį pavadino

⁵⁶³ LKD, nr. 197, 754, 787.

⁵⁶⁴ LMABRS f. 256, b. 1736, l. 40, 41.

⁵⁶⁵ LKD, nr. 757 (1496 m., Jonas).

⁵⁶⁶ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 168r.

⁵⁶⁷ Ten pat, l. 184v.

⁵⁶⁸ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 220.

⁵⁶⁹ LM 229/11, nr. 72, p. 47.

žeku.⁵⁷⁰ Šis epizodas gali būti paaiškintas dvejopai – arba minėtas Šimkus buvo „privatus“ klebono mokinys, arba tiesiog teismo raštininko klaida (žeko terminas atsirado jau formuluojant nutarimą).

Iki XVI a. antrosios pusės, kai buvo įsteigta Vilniaus akademija, jaunuoliai, siekiantys aukštojo mokslo, turėjo vykti į Krokuvą. 1409 m. studentams iš LDK, siekiantiems dvasininko išsilavinimo, Krokuvos profesorius Janas Isneris įsteigė bursą.⁵⁷¹ Per aptariamą laikotarpį Krokuvos universitete studijavo 366 jaunuoliai iš LDK (apie trečdalis nurodė atvykę iš Vilniaus).⁵⁷²

Apie tikslinį kunigų rengimą LDK galima kalbėti tik nuo XVI a. pab. Iki pat 1570 m. šalyje neveikė ne tik nė viena specializuota kunigams rengti mokykla, bet ir jokia aukštesnioji mokymo įstaiga. Vilniaus vyskupijos seminarija prie Vilniaus universiteto buvo įsteigta 1582 m., o 1583 m. pradėjo veikti popiežiškoji seminarija.⁵⁷³ Žemaičių vyskupijos seminarijos genezė sietina su Žemaičių vyskupo Jurgio Petkūno testamentu užrašyta pinigų suma (1700 kapų grašių), skirta išlaikyti dvylikai neturtingų alumnų, studijuojančių jėzuitų kolegijoje Vilniuje. Šios fundacijos pagrindu Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis 1581 m. Vilniuje oficialiai įsteigė Žemaičių vyskupijos dvasininkams ugdyti skirtą seminariją.⁵⁷⁴ Žemaitijos vyskupijos teritorijoje klierikai pradėti ruošti tik maždaug nuo 1616 m. Kražių jėzuitų kolegijoje.⁵⁷⁵

Surinkti prozopografiniai duomenys leidžia tik labai paviršutiniškai apžvelgti parapinės dvasininkijos išsilavinimo lygį. Paprasčiausia identifikuoti aukščiausią lygmenį – dvasininkus, turėjusius universitetinį išsilavinimą ar bent studijavusius Krokuvos universitete. Kita vertus, neteisinga būtų dvasininkų išsilavinimą vertinti tik pagal žinias apie jų turėtą akademinį

⁵⁷⁰ LM 242, l. 48v–52r.

⁵⁷¹ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 85.

⁵⁷² Ten pat.

⁵⁷³ Ten pat, p. 79.

⁵⁷⁴ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 179.

⁵⁷⁵ P. Rabikauskas, *Krikščioniškoji Lietuva*, p. 83.

laipsnį. M. Daukša neabejotinai išsiskyrė mokytumu iš amžininkų kunigų, tačiau nėra jokių duomenų, kad būtų studijavęs universitete.⁵⁷⁶ Netiesiogiai apie tam tikrą išsilavinimą byloja žinios apie dvasininkus notarus ir raštininkus. Kitas šaltinis, liudijantis apie paparinės dvasininkijos pasirengimą tarnystei Dievui, yra amžininkų atsiliepimai, kaip taisyklė, itin kritiški.

Rasti 66 klebonai, studijavę universitete. Skaičius išties nedidelis, turint omenyje, kad apima beveik dviejų šimtų metų laikotarpį. Būta klebonų net su daktaro laipsniu. Tačiau šie dvasininkai veikiau buvo beneficijų laikytojai, nei klebonai, nes aukštąjį išsilavinimą turėjusiems dvasininkams parapija paprastai tebūdavo trumpa stotelė laukiant aukštesnės – kanauninko ar prelado – beneficijos arba papildomas pajamų šaltinis šią jau gavus. Išsilavinę dvasininkai taip pat nesunkiai gaudavo tarnybą valdovo, vyskupo ar didikų dvaruose. Tai liudija ir skaičiai: iš minėtų 66 klebonų 46 turėjo aukštesnių beneficijų (kanauninko, prelado, vyskupo); 20 tarnybą valdovo dvare, o 8 vyskupo kurijoje. Visiems jiems teko 100 parapinių beneficijų.

Būtų neteisinga nepaminėti ir klebonų, ragavusių aukštojo mokslo, tačiau turėjusių tik vieną parapiją ir nepadariusių aukštesnės bažnytinės karjeros: 1419 m. į Krokuvos universitetą imatrikuluotas Naujųjų Trakų prepozitas Mykolas (1421 m. jau minimas kaip Krokuvos žemės teismo notaras).⁵⁷⁷ Gali būti, kad Krokuvos universitete studijavo 1471 m. Maišiagalos klebonu buvęs Stanislovas Bochnietis.⁵⁷⁸ 1498–1499 m. minimas Tauragnų klebonas menų bakalauras Andriejus Semenavičius.⁵⁷⁹ 1502 m. paminėtas Iškaldės klebonas bakalauras Motiejus – ko gero, tas pats Motiejus minimas kaip Iškaldės klebonas 1501–1519 m.⁵⁸⁰ 1536 m. kaip Valkininkų klebonas paminėtas Izaijas Nevainaitis 1524 m. buvo imatrikuluotas į Krokuvos

⁵⁷⁶ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 80.

⁵⁷⁷ LKD, nr. 1605.

⁵⁷⁸ Ten pat, nr. 2143.

⁵⁷⁹ CM, nr. 92; nr. 450.

⁵⁸⁰ CD, nr. 527; nr. 481; LMABRS, f. 6, b. 113.

universitetą;⁵⁸¹ 1569 m. paminėtas Bielyčos klebonas menų magistras Mikalojus;⁵⁸² žinomi net du Utenos klebonai, turėję mokslinius laipsnius – 1511 m. Utenos klebonu teiktas menų magistras Mikalojus Kamienskis, laikęs parapiją iki 1522 m.,⁵⁸³ o 1536 m. teiktas medicinos daktaras Valentinas Moravskis.⁵⁸⁴ Beveik visos išvardintos parapijos priklausė valdovo (Bielyčos, Maišiagalos, Naujųjų Trakų, Utenos, Valkininkų) arba vyskupo patronatui (Iškaldės, Tauragnų). Tačiau tai nebūtinai reiškia, kad valdovas ar vyskupai atidžiau rinko klebonus į savo parapijas. Tikėtina, kad šaltiniuose tiesiog nepamainėtos šių dvasininkų pasaulietinės pareigos (akivaizdus toks atvejis – Utenos klebonu teiktas medicinos daktaras). Nors negalima atmesti galimybės, kad pavieniais atvejais universitete studijavę dvasininkai nepadarydavo aukštesnės bažnytinės karjeros ir tenkindavosi klebonija, tačiau tai buvo veikiausiai atsitiktinumas ir išimtis.

Neabejotinai išsilavinę buvo dvasininkai, turėję tarnybas valdovo ar vyskupo dvare. Parapija kaip papildomu pajamų šaltiniu valdovai skatindavo savo sekretorius, raštininkus, notarus, net medikus. Vyskupai tokiu pat būdu reikšdavo padėką savo notarams, sekretoriams, išdininkams, bylų auditoriams ir pan. Tačiau parapijiečiai vėlgi retai matydavo šiuos savo klebonus.

Kol kas nėra jokios studijos apie LDK veikusius notarus. Toks tyrimas būtų labai parankus vertinant dvasininkijos vietą ir reikšmę notarinėje veikloje. Darbas rašto kultūros baruose, ypač XV–XVI a. pradžioje žymėjo priklausymą visuomenės kultūriniam avangardui. Aptikti 45 klebonai, kažkuriuo metu dirbę viešaisiais ar dvaro (valdovo, vyskupo, kapitulos) notarais, 19 iš jų buvo studijavę universitete. Kaip taisyklė, aukštą bažnytinę ar pasaulietinę karjerą padarę dvasininkai notarais dirbo karjeros pradžioje. Žinomi ir keli klebonai, turėję viešojo notaro įgaliojimus ir teikę savo paslaugas parapijos apylinkėse:

⁵⁸¹ LKD, nr. 526.

⁵⁸² Ten pat, nr. 1575.

⁵⁸³ Ten pat, nr. 1452.

⁵⁸⁴ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 231, l. 195v–196r.

1484 m. Maišiagalos klebonas Jurgis Paulavičius Paberžėje surašė testamentą;⁵⁸⁵ 1513 m. Švenčionių klebonas Lukas – Lentupio bažnyčios donacijos aktą;⁵⁸⁶ Merkelis Bojanovietis 1540 m. surašė testamentą Dolistove, o po keleto metų paminėtas kaip Dolistovo klebonas;⁵⁸⁷ 1579 m. Varnių klebonas Martynas Gosliskis turėjo notaro įgaliojimus.⁵⁸⁸ Kiek tolimesnėse vietose nuo savo parapijos dokumentus surašė Krošino klebonas Albertas – Jelnoje (1516 m.),⁵⁸⁹ o Veliuonos klebonas Jonas Sokolnickis – Panemunėje (1523 m.).⁵⁹⁰

Kaip rašovai vietos bajorams pagelbėdavo ir dvasininkai, neturėję notaro įgaliojimų. Dažniausiai jų ranka rašyti bažnyčių ar altarijų apdovanojimo aktai ir testamentai: 1499 m. Ščiutino klebonas Silvanas surašė donacijos Vilniaus pranciškonams aktą;⁵⁹¹ apie 1500 m. Žaludko klebonas kaip liudytojas pasirašė testamente;⁵⁹² 1539 m. Veliuonos klebonas Jonas iš Sobolunkų Krekenavoje surašė altoriaus Krekenavos bažnyčioje fundaciją;⁵⁹³ 1542 m. užsiminta, kad bajoro testamentą surašė papirktas kunigas.⁵⁹⁴ Deja, tokio pobūdžio informacija šaltiniuose aktuose fiksuota gana retai. Šias aplinkybes gerai atspindi pavyzdys kuomet 1512 m. Alberto Juškaičio testamente Deltuvos klebonas Stanislovas iš Sielunės paminėtas tik kaip liudytojas, o 1517 m. ginčui dėl šio testamento pasiekus teismą, jis nurodamas kaip pirmas liudytojas, surašęs dokumentą bei pridėjęs parašą.⁵⁹⁵

Nors paprastai tvirtinama, kad kunigai samdiniai buvo kone visai bemoksliai, tačiau ir jų tarpe galima aptikti bent jau tikrai mokėjusių rašyti lotyniškai: 1515 m. Iščelnos bažnyčios donaciją surašė notaras šios bažnyčios

⁵⁸⁵ CD, nr. 342, p. 39.

⁵⁸⁶ Vitoldiana, Nr. 47 / VUBRS, f. 57, B-53, b. 44., 302r/ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 135, l. 109v.

⁵⁸⁷ LKD, nr. 1368.

⁵⁸⁸ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 274.

⁵⁸⁹ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, 129r/ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 143, l. 117r.

⁵⁹⁰ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 143v.

⁵⁹¹ CD, nr. 465.

⁵⁹² LM 1, nr. 598, p. 123.

⁵⁹³ CM, nr. 185, p. 283–285.

⁵⁹⁴ LM 230/11, nr. 3, p. 7.

⁵⁹⁵ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 340 r; RIB, t. 20, nr. 328, st. 435–436.

tarnas Juozapas iš Fretos;⁵⁹⁶ 1529 m. Ramygalos miestiečio testamentą surašė Ramygalos bažnyčios tarnas (mokytojas?) Baltramiejus Vizbutavičius;⁵⁹⁷ 1508 m. Turgelių vikaras Mikalojus Lančinskis „savo ranka surašė“ donaciją Turgelių bažnyčiai.⁵⁹⁸ Baltramiejus prieš 1557 m. tapdamas Vilniaus katedros mokytoju buvo mansionarijumi Geranainyse,⁵⁹⁹ kadangi ankstesni žinomi XVI a. katedros mokyklos mokytojai turėjo menų magistrų laipsnius, tikėtina, kad B. Jalionekas buvo pakankamai išsilavinęs.

Nors šios pavienės žinutės negali atspindėti visos parapinės dvasininkijos išsilavinimo lygio, tačiau gali būti atsvara griežtiems amžininkų vertinimams, kurie nuolat kartojami šiai temai skirtoje istoriografijoje. Pirmieji kritiški atsiliepimai apie parapinės dvasininkijos moralę ir išsilavinimą mus pasiekė iš XVI a. pradžios. 1501 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras perleisdamas Vilniaus vyskupui 28 parapinių bažnyčių patronato teisę, savo sprendimą motyvavo tuo, kad reikia taisyti esamą padėtį, kai klebonais yra lietuvių kalbos nemokantys, Bažnyčios mokymo neišmanantys ir religinių apeigų nesugebantys tinkamai atlikti kunigai.⁶⁰⁰ Beveik analogiškos tarp Žemaičių vyskupijos dvasininkų kerojusios negerovės vardijamos ir 1503 m. akte, kuriuo didysis kunigaikštis Žemaičių vyskupui perleido septynių šios vyskupijos parapinių bažnyčių patronatą. Čia minimas Žemaičių vyskupo Martyno nusiskundimas, jog parapijose dirbantys kunigai nemoka lietuvių arba žemaičių kalbos, neišmano Dievo žodžio, nesugeba sakyti pamokslų, neteisingai teikia sakramentus bei netinkamai atlieka kitas apeigas.⁶⁰¹ 1528 m. Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimų pratarinėje vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių išsako susirūpinimą, jog tamsią ir neišprususią (*simplices et rudes*) vyskupijos dvasininkiją lengva patraukti į tikėjimo klaidas.⁶⁰²

⁵⁹⁶ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 119v.

⁵⁹⁷ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 207, l. 170v–171v.

⁵⁹⁸ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 272 v.

⁵⁹⁹ LKD, nr. 364.

⁶⁰⁰ CD, nr. 507, p. 616.

⁶⁰¹ CM, nr. 97, p. 151.

⁶⁰² J. Sawicki, *Synody diecezji wileńskiej*, p. 117.

Popiežiaus legatas Commendone pastebėjo iš Lenkijos atvykusių kunigų išsilavinimo ir moralės stoką. Žemaičių vyskupas M. Giedraitis taipogi skundėsi jėzuitų provincijolui, jog savo vyskupijoje nerado tokių kunigų, kurie sugebėtų tinkamai atlikti savo pareigų.⁶⁰³ Vertinant šią kritiką derėtų atsižvelgti į „socialines žirkles“, skyrusias Bažnyčios ir politinį elitą nuo žemutinės Bažnyčios hierarchijos grandies. Nenuostabu, kad valdovui, vyskupui ar popiežiaus legatui provincijos klebonai ir jiems pagelbėję vikarai atrodė neišprusę tamsuoliai – vertinimo kriterijus nulėmė jų pačių išsilavinimas ir patirtis.

Pačių parapijiečių atsiliepimai apie savo klebonus ir vikarus užfiksuoti Žemaičių vyskupijos vizitacijos metu. T. Pekulas aptiko keletą kunigų, nesugebėjusių tinkamai teikti dvasinius patarnavimus ir rūpintis parapijiečių sielomis. Vilkijos vikaras Jonas Laskovskis pasirodė neišmanantis net elementariausių tikėjimo dalykų: vargiai suprato lotyniškai, nežinojo, kokios yra klebono pareigos, nemokėjo klausyti išpažinčių, skirti lengvos nuodėmės nuo sunkios, net nesugebėjo pasakyti kiek yra Dievo įsakymų. Vikaro aplaidumą pastebėjo ir miestelėnai, tvirtinę, kad jis blogai teikia sakramentus.⁶⁰⁴ Ariogalos ir Butkiškės klebonas nemokėjo paaiškinti, kas yra tikėjimo išpažinimas, vizitatoriui teko jį pamokyti, kaip teisingai klausyti išpažinčių.⁶⁰⁵ Žinoma, didesnė dalis klebonų ir vikarų pasirodė geriau nei šie du. Į vizitatoriaus klausimus teisingai atsakė Veliuonos, Vilkijos ir Skirsnemunės klebonas Steponas Bienkovskis, Kaltinėnų vikaras Jokūbas Ponikieviskis; apie Viduklės vikarą Joną Jurgevičių T. Pekulas atsiliepė, kad jis yra labiau įgudęs nei mokyta; o Kražių vikarą Joną Bialobževskį apibūdino kaip uolų bei gan tinkamą, mokantį teikti sakramentus; Varnių klebonas Martynas Goslickis pasirodė pakankamai žinąs tai, kas būtina klebono pareigoms; pakankamai mokytu ir tinkamu pripažintas Žemaičių kanauninkas

⁶⁰³ R. Krasauskas, Katalikų bažnyčios silpnėjimas ir atsigavimas, p. 182–183.

⁶⁰⁴ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 17, 19, 23.

⁶⁰⁵ Ten pat., p. 69, 73.

ir Krakių klebonas M. Daukša bei Vilniaus kanauninkas, Kražių ir Kaltinėnų klebonas, karaliaus sekretorius M. Korizna.⁶⁰⁶ Tiesa, dėl pastarųjų dviejų dvasininkų mokytumo parapijiečių sielovada nebuvo rūpinamasi geriau, nes jie beveik nereziduodavo savo parapijose ir ne visada samdė vikarus.

Dažnai remiantis Žemaičių vyskupijos vizitacijos medžiaga daromi geografiškai ir chronologiškai platesni apibendrinimai, esą ne ką geresnė situacija turėjo būti ir Vilniaus vyskupijoje, be to, ne geresnė padėtis buvusi ir XV a. L. Jovaiša bene pirmasis atkreipė dėmesį į gana aukštą vizitatoriui atsakinėjančių miestelėnų išsilavinimą ir religinį sąmoningumą.⁶⁰⁷ Šioje vietoje, matyt, derėtų prisiminti J. Kłoczowskio mintį apie kritiško požiūrio ryšį su augančiais tikinčiųjų lūkesčiais – akivaizdu, kad Žemaičių bajorai ir miestelėnai tikisi intensyvesnio religinio gyvenimo ir nusivilia nesulaukę iniciatyvos iš vietos dvasininkų pusės.

Galima teigti, kad LDK ikitridentinės Bažnyčios kontrolės mechanizmai buvo adekvatūs švietimo sistemos, buvusios tos pačios Bažnyčios monopolyje, lygiui ir pajėgumams. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose dvasininkais siekiantys tapti jaunuoliai turėjo patys pasirūpinti deramo išsilavinimo įgijimu, o pasirinkimo būta gana nedidelio – elementarių tikėjimo tiesų ir galbūt šiek tiek lotynų kalbos ir rašto buvo galima pramokti savo parapijos mokykloje, jei tokia veikė; galbūt žinias kiek pagilinti Vilniaus arba Varnių katedros mokykloje, jei gyveno netoli vyskupijos centro; kitas variantas – tiesiog prašyti vietos klebono supažindinti su dvasininko tarnyste. Tik pavieniai jaunuoliai pasiekdavo universitetus, o juose įgiję mokslinį laipsnį gaudavo aukštesnes ir pelningesnes beneficijas nei klebonija. Nors lietuvių istorikų darbuose neretai sutinkamas teiginys, kad Lietuvai priėmus krikštą kraštą užplūdo menkai išprusę lenkų kunigai, pamirštama, kad vietiniams jaunuoliams, ypač XV a., buvo gan sudėtinga gauti net tą išsilavinimo minimumą, kurį jų kolegos iš Lenkijos galėjo įgyti parapinėse, o ką jau kalbėti apie kolegines ir katedrų mokyklas.

⁶⁰⁶ Ten pat., p. 41, 219, 145, 193, 267, 109.

⁶⁰⁷ L. Jovaiša, Religinis gyvenimas viduramžių Žemaitijoje, p. 115–127.

Apibūdinti bendrą parapiinės dvasininkijos išsilavinimo lygį vargu ar įmanoma, nes švietimo sistemos netolygumas ir kontrolės mechanizmų neapibrėžtumas lėmė labai plačią įvairovę.

7. Šventimai

Dvasininkų šventimai anksčiau buvo skirstomi į žemesnius (*ordines minores*) ir aukštesnius (*ordines maiores*). Buvo keturi žemesnieji (ostiarijaus, lektorius, egzorcisto ir akolito) ir trys aukštesnieji (subdiakono, diakono ir kunigo). Aukštųjų šventimų priėmimas reiškė negrįžtamą pasišventimą Dievo tarnystei, įsipareigojimą laikytis celibato ir kalbėti brevijorių, tuo tarpu žemuosius šventimus priėmęs dvasininkas dar galėjo sugrįžti į pasaulietišką gyvenimą.⁶⁰⁸ Aukoti šv. mišias ir teikti sakramentus turėjo teisę tik kunigo šventimus priėmęs dvasininkas.

Žemuosius šventimus buvo galima priimti dar mokantis mokykloje, sulaukus maždaug 15 metų. Aukštesniems šventimams buvo numatytas amžiaus cenzas: 20 metų subdiakono, 25 diakono ir 30 kunigo šventimams gauti. XIV a. pradžioje jis sumažintas atitinkamai iki 18, 20 ir 25 metų.⁶⁰⁹ Teikiantis šventimus vyskupas turėjo įsitikinti, kad kandidatas atitinka kanoninius amžiaus reikalavimus, pakankamai gerai išmano būtinus dalykus, taip pat, ar nėra kokių kitų trukdžių (pavyzdžiui, nesantuokinė kilmė ar fiziniai defektai).⁶¹⁰ Žinoma, kad Svyrių kunigaikštis Mikalojus Lukošaitis negavo kunigo šventimų dėl per jauno amžiaus, o kai pasiekė amžiaus cenzą – dėl psichinės ligos.⁶¹¹

Siekdamas kunigo šventimų kliūtimi tapusias aplinkybes dvasininkas galėjo įveikti gavęs popiežiaus dispensą. Vėlyvaisiais viduramžiais popiežius išdavė šimtus dispensų dėl nesantuokinės kilmės, vadinamos „kilmės kliūtis“ (*defectum natalium*), beje, beveik pusė tokių dispensų prašytojų buvo dvasininkų sūnūs.⁶¹² Tokiu pat būdu buvo galima apeiti ir amžiaus cenzą (*defectum aetatis*) ar fizinę negalią. Žemaičių vyskupas J. Domanovskis savo

⁶⁰⁸ W. Szafranski, Świącenia w prawie kanonicznym. Studium historyczno-prawne, *Prawo kanoniczne*, t. 2, nr. 3–4, 1959, p. 244.

⁶⁰⁹ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 158–159.

⁶¹⁰ A. Kakareko, *La riforma della vita del clero*, p. 12.

⁶¹¹ J. Tęgowski, *Rodowód kniaziów Świrskich*, p. 71–73, 80.

⁶¹² L. Wertheimer, *Children of Disorder*, p. 405.

bažnytinės karjeros pradžioje priėmė kunigo šventimus, gavęs popiežiaus dispensą dėl fizinio trūkumo – prarastų dviejų dešinės rankos pirštų.⁶¹³

Beveik neturime informacijos apie šventimų teikimą Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose. Galima pasakyti tik, kokiais laikotarpiais šventimai tikrai nebuvo teikiami – kuomet vyskupaudavo šventimų neturintys ordinarai. 1519–1531 m. be vyskupo šventimų savo dieceziją valdė Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių, o 1515–1522 m. Žemaičių vyskupiją – Mikalojus Radvila.⁶¹⁴ Kitu metu šventimų teikimas turėjo būti įprastas dalykas. 1534 m. Žemaičių vyskupas Vaclovas Virbickis popiežiaus Klemenso VII prašė leisti teikti kunigystės šventimus ne tik kanoniškai nustatytu laiku, bet ir bet kurį sekmadienį ar kitą šventą dieną, nes kunigystės šventimus gauti siekiantys vyrai vykdami į vyskupijos centrą susiduria su dideliais nepatogumais bei pavojais.⁶¹⁵

Šventimus galėjo suteikti ir kitos vyskupijos vyskupas, tuomet jaunuolis turėjo pristatyti savo vyskupijos ordinaro sutikimą ir leidimą priimti šventimus, taip pat dvasininko rekomendaciją.⁶¹⁶ Tokios rekomendacijos rašytos ir vietos ordinarui. Žinoma viena tokia rekomendacija, adresuota Vilniaus vyskupui, kurią 1558 m. Žiupronių ir Dubingių klebonas Petras drauge su Ukmergės klebonu Jurgiu Daukša surašė klierikui Grigaliui iš Deltuvos.⁶¹⁷

Viduramžiais asmuo patekdavo į dvasininkų luomą priėmęs žemuosius šventimus ir išskutus tonzūrą. Bažnytinė teisė nedraudė tik žemuosius šventimus turintiems dvasininkams gauti beneficijas, bet nurodė priimti kunigo šventimus per vienerius metus, grasinant beneficijos praradimu.⁶¹⁸ Tokia situacija sudarė sąlygas naudotis dvasininkų privilegijomis ir gauti bažnytines beneficijas neprisiimant visų kunigystę lydinčių įsipareigojimų.

⁶¹³ CM, nr. 218, p. 322–323; nr. 223, p. 329.

⁶¹⁴ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 79; L. Jovaiša, Vyskupas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius, 2001, p. 771.

⁶¹⁵ CM, nr. 173, p. 264.

⁶¹⁶ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 85–86.

⁶¹⁷ LMABRS, f. 43, b. 1807.

⁶¹⁸ I. Skierska, Pleban, p. 168.

Neįmanoma nustatyti, kokia dalis parapiinės dvasininkijos turėjo aukštuosius šventimus, nes ši informacija šaltiniuose minima itin retai. Lenkijos istorikų darbai atskleidžia, kad nevalia daryti visaapimančių išvadų remiantis vieno konkretaus regiono situacijos tyrimu. XVI a. pradžioje Gniezno arkivyskupijoje Gniezno ir Kuželovo arkidiakonatuose kunigo šventimus turėjo beveik visi klebonai – 96% visų, apie kuriuos turima tokios informacijos.⁶¹⁹ O antroje amžiaus pusėje Krokuvos vyskupijoje kunigo šventimų neturėjo 26% klebonų.⁶²⁰ XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje kai kurių Lenkijos vyskupijų vizitacijų metu vėlgi visi klebonai buvo kunigai, nors 1618 m. Veličkos ir Bochnios apylinkėse šventimų neturėjo 12% klebonų.⁶²¹ Vis tik vyraujanti tendencija buvo, kad ne visi žemesnius šventimus priėmę dvasininkai priimdavo kunigystės šventimus. 1395–1415 m. Prahoje žemesnius šventimus priėmė ir akolitais tapo vidutiniškai 621 vyras per metus, subdiakonais – 130, diakonais – 134, o kunigais – 128 vyrai.⁶²²

Turima labai nedaug duomenų apie Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapiinės dvasininkijos šventimus, nes dvasininkų turėti šventimai šaltiniuose minimi labai retai. Bene nuosekliausi tokie paminėjimai klebonų teikimo aktuose, kuriuose būdavo pažymima, kad teikiamas kandidatas yra kunigas (*actu praesbiter*) arba turi tik žemesnius šventimus (*clericus in minoribus ordinis constitutus*). Kiek rečiau vartotas terminas *sacerdos*, reiškęs kunigą. Dviprasmiškas lotyniškas terminas *clericus* – jis galėjo reikšti tiek dvasininką bendrąją prasme, tiek dvasininką, priėmusį tik žemuosius šventimus.⁶²³ Tokį vartojimą patvirtina ir šaltiniai. 1498 m. Jelnos altarista teiktas Lucko vyskupijos „klierikas“ kunigas Simonas iš Drohičino.⁶²⁴ Jau minėta dviejų klebonų išduota rekomendacija klierikui suteikti aukštuosius šventimus. Dėl

⁶¹⁹ E. Wiśniowski, *Rozwój organizacji parafialnej*, p. 290–291.

⁶²⁰ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 146.

⁶²¹ Ten pat, p. 147.

⁶²² J. Kłoczowski, *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, Vilnius, 2006, p. 320.

⁶²³ J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus: Lexique Latin Medieval - Francais/Anglais/a Medieval Latin-French/English Dictionary*, p. 190.

⁶²⁴ CD, nr. 452, p. 529.

šios priežasties laikyta, kad nežinoma, kokius šventimus turėjo dvasininkai, paminėti kaip „klerikai“. Jei lotyniškuose aktuose minint dvasininką kartais buvo pažymima, kad jis yra kunigas, tai rusėniškuose dokumentuose visiems dvasininkų luomo atstovams pažymėti naudotas *kniaz* titulas, tokiu būdu buvo niveliuotas skirtumas tarp skirtingus šventimus priėmusių ir skirtingos socialinės kilmės dvasininkų.

Rasta duomenų apie 111 dvasininkų turėtus šventimus. Iš jų 94 buvo kunigai, 14 – su žemesniaisiais šventimais, vienas diakonas, o 2 dvasininkai nebuvo kunigai, tačiau nežinoma, kokius šventimus turėjo. Taigi, net 85% visų dvasininkų, apie kuriuos turima tokios informacijos, anksčiau ar vėliau priėmė kunigo šventimus ir tik 15% atvejų žinoma tik apie žemesnius nei kunigystės šventimus. Šie skaičiai atrodo gana neproporcingi istoriografijoje kartojamam apgailestavimui, kad ženkliai klebonų dalis, negalėjo teikti visų dvasinių patarnavimų, nes nebuvo kunigai. Be to, pastebimas labai ryškus chronologinis netolygumas – beveik visi nekunigai (14 iš 17) veikė XVI a. antrojoje pusėje, o didžioji dalis šios grupės – 7–8 dešimtmetyje. Tuo tarpu kunigai minimi nuo XV a. pirmosios pusės.

I. Skierskos nuomone, Lenkijoje kunigo šventimus turėjo didesnė dalis mažų neturtingų parapijų klebonų, o vengimas priimti aukštuosius šventimus buvo būdingesnis turtingų nesielovadinių beneficijų savininkams.⁶²⁵ Iš dalies šiai tendencijai atliepia ir T. Pekulo vizitacijos duomenys, tiesa, jų imtis labai kukli – žinoma apie keturių klebonų ir trijų kanauninkų, laikusių ir klebonijas, turėtus šventimus. Trys iš keturių klebonų buvo kunigai, o iš trijų kanauninkų – tik vienas.⁶²⁶ Andrzejus Radziminskis taip pat išsakė prielaidą, kad kanauninkai ir prelatai vengdavo priimti aukštuosius šventimus, taip išsaugodami galimybę grįžti į pasauliečių gyvenimą ir susituokti.⁶²⁷ Žinomi

⁶²⁵ I. Skierska, *Pleban*, p. 169.

⁶²⁶ G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 226.

⁶²⁷ A. Radziminski, *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym: Studium nad rekrutacją i drogami awansu*, Toruń, 1995, p. 89.

pavieniai atvejai, kuomet prelatai ir kanauninkai išties pasinaudojo šia galimybe.⁶²⁸ Vienas jų ir Žemaičių bei Vilniaus vyskupijoje – Stanislovas Klodzinskis 1575 m. brolio Motiejaus naudai atsisakė Žemaičių arkidiakonijos ir Ramygalos klebonijos, o po poros metų atsisakęs ir Krokuvos kantoriaus vietos, vedė.⁶²⁹

Nors dažni gana griežti klebonų, nepriėmusių kunigo šventimų, vertinimai, tačiau ne visi jų nusižengdavo to meto kanoninės teisės normoms. Visų pirma, kaip jau minėta, gavęs beneficiją dvasininkas buvo įpareigojamas šventimus priimti per vienerius metus. Nespėjus ar nepanorus šito padaryti, buvo galima kreiptis į popiežių su prašymu terminą pratęsti. Žinoma vos keletas tokių dispensų: 1536 m. Šiaulių ir Joniškio klebonas Morkus Lanckis popiežiaus prašė ir gavo dispensą dvejus metus nepriimti aukštesniųjų šventimų;⁶³⁰ 1538 m. tokią pat dispensą išsirūpino Linkuvos klebonas Augustinas iš Musninkų.⁶³¹

Tai, kad dvasininkas vieną kartą, dažniausiai tik gavę beneficiją, buvo paminėtas kaip turintis tik žemesnius šventimus, nebūtinai reiškė, kad jis niekada ir netapo kunigu. J. Domanovskis nuo 1524 m. turėjo Yvijos kleboniją, o šventimus priėmė apie 1526 m.⁶³² M. Giedraitis kunigu buvo įšventintas apie 1571 m., taigi nebuvo kunigu 1563 m., kuomet minimas kaip Dubičių ir Rodūnios klebonas.⁶³³ Valdovo giedotojas Baltramiejus Žninskis, 1570 m. teikiamas į Iščiolnos kleboniją turėjo tik žemesnius šventimus, tačiau 1579 m. jau minimas kaip kunigas.⁶³⁴ Be to, tai, kad klebonas neturėjo aukštesniųjų šventimų, nebūtinai reiškė, kad bažnyčioje nelaikytos šv. mišios, nes kunigai buvo visi vikarai – kitaip nebūtų buvę prasmės jų samdyti.

⁶²⁸ L. Poniewozik, *Prałaci i kanonicy sandomierscy*, p. 86.

⁶²⁹ LM 62, l. 31; LM 63, l. 127v–128r; G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 117.

⁶³⁰ CM, nr. 177, p. 271–272; nr. 178, p. 272–273.

⁶³¹ CM, nr. 183, p. 282; nr. 184, p. 283.

⁶³² VUBRS, f. 57, B-53, b. 44., 111r/LMABRS f. 43, b. 204, nr. 138, l. 111v; CM, nr. 232, 235. LKD, nr. 830.

⁶³³ LKD, nr. 1369.

⁶³⁴ LM 530/8, nr. 82; *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, 289.

8. *Vita et honestas clericorum*

Nuo pat pradžių Bažnyčia siekė atskirti dvasininkus (*clerus*) nuo pasauliečių (*laici*). Šitą atskirtį turėjo pabrėžti išoriniai ženklai (tonzūra, santūri apranga) ir išskirtinis gyvenimo būdas. Šios normos buvo nuolat kartojamos bažnytinės teisės aktų skyriuose *De vita et honestate clericorum*. Viduramžiais *vita et honestas* reiškė *vita honesta* – krikščioniškas gyvenimo būdas, pagrįstas Bažnyčios įstatymais.⁶³⁵

Dvasininką iš pasauliečių visuomenės turėjo išskirti specifiniai išoriniai atributai (*habitus clericorum*), aukšti moralės standartai (*vita et conversatio clericorum*) ir celibatas. Apie formalius kunigams keltus reikalavimus žinome iš diecezinių sinodų nuostatų. J. Fijałekas viduramžių Lenkijos dvasininkijos gyvenimo būdą apibendrina remdamasis sinodų medžiaga.⁶³⁶ Bažnytinė reforma ir Tridento susirinkimo nutarimai neįvedė kokių nors kardinalių naujovių, tik sukūrė efektyvesnius mechanizmus, kaip kontroliuoti, kad jų būtų laikomasi.

8.1. *Habitus clericorum*

Bažnyčia siekė, kad dvasininkai būtų išsyk pažįstami ir išskiriami iš pasauliečių. Pats svarbiausias išorinis atributas, žymėjęs asmens priklausymą dvasininkų luomui, buvo tonzūra. Dievo tarnų santūri apranga, tvarkingai prižiūrėti plaukai ir barzda turėjo byloti apie išskirtinį jų pasišventimą Dievo tarnystei ir pabrėžti jų pranašumą prieš pasauliečius.

Tonzūros išskutimas buvo simbolinis-juridinis aktas, reiškiantis įsiliejimą į dvasininkų luomą, su visomis iš to kylančiomis teisinėmis pasekmėmis – privilegijomis ir pareigomis.⁶³⁷ Tai buvo išsyk pastebimas ženklas, skiriantis dvasininką nuo pasauliečių, be to, ji simbolizavo karališką

⁶³⁵ A. Kakareko, *La riforma della vita del clero*, p. 11.

⁶³⁶ J. Fijałek, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego*, Kraków, 2002 (pirmas leidimas 1894).

⁶³⁷ A. Kakareko, *La riforma della vita del clero*, p. 11–12.

dvasininkijos luomo didybę (kaip aliuzija į karūną).⁶³⁸ Dvasininkams taip pat nuolat buvo primenama, kad skustųsi barzdą ir nenešiotų ilgų plaukų.

Daug dėmesio buvo skiriama ir dvasininkų aprangai. Dvasininko rūbas, sutana, visoje Bažnyčioje buvo standartizuotas tik XVI a. pabaigoje – 1589 m. popiežiaus Siksto V išleista bule.⁶³⁹ Iki to laiko visose dieceziniuose sinoduose kunigo apdaras buvo apibūdinamas negatyviai, siekiant, kad jis paprastumu ir santūrumu išsiskirtų iš pasauliečių nešiojamų rūbų. 1528 m. Vilniaus dieceziniame sinode kunigams uždrausta puošti įvairiaspalviais, dryžuotais bei kutuotais rūbais, nurodoma nešioti ilgą, pėdas siekiantį apdarą, o priešventos vietos ir ypač aukojant šv. mišias nesirodyti su atsiskleidžiančiu bei blauzdas apnuoginančiu rūbu.⁶⁴⁰

Katalikiškosios reformos išvakarėse tonzūros ir sutanos nešiojimo, kaip ir celibato laikymosi, nebuvo perdėm paisoma. Iš 15 dvasininkų, apie kuriuos šiuo klausimu teikia informacijos Žemaičių vizitacijos aprašymas, 40 % nenešiojo sutanos ir net du trečdaliai tonzūros. Realus nuolat nešiojančių kunigišką rūbą dvasininkų skaičius ko gero buvo mažesnis, nes vizitacijos proga apsilikti sutaną ir su ja pasirodyti vizitatoriui nebuvo sudėtinga. L. Jovaiša spėja, jog dauguma kunigų, turėjusių sutaną ir tvirtinusių, kad ją nešioja nuolat, iš tikrųjų šį rūbą vilkėdavo tik iškilmių dienomis, kaip tai prisipažinęs Varnių katedros vikaras Jonas.⁶⁴¹ Tai, jog tonzūros nenešiojančių dvasininkų vizitatorius aptiko ženkliai daugiau nei nedėvinčių kunigiško rūbo, galima paaiškinti tuo, kad išsiskusti tonzūrą buvo kiek sudėtingiau nei apsilikti sutaną.

Nuo pasauliečių iš esmės nesiskirianti kunigų išvaizda susirūpinimą kėlė ne tik Lietuvos ir Lenkijos vyskupams. Ši problema buvo aktuali visai ikitridentinei Europos dvasininkijai. Net XVI–XVII a. sandūroje Italijos

⁶³⁸ Ten pat, p. 30.

⁶³⁹ J. Fijałek, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej*, p. 24.

⁶⁴⁰ J. Sawicki, *Synody diecezji wileńskiej*, p. 120.

⁶⁴¹ L. Jovaiša, *Katalikiškoji reforma*, p. 72.

vizitacijų aktuose monotoniškai kartojamas reikalavimas kunigams skusti barzdas, vilkėti „kunigiškai“ ir pan.⁶⁴²

Dvasininkams drausta nešiotis ginklus, paprastai darant išlygas vykstant į kelionę.⁶⁴³ Nenuostabu, kad šio reikalavimo taip pat nelabai paisyta – vien priklausymas dvasininkų luomui neapsaugojo nuo užpuolimų ir plėšimų. O susidurti su agresija galėjo tekti ne tik kelionėje, bet ir neišėjus iš savo klebonijos, ypač pradėjus plisti reformacijai. Be to, be religinių oponentų, atsirasdavo ir asmeninių priešų. Negalima pamiršti ir ginklo kaip tam tikro statuso ir galios ženklo.

Didžiosios Vaverkos vikaro ir vietos bajoro konfliktas, pasibaigęs pastarojo mirtimi, įvyko 1562 m. kunigui po mišparų einant iš bažnyčios į kleboniją. Vikaras pasakojo, kad tas bajoras nežinia kodėl ant jo „seniai piktą valią turėjo“, ne kartą buvo apšmeižęs bei išplūdęs, o tą kartą pasitiko dvasininką prie klebonijos vartelių su ištrauktu kardu. Kunigas nuo užpuoliko apsigynė ginklu, bet tvirtino rimtų žaizdų nepadaręs, o bajoras esą mirė „nežinia kodėl ar Dievui leidus“.⁶⁴⁴ Ši situacija atskleidžia įtampą tarp teorinio dvasininko modelio formavimo ir realios situacijos, kuomet savisauga tapdavo svarbesne už menamą pranašumą.

8.2. *Vita et conversatio clericorum*

Dvasininką nuo pasauliečių turėjo skirti ne tik išoriniai atributai, bet ir gyvenimo būdas, bylojantis apie išskirtinį dorybingumą ir santūrumą. Rūpintasi, kad dvasininkų veikla niekaip nebūtų susijusi su galimu kraujo praliejimu, todėl kanonų teisė draudė užsiimti karyba, taip pat chirurgija ir medicina. Siekiant išsaugoti nepriekaištingą reputaciją drausta visa eilė pasaulietinių veiklų: užimti valstybines tarnybas, administruoti žemės valdas ir

⁶⁴² O. Niccoli, Oltre la „religione popolare“, *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d'Europa: XV-XVIII secolo*, a cura di C. Nubola e A. Turchini, Bologna, 1999, p. 552.

⁶⁴³ A. Kakareko, *La riforma della vita del clero*, p. 15.

⁶⁴⁴ LM 39, l. 541r–542v.

namus, advokatūra (teismuose leista ginti tik savo ir vargšų interesus), prekyba, užėigos namų laikymas ir pan.⁶⁴⁵

Dar svarbiau buvo užtikrinti, kad dvasininkai orumo ir santūrumo neprarastų pramogaudami, todėl buvo uždrausti beveik visi pasilinksminimai: medžioklė (išskyrus skirtą prasimaitinimui), karčemų lankymas (išskyrus kelionę) ir, žinoma, girtuoklystė, azartiniai žaidimai, dalyvavimas pobūviuose ir šokiuose. Visų šių reikalavimų besilaikęs dvasininkas turėjo būti pasmerktas socialinei izoliacijai, nes turėjo vengti daugelio viešų ir privačių susibūrimo vietų, juk pavyzdžiui karčemos buvo bene vienintelė vieša susibūrimų vieta, čia susirinkdavo vietos vyrai, apsistodavo keliautojai, magaryčiomis buvo tvirtinami įvairūs sandoriai.

8.3. *Celibatas*

Katalikų Bažnyčia nuo IV a. pradėjo reikalauti, kad dvasininkai, priėmę subdiakono ir aukštesnius šventimus, laikytųsi celibato, nepaisant to jie susituokę ar ne.⁶⁴⁶ Tačiau griežčiau kontroliuoti, kaip šio priesako laikomasi, imta tik XI a. ėmus reformuoti Bažnyčią. Celibato įvedimas motyvuotas tuo, kad kūniškais geiduliais susitepęs dvasininkas aukodamas šv. mišias suteršia altoriaus garbę. Dėl šios priežasties kunigams, turintiems įtartinų ryšių su moterimis, buvo draudžiama celebruoti *officium divinum*.⁶⁴⁷ Susilaikymas nuo lytinių santykių turėjo dvasininkiją išskirti iš pasauliečių ir pabrėžti jo pranašumą. Tai buvo platesnės tokių opozicijų kaip dvasininkas/ pasaulietis, davęs įžadą nevesti/ vedęs, vyras/ moteris programos dalis.⁶⁴⁸

Reformistinis XI a. judėjimas katalikiškosios Europos periferinius kraštus pasiekė kiek vėliau. XI–XII a. Lenkijoje santuokoje gyvenantys

⁶⁴⁵ A. Kakareko, *La riforma della vita del clero*, p. 15–16.

⁶⁴⁶ L. Wertheimer, Children of Disorder: Clerical Parentage, Illegitimacy, and Reform in the Middle Ages, *Journal of the History of Sexuality*, t. 15, nr. 3, 2006, p. 390.

A. Kakareko, *La riforma della vita del clero*, p. 19.

⁶⁴⁷ I. Skierska, *Obowiazek mszalny*, p. 128.

⁶⁴⁸ D. Elliott, The Priest's Wife. Female Erasure and the Gregorian Reform, *Medieval religion. New approaches*, ed. Constance Hoffman Berman, New York and London, 2005, p. 124–125.

kunigai buvo įprastas reiškinys, todėl nenuostabu, kad XII a. popiežiaus legatų pastangos reformuoti šiuos papročius sukėlė vietos dvasininkų nepasitenkinimą.⁶⁴⁹ Celibato, kaip būtino kunigo atributo, samprata lėtai skynėsi kelią į žmonių sąmonę – XIII a. pradžioje dar sutinkama dvasininkų sūnų, kurie didžiavosi savo kilme.⁶⁵⁰

Tiek visuotiniuose, tiek lokaliuose Bažnyčios teisės aktuose pasirodydavo griežti draudimai dvasininkams apgyvendinti savo namuose moteris, tokiu būdu siekiant išvengti įtarimų ir apkalbų. Vis tik, įsitvirtino nuosaikesni reikalavimai, leidžiantys kunigų namuose gyventi mamoms, seserims, kraujo giminaitėms ar senyvo amžiaus moterims, kurios nekėlė įtarimų dėl seksualinių ryšių.⁶⁵¹ Celibato laikymąsi turėjo užtikrinti visa eilė bažnytinių ir ekonominių bausmių: suspensa, interdiktas, ekskomunika, piniginės baudos, dalies beneficijos pajamų atėmimas, net beneficijos atėmimas ar išvaymas iš vyskupijos, XV a. atsiranda ir areštas. Siekiant efektyvesnės kontrolės bandyta įtraukti ir vietos bendruomenę – parapijiečiams drausta dalyvauti konkubiną turinčio dvasininko laikomose šv. mišiose, numatytos bausmės ir dvasininkų moterims. Pagrindinė kontrolės priemonė buvo arkidiakonų vykdomos vizitacijos (Lenkijoje arkidiakonų sistema žinoma nuo XIII a.). Tiek Vakarų Europoje, tiek Lenkijoje nebuvo naujiena, kad arkidiakonas užmerkdamo akis prieš nusižengimus iš klebono gavęs tam tikrą pinigų sumą.⁶⁵²

Lietuvai apsikrikštijus dvasininkų celibato reikalavimas buvo tapęs norma. 1528 m. Vilniaus sinode griežtai pareikalauta, jog dvasininkai nei namie, nei kur kitur slapta nelaikytų sugyventinių, įtartinų moterų ir net kraujo giminaičių, ypač mergaičių. Už celibato sulaužymą grasinta įspėjimu, o

⁶⁴⁹ W. Wójcik, Prawo celibatu w Polsce średniowiecznej, *Roczniki Teologiczno Kanoniczne*, t. 5, z. 4, 1958, p.

⁶⁵⁰ Ten pat, p. 66.

⁶⁵¹ Ten pat, p. 67–68.

⁶⁵² J. Fijałek, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej*; W. Wójcik, Prawo celibatu, p. 67–68.

prasižengus pakartotinai – kalėjimu ar net beneficijų atėmimu.⁶⁵³ Nieko nežinoma apie šių sankcijų taikymą, tačiau nėra prielaidų manyti, kad jis galėjo būti nuoseklus. Net kur kas geriau organizuota Bažnyčia Vakarų Europoje ar Lenkijoje neturėjo efektyvių priemonių kontroliuoti parapiinę dvasininkiją, tuo tarpu Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose nebuvo dekanatų ar arkidiakonatų struktūros, o parapijų vizitacijos beveik nevykdytos. Žinoma keletas atvejų, kuomet dvasininkas nubaustas už seksualinę prievartą, iš jų galima spręsti, kad griežtesnių bausmių sulaukdavo tik išskirtinai amoralūs ir įžūlūs dvasininkai. Prieš 1523 m. tik po daugelio patronų skundų ir pakartotinių įspėjimų Vilniaus vyskupijos administratorius Jokūbas Stašovskis su visos Vilniaus kapitulos pritarimu atėmė Svyrenų kleboniją iš Stanislovo Ožechovskio, kaltinto žmogžudystėmis ir moterų prievartavimu.⁶⁵⁴ Vilniaus kanauninkas Stanislovas Goreckis (turėjo ir keletą klebonijų) už miestietės išprievartavimą nubaustas keturių savaičių namų areštu ir įpareigotas nupirkti arnotą Šv. Marijos Magdalenos bažnyčiai.⁶⁵⁵

Dėl suprantamų priežasčių šaltiniuose galima aptikti tik atsitiktinių užuominų apie asmeninį dvasininkų gyvenimą. Daugiausia žinių šiuo delikačiu klausimu teikia katalikškosios Reformos kontekste pasirodę šaltiniai. Žemaičių vyskupu paskirtas M. Giedraitis jėzuitų provincijolui P. Sunyeriui skundėsi, kad savo vyskupijoje nerado tokių kunigų, kurie sugebėtų tinkamai atlikti savo pareigas ir neturėtų konkubinių.⁶⁵⁶ T. Pekulo vizitacijoje yra duomenų apie 18 dvasininkų asmeninį gyvenimą, daugiau nei pusė jų laikė moteris „blogam“.⁶⁵⁷ Kanauninkai ir prelatai taip pat neišsiskyrė papročių grynumu. 1556 m. Žemaičių vyskupu paskirtas J. Domanovskis į Žemaičių kanauninkus kreipėsi tokiais žodžiais: „Kadangi mes sužinojome, jog kai kurie kanauninkai atsidavę girtavimui, kiti vėl yra nešvarių geidulių vergai, todėl raginame jus, broliai,

⁶⁵³ J. Sawicki, *Synody diecezji wileńskieji*, p. 120.

⁶⁵⁴ LKD, nr. 2241.

⁶⁵⁵ Ten pat, nr. 2343.

⁶⁵⁶ R. Krasauskas, *Katalikų bažnyčios silpnėjimas ir*, p. 182.

⁶⁵⁷ L. Jovaiša, *Katalikiškoji reforma*, p. 69–79.

dieviškojo gailėstingumo meile, kad susilaikytumėte nuo papiktinimą keliančių veiksmų“.⁶⁵⁸ Net įgyvendinant bažnyčios Reformą kanauninkai neskubėjo išvartyti įtartinų moterų.⁶⁵⁹

Tokia situacija anaiptol nebuvo išskirtinė Europos kontekste. XIII–XIV a. Europoje dvasininkų konkubinatas buvo įprastas reiškinys, kai kurie kunigai netgi susituokdavo bažnyčioje, jų sūnūs neretai taip pat tapdavo dvasininkais ir netgi perimdavo tėvo beneficiją.⁶⁶⁰ Net priėmus Tridento susirinkimo nutarimus situacija keitėsi pamažu – dar 1617 m. vizituojant Krokuvos vyskupiją aptikta, kad 38% Kazimiežo dekanato dvasininkų turėjo konkubinas.⁶⁶¹

Dvasininkai nejautė ir parapijiečių spaudimo dėl celibato laikymosi, nes, kaip taisyklė, neslėpė nei savo ryšio su drauge gyvenančia moterimi, nei iš jo gimusių vaikų. 1552 m. Trakelių klebono sūnus buvo apkaltintas žmogžudyste. Velionio artimieji iškart po nelaimės atvyko pas kleboną ir pareikalavo laidavimo, kad dvasininkas pristatys savo sūnų į teismą.⁶⁶² 1579 m. Vilkijos miestelėnai vizitatoriui papasakojo, kad Veliuonoje gyvenantis jų klebonas turi sugyventinę, jau ištekintą dukterį ir šiuo metu Krokuvoje studijuojantį sūnų. Tačiau parapijiečiai nutylėjo, kad vikaras taip pat šeimyniškai gyvena su moterimi.⁶⁶³ Viduklės mokytojas išklajo viską ką žinojo apie neleistinus vikaro ryšius su karčema laikančia Elžbieta, tačiau tuo pačiu išreiškė rūpestį, kad šioji skriaudžianti kunigą.⁶⁶⁴ Europos provincijos visuomenė dvasininkų gyvenimo dorybingumą vertino pasaulietiniais standartais – pasipiktinimą keldavo ne šeimyniškas gyvenimas, o negarbingas elgesys – savo moters ir vaikų

⁶⁵⁸ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 97

⁶⁵⁹ W. Pawlikowska, Konkubiny w życiu prałatów i kanoników wileńskich w XVI–XVII wieku. Uwagi o recepcji uchwał soboru trydenckiego w Wielkim Księstwie Litewskim, *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai*, Vilnius, 2009, p. 221–234.

⁶⁶⁰ J. Chélini, *Dzieje religijności w Europie zachodniej w średniowieczu*, Warszawa, 1996, p. 242; L. Wertheimer, *Children of Disorder*, p. 405.

⁶⁶¹ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 209.

⁶⁶² LM 244, l. 167v–170.

⁶⁶³ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 24–26.

⁶⁶⁴ Ten pat, p. 156.

palikimas, nesirūpinimas jų išlaikymu, atsitiktiniai lytiniai santykiai, svetimos žmonos ar kelių moterų laikymas ir pan.⁶⁶⁵

Vienas iš motyvų, uždrausti dvasininkams kurti šeimas, buvo ekonominis, nes iš bažnyčios beneficijos buvo išlaikomas ne tik dvasininkas, bet ir jo moteris bei vaikai. Lenkijos sinoduose draudimus dvasininkams laužyti celibatą lydėjo draudimai konkubinoms, vaikams ir kitiems giminaičiams testamentu užrašyti Bažnyčios turtą.⁶⁶⁶ Apie tokį pasirūpinimą savo moterimis byloja 1562 m. Gožės klebono Mikalojaus Koziolo įrašas Vilniaus vietininko knygoje. Jis savo tarnaitėi Barborai užrašė namą Vilniuje, visą savo kilnojamą turtą ir taip pat namą, kuriame dabar gyvena (Gožės klebonijos pastatą ?), kurį ji galėsianti nusikelti, o jei kunigai nenorės to leisti, turės sumokėti 3 kapas grašių.⁶⁶⁷ Įrašė užsiminta, kad dalį turto klebonas testamentu užrašė broliui ir seseriai, taigi didžiausia dalis dvasininko užgyvento turto tarnaitėi buvo paskirta ne testamentu, o atskiru dokumentu.

Įprasta kalbėti apie ikitridentinės dvasininkijos aplaidumą Dievo tarnyboje, papročių pairimą ar net amoralumą. Tačiau istorikai atkreipia dėmesį ir į tai, kad tokie vertinimai, dažniausiai paremti vizitacijų medžiaga ir (arba) amžininkų atsiliepimais, daugiau kalba apie tekstų autorių pažiūras ir vertybes, nei apie pačią dvasininkiją. Beveik visi žymesni laikotarpio (vėlyvųjų viduramžių) rašytojai, ypač rašę vietos kalba ir pirmiausia adresavę savo tekstus pasauliečių auditorijai, vienaip ar kitaip skundėsi Bažnyčios ir dvasininkų būkle.⁶⁶⁸ Lenkijos istorikai ilgą laiką pasiklioavė Stanisława Orzechowskio itin vaizdingu dvasininkijos nuopuolio aprašymu.⁶⁶⁹

Lenkų istorikas J. Tazbiras pastebėjo, kad antiklerikalinėje XVI a. polemikoje priekaištai dėl žemos dvasininkų moralės ėjo po kaltinimų godumu,

⁶⁶⁵ L. Wertheimer, *Children of Disorder*, p. 403; S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 208; L. Jovaiša, *Katalikiškoji reforma*, p. 79.

⁶⁶⁶ J. Fijałek, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej*, p. 80–82.

⁶⁶⁷ LM 260, l. 325v–326r.

⁶⁶⁸ R. N. Swanson, *Religion and Devotion*, p. 250.

⁶⁶⁹ J. Tazbir, *Znaczenie obyczajów kleru dla rozwoju i upadku polskiej reformacji*, *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, t. 8, 1963, p. 91.

nemokšiškumu ir tamsumu.⁶⁷⁰ LDK nuo XVI a. vidurio taip pat pasirodo tokio pobūdžio tekstai. Katalikų dvasininkų gobšumu ir tamsumu piktinosi Mykolas Lietuvis ir Abraomas Kulvietis.⁶⁷¹ Kita vertus, antiprotestiški tekstai taip pat buvo pilni pagiežos ir pasibaisėjimo protestantų kunigų morale, žema kilme, besąlygišku karjeros siekimu.⁶⁷² J. Tazbiras apžvelgęs ikitridentinius ir potridentinius antiklierikalinius tekstus, apibendrino, kad XVI a. dvasininkų moralė nebuvo žemesnė nei viduramžiais, lygiai kaip ji ženkliau nepagerėjo kontrreformacijos metu.⁶⁷³ Britų istorikas Swansonas pastebėjo, kad dvasininkai – ir apskritai visa Bažnyčia – visuomet galėjo/ turėjo būti reformuojami, nes visuomet buvo galima matyti nuosmukį. Geri dvasininkai retai susilaukdavo komentarų, nebent tapdavo šventaisiais.⁶⁷⁴

Viduramžiais nebuvo specialaus dvasininkų parengimo sistemos ir vien šventimų priėmimo aktas nekeitė vyrų gyvenimo būdo. Paprastai dvasininkų socialinis statusas ir elgesys buvo adekvatus tam socialiniam sluoksniui, kuris sudarė jo tikinčiųjų bendruomenę: kaimo klebono gyvenimo būdas buvo artimas valstietiškam, miesto klebono – turtingų miestiečių, o samdomų dvasininkų – tarnų gyvenimo būdui.⁶⁷⁵ Vilniaus ir Žemaičių parapiinė dvasininkija taip pat nedėjo jokių pastangų savo luominiam išskirtinumui pabrėžti, veikiau priešingai – siekė pritaipyti prie vietos bajorijos ir miestiečių.

⁶⁷⁰ Ten pat, p. 98.

⁶⁷¹ I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999, p. 155–157.

⁶⁷² Ten pat, p. 100–101.

⁶⁷³ J. Tazbir, *Znaczenie obyczajów kleru*, p. 106.

⁶⁷⁴ R. N. Swanson, *Religion and Devotion*, p. 251.

⁶⁷⁵ D. Mertens, *Clero secolare e cura d'anime nelala città del tardo medioevo, Ordini religiosi e società in Italia e Germania nei secoli XIV e XV*, Bologna, 2001, p. 278–279.

9. Parapinės dvasininkijos kilmė

9.1. Geografinė kilmė

Retas lietuvių istorikas atsispyrė pagundai atvykėliams kunigams priskirti atsakomybę už negeroves LDK Bažnyčioje. Kiek šaržuojant šią istoriografijos poziciją galima pristatyti taip: tik apsikrikštijusią Lietuvą užplūdo bemoksliai žemos moralės kunigai iš Lenkijos, kurie ne tik nesąžiningai konkuravo su vietos dvasininkais, bet ir sąmoningai ar nesąmoningai kenkė Lietuvos Bažnyčiai ir trukdė krikščioniškos kultūros sklaidai šalyje. Tokia pozicija dažniausiai grindžiama ne tiek šaltinių medžiaga, kiek išankstinėmis prielaidomis, nes duomenys surinkti tik apie aukštųjų dvasininkų – vyskupų, kanauninkų ir prelatų kilmę.⁶⁷⁶ Kitas niuansas būdingas lietuvių istorikų darbams – tai, kad parapinės dvasininkijos geografinės kilmės klausimas dažniausiai tapatinamas su tautybės problema, o ši savo ruožtu aptariama per lietuvių kalbos (ne)mokėjimo prizmę.⁶⁷⁷

Lenkijoje pirmieji reikalavimai, kad tikintieji būtų mokomi religinių tiesų lenkų kalba pasirodė XIII a.⁶⁷⁸ XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje vyskupai pradeda nuosekliai reikalauti, kad klebonai mokėtų vietos kalbą arba samdytų ją mokantį kunigą.⁶⁷⁹ Toks nurodymas įtrauktas ir į 1512 m. Gniezno arkivyskupijos sinodo nuostatus, kurie galiojo ir Vilniaus bei Žemaitijos vyskupijose.⁶⁸⁰ Tiesa, kaip ir daugeliu kitų reikalavimų atveju, nebuvo kontrolės mechanizmų, užtikrinusių jų realizavimą. Vizitatorių nedomino, ar klebonas gali susikalbėti su savo parapijiečiais, o apie jų kilmę teirautavosi tam, kad įsitikintų, ar jie nėra klajojantys kunigai.⁶⁸¹

⁶⁷⁶ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 49; G. Błaszczak, *Diecezja żmudzka*, p. 129.

⁶⁷⁷ Z. Ivinskis, Lietuvių kalba viešajame Lietuvos 16–17 amž. gyvenime. Žiupsnelis medžiagos iš Romos archyvų, *Aidai*, 1953, nr. 9, p. 408–417; *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 98–100; J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 19–21; M. Jučas, *Lietuvos parapijos*, p. 107–117.

⁶⁷⁸ I. Skierska, *Obowiązek mszalny*, p. 184.

⁶⁷⁹ I. Skierska, *Pleban*, p. 161.

⁶⁸⁰ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 154.

⁶⁸¹ I. Skierska, *Pleban*, p. 162.

XVI a. pradžioje ėmė ryškėti vyskupų ir bažnyčių patronų susirūpinimas, kad katechezė būtų vykdoma gimtąją parapijiečių kalba. 1501 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras Vilniaus vyskupui Albertui Taborui perdavė 28 parapijų bažnyčių patronato teisę su sąlyga, kad jis parinks tinkamus ir lietuvių kalbą mokančius kunigus.⁶⁸² Po poros metų, 1503 m. panaši privilegija suteikta Žemaičių vyskupui – didysis kunigaikštis vyskupui Martynui ir jo įpėdiniams perdavė 7 Žemaičių vyskupijos parapijų patronato teisę.⁶⁸³ Šioje privilegijoje taip pat minimas vyskupo susirūpinimas, kad parapijas aptarnautų vietos – lietuvių arba žemaičių – kalbą mokantys kunigai. Šie perdavimai nebūtinai reiškia išskirtinį Lietuvos didžiojo kunigaikščio dėmesį lietuvių kalbai. Abi privilegijos buvo išduotos anaipol ne paties Aleksandro iniciatyva. Keletas mėnesių prieš privilegijos išdavimą Taboras buvo išsirūpinęs popiežiaus Aleksandro VI raštą, kuriame išreikštas susirūpinimas, kad didysis kunigaikštis varžo Vilniaus vyskupo prerogatyvas, liepdamas į jo patronatui priklausančias beneficijas būtinai skirti valdovo teiktus dvasininkus. Tokiu būdu ordinaras netenka galimybės kontroliuoti, kad beneficijas gautų tik tinkami dvasininkai.⁶⁸⁴ Žemaičių vyskupijos parapijų perdavimo privilegijoje taip pat minima, kad vyskupas kreipėsi į didįjį kunigaikštį su skundu, jog jo patronatui priklausančios parapijos atitenka netinkamiems dvasininkams.

Nors abiejose privilegijose išreikštas susirūpinimas, kad dvasininkai nemoka lietuvių kalbos, tačiau, kaip taikliai pastebėjo J. Fijałekas, vien lietuvių kalbos mokėjimas negalėjo būti svarbiausias – ir Bažnyčiai ir tikintiesiems kur kas reikšmingesnis turėjo būti teologinis dvasininkų pasirengimas.⁶⁸⁵ Istorikas atkreipė dėmesį ir į tai, kad nėra ženklų, kad A. Taboras formuodamas savo aplinką būtų teikęs pirmenybę lietuviams dvasininkams.⁶⁸⁶ Be to, ne visose

⁶⁸² CD, nr. 507, p. 616–617.

⁶⁸³ CM, nr. 97, p. 150–152.

⁶⁸⁴ CD, nr. 485, p. 570–571.

⁶⁸⁵ J. Fijałek, *Kościół rzymskokatolicki na Litwie, Christianizacja Litwy*, p. 271.

⁶⁸⁶ Ten pat, p. 272–274.

perduotose parapijose ji buvo reikalinga – trys iš jų buvo Palenkėje, o septynios Juodojoje Rusioje.⁶⁸⁷ Taip pat lietuvių kalbos mokėjimas negalėjo tapti privalumu kanauninkams, kurių keturios prebendos prie Vilniaus katedros ir viena prie Naujųjų Trakų prepozitūros buvo perduotos vyskupui drauge su parapijomis.

Nuo XVI a. pradžios parapiinių bažnyčių fundatoriai į privilegijas pradeda įtraukti nurodymą, kad būtų samdomas lietuvių kalbą mokantis vikaras.⁶⁸⁸ Vis tik daugiau tokių pavyzdžių galima aptikti XVI a. pabaigoje. Oficiali pačios LDK Bažnyčios nuostata lietuvių kalbos klausimu žinoma tik iš 1528 m. Vilniaus vyskupijos sinodo nuostatų, kuriuose pareikalauta, kad klebonai išlaikytų lietuvių kalbą mokančius vikarus, o mokytojai vaikus mokytų lietuvių ir lenkų kalbomis.⁶⁸⁹ XVI a. parapiinių bažnyčių patronams darėsi svarbu, kad parapijoje būtų kunigas, galintis susikalbėti ir su žemesnių socialinių sluoksnių parapijiečiais, tačiau ne tiek, kad patys imtųsi šios atsakomybės parinkdami kleboną.

Aptariant kalbos problemą nevalia iš akių paleisti ir komplikotos etninės, politinės ir kultūrinės LDK sąrangos. Lietuvių kalbos mokėjimo klausimo aktualumas nekelia abejonių Žemaičių vyskupijoje, tačiau Vilniaus vyskupijoje jis turėtų būti nagrinėjamas su tam tikromis išlygomis, nes etninėse Lietuvos žemėse buvo įsikūrę tik dalis – 60 % parapiinių bažnyčių, o likę 40 % – slaviškuose LDK pavietuose, tarp jų ir Palenkėje.⁶⁹⁰ Skirstymas į lenkus/lietuvius ne visada sutampa su perskyra vietinis/svetimšalis. Pavyzdžiui, nemažai kunigų buvo kilę iš Palenkės, kuri priklausė LDK teritorijai iki 1569 m., tačiau etniškai buvo lenkiška.

⁶⁸⁷ Ten pat, p. 276.

⁶⁸⁸ 1511 m. Žygimantas Senasis Žiežmarių bažnyčios fundaciniame akte nurodė išlaikyti lietuvių kalbą mokantį vikarą (LM 9/9, nr. 72); 1524 m. LDK maršalka Jonas Zaberezinskis steigdamas Alytuje bažnyčių klebonui nurodė išlaikyti vikarą lietuvį (VUBRS f. 43, b. 5367/ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 190, l. 156r–157v.). 1524 Eišiškių parapijos inkorporavimo į Naujųjų Trakų Prepozitūrą privilegijoje prepozitas įpareigotas Eišiškėse išlaikyti du kunigus, kurių vienas mokėtų lietuviškai (LM 12/12, nr. 720, p. 558–559).

⁶⁸⁹ J. Sawicki, *Synody diecezji wileńskiej*, p. 130–131.

⁶⁹⁰ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 78.

Įdomu į kalbos klausimą pažvelgti ne tik iš į šv. mišias susirinkusių parapijiečių, bet ir iš klebono pusės. Klebonui vietos kalbos reikėjo ne tik tam, kad tinkamai atliktų savo religines priedermes, bet ir tam, kad galėtų sklandžiai tvarkyti buitinius ir ūkinius reikalus, susikurtų sau socialinę terpę. Rodos, tai jis galėjo padaryti ir nemokėdamas lietuvių kalbos. Kalbos klausime įsipynęs ir socialinis aspektas – katalikų Bažnyčia buvo įsteigta, globota ir proteguota valdovo, vėliau prie jo prisijungė didikai ir bajorai. Vakarų kultūra skynėsi kelią į krašto gilumą būtent per valdovo rūmų ir didikų dvarų vartus. Taigi ir dvasininkai pirmiausia kalbėjosi ir susikalbėjo su šalies ir vietos politiniu ir kultūriniu elitu. Vargu ar prasminga Bažnyčiai retrospektyviai priskirti įpareigojimą rūpintis ir puoselėti lietuvių kalbą, kaip išskirtinę vertybę. Juolab, kad viešajame-valstybiniame gyvenime ji pradėta vartoti tik XVIII a. pabaigoje. Dera pažymėti, kad į viešąjį gyvenimą lietuvių kalba pradėjo skintis kelią būtent parapijose bažnyčiose, pirmieji lietuviškos raštijos paminklai taip pat radosi bažnytinėje aplinkoje.

Naujai apkrikštytame krašte paprastai didesnę dalį dvasininkų sudarydavo atvykėliai iš gilesnes katalikiškas šaknis turinčių šalių. Po kurio laiko, susiformavus prielaidoms parengti bent kiek vietinių dvasininkų, atsirasdavo bažnytinės hierarchijos bandymų proteguoti pastaruosius. Lenkijoje vietiniai dvasininkai pradėjo įgyti persvarą XII a.⁶⁹¹ Svetimšaliai į šalį vykdė per visus viduramžius, tačiau nebesudarė ženklesnės dalies. XVI a. pirmojoje pusėje Lenkijoje didžioji dalis dvasininkų buvo kilę iš tos pačios vyskupijos, kurioje dirbo (nuo 70% iki 85%), o pusė – iš netolimų apylinkių (to paties arkidiakonato, ar ne toliau nei kaimyninis dekanatas), apie 14% – iš tos pačios parapijos.⁶⁹²

⁶⁹¹ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 153.

⁶⁹² Ten pat, p. 156.

Rasta duomenų apie 263 dvasininkų kilmės vietą. Tiesa, jie labai nevienodos vertės, nes kartais įmanoma nustatyti tik šalį⁶⁹³ ar vyskupiją, o kartais ir tiksliai lokalizuoti vietovę, iš kurios buvo kilęs dvasininkas. Šių žinių šaltiniai labai įvairūs: prie vardo paminėtas kilmėvardis, nurodyta, iš kokios vyskupijos kilęs dvasininkas, žinomos tėvoninės valdos, lietuviškas asmenvardis (pavyzdžiui, Tautvilas, Grimzdaitis, Birutavičius). Visi šie kriterijai gali turėti išlygų – dvasininkas galėjo vartoti kilmėvardį, nurodantį ne jo tėvoniją, bet parapiją, kurioje ilgesnį laiką dirbo. Ši praktika itin ryški Žemaičių vyskupijoje, kur itin dažnai tokiu būdu (asmenvardis + parapiją žymintis kilmėvardis) įvardijami kanauninkai turintys parapines beneficijas, net ne visada pažymint apie tai: Mikalojus Raseiniškis,⁶⁹⁴ Jonas Šiaulietis.⁶⁹⁵ Jurgis Taliatas vartojo kilmėvardį Salakietis (*Szolok, Solocensis, de Solok*), nors buvo kilęs iš Taliatiškių prie Eišiškių, o Salakas buvo pirmoji jo gauta parapija (1512–1528 m.), prie kurios po dešimtmečio pridėjo visą eilę kitų aukštesnių beneficijų.⁶⁹⁶ Paminint, kokios vyskupijos dvasininkas yra, ne visuomet nurodoma ta vyskupija, iš kurios jis kilęs. Dambravos klebonas Andriejus buvo kilęs iš Čarnovo Plocko vyskupijoje, tačiau 1466 m. minimas ir kaip Vilniaus, ir kaip Plocko vyskupijos kunigas.⁶⁹⁷ Vilniaus kanauninkas, Suvieko, Šalčininkų ir Ušakovo klebonas Andriejus Nadboras vieną kartą paminėtas kaip Gniezno, o kitą – kaip Poznanės vyskupijos klierikas.⁶⁹⁸ Kitas pavyzdys – 1546 m. minimas Vilniaus vyskupijos kunigas su broliu Žemaitijos bajoru.⁶⁹⁹ Kad ir su išlygomis vertintinas, tokio pobūdžio geografinės kilmės tyrimas gali suteikti naujų duomenų ir bent kiek papildyti istoriografijoje kartojamą hipotetines prielaidas.

⁶⁹³ Kartais žinoma keletas gyvenviečių Lenkijoje su tokiu pat pavadinimu, arba lietuviškos kilmės asmenvardis.

⁶⁹⁴ CM, nr. 114, p. 179; G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 120.

⁶⁹⁵ CM, nr. 102, p. 159; . Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 116.

⁶⁹⁶ LKD, nr. 1045.

⁶⁹⁷ Ten pat, nr. 185.

⁶⁹⁸ Ten pat, nr. 214.

⁶⁹⁹ LM 29, l. 60.

Dvasininkai suskirstyti į lietuvius ir lenkus, remiantis valstybiniu kriterijumi, pagal tai Lenkijos Karalystėje ar LDK buvo jų kilmės vieta. Iš Palenkės kilę dvasininkai išskirti į atskirą grupę – nors iki 1569 m. ši teritorija priklausė LDK, tačiau vertinant pagal kalbinį ir kultūrinį kriterijų, tai labiau lenkiškas nei lietuviškas regionas. J. Ochmański Vilniaus kanauninkus, kilusius iš Palenkės, priskyrė prie lenkų.⁷⁰⁰

Lentelė nr. 6. Parapinės dvasininkijos geografinė kilmė.*

	LDK	Lenkija	Palenkė	Kita
Vilniaus vysk.	72 (69%)	98 (85%)	35 (94%)	6 (86%)
Žemaičių vysk.	34 (32%)	18 (15%)	4 (11%)	1 (14%)
Asmenų sk.	104	115	37	7

Lentelėje nr. 6 pateikiami skaičiai, kiek ir kokios kilmės dvasininkų rasta ir kurioje vyskupijoje buvo jų turėtos parapijos (buvo dvasininkų, turėjusių parapijas ir Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose). Lentelės duomenys iš esmės atitinka istorikų nurodytas tendencijas – bendras svetimšalių dvasininkų skaičius buvo didesnis, nei kilusių iš LDK. Tarp svetimšalių vienareikšmiškai dominavo lenkai. Į atskirą grupę išskyrus iš Palenkės kilusius dvasininkus aiškiai pasimatė, koks svarbus buvo šis regionas. Iš jo kilusių dvasininkų skaičius buvo mažesnis nei kilusių iš LDK ar Lenkijos Karalystės, bet ir jos teritorija buvo nepalyginamai mažesnė nei pirmų dviejų. Rasti tik pavieniai dvasininkai, kilę iš kitų kraštų – vienas iš Čekijos,⁷⁰¹ du iš Prūsijos,⁷⁰² o XVI a. pirmojoje pusėje atsiranda keletas italų – tai karalienės Bonos dvaro tarnautojai, jos protekcijų dėka padarę bažnytinę karjerą.

⁷⁰⁰ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 49.

* Kai kurie dvasininkai turėjo parapijas ir Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose, todėl bendras asmenų skaičius gali būti mažesnis.

⁷⁰¹ LKD, nr. 2445.

⁷⁰² LKD, nr. 1126; LMABRS, f. 43, b. 204, l. 133r–134v.

Duomenų apie dvasininkų geografinę kilmę chronologinė dinamika pristatyta lentelėje nr. 7. Dvasininkai suskirstyti į keturias grupes: paminėti XV a. pirmoje ir antroje pusėje, XVI a. pirmoje pusėje ir XVI a. trečiame ketvirtyje. Atskiriems laikotarpiams asmenys priskirti pagal pirmą jų paminėjimą.

Lentelė nr. 7. Dvasininkų, kurių geografinė kilmė žinoma, paminėjimų chronologija.

	LDK	Lenkija	Palenkė	Kita	Viso
XV a. I p.	4	3			7
XV a. II p.	17	8	2	1	28
XVI a. I p.	55	69	23	4	151
XVI a. 3 ketv.	28	35	12	2	77
Viso	104	115	37	7	263

Iš XV a. pirmosios pusės žinoma vos keletas dvasininkų kilmė – imtis pernelyg maža, kad būtų galima daryti kokius nors apibendrinimus. Kiek netikėta, kad XV a. antroje pusėje rasta daugiau iš LDK kilusių dvasininkų nei svetimšalių. Vargu ar atsitiktiniai duomenys gali paneigti prielaidą, kad pirmąjį amžių po krikšto Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose dominavo iš Lenkijos kilę dvasininkai, tačiau įrodo, kad praėjus vos pusšimčiui metų jų jau ėmė rasti daugiau. Per visą XVI a. iš LDK, Lenkijos ir Palenkės kilusių dvasininkų skaičių proporcijos išlieka tos pačios – daugiausia jų iš Lenkijos, kiek mažiau iš LDK, po to eina Palenkė.

LDK pirmoji iniciatyva proteguoti vietinius dvasininkus buvo 1447 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero žemės privilegija, kuria valdovas įsipareigojo į visas vakuojančias jo patronatui priklausančias bažnytines beneficijas teikti LDK indigenus ir tik tuomet, jei neatsirastų tokių tinkamų,

siūlyti naudingus ir garbingus kitataučius.⁷⁰³ Šio principo taikymo praktikoje nuoseklumas buvo tiesiogiai proporcingas pačių lietuvių suinteresuotumui tam tikromis beneficijomis. Iš pradžių lenkai užėmė aukštąsias Bažnyčios tarnybas, iš kurių netrukus buvo išstumti vietinių. Pirmasis lietuvis Vilniaus vyskupas buvo Motiejus Trakiškis (1422–1453 m.).⁷⁰⁴ Nuo to laiko ši vyskupija nebeatikėta lenkams. Žemaičių vyskupu lietuvis pirmą kartą tapo 1436 m., kai vyskupo sostas atiteko Jokūbui iš Vilniaus. XVI a. Žemaičių vyskupais buvo tik LDK indigenai.⁷⁰⁵ Vis tik lenkai išlaikė pozicijas kapitulose bei parapijose bažnyčiose. J. Ochmański duomenimis nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio Vilniaus kapituloje buvo 33 lietuviai ir sudarė apie trečdalį visų kapitulos narių (28%).⁷⁰⁶ Žemaičių kapituloje XV–XVI a. laikotarpiu lenkų ir lietuvių skaičius buvo panašus – 18 ir 14–15, tiesa, dauguma lietuvių – iš XVI a. vidurio ir antrosios pusės.⁷⁰⁷ Lietuviai ne tik aukštąsias, bet ir parapiškas bažnyčias „įsisavino“ tik XVII a.⁷⁰⁸

Lenkų bažnytinės karjeros LDK tendencijos glaudžiai siejasi su bendromis lenkų imigracijos į LDK tendencijomis. Vytauto laikais lenkai užėmė svarbią vietą LDK administraciniame aparate, ypač kanceliarijoje,⁷⁰⁹ tačiau valstybinės tarnybos jiems nebuvo patikimos. XV a. pabaigoje Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro dvare taip pat buvo daug lenkų, o nauja jų banga sietina su karalienės Bonos Sforcos veikla ir Žygimanto Augusto reformomis. Smulkioji ir vidutinė šlėkta iš Lenkijos noriai vykdavo į LDK, o čia praturtėję grįždavo ir lengviau siekdavo karjeros gimtinėje. Nuo XVI a. lenkai pradėjo tvirčiau įsikurti ir siekti LDK pilietybės. Dvasininkai buvo dalis

⁷⁰³ CD, nr. 183a, p. 750.

⁷⁰⁴ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 14.

⁷⁰⁵ G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 78.

⁷⁰⁶ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 49.

⁷⁰⁷ G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 129.

⁷⁰⁸ M. Kosman, *Drogi zaniku pogaństwa*, p. 108.

⁷⁰⁹ S. Szybkowski, Polish Staff as a Social Group in the Chancery of Grand Duke Witold, *Quaestiones Medii Aevi Novae*, t. 3, 1998, p. 75–94; K. Pietkiewicz, Dwór litewski wielkiego księcia Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506), *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 75–131.

lenkų srauto, kurie LDK ieškodavo ir rasdavo galimybes užimti pelningesnes nei gimtojoje šalyje tarnybas.

Z. Ivinskis išskyrė pagrindinius Lenkijos regionus, iš kurių XV–XVI a. į LDK atvykdavo dvasininkai – tai Mazovija ir iki 1569 m. LDK priklausiusi Palenkė.⁷¹⁰ Surinkti duomenys patvirtina prielaidą, kad didesnis skaičius dvasininkų atvykdavo iš artimiausių Lenkijos regionų – daugiausia žinoma iš Plocko vyskupijos kilusių dvasininkų (35), toliau eina Krokuvos (21), Poznanės (19) ir Gniezno (10) vyskupijos (žr. lentelę nr. 8). Palenkė buvo pats artimiausias lenkiškas kraštas. Mazovijos šiaurėje įsikūrusi Plocko vyskupija ribojosi su Vilniaus vyskupija. Krokuvos vyskupija šiaurės rytinėje dalyje ribojosi su Lucko vyskupija ir LDK. Poznanės vyskupijos branduolį nuo lietuviškų žemių skyrė Lucko, Plocko ir Gniezno vyskupijos, tačiau tarp pastarųjų dviejų buvo įsiterpęs Varšuvos arkidiakonatas, priklausęs Poznanės vyskupijai. Didesnį skaičių iš Plocko vyskupijos kilusių dvasininkų be geografinio faktoriaus galėjo įtakoti ir tai, kad XVI a. pirmojoje pusėje joje buvo itin daug dvasininkų – vienai parapijai vidutiniškai teko 3,33, kai tuo tarpu Gniezno vyskupijoje – 2,2, o Krokuvos – 1,65 dvasininko.⁷¹¹ Į LDK dvasininkus viliojo ir geresnis parapijų aprūpinimas nei Lenkijoje, kurį lėmė retas parapijų tinklas.⁷¹²

Beveik visi iš Palenkės kilę dvasininkai gaudavo parapijas Vilniaus vyskupijoje, ir vos keletas pasiekė Žemaičių vyskupiją. Dažnai jie gaudavo parapijas pietinėje Vilniaus vyskupijos dalyje: Polonkos,⁷¹³ Dolistovo,⁷¹⁴ Jelnos,⁷¹⁵ Turosos,⁷¹⁶ Volpos,⁷¹⁷ Ganionzo,⁷¹⁸ Kosavos,⁷¹⁹ Mstibovo.⁷²⁰ Šioje

⁷¹⁰ Z. Ivinskis, Klebonas Lietuvos istorijoje, p. 488.

⁷¹¹ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 148.

⁷¹² M. Kosman, *Drogi zaniku pogaństwa*, p. 107; S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 141.

⁷¹³ LKD, nr. 150, 846, 1473, 1743.

⁷¹⁴ Ten pat., nr. 1197.

⁷¹⁵ Ten pat., nr. 2089.

⁷¹⁶ Ten pat., nr. 1776.

⁷¹⁷ Ten pat., nr. 216.

⁷¹⁸ Ten pat., nr. 610, 2052.

⁷¹⁹ Ten pat., nr. 1852.

⁷²⁰ Ten pat., nr. 66.

vyskupijos dalyje dvasininkų kilmė iš gretimo regiono bei gimtoji lenkų kalba buvo veikiau privalumas, nei trūkumas.

Lentelė nr. 8. Iš Lenkijos kilę dvasininkai pagal vyskupijas.

Plocko	35
Krokuvos	21
Poznanės	19
Gniezno	10
Peremyšlio	1
nežinoma	29

Lietuvių dvasininkų buvo mažiau nei lenkų. Didžioji jų dalis buvo kilusi iš Vilniaus vyskupijos – 64, iš Žemaičių vyskupijos – 12, apie 26 dvasininkus tokių duomenų nerasta. Pirmieji iš Vilniaus vyskupijos kilę dvasininkai minimi 1425 ir 1431 m.⁷²¹ Tiesa, nežinoma kokias beneficijas jie turėjo – dviejų iš trijų kunigų žinomi kilmėvardžiai (Maišiagališkis ir Obolcietis) galėjo reikšti tiek kilmės vietą, tiek turėtą parapiją. Daugiausia žinoma dvasininkų, kilusių iš svarbiausių LDK miestų – Vilniaus (7) ir Kauno (7), 5 dvasininkai buvo kilę iš Eišiškių, 3 – iš Kėdainių ir jų apylinkių, po du – iš Gardino, Maišiagalos, Šalčininkų, Trakų.

Dauguma klebonų Lenkijoje tiek XVI, tiek XVIII a. buvo kilę iš to paties arba gretimo dekanato, kuriame turėjo parapiją. S. Litakas tai paaiškino paprasta aplinkybe – klebonus parinkdavo ir teikdavo vyskupui bažnyčių patronai, dažniausiai – bajorų šeima, kuriai priklausė miestelis, kaimas ar dvaras. Jie siūlydavo vyskupui dvasininką iš vietos apylinkių ir artimos jiems

⁷²¹ Ten pat, nr. 2435, 1379, 1380.

aplinkos.⁷²² Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose žinoma keletas dvasininkų dirbusių toje pačioje parapijoje iš kurios buvo kilę: 1495 m. Maišiagalos altarista teiktas Petras Maišiagalietis;⁷²³ 1510–1522 m. kaip Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios kapelionas minimas Baltramiejus Bernardaitis Kaunietis;⁷²⁴ 1529–1531 m. kaip Karmėlavos klebonas, o prieš 1537 m. Kauno Šv. Kryžiaus kapelionas paminėtas kaunietis Petras;⁷²⁵ 1530 m. Ramygalos vikaru buvo Ramygalos miestiečio sūnus Mikalojus;⁷²⁶ 1553 m. Butkiškės klebonu buvo iš jos apylinkių kilęs Ambraziejus Žaltys;⁷²⁷ 1566–1579 m. Kražių altarista buvo Kražių bajoras Albertas Semaškavičius.⁷²⁸ Daugiau pavyzdžių galima surasti, kai dvasininkas buvo kilęs iš gretimų apylinkių (iki 50 km. nuo turėtos parapijos): 1536 m. kaip Valkininkų klebonas paminėtas Izaijas Nevainaitis Eišišketis;⁷²⁹ 1517–1522 m. – Maišiagalos altarista Jurgis Giedraitiškis;⁷³⁰ 1528 m. – Ramygalos bažnyčios tarnas Juozapas Kėdainiškis;⁷³¹ 1534 m. – Maišiagalos vikaras Jonas Vilnietis;⁷³² 1535–1536 m. Šilalės klebonu buvo Jonas Tartilavičius iš Batakių;⁷³³ visai šalia gimtų Babėnų 1570–1579 m. Krakėse klebonavo Mikalojus Daukša (nuo 1572 m. Žemaičių kanauninkas).⁷³⁴ Būta ir tokių atvejų, kai parapiją greta savo tėvonijos dvasininkas gaudavo jau padaręs aukštesnę bažnytinę karjerą. 1525 m. drauge su Trakų prepozitūra Eišiškių parapiją gavo iš šios vietovės kilęs Kijevo vyskupas elektas Mikalojus Viežgaila.⁷³⁵ Iš Eišiškių kilęs Vilniaus kanauninkas, vienas žymiausių Lietuvos teisininkų Stanislovas Narkuskis

⁷²² S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 179.

⁷²³ LMABRS, f. 256, b. 1736, 18–21.

⁷²⁴ LKD, nr. 330.

⁷²⁵ Ten pat, nr. 1995.

⁷²⁶ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 207, l. 170v-171v.

⁷²⁷ LKD, nr. 165.

⁷²⁸ LKD, nr. 123.

⁷²⁹ LKD, nr. 526.

⁷³⁰ LKD, nr. 1050.

⁷³¹ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 201, l. 164r.

⁷³² LMABRS, f. 256, b. 1736, l. 41.

⁷³³ LKD, nr. 855.

⁷³⁴ LKD, nr. 1578; J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 107.

⁷³⁵ Ten pat, nr. 1451.

1557–1558 m. minimas kaip Eišiškių klebonas (turėjo ir kitų beneficijų).⁷³⁶ Eišiškių parapija buvo prijungta prie Trakų prepozitūros, o Trakų prepozitu 1547–1570 m. buvo Motiejus Kalečickis.⁷³⁷ Galbūt S. Narkuskį susitarti su M. Kalečickiui dėl šios labai varganai aprūpintos parapijos paskatino jos artumas prie tėvonijos.

Istoriografijoje dažnai buvo išsakomos prielaidos apie lietuvių, arba atvirkščiai – lenkų dvasininkų diskriminaciją darant bažnytinę karjerą (priklausomai nuo istoriko tautybės). Lentelėje nr 9. dvasininkai, kurių kilmė žinoma, suskirstyti į neturėjusius beneficijų,⁷³⁸ turėjusius vieną,⁷³⁹ sukaupusius dvi ir daugiau beneficijų.

Lentelė nr. 9. Turėtų beneficijų skaičius pagal geografinę kilmę.

	LDK	Lenkija	Palenkė	Kita	Viso
neturėjo beneficijų	23 (22%)	8 (7%)	4 (11%)	1 (14%)	36
1 beneficija	48 (46%)	61 (53%)	19 (51%)	2 (29%)	130
2 ir daugiau	33 (32%)	46 (40%)	14 (38%)	4 (57%)	97
Viso	104	115	37	7	263

Pagal surinktus duomenis, išties beneficijų neturėjusių vietinių dvasininkų nuošimtis buvo dvigubai didesnis nei svetimšalių. Tuo tarpu po vieną beneficiją turėjo panaši dalis visų grupių dvasininkų. Gana didelį dvasininkų, turėjusių keletą beneficijų, nuošimtį galima paaiškinti tuo, kad paprastai apie bažnytinę karjerą padariusius dvasininkus yra daugiau informacijos, tame tarpe ir apie jų kilmę.

⁷³⁶ LKD, nr. 2267.

⁷³⁷ Ten pat, nr. 1750.

⁷³⁸ Vikarai, mansionarijai. Jei žinoma, kad vėliau turėjo beneficiją, tai į šią grupę neįtraukti.

⁷³⁹ Vienu metu niekada neturėjo daugiau nei vienos beneficijos.

Kad jau pirmąjį krikščionybės amžių radosi vietinės kilmės dvasininkų rodo ir keletas žinomų atvejų apie iš Lietuvos į Lenkiją „emigravusius“ dvasininkus. 1455 m. Paulius Lietuvis, Grigaliaus sūnus iš Vilniaus, buvo Plocko vyskupijos Radzanovo parapiinės bažnyčios rektorius.⁷⁴⁰ 1483 m. Vilniaus vyskupijos kunigas Martynas siekė gauti Kališo (Gniezno arkivyskupija) Šv. Mikalojaus koleginės bažnyčios Šv. Mergelės Marijos koplyčią.⁷⁴¹ Svarbus veiksnys tam, kad lietuviai dvasininkai atsirado Lenkijos parapijose, buvo tai, kad iki pat XVI a. antrosios pusės Krokuvos universitetas buvo pagrindinė įstaiga, kurioje dvasininko karjeros siekė lietuviai įgydavo aukštąjį išsilavinimą.

Vilniaus vyskupijoje pirmieji vietinės kilmės dvasininkai, dirbę parapijose, atsiranda XV a. pirmojoje pusėje, o Žemaičių – antrojoje pusėje. Vis tik atsitiktinių žinučių iš XV a. per mažai, kad būtų galima daryti platesnius apibendrinimus. XVI a. vietinės kilmės dvasininkų buvo mažiau nei lenkų. Daugiausia atvykėlių buvo iš Palenkės ir Plocko vyskupijos. Lietuvių dvasininkų daugiausia buvo kilusių iš Vilniaus ir Kauno. XVI a. pirmojoje pusėje ima rasti dvasininkų, kilusių iš gretimos parapijos. Lietuvių dvasininkų didesnė dalis nei kitų neturėjo beneficijų.

9.2. Socialinė kilmė

Šaltiniuose parapiinės dvasininkijos socialinės kilmės klausimu galima rasti tik atsitiktinių žinučių. Tiksliausias dvasininko kilmingumo paliudijimas yra lotyniško titulo *nobilis* vartojimas. Tačiau jis naudotas nenuosekliai, nes dvasininkų statusas buvo pabrėžiamas specialiais garbės titulais, lotyniškuose tekstuose – *honorabilis* ir *venerabilis*, o rusėniškuose – *князь*. Kartais apie dvasininko luominę kilmę galima spėti remiantis žiniomis apie jo giminės ar šeimos narius, kuomet žinoma jų kilmė arba tai, kad turėjo žemės valdą. Kitas netiesioginis būdas atsekti dvasininko bajorišką kilmę yra duomenys, kad jis

⁷⁴⁰ *Bullarium Poloniae literas apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens*, edd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 6, 1447–1464, Romae–Lublin, 1998, nr. 931.

⁷⁴¹ CD, nr. 328, p. 385.

turėjo antspaudą (tiesa, čia yra išlyga, nes antspaudus galėjo turėti ir kai kurie turtingi miestiečiai). Vis dėlto, antspaudu turėjimas žymi priklausymą aukštesniems socialiniams sluoksniams. Dėl šių aplinkybių galima identifikuoti beveik vien bajoriškos kilmės dvasininkus. Ne kitokia situacija buvo ir Lenkijoje – formuojantis atskiram dvasininkijos luomui, dvasininkai, ypač kilę iš žemesnių socialinių sluoksnių, stengėsi nepriminti savo luominės kilmės.⁷⁴² Tokia šaltinių situacija, matyt, bus paskatinusi istorikus daryti gana griežtus apibendrinimus, kad bažnytines beneficijas galėjo gauti tik bajorai.⁷⁴³ Z. Ivinskis tai netgi nurodo kaip vieną svarbiausių vietinių kunigų trūkumo priežasčių – bajorija sudarė nedidelę gyventojų dalį, o dėl menko aprūpinimo didžioji dalis beneficijų galėjo sudominti tik „vidutinį bajorėlį“.⁷⁴⁴ V. Kamuntavičienė taip pat pastebėjo, kad XVII a. antroje pusėje valdovo teikimo aktuose dažniausiai pažymima, kad siūlomas asmuo yra bajoras, tai laikyta svarbiu faktu.⁷⁴⁵

XV–XVI a. ir vėlesniais amžiais Lenkijoje didesnė dalis dvasininkų buvo kilę iš miestiečių, o iš bajorijos – maždaug trečdalis. Atsirandant vis daugiau miestiečių kilmės dvasininkų, bajorai ėmėsi priemonių riboti miestiečių galimybes gauti beneficijas katedrų ir koleginių bažnyčių kapitulose. Nuo XV a. vidurio Lenkijoje sinodų statutuose kartota, kad šias beneficijas gali gauti tik bajoriškos kilmės dvasininkai, darant išimtis tik teologijos arba kanonų teisės daktaro laipsnį turintiems miestiečiams.⁷⁴⁶ J. Ochmański, remdamasis šia teisine nuostata, daro išvadą, kad didžioji dalis Vilniaus kanauninkų iki XVI a. vidurio buvo bajoriškos kilmės.⁷⁴⁷ Žemaičių

⁷⁴² S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 181.

⁷⁴³ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 90, 102; E. Gudavičius, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999, p. 356.

⁷⁴⁴ Z. Ivinskis, *Klebonas Lietuvos istorijoje*, p. 489; Z. Ivinskis, *Lietuvių kalba*, p. 409.

⁷⁴⁵ V. Kamuntavičienė, *Katalikų bažnyčios ir valstybės santykiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. antrojoje pusėje*, Kaunas, 2008, p. 34.

⁷⁴⁶ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 183; J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 48.

⁷⁴⁷ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 48.

kapituloje XV–XVI a. dominavo bajorai, o miestiečių kilmės kanauninkų galėjo būti vos keletas.⁷⁴⁸

Rasta duomenų apie 109 dvasininkų socialinę kilmę (žr. lentelę nr. 10). Net 83% jų buvo kilmingieji, tarp kurių du kunigaikščiai ir vienas ponas. Pastarieji buvo padarę aukštą bažnytinę karjerą, o parapijos tebuvo papildomas pajamų šaltinis: Vilniaus kanauninkas (1491–1508 m.) Svyrių kunigaikštis Andriejus Petkaitis turėjo Varnionių parapiją;⁷⁴⁹ keletą parapijų turėjo ir kunigaikštiškos kilmės Žemaičių vyskupas M. Giedraitis;⁷⁵⁰ iš ponų giminės kilęs Mikalojus Pacas net tapęs protestantu neatsisakė Kijevo vyskupijos, prelatūros Vilniaus kapituloje ir Naugarduko parapijos.⁷⁵¹

Lentelė nr. 10. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapinės dvasininkijos socialinė ir geografinė kilmė.

	Kilmingieji		Nekilmingieji		Viso
	Kunigaikščiai	Bajorai	Miestiečiai	Nežinoma*	
LDK	2	30	4	1	37
Lenkija		20	8	1	29
Palenkė		16	3		19
Kita		2	2		4
Nežinoma		20			20
Viso	90 (83%)		19 (17%)		109

Kilmingųjų dominavimą tarp parapinės dvasininkijos iš dalies paaiškina auksčiau aptarta šaltinių situacija. Įtakos, be abejo, turėjo ir socialinė LDK sankloda – socialiniame ir politiniame gyvenime dominavo bajorija, miestų tinklas buvo retas, o valstiečiai XV–XVI a. viduryje buvo vis labiau

⁷⁴⁸ G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 129.

⁷⁴⁹ LKD, nr. 194.

⁷⁵⁰ Ten pat, nr. 1369.

⁷⁵¹ Ten pat, nr. 1537.

įbaudžiavinami. Todėl nenuostabu, kad iš miestiečių kilusių dvasininkų buvo keliskart daugiau tarp lenkų. Nėra nei vieno paliudijimo apie valstietiškos kilmės dvasininką. Bet tai nebūtinai reiškia, kad tokių visai nebuvo. Valstiečiai neteko asmeninės laisvės tik po valakų reformos, o iki XVI a. vid. jų pririšimas prie žemės dar nebuvo visuotinis. Tai, kad svarstymai apie valstiečių galimybes pretenduoti bent jau į menkai apmokamas vikaro pareigas nėra visiškai tušti, patvirtina 1574 m. Žemaičių vyskupo Jurgio Petkevičiaus testamente nurodytos socialinės kvotos, pagal kurias turėjo būti skiriamas išlaikymas prie Vilniaus akademijos dvylikai Žemaitijos vyskupijos jaunuolių. Šešis jų reikėjo parinkti iš Žemaičių vyskupijos: keturis miestelėnų vaikus iš vyskupo miestelių (Varnių, Alsėdžių ir Kaltinėnų), o tokių trūkstant – valstiečių vaikus ir du bajorus, kitos šešios vietos rezervuotos bajorų vaikams.⁷⁵² XVI a. Lenkijoje pasitaikydavo valstietiškos kilmės dvasininkų, tačiau itin retai.⁷⁵³

Lentelėje nr. 11 dvasininkai, kurių luominė kilmė žinoma, suskirstyti pagal bažnytinę karjerą ir turėtas pasaulietines tarnybas. Neturėjusiais beneficijų laikyti vikarai, mansionariai ir vicealtarista. Vieną beneficiją turėjusiems priskirti klebonai ir altaristos vienu metu turėję tik vieną beneficiją, savo ruožtu sukaukę dvi, o neretai ir daugiau, beneficijų pateko į trečią grupę. Skliausteliuose pažymėta kokią dalį kilmingi ir nekilmingi dvasininkai sudarė atskirose grupėse.

Lentelės duomenys patvirtino prielaidą, kad daugiau duomenų turima apie aukštesnę bažnytinę karjerą padariusius dvasininkus, nes negali būti, kad daugiau nei pusė dvasininkų būtų sukaukę po keletą beneficijų. Dėl šios priežasties tolesnė šių duomenų interpretacija nėra prasminga.

* Žinoma, kad dvasininkai tikrai nepriklausė kilmingųjų luomui, tačiau nėra tikslių duomenų, kad būtų kilę iš miestiečių.

⁷⁵² J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 98

⁷⁵³ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 185.

Lentelė nr. 11. Dvasininkų, kurių kilmė žinoma, bažnytinė ir pasaulietinė karjera.

	Kilmingi	Nekilmingi
Neturėjo beneficijos	5 (5%)	3 (16%)
1 beneficija	36 (40%)	5 (26%)
2 ir daugiau beneficijų	49 (55%)	11 (60%)
Pasaulietinė tarnyba	26 (29%)	11 (60%)

Žinoma vos keletas beneficijų neturėjusių dvasininkų luominė kilmė, tarp jų buvo ir bajorų, ir miestiečių kilmės dvasininkų. 1546 m. kaip Ganionzo mansionarijus paminėtas lenkų bajoras Mikalojus Kolačkovskis, tiesa, po poros dešimtmečių jis jau turėjo Lucko kanauninko vietą ir prelatūrą.⁷⁵⁴ Iš Palenkės bajorų šeimos kilęs Baltramiejus Poniatovskis 1548–1562 m. laikotarpiu minimas kaip Naujadvario kamendorius, Gardino špitolės kunigas ir Gardino prepozitūros mansionarijus.⁷⁵⁵ 1514 m. du Luokės vikarai, Jurgis Dargužaitis ir Petras Naraitis, prikabino savo antspaudus prie testamentų, kurių liudytojai.⁷⁵⁶ 1530 m. Ramygalos vikaras prašė Vilniaus vyskupo patvirtinti prieš metus sudarytą jo tėvo, Ramygalos miestelėno (*opidani*) Pauliaus Pačo testamentą.⁷⁵⁷ Prieš 1554 m. Bistryčios, o po to Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios vikaru dirbo iš Ciechanoveco kilęs miestietis Mikalojus.⁷⁵⁸

Viduramžiais svarbiausios prielaidos tapti dvasininku buvo asmens laisvė, šeimos turtingumas ir finansinis suinteresuotumas dvasininko duona. S. Litakas, apibendrinamas lenkų istorikų tyrimus, pastebėjo, kad dvasininkų luominė kilmė labai priklausė nuo regiono socialinės struktūros – bajoriškos kilmės dvasininkų buvo daugiau regionuose, kuriose buvo skaitlingesnė smulkioji bajorija, savo ruožtu miestietiškos kilmės – ten, kur buvo tankesnis

⁷⁵⁴ LKD, nr. 1526.

⁷⁵⁵ Ten pat, nr. 360.

⁷⁵⁶ LMABRS, f. 21, b. 1392.

⁷⁵⁷ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 207, l. 170v–171v.

⁷⁵⁸ LKD, nr. 1548.

miestų tinklas.⁷⁵⁹ LDK miestų tinklas buvo itin retas, o bajorijos sluoksnis – platus. Šios aplinkybės iš dalies paaiškina, kodėl didesnė dalis Vilniaus ir Žemaičių parapiinės dvasininkijos galėjo būti kilusi iš bajorijos.

9.3. Parapiinės dvasininkijos ryšiai su giminaičiais

Viduramžiais asmuo buvo priklausomas nuo socialinių ryšių visumos ir veikė kaip didesnių socialinių struktūrų dalis. Svarbiausios iš jų buvo šeima ir giminė. Pagrindinės giminės funkcijos buvo išlaikyti socialinį stabilumą, apsaugoti asmenį ir jo atminimą.⁷⁶⁰ Tai, kad dažnai parapijos, kuriose dirbdavo dvasininkai, būdavo toli nuo gimtųjų žemių, galėjo veikti jų ryšių su giminaičiais palaikymą. Tokia situacija taip pat reiškė, kad įtvirtindamas savo autoritetą ir statusą vietos bendruomenėje dvasininkas negalėjo remtis giminaičių užnugariu, neturėjo jo ir konfliktinėse situacijose. Nemažiau įdomu ir svarbu, kaip priklausymas dvasininkų luomui keitė asmens statusą pačioje giminėje – ar bažnytinė karjera galėjo sąlygoti didesnę autoritetą ir finansinį pranašumą. Dvasininko buvimas giminėje turėjo būti itin svarbus puoselėjant atminties kultūrą.

Žinių apie formalius-teisinius šeimos ryšius galima rasti turtinius santykius liečiančiuose juridiniuose aktuose: testamentuose, dovanojimuose, žemės pirkimo ir pardavimo aktuose ir pan. Kur kas sudėtingiau išvelgti giminaičius siejusius emocinius saitus, nes tik pavieniais atvejais turto transakcijų dokumentuose minimas išskirtinis ryšys su vienu kuriuo giminaičiu.

Dvasininkai išlikdavo visateisiai giminės nariai, todėl visavertiškai dalyvavo paveldėjimo ir turtiniuose santykiuose, reikalaujančiuose giminaičių aprobacijos. Tai patvirtina daugelis žinučių šaltiniuose apie dvasininkus, drauge su giminaičiais tvarkančius įvairius turtinius reikalus. 1499 m.

⁷⁵⁹ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej*, p. 185–187.

⁷⁶⁰ J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius, 2009, p. 245.

Tauragnų klebonas Andriejus Semenavičius drauge su broliu Jokūbu ir dviem tėvo seserimis pardavė sklypą Vilniuje.⁷⁶¹ 1522 m. Vidžių klebonas Mikalojus su broliu Miku Rekutavičiumi ir dviem sūnėnais valdovo teisme gynė tėvoninę teisę į du išseivinius žmonėmis pasiskelbusius valstiečius.⁷⁶² 1524 m. kunigas Leonardas su tėvu ir broliais valdovui skundėsi dėl atimtų išsitarnautų drevių.⁷⁶³ 1566 m. Ramygalos altarista Mikalojus Geduškavičius, jo brolis Žemaičių kanauninkas Povilas ir dar keturi dvasininkų broliai sudarė žemės mainų sutartį.⁷⁶⁴

Dvasininkas kaip visateisis šeimos narys, paveldėdavo jam priklausančią tėvoninių žemių dalį. Kadangi dvasininkai neturėjo teisėtų palikuonių, tėvoniją, kaip ir kitą užgyventą turtą, paveldėdavo ne jų vaikai, o giminaičiai, dažniausiai broliai ir seserys arba sūnėnai ir dukterėčios. 1555 m. Šėtos klebono Adomo valstietį paveldėjo jo sūnėnas.⁷⁶⁵ 1562 m. Gožės klebonas Mikalojus Koziolas savo turtą testamentu užrašė seseriai ir broliui, o atskirą dalį – savo tarnybininkei.⁷⁶⁶ Ne visi parapijose dirbę dvasininkai buvo bajoriškos kilmės ir nebūtinai buvo išlaikę galudžius santykius su giminaičiais – ypač atvykusieji iš Lenkijos. Turbūt dėl tokių ryšių stokos Polonkos klebonas Petras 1490 m. sudarytame testamente nepaminėjo nė vieno giminaičio – tiek testamento vykdytojas, tiek liudytojai buvo apylinkių bajorai ir dvasininkai, o savo turtą, beveik vien liturginius reikmenis, jis užrašė Polonkos bažnyčiai.⁷⁶⁷

Globos ir turtiniai santykiai LDK spęsti ir per įvaikinimo institutą. Adopcijos sutartys buvo pagrįstos abipusiu įsipareigojimu – įsūnis paprastai tapdavo įtėvio globėju, o šis savo ruožtu perleisdavo dalį savo turto.⁷⁶⁸

⁷⁶¹ CM, nr. 92, p. 145–146.

⁷⁶² RIB, t. 20, nr. 379, st. 1100–1101.

⁷⁶³ LM 14/14, nr. 204, p. 134.

⁷⁶⁴ LMABRS, f. 256, b. 3159.

⁷⁶⁵ LM 252, l. 333v–335r.

⁷⁶⁶ LM 260, l. 325v–326r.

⁷⁶⁷ CD, nr. 368, p. 431.

⁷⁶⁸ J. Bardach, Adopcja w prawie litewskim XV i XVI w., *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII wieku*, Warszawa-Białystok, 1970, p. 195, 237.

Adoptuojančiais, kaip taisyklė, buvo vyresni ir vaikų neturintys žmonės.⁷⁶⁹ Adoptuoti dvasininką buvo paranku, nes šis geriausiai galėjo užtikrinti įtėvio ir jo protėvių atminimo išsaugojimą, meldamasis už jų sielas. 1520 m. bajorė su marčia Merkinės klebonui Martynui užrašė savo žemes ir namą Merkinėje. Užrašyme neminimas išsūnijimo faktas, tačiau dvi ligotos ir nepriteklių kamuojamos našlės prašė dalykų, kurie priskiriami giminės funkcijoms: iki mirties maitinti ir prižiūrėti abi moteris, o po mirties pasirūpinti jų pačių ir jų protėvių sielomis.⁷⁷⁰ Prieš 1524 m. bajoras buvo išsūnijęs Bistryčios kleboną Stanislovą ir jam užrašęs trečdalį savo valdų, kurias vėliau išpirko bajoro brolis Juraga Jonavičius.⁷⁷¹ 1531 m. Kauno miestietė Margarita Olkusienė Vilniaus kanauninkui Kauno klebonui Eustachijui Erazmui užrašė akmeninį namą Kaune. Testamente nurodoma, kad iš šio dvasininko moteris buvo patyrusi daug geradryščių (*multa benemerita*), o namą užrašo kaip išūniui ir paveldėtojui (*tanquam filio suo adoptivo et haeredi*). M. Olkusienės vyras ir vaikai buvo mirę.⁷⁷²

Svarbus klausimas, kokios aplinkybės paskatindavo šeimą sūnų išleisti į dvasininkų luomą – aukštesnio socialinio statuso siekimas, geresnė finansinė perspektyva, o gal religiniai motyvai? Ieškant atsakymų į šiuos klausimus, galima tik aptakiai pasamprotauti atsiremiant į keletą ryškesnių tendencijų. Dvasininko „profesija“ buvo populiari šeimose ir giminėse, kurioms priklausė kokios nors beneficijos patronato teisės. Bažnyčios patikėjimas sūnui buvo lengviausias būdas išlaikyti beneficijos turto kontrolę šeimos rankose. LDK svarbiausi parapinių bažnyčių fundatoriai buvo valdovas ir didikai arba didesnės grupės bajorų, todėl toks motyvas parinkti sūnui dvasininko duoną negalėjo būti vyraujantis. Kita vertus, dažnai trūksta informacijos, kad būtų galima susieti dvasininką su patronato teise ar dalį jos turėjusių bajorų gimine. 1569 m. Mikalojus Radvila Rudasis Svyrių kunigaikščiui Lukui Boleslovaičiui

⁷⁶⁹ Ten pat, p. 197.

⁷⁷⁰ LMABRS, f. 43, b. 12301.

⁷⁷¹ LM 12/12, nr. 400, p. 333.

⁷⁷² VUBRS, f. 57 B-53, b. 44, l. 322r/ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 213, l. 178.

perleido Svyrių bažnyčios ir dviejų altorių joje kolicijos teises. Žinoma, kad po kurio laiko kunigaikštis nusprendė, kad vienas iš sūnų taps dvasininku, tik šio protinė liga sukliudė planą įgyvendinti.⁷⁷³

Vien siekis išlaikyti šeimos žinioje beneficijos turtą nepaaiškina atveju, kuomet bažnytinės karjeros siekdavo daugiau nei vienas jaunuolis giminėje. Ne mažiau svarbi aplinkybė buvo, kad sėkmingai susikloščius vieno iš sūnų bažnytinei karjerai atsirasdavo palankesnės sąlygos siekti dvasinės duonos ir kitiems giminaičiams. Andrzejus Radzimiński, tyrinėjantis Lenkijos aukštąją dvasininkiją, pastebėjo, kad „prebendų paveldėjimas“ buvo vienas svarbiausių raktų į sėkmingą bažnytinę karjerą. XII–XIII a. kanauninkai ir prelatai savo beneficijas perduodavo sūnumas, o vėlesniais amžiais – broliams, pusbroliams, sūnėnams ir kitiems giminaičiams. Kaip pastebi istorikas, nepriklausomai nuo kultūros ir institucinių formalumų skirtumo, visoje Europoje dvasininkams užtikrinti bažnytinės tarnybas savo giminaičiams buvo svarbiau, nei pasirūpinti dvasinių priedermių atlikimu.⁷⁷⁴

Daugiausia dvasininkų buvo kilę iš Palenkės bajorų kolicijų giminių. Sokolų bažnyčios (Bielsko žemė) patronų šeimoje dvasininkais tapo du broliai iš keturių – Rapolas ir Jokūbas, dvasininko kelią vėliau pasirinko ir vieno iš pasauliečių brolių sūnus Jokūbas.⁷⁷⁵ Jokūbas Sokolovskis 1541–1571 m. laikė Sokolų parapiją, kuri po jo mirties atiteko sūnėnui, taip pat buvo Ganionzo klebonu.⁷⁷⁶ Tuo tarpu Rapolas Sokolovskis 1541–1571 m. turėjo Plonkos parapiją (Bielsko žemė), o 1544–1554 m. – Ganionzo, kurią nuo 1554 m. laikė brolis Jokūbas.⁷⁷⁷ Turtinga dvasininkais buvo ir Domanovo bažnyčios (taip pat Bielsko žemė) kolicijų giminė. Žymiausias iš jos kilęs dvasininkas – Žemaičių vyskupas Jonas Domanovskis. Jo pėdomis sekė brolis Grigalius.

⁷⁷³ J. Tęgowski, *Rodowód kniaziów Świrskich*, p. 76.

⁷⁷⁴ A. Radzimiński, *Krewni w kościele – czyli o roli związków rodzinnych przy obejmowaniu urzędów kościelnych*, idem, *Życie i obyczajowość średniowiecznego duchowieństwa*, Warszawa, 2002, p. 11–26.

⁷⁷⁵ LKD, nr. 610, 2052.

⁷⁷⁶ Ten pat, nr. 610.

⁷⁷⁷ Ten pat, nr. 2052.

1543 m., kuomet J. Domanovskis jau turėjo prelatūrą Vilniaus kapituloje ir tvirtas pozicijas tiek Vilniaus vyskupo kurijoje, tiek valdovo dvare, G. Domanovskis minimas kaip Sokolovo ir Yvijos klebonas.⁷⁷⁸ Abi šias parapijas anksčiau laikė J. Domanovskis. G. Domanovskio didžiausias bažnytinės karjeros pasiekimas buvo Žemaičių kanauninko vieta, gauta broliui jau tapus Žemaičių vyskupu. Buvo šioje giminėje ir daugiau dvasininkų. 1549 m. J. Domanovskis Domanovo klebonu teikė Stanislovą Domanovskį. 1559 m. minimas ir kitas dvasininkas iš Domanovskių giminės – Paulius.⁷⁷⁹

Kitas pavyzdys, kaip sėkminga giminaičio bažnytinė karjera galėjo paskatinti sekti jo pėdomis, yra Šalčininkų bajorų Jomantų šeima. Dvasininkais tapo du Žemaičių vyskupo Jurgio Taliato sesers sūnūs – Jonas ir Paulius Jomantai.⁷⁸⁰ Žinoma, kad jie dar turėjo brolių Lauryną. Karjera sėkmingiau klostėsi Pauliui Jomantui. Nuo 1537 m. jis minimas kaip Žemaičių kanauninkas, kiek vėliau gavo turtingas Betygalos, Ariogalos ir Raseinių parapijas.⁷⁸¹ Tuo tarpu Jonas Jomantas savo karjerą pradėjo nuo Ukmergės altarijos, o vėliau, tikėtina, su brolio pagalba, gavo Veliuonos ir Krekenavos parapijas.⁷⁸² Tiesa, įtakingas dėdė vargu ar spėjo sūnėnams pagelbėti įsitvirtinti, nes mirė 1533 m., broliams tik pradėdant savo karjerą.

Iš įvairių užuominų šaltiniuose galima numanyti, kad pradėdantiems bažnytinę karjerą dvasininkams būdavo svarbi giminaičių parama. Paberžės ir Karkažiškių klebonas Kasparas Steponaitis Tretjakovas žemės užrašyme pusbroliui mini, kad šis jį rėmė nuo jaunų dienų ir padėjo išeiti mokslus bei siekti dvasinės duonos.⁷⁸³ Dvasininko duoną užsitikrinę giminaičiai jau patys tapdavo atrama šeimos nariams ir artimiesiems. Išskirtinai svarbi bažnytinę karjerą padariusių dvasininkų globa buvo jų pėdomis sekusiems broliams ir

⁷⁷⁸ Ten pat, nr. 504.

⁷⁷⁹ Ten pat, nr. 1929.

⁷⁸⁰ G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 115.

⁷⁸¹ LKD, nr. 1904.

⁷⁸² Ten pat, nr. 839.

⁷⁸³ LM 260, l. 814v–815v.

sūnėnams. Pasauliečių luomo nepanorusiems palikti giminaičiais dvasininkas galėjo patikėti klebonijos ūkį. Dvasininkai neapleisdavo šeimos narių ir giminaičių, dalyvaudavo tvarkant turtinius reikalus, teismuose sprendžiant konfliktus. Turimos pajamos iš beneficijų dvasininkams leisdavo netgi atsisakyti tėvoninės žemės dalies artimųjų labui.

Aiškiausiai dvasininkų rūpestį giminaičiais atskleidžia atvejai, kuomet dvasininkai turėtą parapiją perleisdavo broliui ar kitam giminaičiui. Dažniausiai tokie dosnūs ir geranoriški būdavo aukštieji dvasininkai, kuriems įplaukos iš vienos kurios klebonijos nesudarydavo didesnės bendrų pajamų dalies. Stanislovas Klodzinskis nuo 1567 m. turėjo Žemaičių arkidiakono prelatūrą ir Ramygalos parapiją, tačiau svarbiausia jo veikla buvo tarnyba Žygimantui Augustui ir diplomatinis darbas Italijoje.⁷⁸⁴ Apie 1575 m. S. Klodzinskis brolio Motiejaus naudai atsisakė Lietuvoje turėtų beneficijų.⁷⁸⁵ Tai tapo M. Klodzinskio gana sėkmingos bažnytinės karjeros pradžia. Atsisakydamas beneficijų S. Klodzinskis, matyt, jau brandino pasitraukimo iš dvasininkų luomo idėją, nes 1579 jis vedė, prieš tai brolio naudai atsisakęs ir kitų bažnytinių beneficijų.⁷⁸⁶ Vilniaus prelatas kustodas Jonas Makoveckis, turėjęs ne vieną beneficiją Lietuvoje ir Lenkijoje, globojo jaunesnį brolių Tomą, rūpinosi jo studijų finansavimu, o vėliau pasistengė, kad šis gautų Vilniaus kanauninko vietą.⁷⁸⁷ Tomas Makoveckis, rodos, iš brolio perėmė ir Kobrinės parapiją, nuo kurios pastarasis buvo pradėjęs savo bažnytinę karjerą. Vilniaus kanauninkas Laurynas Volskis, karjeros pradžioje gavęs Drohičino kleboniją, brolio Mato naudai atsisakė savo pirmosios Stavų parapijos.⁷⁸⁸ Savo ruožtu M. Volskiui sekuliarizavusis jo turėta Vidžių klebonija atiteko broliui Laurynui.⁷⁸⁹ Vilniaus kanauninkas Vaclovas Čirka iš aukštesnės bažnytinės karjeros nepadariusio ir anksčiau mirusio brolio Jokūbo „paveldėjo“ Deltuvos

⁷⁸⁴ LKD, nr. 2359.

⁷⁸⁵ LM 62, l. 31r–32v.

⁷⁸⁶ G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, 116-117 (nr. XIX-XX).

⁷⁸⁷ LKD, nr. 906, 2470.

⁷⁸⁸ Ten pat, nr. 1165.

⁷⁸⁹ Ten pat, nr. 1359.

kleboniją.⁷⁹⁰ Vilniaus kanauninkas Marcelijus Suchodolskis broliui Florijonui perdavė Alytaus parapiją.⁷⁹¹

Parapijas giminaičiams perleisdavo ne tik aukštieji dvasininkai. Pranciškus Kričkovskis turėjo tik vieną Naujadvario kleboniją, kurios atsisakė prieš 1574–1576 m. Alberto Kričkovskio naudai.⁷⁹² P. Kričkovskis tuo metu turėjo būti garbaus amžiaus, nes Naujadvario parapiją buvo išlaikęs apie trisdešimt metų.⁷⁹³ Dėl šios aplinkybės parapijos atsisakymą galima vertinti kaip tam tikrą palikimo sutvarkymą.

Abiems pusėms naudingu bendradarbiavimu galėjo būti giminaičio samdymas bažnyčios ūkvedžiu. 1579 m. Kražių beneficijos ūkiu rūpinosi nerezidavusio klebono M. Koriznos brolis.⁷⁹⁴ Žemaičių kanauninko Petro Petkevičius kanaunijoje gyveno svainis, o jo turėtoje Betygalos klebonijoje – trys giminaičiai.⁷⁹⁵ Tikėtina, kad tokia praktika buvo gana įprastas reiškinys, tačiau Žemaičių vyskupijos vizitacija yra vienintelis šaltinis, kuriame ji tiesiogiai paliudyta. Ankstyvesniuose šaltiniuose galima aptikti tik užuominų, leidžiančių manyti, kad klebono giminaičiai gyveno jo klebonijoje. 1540 m. Žaludko klebono Motiejaus brolis Jurgis dalyvavo užpuolant bajoro, su kurio dvasininkas jau keletą metų bylinėjosi, žemę.⁷⁹⁶ Žinoma keletas atvejų, kuomet sąrašuose įrašytas dvasininkas ir jo brolis. 1508 m. Didžiosios Zelvės klebonas Jonas su broliu Stanislovu liudijo Zelvės bažnyčios altoriaus fundaciją.⁷⁹⁷ 1515 m. Alsėdžiuose išduotą aktą liudijo Alsėdžių klebonas Stanislovas drauge su savo tėvu Jonu.⁷⁹⁸ Tarp klebono ir jo tėvo liudytojų sąraše įterptas tįjūnas. Taigi galima spręsti, kad dvasininko socialinis statusas buvo aukštesnis nei tėvo.

⁷⁹⁰ Ten pat, nr. 608, 2491.

⁷⁹¹ Ten pat, nr. 465, 1229.

⁷⁹² LM 63, l. 3v.

⁷⁹³ LKD, nr. 2043.

⁷⁹⁴ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 168.

⁷⁹⁵ Ten pat, p. 128.

⁷⁹⁶ LM 229/10, nr. 50, p. 38.

⁷⁹⁷ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 97r.

⁷⁹⁸ CM, nr. 120, p. 189.

Stabilių pajamų iš beneficijos turėjimas leido dvasininkams artimųjų labai atsisakyti visų ar dalies tėvoninių žemių. 1554 m. Medilo altarista Kanopka Strelcevičius savo bičiuliui Matui Seklickiui pavedė rūpintis valakų reformos metu prie valstybinių žemių prijungtų tėvoninių valdų atgavimu. Įgaliojime nurodoma, kad pusę atgautos valdos M. Seklickis turi atiduoti dvasininko seseriai Barborai, o kitą pusę valdyti pats, kol pastaroji padengs jo patirtas išlaidas.⁷⁹⁹ Paberžės ir Karkažiškių klebonas Kasparas Steponaitis Tretjakovas žemės dovanavimo akte išdėstė, kad iš tėvo paveldėtos valdos trečią dalį užrašo savo pusbroliui Petru Grinevičiui Tretjakui, apimtas broliškos meilės, norėdamas atsilyginti už nuo jaunų dienų pusbrolio rodytą draugiškumą ir pagalbą.⁸⁰⁰ Likusias dvi žemės dalis klebonas pusbroliui pardavė už 60 kapų grašių.⁸⁰¹ 1503 m. Medilo klebonas ir Vilniaus katedros Goštautų koplyčios altarista Mikalojus Čarninskis trečdalį savo tėvoninės žemės Kališo žemėje perleido keturiems savo brolio Vincento sūnums Jonui, Petru, Stanislovui ir Mikalojui, o dalį išnuomojo sūnėnui Petru dvylikai metų.⁸⁰² Salako klebonas Jurgis Taliatas atėjo į pagalbą savo dėdei Jonui, kai prispyrus nepritekliams šis įkeitė savo valdas. Dvasininkas išpirko žemę ir atidavė dėdei, o kai tą žemę užėmė kaimynas, teismuose gynė giminaičio interesus.⁸⁰³

Paberžės ir Karkažiškių klebono Kasparo Steponaičio Tretjakovo ir Medilo klebono Mikalojaus Čarninskio tėvoninės žemės užrašymai artimiausiems giminaičiams panašūs tuo, kad abiem atvejais tokiu būdu išsaugotas tėvoninės žemės masyvas. K. Tretjakovo užrašyme papasakota, kad po tėvo mirties žemę pasidalino du broliai, o po šių mirties, tos dvi dalys atiteko jų sūnums – būsimam dvasininkui ir jo pusbroliui. Dvasininkas, trečią dalį tėvoninės žemės padovanodamas, o likusias dvi parduodamas pusbroliui,

⁷⁹⁹ LM 247, l. 115v–116r.

⁸⁰⁰ LM 260, l. 812v–814r.

⁸⁰¹ LM 260, l. 814v–815v.

⁸⁰² *Matricularum Regni Poloniae summaria*, ed. T. Wierzbowski, Varsavia, 1908, t. 3, nr. 841, 852.

⁸⁰³ RIB, t. 20, nr. 79, stp.. 103–104.

sugražino anksčiau padalintą žemės valdą į vieną masyvą. Medilo klebono giminė buvo platesnė – jis turėjo brolių, o šis keturis sūnus. Dvasininkas trečdalį savo žemės perleido jiems visiems, o likusią dvylikai metų išnuomojo – vienam iš jų.

Įtakingesni dvasininkai savo artimuosius globodavo ne tik perleisdami dalį savo turto ar proteguodami, bet ir sugebėdavo užtikrinti stabilias pajamas iš kitų šaltinių. Erazmo Cioleko prašymu 1502 m. karalius, atsidėkodamas už dvasininko nuopelnus, šio motinai Agnietei Ciolekovai paskyrė metines 24 grašių išmokas iki gyvos galvos.⁸⁰⁴

Žinoma keletas atvejų, kuomet dvasininkai buvo paskirti savo giminaičių globėjais. 1540 m. našlės Kauno miestietės Onos Pačienės globėju buvo jos kraujo giminaitis Alytaus klebonas Grigalius.⁸⁰⁵ Šalčininkų altaris Stanislovas Maževskis prieš 1539 m. buvo paskirtas savo giminaitės pranciškonės Joanos globėju.⁸⁰⁶

Dvasininkų didesniu išprusimu giminaičiai pasiremdavo prireikus teismuose ginti savo interesus. 1516–1517 m. Pabaisko klebonas Mykolas Zavišaitis sūnėno vardu bylinėjosi dėl užgrobtos valdos.⁸⁰⁷ Vienas pats kunigas išstojo teisme su valdovo virtuvininkui Albertui Jasinskiui pareikštu kaltinimu dėl užimto sklypo ir namo Vilniuje, nors nuosavybė buvo įsigyta už jo ir brolio pinigus.⁸⁰⁸

Sūnaus išleidimas į dvasininkų luomą turėjo tam tikrus kaštus, kurių reikalavo tinkamo išsilavinimo įgijimas. Tačiau pasisekus bažnytinei karjerai dvasininkas šias investicijas kompensuodavo su kaupu. Jis galėjo tapti tvirta atrama dvasininko luomą pasirinkusiems giminaičiams. Pajamos iš beneficijų, net ne pačių turtingiausių, garantavo tokį gerbūvio lygį, kad dvasininkai galėjo

⁸⁰⁴ *Matricularum Regni Poloniae*, nr. 461.

⁸⁰⁵ J. Karpavičienė, *Moteris Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmoje pusėje*, Vilnius, 2005, p. 60, 221.

⁸⁰⁶ LM 229/10, nr. 42, p. 35; nr. 82, p. 56; nr. 151, p.94.

⁸⁰⁷ RIB, t. 20, nr. 264, st. 956; nr. 281, st. 985–986.

⁸⁰⁸ LM 29, l. 60.

sau leisti dalį tėvoninės žemės perleisti artimiesiems. Tokie žemės perleidimai, be kita ko, saugojo tėvonines valdas nuo smulkėjimo ir garantavo, kad po dvasininko mirties neatitektolimesniems giminaičiams. Į dvasininkus giminaičiai atsiremdavo ir prireikus išmanesnio žmogaus atstovavimo teismuose. Yra prielaidų manyti, kad priklausymas dvasininkų luomui teikė aukštesnį socialinį statusą, nes kai dvasininkas minimas šeimos kontekste, tai paprastai jis būna svarbiausias – minimas pirmasis, o kiti asmenys minimi kaip jo broliai, seserys ir pan.

10. Ūkinė-ekonominė veikla

Aptariant parapiinės dvasininkijos turtinę padėtį ir ūkinę-ekonominę veiklą visų pirma reikia prisiminti skirtumus tarp beneficijas turėjusių ir samdytų dvasininkų. Klebonijas ir altarijas turėję dvasininkai valdė ir naudojosi beneficijai užrašyta žeme ir kitu turtu, gaudavo įvairias duokles. Jų pajamų struktūra ir dydis labai įvairavo, tačiau buvo garantuoti iki „gyvos galvos“. Tuo tarpu dvasininkų „proletariato“ padėtis buvo ne tokia saugi – pajamos buvo nedidelės, jų dydis ir atsiskaitymo tvarka priklausė nuo susitarimo su samdančiu dvasininku, tokie darbo santykiai galėjo būti bet kada nutraukti vienos iš šalių.

Vikaro gaunamas atlygis priklausė nuo susitarimo su klebonu. Jis galėjo būti įvairių formų – pinigais, javais, sutarta dalis nuo tikinčiųjų aukų, kai kurios duoklės (dažniausiai kalėda ar dešimtinė).⁸⁰⁹ Atskiras užrašymas vikaro išlaikymui sutinkamas gana retai ir tai daugiausia XVI a. antrosios pusės fundacijose. Paprastai jose vikaro išlaikymui buvo numatoma 2-3 kapų grašių suma per metus.⁸¹⁰ Kadangi vikarui dažniausiai buvo mokamas piniginis atlygis, fundacijose neretai kaip šio išlaikymo šaltinis nurodomas karčemos. Tokie nurodymai įrašyti į 1515 m. Iščelnos, 1522 m. Kernavės, 1536 m. Jonišio, 1529 m. Žaludko fundacijas.⁸¹¹ Žemaičių vyskupijos vizitacijos aktai atskleidžia, kaip vikarų atlygis priklausė nuo vietos sąlygų. Vilkijos vikaras gaudavo beveik visas beneficijos pajamas, tiesa, labai menkas.⁸¹² Butkiškės ir Ariogalos klebonas kas trečią savaitę laikydavo mišias Betygalos bažnyčioje, už tai gavo dvylikos kapų grašių metinį atlygį, tuo tarpu Ariogalos bažnyčios pajamas įvertino perpus mažesne suma – šešiomis kapomis grašių,⁸¹³ o

⁸⁰⁹ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 91.

⁸¹⁰ G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 227.

⁸¹¹ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 140, l. 113v.; LM 12/12, nr. 724, p. 566 ; CM, nr. 133, p. 207; LM 12/12, nr. 777, p. 628.

⁸¹² *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 12–14, 20, 24, 38.

⁸¹³ Ten pat, p. 74, 78.

Butkiškės – tik dvejomis kapomis grašių.⁸¹⁴ Kražių vikaras buvo sutaręs su klebonu dėl dvylikos kapų grašių algos, taip pat javų, tiesa, užsiminė, kad klebonas nemoka pažadėto atlygio.⁸¹⁵ Bažnyčios tarnų atlygis, kaip taisyklė, būdavo dvigubai mažesnis nei vikarų.

Mansionarijams išlaikyti dažniausiai fundatoriai skirdavo metinį piniginių mokesčių, kuris kiekvienu atveju buvo skirtingas – svyravo nuo 23 (Volpoje) iki 40 (Trakuose) kapų grašių per metus. Šalia pinigų sumos, buvo užrašoma vaško ar medaus duoklės, kiek rečiau – žemė ir dešimtinė.

Klebonai ir altaristos nuo samdomų dvasininkų skyrėsi visų pirma tuo, kad patys valdė beneficijos turtą. Jų pajamų dydis ir struktūra kiekvienu atveju buvo vis kitokia. G. Błaszcyk išskyrė 11 Žemaičių vyskupijos bažnyčių aprūpinimo elementų: žemė su valstiečiais; nelaisvoji šeimyna; kitos žemdirbystės naudmenos, miškai ir vandens telkiniai; sklypas bažnyčios ir klebonijos statybai; dešimtinė; kalėda; karčemos ir pajamos iš jų; teisė naudotis tam tikrais resursais (pvz. miško medžiaga ar žuvų tvenkiniais); natūrinės duoklės; piniginės išmokos ir kiti, epizodiškai pasitaikantys (pvz. malūnai,).⁸¹⁶ Lenkijoje dažniausiai sutinkami ir svarbiausi aprūpinimo elementai buvo žemė, dešimtinė, naudojimosi teisės ir tikinčiųjų aukos.

Lenkijoje altaristos pagal pajamas užėmė poziciją tarp klebonų ir vikarų.⁸¹⁷ Altarijų fundacijose galima aptikti daugelį parapijų fundacijose vardijamų pajamų elementų. Vilniaus vyskupijoje vienai altarijai vidutiniškai teko 5 dūmai.⁸¹⁸ Kaip ir parapijų atveju, altarijų aprūpinimas įvairavo priklausomai nuo fundatorių dosnumo – pavyzdžiui, koplyčios Kražių ir Betygalos bažnyčiose turėjo turtingesnes fundacijas nei klebonijos.⁸¹⁹ Dažnai altarijų fundatoriai pasirūpindavo ir altaristos gyvenamąja vieta – užrašydavo

⁸¹⁴ Ten pat, p. 82.

⁸¹⁵ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 176, 182.

⁸¹⁶ G. Błaszcyk, *Diecezja żmudzka*, p. 219.

⁸¹⁷ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 108.

⁸¹⁸ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 106.

⁸¹⁹ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 122, 198.

sklypą ir (ar) lėšų namui statyti arba patį namą. Kartais gyvenamąja vieta tekdavo pasirūpinti ir patiemis altaristoms – 1521 m. Maišiagalos altarista iš miestelėnų pirko sklypą namelio (*domok*) statybai.⁸²⁰

Pagrindinis veiksnys, lėmęs kiekvienos beneficijos turto ir pajamų dydį bei struktūrą, buvo fundatoriaus valia. Klebonai taip pat imdavosi iniciatyvos didinti beneficijos turtą. Prašymai padidinti beneficijos pajamas paprastai motyvuojami, tuo, kad jų nepakanka išlaikyti bažnyčios tarnui ar mokytojui. Kai kurie klebonai iš valdovo išsirūpindavo konkrečios laisvos žemės užrašymą. Į valdovą kreipdavosi ne tik jo patronatui priklausančių bažnyčių klebonai. XV a. pabaigoje Polonkos klebonas išprašė iš didžiojo kunigaikščio Aleksandro, Vilniaus vyskupo Alberto Taboro ir Trakų vaivados Petro Jonaičio Mangirdaičio keturis valstiečius ir mokestį iš karčemos.⁸²¹ Taip pat galima pastebėti tendenciją, kad kuo klebonas buvo artimesnis valdovo aplinkai, tuo lengviau jam buvo išsirūpinti dosnių užrašymų. Valdovo gydytojas ir sekretorius Jonas Andriejus Valentinas, turėdamas tik Luokės parapijos aspektaciją⁸²², bet dar ne pačią kleboniją, 1541 m. iš valdovo išprašė suteikti Luokės klebonams teisę laikyti tiek karčemų, kiek tik šie panorėtų.⁸²³

Nėra pagrindo manyti, kad bajorijos patronatui priklausiusias beneficijas laikę dvasininkai nedėdavo pastangų padidinti parapijos ar altarijos beneficiją. Tačiau šiuo atveju patrono ir dvasininko santykiai buvo asmeniškesni ir ne visuomet fiksuoti juridiskai. 1539 m. Smurgainių altarista Ambraziejus iš patrono Jono Zenavičiaus išprašė jam perduoti prieš dvasininko dvaro vartus buvusią Smurgainių popo žemę, o popui, savo ruožtu, skirta pamaina.⁸²⁴

Parapinei bažnyčiai ir jos klebonui žemę, dešimtinę ar kitą turtą užrašydavo ir bajorai nebuvę jos patronais, šitaip pamaldžiais darbais siekdami savo ir artimųjų sielų išganymo. Tokie pavieniai, sąlygiškai nedideli užrašymai

⁸²⁰ LMABRS, f. 43, b. 12123.

⁸²¹ CD, nr. 406, p. 468.

⁸²² Turėjo būti paskirtas Luokės klebonu po tuometinio klebono mirties ar pasitraukimo.

⁸²³ CM, nr. 192, p. 291.

⁸²⁴ LMABRS, f. 43, b. 16715, 5.

drauge galėjo ženkliai papildyti klebono pajamas. Žinomos daugiau nei keturios dešimtys tokių pavienių dovanojimų Polonkos klebonui ir bažnyčiai, užrašytų 1473–1504 m.⁸²⁵ Dažniausiai buvo dovanojama javų dešimtinė, kiek rečiau žemės valda, paprastai nurodoma ir dovanojimo intencija – už savo ir artimųjų sielų gerovę. Savo sielų išgelbėjimu rūpinosi ne tik bajorai. 1501 m. vietos bajoro tijūnas, o 1503 m. nelaisvasis (*obnoxius*) Polonkos bažnyčiai padovanojo po jautį.⁸²⁶ Sunku įvertinti, ar Polonkos parapijiečiai buvo išskirtinai dosnūs, ar tiesiog išskirtinai sėkmingai išliko jų užrašymų aktai, nes ne visi dovanojimai būdavo įtvirtinami rašytiniais dokumentais. Pavyzdžiui, XVI a. pradžioje daugelis Kernavės bajorų duodavo klebonui dešimtinę, nors nebuvo to įsipareigoję juridiniais aktais.⁸²⁷

Dvasininkas turėjo teisę valdyti ir naudotis beneficijos turtu ir pajamomis, tačiau tai turėjo daryti nemažindamas jų. Dvi institucijos dalinosi teise ir galia kontroliuoti, kad dvasininkas neišvaistytų bažnyčios turto – patronas ir vietos vyskupas. Prieš 1524 m. Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos Kunigaikščių ėmėsi gelbėti Eišiškių bažnyčią. Esą Eišiškių kleboną Mikalojų Pultuskietį buvo apėmęs pamišimas (*furiositate atque dementia captus*), dėl to dvasininko ir beneficijos globėju-koadjutoriumi (*curator seu coadiutor*) buvo paskirtas Erazmas Eustachijus. 1524 m. sausio 27 d. Eišiškių parapija buvo prijungta prie Trakų prepozitūros ir netrukus jos klebonu tapo tuometinis Trakų prepozitas Stanislovas Ščekockis. 1524 m. kovo 3 d. E. Eustachijus kreipėsi į Žygimantą Senąjį, prašydamas priteisti iš naujojo Eišiškių klebono pinigų sumą, kurią jis išleido statyboms ir M. Pultuskiečio pridarytoms skoloms padengti per pusantrų metų, kuomet buvo Eišiškių koadjutoriumi.⁸²⁸

Pritrūkusių pinigų klebonų dėmesį galėjo patraukti iš brangiųjų metalų pagaminti bažnyčios liturginiai indai. Pasitaikydavo atvejų, kad jie buvo įkeisti

⁸²⁵ CD, nr. 282, 283, 336–338, 350–353, 367, 483, 506, 509, 511–517, 528–540, 569–573, 577.

⁸²⁶ CD, nr. 513, p. 621; 574, p. 692.

⁸²⁷ LM 14/14, nr. 180, p. 130.

⁸²⁸ LM 224/4, nr. 98, p. 107–108.

skolinantis. 1530 m. Žygimantas Senasis rūpinosi iš neįvardinto dvasininko atgauti tris kielikus ir du pacifikalus, priklausiusius Trakų bažnyčiai. Juos buvo įkeitęs prieš penkis metus Trakų prepozitūros atsisakęs, o tuo metu jau miręs S. Ščekockis.⁸²⁹ Vilniaus kanauninkas ir Anykščių klebonas Albertas Rožanietis 1524 m. iš Vilniaus kapitulos atsiėmė įkeistą Anykščių bažnyčios monstraciją.⁸³⁰

Iš Pekulo vizitacijos matyti, kad XVI a. antrojoje pusėje vis aktyviau Bažnyčios turtinių reikalų sprendime dalyvavo ir parapijiečiai. Kražių bajorai ir miestelėnai pasiekė, kad Kražių klebonas M. Korizna prieš vizitatorių atsiskaitytų dėl, jų manymu, iššvaistyto bažnyčios turto.⁸³¹ Kražių parapijiečiai pasirodė išskirtinai aktyvūs ir veiklūs vizituotų parapijų kontekste. Kiek kitokia perspektyva atsiveria šią iniciatyvą sugretinus su Vakarų Europoje, taip pat ir Lenkijoje, vėlyvaisiais viduramžiais veikusia vitrikų institucija, kontroliavusia bažnyčios pastato priežiūrai skirto turto ir aukų rinkimą, saugojimą ir panaudojimą.⁸³²

Klebono atsakomybei priklausė ir bažnyčios pastato bei inventoriaus priežiūra. Europoje ilgainiui radosi atskiri užrašymai šiam reikalui, tuo tarpu LDK nebūta diferenciacijos tarp turto skirto klebono išlaikymui ir skirto bažnyčios pastato priežiūrai. Vilkijos parapijiečiai minėjo tradiciją bažnyčios reikmėms skirti pusę laidotuvpinigių ir piktinosi, kad klebonas šios tvarkos nesilaiko.⁸³³ Vizitacijoje paminėta keletas spontaniškų parapijiečių iniciatyvų rūpinantis bažnyčios atstatymu ar inventoriaus atnaujinimu, tačiau pabrėžiama klebono pareiga tuo pasirūpinti. Savo ruožtu klebonai kratydavosi šios atsakomybės, peradresuodami ją patronui.

⁸²⁹ LKD, nr. 2231.

⁸³⁰ Ten pat, nr. 77.

⁸³¹ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 240–246.

⁸³² S. Sołtyszewski, *Geneza instytucji wotrikusów w polskim ustawodawstwie synodalnym*, *Prawo kanoniczne*, t. 2, nr. 1–2, 1959, p. 430.

⁸³³ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 22.

10.1. Žemėvalda

Svarbiausias dvasininkų, kaip ir bajorų, pajamų šaltinis buvo žemė. Klebonams ir altaristoms užrašoma žemė galėjo būti tuščia arba su valstiečiais. Žemė įvardijama įvairiai: dvaras (*curia*), sklypas (*area*), laukas (*campus*), sodas (*hortus*), palivarkas (*praedium*), žemė, žemelė (*terra, terula*), pievos (*prata*), valstiečio žemė (*allodia*), valakas (*mansus*).⁸³⁴ Retai buvo užrašomas miškas.⁸³⁵ Tarp turtingiausių ir vargingiausių parapijų buvo didžiulis atotrūkis. XVI a. viduryje turtingiausios Vilniaus vyskupijoje Vitebsko ir Naujų Trakų parapijos turėjo po daugiau nei pustučio šimto dūmų, o pačios vargingiausios – vos po du-tris dūmus.⁸³⁶ Parapijos, turėjusios 50 ir daugiau dūmų, sudarė apie 15% visų vyskupijos parapijų, tačiau joms priklausė pusė visos parapijų žemės.

XVI a. dvasininkai savo beneficijų valdas administruodavo, duodavo laikyti ir dėl jų bylinėdavosi taip pat kaip bajorai. Vis dėlto išliko tam tikri apribojimai – pirmiausia iš Bažnyčios, kaip juridinio asmens, pusės ir didžiojo kunigaikščio bei bajorų, kaip patronų.⁸³⁷ Fundatoriai savo suteiktyse nurodydavo, kokiomis sąlygomis jie dovanoja žemę. Valdos galėjo būti ribota arba išskirtinė Bažnyčios nuosavybė.⁸³⁸ Privilegijose įrašyta formulė *nihil iuris et domini* [...] *mihi (nobis) et meis (nostris) successoribus imposterum reservando* reiškė visišką savo teisių perleidimą Bažnyčios institucijai. Tačiau juridinė ir faktinė situacijos nebūtinai sutapdavo. Bene drastiškiausia forma šis neatitikimas pasireiškė pradėjus plisti Reformacijai, kuomet didikai ir bajorai savo protėvių funduotas bažnyčias ir jų turtą ėmė perdavinėti protestantų kunigams.

Patronai daugiau ar mažiau dalyvaudavo valdant beneficijos turtą. Lenkijoje, kaip ir Vakarų Europoje, klebonai netgi turėjo dalintis pajamomis su bažnyčios savininku, o vėliau, šią instituciją pakeitus patronato teisei, – su jos

⁸³⁴ M. Jučas, *Lietuvos parapijos*, p. 48.

⁸³⁵ Ten pat.

⁸³⁶ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 102–105.

⁸³⁷ W. Meysztowicz, *Dobra kościelne*, p. 86.

⁸³⁸ J. Ochmański, *Privilegiuota katalikų Bažnyčios padėtis*, p. 124.

patronu.⁸³⁹ LDK šaltiniuose tiesioginių duomenų apie tokias dalybas neaptikta. Parapijų beneficijų patronai galėjo dalyvauti žemės valdyje ir nesikėsindami į jų savarankiškumą – Pabaisko altarijos patronė Kristina Kamajienė buvo išsinuomojusi altoriui užrašytą valdą.⁸⁴⁰

Patrono turėta tam tikra beneficijos turto kontrolė nebūtinai buvo vien negatyvus reiškinys. Patronui tekdavo svarbus vaidmuo beneficijai vakuojant. Bažnyčios globėjas administruodavo turtą ir jį perduodavo naujam klebonui ar altaristai.⁸⁴¹ Prieš 1523 m. mirus Betygalos altaristai Padubysio dvarą Žemaičių vyskupas pavedė valdyti jį testamentu užrašiusio bajoro sesers vyrui, kaip artimiausiam giminaičiui.⁸⁴² 1561 m. Viazinės klebonijoje kilo konfliktas tarp bažnyčios patronės Marinos Voločkienės ir valdovo dvarionio Sebastijono Vaitiekaičio. M. Voločkienė, atvykusi į Viazinės kleboniją surašyti turto, kuris liks po klebono mirties, joje aptiko minėtą dvarionį. M. Vaitiekaitis su šeima buvo apsistojęs klebonijoje ir naudojosi jos turtu, tačiau negalėjo pateikti klebono įgaliojimo tai daryti.⁸⁴³ Beneficijai vakuojant ar dėl kitos priežasties nesant dvasininko (minėtu atveju – klebonui sunkiai sergant), kildavo grėsmė, kad jos turtas gali būti išgrobstytas. LDK Bažnyčios organizacija nebuvo tiek stipri, kad pati galėtų apginti atskirų beneficijų turtinius interesus, juolab pasitaikydavo atvejų, kad parapijos turtą pasisavindavo pats vyskupas. Tokiame kontekste patrono dalyvavimas beneficijos turto valdyje galėjo apsaugoti jį nuo išgrobstymo. XVI a. pabaigoje jau pati Bažnyčia ėmėsi ieškoti būdų apsaugoti parapijų turtą mirus klebonui – 1597 m. Žemaičių vyskupas M. Giedraitis išsirūpino iš Zigmanto Vazos raštą, kuriuo valdovas savo žemės Žemaitijoje valdytojams uždraudė mirus klebonui grobti Bažnyčios žemes ir klebonijų turtą.⁸⁴⁴

⁸³⁹ I. Skierska, Pleban, p. 177.

⁸⁴⁰ LM 249, l. 309v–312v.

⁸⁴¹ LM 252, l. 333v–336r.

⁸⁴² LM 224/4, nr. 67, p. 87–88.

⁸⁴³ LM 249, l. 244v–247.

⁸⁴⁴ CM, nr. 320, p. 572–573.

Didysis kunigaikštis mažiausiai kišdavosi į parapiinems bažnyčioms dovanotų žemių administravimą. Vis tik nuo XVI a. vidurio atsiranda atvejų, kuomet valdovas savavališkai mainė bažnyčios žemes. 1545 m. karalienės Bonos Sforcos pavedimu steigiant parapinę bažnyčią Jurbarke buvo nuspręsta tam reikalui paimti Veliuonos bažnyčiai priklausančias tris tarnybas, kaip kompensaciją suteikiant dvi tuščias žemes ir vieną tarnybą.⁸⁴⁵ Veliuonos klebonui tokie mainai nebūtinai buvo naudingi (vietoj dviejų tarnybų gavo tuščias žemes), be to, reikėjo pačiam pasirūpinti, kad šis pakeitimas įsiteisėtų – tuo tikslu po dešimtmečio Varšuvoje išsirūpino karalienės patvirtinimą. 1542 m. Žygimantas Senasis pusę pačios turtingiausios Vilniaus vyskupijoje Vitebsko parapijos pajamų (100 kapų grašių) užrašė Vilniaus katedros vikarų išlaikymui.⁸⁴⁶ Privilegijoje buvo pabrėžta, kad tai padaryta su tuometinio Vitebsko klebono Jurgio Chvalčevskio pritarimu.

Daugelis žemės valdymo reikalų dvasininkus siejo su vietos bajorija, tačiau buvo ir esminių skirtumų šioje srityje. Tik pradėjusi kurtis LDK Bažnyčia gavo išskirtines privilegijas. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių privilegijomis buvo įtvirtintas Bažnyčios žemių teisinis ir finansinis imunitetas. Tai reiškė, kad Bažnyčios institucijos nemokėjo valstybės išdui jokių mokesčių ir neatliko karo tarnybos. XVI a. pirmojoje pusėje Bažnyčiai priklausė beveik trečdalis visos dirbamos žemės, taip pat daug vandens telkinių.⁸⁴⁷ Nenuostabu, kad išskirtinis bažnytinės žemėvaldos statusas kėlė bajorų pasipiktinimą. XVI a. viduryje Bažnyčia nenoriai pasidavė spaudimui atsisakyti mokestinio imuniteto – nuo to laiko tiek iš bajorų, tiek iš Bažnyčios buvo renkamas vienodas seimo patvirtintas valstybinis mokestis krašto gynybai.⁸⁴⁸ XVI a. pirmojoje pusėje susirūpinta, kad vis daugiau žemės atitenkant Bažnyčiai nesumenktų privalomą tarnybą atliekančių karių skaičius. Pirmajame Lietuvos Statute paskelbta, kad dvasininkai turi atlikti karinę tarnybą nuo naujai gautų

⁸⁴⁵ CM, nr. 212, p. 314–316.

⁸⁴⁶ LMABRS, f. 6, b. 177.

⁸⁴⁷ J. Jurginis, *Lietuvos valstiečių istorija*, Vilnius, 1978, p. 26.

⁸⁴⁸ J. Ochmański, *Privilegiuota katalikų Bažnyčios padėtis*, p. 125.

dvarų, taip pat nuo pirktų, paveldėtų ir laikomų įkaitu.⁸⁴⁹ Tačiau bajorams vis vien atrodė, kad Bažnyčios privilegijos neadekvačiai didelės – seimuose vis buvo reikalaujama apmokestinti visą bažnytinę žemėvaldą ir net dešimtines (1544 Bresto ir 1551, 1554, 1559 m. Vilniaus seimai).⁸⁵⁰

Dvasininkai valdė ir naudojosi ne tik beneficijų valdomis, tačiau vykdė įvairias operacijas žeme ir kaip privatūs asmenys: paveldėdavo, pirkdavo, parduodavo, dovanodavo, laikydavo kaip įkaitą. Tai liudija ir XVI a. pradžioje atsiradęs poreikis teisiškai atskirti bažnytinių beneficijų ir dvasininkų asmeninę nuosavybę bei skirtingas joms tenkančias prievoles valstybei. Klebonai įsigydavo pavienių, dažniausiai smulkių valdų. 1504 m. Ušakovo klebonas pirko valstietį su šeima ir ūkiu.⁸⁵¹ 1521 m. Viduklės klebonas iš vieno bajoro nupirko nedidelę žemę (8 kapos grašių), o iš kito – valstietį su žeme (7 kapos grašių ir statinė rugių).⁸⁵² 1521 m. Maišiagalos altarista norėjo įsigyti daržo žemės iš Maišiagalos miestelėnų, kurioje ketino statyti namelį (*domok*).⁸⁵³ 1529 m. kitas Maišiagalos altarista iš valstiečio nusipirko lauką (45 grašiai).⁸⁵⁴ 1529–1535 m. Šėtos klebonas įsigijo dalį dvaro, pievą ir valstietį su jo žeme (viso už 34 kapas grašių).⁸⁵⁵ 1534 m. Lygumų klebonas pirko valstietį su žeme (7 kapos grašių).⁸⁵⁶ XVI a. pabaigoje Varnių parapiinės bažnyčios valstiečiai ėjo lažą privačioje klebono žemėje.⁸⁵⁷

Dvasininkai pirkdavo nekilnojamą turtą ir Vilniuje. 1535 m. Varnėnų klebonas Mikalojus pardavė namą Vilniaus pilies teritorijoje.⁸⁵⁸ 1562 m. Gožės klebonas Mikalojus Koziolas turėjo namą Vilniuje (vertė – 60 kapų grašių),

⁸⁴⁹ *Pirmasis Lietuvos Statutas*, sk. V, str. 16, sk. II, str. 3.

⁸⁵⁰ J. Machovenko, *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*, Vilnius, 1999, p. 131.

⁸⁵¹ LMABRS, f. 256, b. 1966.

⁸⁵² LMABRS f. 256, b. 4278, 4279, 4281.

⁸⁵³ LMABRS, f. 43, b. 12123.

⁸⁵⁴ LMABRS f. 43, b. 12124.

⁸⁵⁵ LM 252, l. 333v–336r.

⁸⁵⁶ LMABRS f. 256, b. 2997.

⁸⁵⁷ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 270.

⁸⁵⁸ LKD, nr. 1506; MABRS, f. 43, b. 203, p. 297–298.

nors pats gyveno Gožėje.⁸⁵⁹ Tiesa, šis dvasininkas anksčiau dirbo sostinėje – 1542 m. minimas kaip Vilniaus vyskupo kurijos kapelionas, o 1554–1562 m. – Vilniaus katedros Vyskupų koplyčios mansionarijus.⁸⁶⁰

Ne visada buvo paprasta atskirti privatų dvasininko turtą nuo beneficijos. 1555 m. mirus Šėtos klebonui, bažnyčios patronai jo asmeniškai įsigytą valstietį perdavė naujam klebonui, dėl ko kilo konfliktas su velionio sūnėnu.⁸⁶¹

Beneficijos žemės išsidėstymas priklausė nuo patronų valios ir galimybių, todėl dvasininkai turėdavo keletą viena nuo kitos nutolusių valdų – dalis jų galėjo būti visai šalia bažnyčios, o dalis už keliasdešimt kilometrų. Ši aplinkybė perdėm neskyrė dvasininkų žemės nuo bajoriškosios. Iki valakų reformos bajorų žemės taip pat buvo pramaišiu išmėtytos nedideliais ploteliais tarp kitų savininkų žemės. Veliuonos klebonas turėjo tris tarnybas Jurbarke (apie 30 km nuo Veliuonos).⁸⁶² Kražių bažnyčiai priklausė Pajūrio dvaras (apie 50 km).⁸⁶³ 1532 m. Kaidanavos klebono Mikalojaus prašymu Sofija Goštautienė pakeitė du tolimus valstiečius į kitus ir dar užrašė malūną.⁸⁶⁴ 1536 m. Valkavisko klebonas valdovo užrašytą laisvą žemę Valkavisko paviete prie Želvos upės išmainė į valdą pačiame Valkaviske.⁸⁶⁵ 1554 m. Valkavisko klebonas Ambraziejus Nemčinavičius su bajoru mainėsi valstiečiais.⁸⁶⁶ 1578 m. dokumente minima, kad Zapyškio ir Gelgaudiškio klebonas Jokūbas Chžanovskis norėjo pakeisti už mylios nuo Zapyškio tuščiuose laukuose turėtą palivarką.⁸⁶⁷

⁸⁵⁹ LM 260, l. 325v–326r.

⁸⁶⁰ LKD, nr. 1523.

⁸⁶¹ LM 252, l. 333v–336r.

⁸⁶² CM, nr. 212, p. 315.

⁸⁶³ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 202.

⁸⁶⁴ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 217, l. 182r–184.

⁸⁶⁵ LMABRS f. 43, b. 23839.

⁸⁶⁶ *Pergamentų katalogas*, nr. 540; LMABRS, f. 6, b. 207.

⁸⁶⁷ LMABRS, f. 264, b. 1157.

Dvasininkai, kaip ir kiti žemvaldžiai, paprastai dalį bažnyčiai priklausiusios žemės naudojo savo reikmėm, o likusią už tam tikras priedoles dirbo valstiečiai. XVI a. pabaigoje Žemaitijoje namų ūkio reikmėms klebonai naudodavo du-tris valakus. Klebonas, kaip taisyklė, samdydavo urėdą, kuris buvo atsakingas tiek už namų ūkį, tiek už kitos žemės tvarkymą.

Bažnyčių privilegijos suteidavo teisę valdyti žemes, tačiau praktinis tų teisių realizavimas priklausė nuo beneficiją turėjusio dvasininko. Žemės valdymą lydėjo ginčai tiek su valstiečiais, tiek su aplinkiniais bajorais. Dalis dvasininkų turtinių ginčų žinoma iš Lietuvos Metrikos Teismo bylų knygų. Tačiau ne visi konfliktai pasiekdavo teismus. Beneficija galėjo netekti žemės, nes keičiantis dvasininkams kartais pristigdavo tęstinumo – naujas klebonas nebūtinai tiksliai žinodavo, koks turtas priklausė jo bažnyčiai. 1579 m. Veliuonos klebonas žinojo, kad Polocko vaivada yra atėmęs du tvenkinius, iš kurių anksčiau būdavo sočiai žuvies, o apie to paties vaivados kadaise atimtą žemę ir tauriųjų metalų bažnytinius reikmenis bei šilkinis altoriaus dangalus buvo tik girdėjęs iš parapijiečių.⁸⁶⁸ Krakių klebonas sakė girdėjęs, kad jo pirmtako laikais vyskupas buvo paėmęs penkiolika valakų žemės, o gražino tik tris.⁸⁶⁹

Ginčas galėjo išplieksti dar net nepradėjus valdyti gautos žemės. Taip nutikdavo, jei paaiškėdavo, kad bažnytinei beneficijai arba bajorui valdovo užrašytą tuščią žemę jau valdė kitas savininkas. Tokia situacija buvo aptarta Pirmajame Lietuvos Statute, kuriame nurodyta, kad jeigu kas nors gautų valdovo suteiktą, tačiau paaiškėtų, kad žemė jau yra kam kitam užrašyta, tokiu atveju galioja anksčiau išduota privilegija, o antroji paverčiama niekine⁸⁷⁰. Ne visada būdavo paprasta išsiaiškinti, kuri iš dviejų privilegijų išduota anksčiau. Apsukresni dvasininkai, apkaltinti neteisėtai valdantys valstybinę žemę, suskubdavo gauti valdovo privilegiją arba esą prarastos fundacijos

⁸⁶⁸ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 44, 50.

⁸⁶⁹ Ten pat, p. 108.

⁸⁷⁰ *Pirmasis Lietuvos Statutas*, sk. I, str. 24, p. 86.

patvirtinimą, į kurį būdavo įtraukiama ir ginčytina žemė. 1524–1525 m. valdovo dvarionis Jonas Grinkevičius teismuose įrodinėjo, kad valdovo jam suteiktą žemę neteisėtai valdo Gardino klebonas Vaclovas. Savo ruožtu klebonas kreipėsi į valdovą tvirtindamas, kad žemę jis laikė dar prieš ją suteikiant bajorui, ir išprašė privilegijos patvirtinimą. Valdovas jau buvo nurodęs dvarioniui duoti kitą žemę, o ginčytiną palikti Gardino klebonui, tačiau pas valdovą atvykęs dvarionis įrodė, kad klebonui toji žemė nepriklauso.⁸⁷¹ Itin ilgai teismuose buvo aiškinamasi, ar teisėtai Žaludko klebonas Motiejus Baptista iš valdovo išprašė tris tuščias žemes. Pirmą kartą toks kaltinimas dvasininkui buvo pareikštas 1529 m., pakartotas – 1538 m., o 1540 m. jau klebonas skundėsi dėl esą neteisėtai atimtų žemių.⁸⁷²

Dvasininkams kartais tekdavo per teismus išsireikalauti, kad fundatoriaus ar donatoriaus artimieji laikytųsi savo protėvių išduotų privilegijų.⁸⁷³ Pasitaikydavo atvejų, kai giminaičiai siekdavo įrodyti, kad jų šeimos nario užrašymas yra neteisėtas ir turi būti paskelbtas negaliojančiu.⁸⁷⁴

Įgyvendinant Valakų reformą iškildavo įvairių nesklandumų, kurie neaplenkė ir dvasininkų valdų. Pirmosios bylos, susijusios su žemės matavimu valakais, pasirodė dar reformos priešaušryje. 1551 m. Šiaulių klebonas Morkus Liadskis bylinėjosi su kunigaikščiu Andriejumi Timofejevičiumi Kapusta, nes šis nesutiko priimti mainais jo žemių už tas, kurios buvo išmatuotos valakais.⁸⁷⁵ 1559 m. nagrinėjant Lucko vyskupo Jono Andruševičiaus skundą, kad bajoras Mikalojus Navickis su daugeliu pagalbininkų užpuolė jo laikomos Lydos klebonijos kaimą, paaiškėjo, kad bajoras mėgino perimti pakaitalą, skirtą už jo žemę, paimtą vykdant valakų matavimą. Pasirodo, M. Navickis jau ilgą laiką ne vienoje teismo institucijoje mėgino išsireikalauti, kad vyskupas jam perleistų minėtą kaimą. Vyskupo socialinis ir politinis statusas teisme,

⁸⁷¹ LM 14/14., nr. 167, p. 128; nr. 686, p. 284; LM 12/12, nr. 425, p. 347–348.

⁸⁷² LM 229/10, nr. 49, p. 37–38; nr. 72, p. 48–49.

⁸⁷³ Ten pat, nr. 137, p. 85.

⁸⁷⁴ LM 224/4, nr. 360, p. 302.

⁸⁷⁵ LM 243, l. 24.

regis, jam suteikė pranašumo. Nors bajoras pateikė jo teiginius pagrindžiančius dokumentus ir sau palankius valdovo teismų sprendimus, teisėjai nepanoro prisiimti atsakomybės ir išspręsti ginčą – nurodė perduoti bylą Vilniaus vaivadais.⁸⁷⁶

Konfliktinių situacijų tarp dvasininkų ir bajorų kildavo atliekant įvairius sandorius su žeme – ją mainant, perkant, parduodant, išnuomojant, įkeičiant ir pan. Ginčą galėjo sukelti net deramas procedūros neužfiksavimas.⁸⁷⁷ Žinoma keletas konfliktinių situacijų, kilusių dėl žemės pirkimo. 1524 m. tarp valdovo sekretoriaus Stanislovo Jokūbaičio Skapo ir Pabaisko altarisos Andriejaus ginčas kilo dvasininkui nepanorus perparduoti iš raštininko artimųjų nupirktą žemę.⁸⁷⁸ Ramygalos klebonas Jurgis, apkaltintas užgrobęs bajorų žemę, tvirtino, kad dalį jos išmainė, o dalį nupirko.⁸⁷⁹

Įdomi ir ne mažiau paini byla dėl neva seniai įkeisto dvaro atskleidžia, kad pavieniais atvejais klebono kaip įkaitas paimtas dvaras galėjo būti integruotas į beneficiją. 1561–1562 m. Mikalojus Stanislovaitis Korizna su savo motina Jadvyga Stanisloviene iš Mažosios Merkinės (Turgelių) klebono Adomo bandė susigrąžinti tarnybą, kurią bajorė prieš daugelį metų esą buvo įkeitusi dabartinio klebono pirmtakui Teofilui.⁸⁸⁰ Savo ruožtu klebonas tvirtino, kad tas dvaras yra bajorų protėvių užrašytas bažnyčiai. Net jei iš tiesų minėtas klebonas Teofilis būtų paėmęs dvarą kaip įkaitą, nenuostabu, kad klebonas Adomas galėjo to nežinoti, nes, anot tos tarnybos valstiečio, nuo tariamo įkeitimo praėjo apie 40 metų ir pasikeitė net penki klebonai. Tiesa, nė viena šalis savo versijos negalėjo pagrįsti dokumentais.⁸⁸¹ „Užmiršti“ apie žemės įkeitimą galėjo ir pinigų pasiskolinusi pusė. 1566 m. Nemenčinės

⁸⁷⁶ LM 40, l. 541v–544.

⁸⁷⁷ 1557 m. Bogušas Ovsianka apkaltino Krošino kleboną neįrašius į valdovo ir kapitulos knygas žinios apie žemės mainus (LM 247, l. 733v).

⁸⁷⁸ LM 14/14, nr. 446, p. 190.

⁸⁷⁹ RIB, t. 20, nr. 247, stp. 329–330.

⁸⁸⁰ Teofilis Zakročmietis kaip Mažosios Merkinės (Turgelių) klebonas minimas 1522–1524 m. LKD, nr. 2438.

⁸⁸¹ LM 255, l. 305v; LM 39, l. 360v–364v.

klebonas Jokūbas Ožkovskis teisme gynė savo teisę į dvi valstiečių tarnybas arba 20 kapų grašių, už kuriuos buvo įkeistos tarnybos. Po tarnybas įkeitusios bajorės mirties jos sūnus „pamiršo“ motinos skolą, užėmė tarnybas ir neketino klebonui gražinti pinigų.⁸⁸²

Parapinei dvasininkijai savo turtą tekdavo ginti ne tik nuo galingesnių bajorų ir didikų, bet ir nuo įtakingesnių dvasininkų. Žinoma ne viena klebonų byla su vaidingumu garsėjusiu Žemaičių vyskupu Mikalojumi Radvila (1515–1529/30 m.). 1530 m. Vilniaus sufraganas ir kanauninkas, Bistryčios prepozitas Albertas Vieležinskis iš valdovo išsirūpino raštą, kuriuo Jonas ir Stanislovas Mikalojaičiai Radvilos raginami gražinti Bistryčios prepozitūrai priklausantį Dūdų dvarą, kurį buvo užėmęs velionis Žemaičių vyskupas M. Radvila, o po šio mirties valdė minėti didikai.⁸⁸³ 1523 m. tas pats kanauninkas skundėsi dėl Žemaičių vyskupo daromų skriaudų Kėdainių klebonijai.⁸⁸⁴ 1524 m. Kernavės klebonas Erazmas Eustachijus valdovui skundėsi dėl M. Radvilos grobiamų Kernavės parapijos valstiečių.⁸⁸⁵

Kai kurie ginčai taip įsisenėdavo, kad juos tekdavo spręsti net keletui tos pačios parapijos klebonų. 1529 m. valdovui nagrinėjant Medininkų bajorų skundą, kad Obolčių klebonas laiko užėmęs jų tėvonines žemes, paaiškėjo, jog maždaug tarp 1500 ir 1506 m. minėtų bajorų tėvai ir tuometinis Obolčių klebonas bylinėjosi dėl tų pačių žemių.⁸⁸⁶ 1540 m. Svyrių altarista Jonas Lipna bylinėjosi dėl iš jo pirmtako atimtos žemės.⁸⁸⁷ Bajoras teigė, kad jau dešimt metų laiko tas žemes, kurios jam atiteko po bylinėjimosi su minėtu pirmtaku.⁸⁸⁸ Aleksiejus Fiodorovičius Ovsianka tris dešimtmečius neatsisakė pretenzijų į Krošino parapinei bažnyčiai priklausiusį tvenkinį.⁸⁸⁹

⁸⁸² LM 264, l. 95–96v.

⁸⁸³ LM 224/4, nr. 459, p. 371.

⁸⁸⁴ LKD, nr. 82.

⁸⁸⁵ LM 14/14, nr. 178, p. 130.

⁸⁸⁶ LM 224/4, nr. 372, p. 310, 311.

⁸⁸⁷ LM 229/10, nr. 39, p. 35.

⁸⁸⁸ Ten pat, nr. 208, p. 130.

⁸⁸⁹ LM 27, l. 169v–170v.

XVI a. sutinkame ne vieną bylą, kurioje dvasininkų ir bajorų ginčų objektas yra valstiečiai. Dažniausiai konfliktai kildavo tėvoniniams valstiečiams pabėgus pas kitą žemvaldį arba juos pagrobus. Taip pat siekta atlygio už savų valstiečių sumušimus, pagrobtą jų turtą. Kai žemvaldys vengdavo nuteisti kitam bajorui žalą padariusį valstietį, nukentėjusiajam tekdavo kreiptis į valstybinius teismus su ieškiniu „dėl valdinių nuteisimo“.

Z. Ivinskis tvirtino, kad bažnytinėse žemėse valstiečių padėtis buvo lengvesnė negu bajoriškose.⁸⁹⁰ Tuo tarpu J. Jurginis įrodinėjo, kad dvasininkų nevaržė karinė prievolė ir palikimas vaikams, todėl jie nebudami spaudė valstiečius „iki paskutinio prakaito lašo“.⁸⁹¹ Šaltinių medžiaga labiau patvirtina Z. Ivinskio poziciją – visais žinomais atvejais, kai tarp bajorų ir dvasininkų kildavo ginčai dėl savavališkai pasitraukusių veldamų, šie būdavo nuo bajorų pabėgę pas dvasininkus. 1551 m. Vilniaus seime valdovui buvo pateiktas kolektyvinis Žemaitijos tijųūnų ir visos bajorijos skundas dėl nelaisvųjų valstiečių, bėgančių pas Žemaičių vyskupą ir visus jo dvasininkus.⁸⁹² Žinoma, būta ir pavienių tokio pobūdžio skundų.⁸⁹³ Valstiečiai ne visada keisdavo šeimininką savo noru. Šiuo atžvilgiu tiek dvasininkai kaldindavo bajorus,⁸⁹⁴ tiek pastarieji – dvasininkus.⁸⁹⁵

10.2. Dešimtinė

Vakarų Europoje dešimtinė paprastai buvo renkama iš visų gyventojų. LDK susiklostė praktika, kad dešimtinė, kaip ir kitos duoklės, buvo užrašoma fundatorių ar donatorių iš viso dvaro ar nurodytos valdos. P. Pakarklis šią ypatybę aiškino valstiečių pasipriešinimu ir reformacijos idėjų plitimu.⁸⁹⁶ J. Machovenko priminė, kad dalis katalikiškų bažnyčių stovėjo nelietuviškose

⁸⁹⁰ Z. Ivinskis, Klebonas Lietuvos istorijoje, p. 493.

⁸⁹¹ J. Jurginis, *Lietuvos valstiečių istorija*, p. 42.

⁸⁹² RIB, t. 20, stp. 203–204.

⁸⁹³ LM 229/10, nr. 199, p. 126; nr. 258, p. 162; LM 250, l. 687.

⁸⁹⁴ RIB, t. 20, nr. 91, st. 163; nr. 48, st. 116; LM 228/6, nr. 18, p. 34; LM, kn. 255, l. 138v–140.

⁸⁹⁵ LM 237, l. 299; LM 250, l. 475; RIB, t. 20, nr. 332, stp. 441, 442.

⁸⁹⁶ P. Pakarklis, *Ekonominė ir teisinė Katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV–XIX a.)*, Vilnius, 1956, p. 130.

sirtyse, kur dalis gyventojų buvo stačiatikiai.⁸⁹⁷ Šie istorikai praleido pro akis, kad tokia pat dešimtinės rinkimo tvarka buvo ir Lenkijoje – dešimtinės rinkimo teritorija nesutapo su parapijos ribomis, o buvo tiesiog užrašoma fundatorių, kaip ir kitos pajamos.⁸⁹⁸ Lenkijos istorikai tai aiškina neapibrėžtomis parapijų ribomis suteikiant dešimtinę, be to, Lenkijos bajorija pasiekė, kad galėtų mokėti „laisvą dešimtinę“ tai bažnyčiai, kuriai panorėtų.⁸⁹⁹

Nors LDK dešimtinė nebuvo privaloma, tačiau galėjo taip susiklostyti, kad ją teikė dauguma parapijos bajorų. XV–XVI a. sandūroje Polonkos bažnyčiai javų dešimtinę nuo visos savo žemės ar atskirų valdų užrašė bemaž keturios dešimtys bajorų.⁹⁰⁰ XVI a. pirmojoje pusėje Kernavės bažnyčiai dešimtinę davė visi parapijos bajorai. Jų laisvanorišką praktiką 1522 m. teisiškai įtvirtino valdovas privilegija minėtai bažnyčiai.⁹⁰¹ Valdovas užrašė visų Kernavės dvare užaugintų produktų dešimtinę ir paskelbė, kad visi Kernavės parapijiečiai bajorai turi teikti visų javų dešimtinę. Pateiktas ir „visų“ sąrašas apimantis daugiau nei pusšimtį pozicijų. Šis beprecedentis atvejis, kuomet valdovas savo privilegija priskyre bajorams prievolę Bažnyčiai, neabejotinai atsirado tuometinio Kernavės klebono karaliaus notaro Erazmo Eustachijaus iniciatyva. Kad buvo apdairu nepasikliauti vien bajorų gera valia ir senu papročiu, parodė netrukus atsiradę klebono ir bajorų ginčai – 1524 m. E. Eustachijus valdovui skundėsi, kad daugelis Kernavės bajorų nebenori mokėti dešimtinės, nors prieš tai ją duodavo.⁹⁰²

XV–XVI a. Lietuvoje buvo užrašomos žieminių rugių, kviečių, miežių, avižų, kanapių, žirnių, linų, kopūstų, svogūnų, burokų, ropių, aguonų, medaus, vaško dešimtinės.⁹⁰³ Tačiau pati svarbiausia buvo javų dešimtinė. Nuo XVI a. pradžios vis dažniau sutinkama „fiksutos“ dešimtinės užrašymai, kuomet

⁸⁹⁷ J. Machovenko, *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis*, p. 130

⁸⁹⁸ W. Wójcik, *Prawa parafialne*, p. 176.

⁸⁹⁹ Ten pat.

⁹⁰⁰ CD, nr. 282, 283, 336–338, 350–353, 367, 483, 506, 509, 511–517, 528–540, 569–573, 577.

⁹⁰¹ LM 12/12, nr.724, p. 566–567.

⁹⁰² LM 14/14, nr. 180, p. 130.

⁹⁰³ M. Jučas, *Lietuvos parapijos*, p. 49.

įsipareigojama mokėti tikslų javų ar kitų žemės ūkio produktų kiekį. Krašto ekonomikoje vis labiau įsigalint piniginiams santykiams, ėmė rasti ir dešimtinės teikimas ne natūra, bet pinigais.⁹⁰⁴ Panašia linkme kito ir seniau užrašytos dešimtinės. 1536 m. Odelsko klebono susitarime su tris metus dešimtinės nemokėjusiu bajoru nurodyta, kiek pėdų kokių javų bajoras privalo kasmet atiduoti klebonui.⁹⁰⁵ XVI a. pradžioje Dolistovo klebonas buvo sutaręs su bajoru Mordašu, kad vietoj dešimtinės šis kasmet mokės 30 grašių. Tačiau toks susitarimas pasirodė nepriimtinas kitam Dolistovo klebonui.⁹⁰⁶ Melchioras Raiskis Alytaus bažnyčiai nedavė dešimtinės nuo 1569 iki 1586 m., dėl ko su juo bylinėjosi net trys per tą laiką pasikeitę Alytaus klebonai. Alytaus klebonas Florijonas Suchodolskis galiausiai atsisakė tos dešimtinės, o M. Raiskis, pabrėždamas savo laisvą valią apsisprendžiant, pažadėjo kasmet išduoti keturias statines javų koplyčios, kurioje palaidoti jo tėvai ir kai kurie pavaldiniai, kapeliono išlaikymui.⁹⁰⁷

Dešimtinė būdavo susiejama su žemės valda, todėl net pasikeitus žemės savininkui prievolė išlikdavo. Bajorai dešimtinę kartais teikdavo ir be juridinio įsipareigojimo. XV a. antroje pusėje – XVI a. pirmojoje pusėje ilgą laiką teiktos duoklės įsiteisėdavo „senovės“ pagrindu. Teismuose dvasininkija ieškinių dėl neteikiamų dešimtinių teisėtumą grindė dokumentais ir argumentu „nuo seno“. Teisėjai tokiose bylose taip pat reikalavdavo dvejopų įrodymų – teisę į dešimtinę pagrindžiančių aktų ir (arba) senyvo amžiaus gyventojų liudijimo, kad ji teikta nuo seno. Tiesa, „senovė“ šiuo atveju išlieka gana neapibrėžtu laiko tarpu, be to, gana spekuliatyvia kategorija – kartais ji laikyta pakankamu argumentu išlaikyti įsipareigojimą,⁹⁰⁸ o kartais – nepakankamu.⁹⁰⁹

⁹⁰⁴ 1532 m. Užpalių privilegijoje pasakyta „rinkti dešimtinę pinigais“. VUBRS, f. 57-53, nr. 1378, l. 246.

⁹⁰⁵ LMABRS, f. 273, b. 2398.

⁹⁰⁶ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 158, l. 127.

⁹⁰⁷ LMABRS, f. 43, b. 5369.

⁹⁰⁸ 1511 m. valdovas, remdamasis tradicija ir pridurdamas, kad iš Bažnyčios neatiminėja, nurodė toliau teikti medaus duoklę Eišiškių klebonui, nors žmonės ją mokėjo valdovo neliepiami (RIB, t. 20, nr. 121, stp. 708, 709). 1524 m. valdovas Kernavės bajorams liepė toliau mokėti dešimtinę Kernavės klebonui pagal seną paprotį, o jei ne – ji bus atimama (LM 14/14, nr. 180, p. 130). 1529 m. Žaludko

Valakų reformos metu pertvarkius dirbamos žemės plotus, atsirado problemų atsekant, iš kurios valdos bažnyčiai priklauso dešimtinė. Atskirais atvejais klebonams vietoj prarastų dešimtinių buvo teikiamos kompensacijos žeme.⁹¹⁰ Istorikai netgi konstatavo, kad šios reformos metu dešimtinė buvo naikinama.⁹¹¹ Su šia nuomone nesutiko M. Jučas.⁹¹² Būta įvairių atvejų, bet vargu ar galima kalbėti apie visuotinį dešimtinės naikinimo vajų.

Užuominos šaltiniuose leidžia manyti, kad dešimtinę susirinkdavo pats klebonas. Jis atvykdavo į lauką dar neišvežus javų ir paimdavo kas dešimtą pėdą.⁹¹³ Esant konfliktinei situacijai buvo kviečiamas ir žvelgūnas.⁹¹⁴ Dešimtinių surinkimas galėjo būti nelengva užduotis ne tik dėl to, kad ne visi bajorai buvo geranoriški, bet ir dėl geografinių aplinkybių. Panašiai kaip žemių atveju, bažnyčiai galėjo priklausyti dešimtinės iš tolimų valdų. 1478 m. Žemaičių vyskupas Krakių bažnyčiai užrašė dešimtines iš savo dvarų Krakėse, Raseiniuose (40 km nuo Krakių), Milžavėnuose (80 km), Žiriniuose (dabar nežinoma vietovė) ir Kaltinėnuose (120 km).⁹¹⁵ Svyrėnų klebonas gaudavo dešimtinę iš Jašiūnų dvaro (apie 80 km);⁹¹⁶ Upninkų klebonas – iš valdos Žeimiuose (apie 30 km).⁹¹⁷

Sprendžiant konfliktus dėl neteikiamos dešimtinės būta tam tikros painiavos, nes LDK nebuvo nusistovėjusios tvarkos, kurio teismo – dvasinio ar pasaulietinio – kompetencijai tokios bylos priklauso. Pagal kanonų teisę

klebono pristatytų liudytojų parodymai valdovo neįtikino, kad dešimtinė mokama nuo seno, todėl jo ieškinys pripažintas nepagrįstu (LM 229/10, nr. 72, p. 47–48, LM 15/15, nr. 37, p. 79, 80).

⁹⁰⁹ 1493 m. Ldk Aleksandras nepatenkino Drohičino klebono skundo dėl nebeduodamos dešimtinės, nes ji buvo teikiama geranoriškai be užrašymo (T. Jaszczolt, *Fundacje kościelne na Podlasiu do końca XV wieku, Kościoły a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, Białyostok, 2005, p. 34).

⁹¹⁰ 1556 m. panaikinus arimus šalia Krėvos pilies, valdovas kaip kompensaciją už dešimtinės iš šių laukų netekimą Krėvos bažnyčiai paskyrė valaką žemės. LM 37, l. 208.

⁹¹¹ J. Machovenko, *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis*, p. 130; J. Kiaupienė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 1988, p. 50–51.

⁹¹² M. Jučas, *Lietuvos parapijos*, p. 50.

⁹¹³ RIB, t. 20, kn. 1, nr. 284, st. 370–372.

⁹¹⁴ LM 229/10, nr. 201, p. 127.

⁹¹⁵ CM, nr. 67, p. 114.

⁹¹⁶ LMABRS, f. 43, b. 17854.

⁹¹⁷ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, 268v–269r./ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 181, l. 147.

dešimtinė laikyta *res spiritualis*, todėl priklausė dvasinio teismo kompetencijai.⁹¹⁸ Lenkijoje nuo XIII a. pirmosios pusės bylas dėl dešimtinių sprendavo dvasiniai teismai.⁹¹⁹ Neaišku, ar toks dvasinių ir pasaulietinių teismų kompetencijų sureguliuavimas buvo perimtas LDK.⁹²⁰ Iš Lietuvos Metrikos medžiagos matyti, kad dvasininkai patys kreipdavosi į pasaulietinius teismus su skundais dėl neduodamos dešimtinės. Tiesa, klebonų kreipimasi į valdovo teismą dėl nemokamos dešimtinės ir kitų duoklių galima vertinti ir kaip kreipimasi į patroną. Net 18 dvasininkų, iškėlusių tokias bylas, buvo valdovo funduotų parapijų klebonai ir tik 7 – bajoriškų (vienas iš jų – altarista). Tuo tarpu XVI a. bajorų funduotų parapijų Vilniaus vyskupijoje buvo dvigubai daugiau nei valdovo – atitinkamai 65% ir 30%.

Ginčai dėl dešimtinių kildavo ne tik tarp dvasininkų ir bajorų, bet ir tarp skirtingas beneficijas turėjusių dvasininkų. 1503 m. dėl dešimtinių nesutarė Paberžės ir Maišiagalos klebonai;⁹²¹ 1522 m. – Upninkų klebonas su altarista;⁹²² 1525 m. – Jašiūnų klebonas su altarista;⁹²³ 1545 m. Subatninkų klebonas su Mūrinių Geranainių mansionarija.⁹²⁴

10.3. Kalėda

Kalėda buvo viena seniausių duoklių Bažnyčiai Lenkijoje.⁹²⁵ Tai buvo išskirtinai parapiinė duoklė.⁹²⁶ Atsiradusi kaip laisvanoriška auka, kalėda ilgainiui įgijo privalomą pobūdį. Ji buvo renkama iš žemesnių socialinių

⁹¹⁸ M. Wysiński, *Ze studjów nad historią dziesięciny w Polsce średniowiecznej. Czasy Władysława Łokietka i Kazimiera Wielkiego, Pamiętnik Historyczno-Prawny*, 8, z. 1, 1929, p. 126.

⁹¹⁹ Ten pat, p. 127.

⁹²⁰ Užuomina apie bandymą Vilniaus vyskupijoje įdiegti panašią ginčų dėl dešimtinių sprendimo praktiką, kokia buvo Lenkijoje galima laikyti 1391 m. rugpjūčio 30 d. Vilniaus vyskupo Andriaus Vilniaus katedros kapitulai suteiktą privilegiją, leidžiančią teisti bei skirti bažnytines bausmes už kapitulai priklausančios dešimtinės nedavimą ar pagrobimą bei kitokias skriaudas, daromas jų žmonėms ir Bažnyčiai. CD, nr. 21, p. 36–37.

⁹²¹ CD, nr. 566, p. 684–688.

⁹²² VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, 268v–269r./ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 181, l. 147.

⁹²³ LMABRS, f. 43, b. 9455.

⁹²⁴ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 257, l. 218/ LM 1/1, nr. 60/ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 179.

⁹²⁵ P. Kałwa, *Powstanie i rozwój polskiej kolędy jako daniny kościelnej. Studium prawo historyczne*, Lwów 1933, p. 200.

⁹²⁶ Ten pat, p. 155.

sluoksnių parapijiečių – miestiečių ir valstiečių, o bajorija kalėdos nemokėjo.⁹²⁷

Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose kalėda pasirodo vėlai. M. Jučas ją palaikė nykstančios dešimtinės piniginiu ekvivalentu.⁹²⁸ Derėtų atkreipti dėmesį, kad dešimtinę teikdavo bajorai arba valstybinių dvarų valdytojai, o kalėdą mokėdavo valstiečiai. Pagal M. Jučo surinktą medžiagą kalėda Vilniaus vyskupijoje pradėta įvedinėti XVI a. pradžioje, tačiau plačiau prigijo tik amžiaus pabaigoje. Lietuvoje kalėdos dydis svyravo nuo 1 iki 12 grašių.⁹²⁹ Iš Žemaičių vyskupijos vizitacijos medžiagos galima spręsti, kad XVI a. antrojoje pusėje šioje vyskupijoje kalėda išlaikė laisvanoriškos aukos pavidalą – parapijiečiai klebonui duodavo pinigų ir įvairių grūdų ar kitų gėrybių, kas kiek galėdavo.

10.4. Propinacijos teisė

Propinacijos teisė buvo svarbus grynųjų pinigų šaltinis. Pirmąsias karčemas Bažnyčiai užrašė dar Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila.⁹³⁰ XV a. karčemos laikymo teisę savo funduojamoms bažnyčioms pradėjo teikti ir didikai.⁹³¹ Privilegijose būdavo nurodoma, kiek karčemų (dažniausiai viena-dvi, tik išimtiniais atvejais skaičius neribotas) ir kurioje vietoje dvasininkui leidžiama laikyti bei kokiais svaigiaisais gėrimais jose galima prekiauti (dažniausiai tai alus, degtinė, midus). Suteikiama būdavo ne tik teisė gaminti ir prekiauti alkoholiniais gėrimais, bet ir užtikrinamas monopolis – uždraudžiama kitiems asmenims laikyti karčemas nurodytoje teritorijoje, kad jos nemažintų klebono karčemų apyvartos. Karčemų laikymas buvo pakankamai pelningas verslas, ypač didesniuose miestuose ir miesteliuose – kartais jų teikiamos

⁹²⁷ W. Wójcik, *Prawa parafialne*, p. 182.

⁹²⁸ J. Jučas, *Lietuvos parapijos*, p. 49.

⁹²⁹ Ten pat.

⁹³⁰ 1387 m. Obolčių parapiinei bažnyčiai, CD, nr. 9, p. 3. 1390 m. Bistryčios prepozitūrai, CD, nr. 18, p. 32.

⁹³¹ 1437 m. Račkus Stroševičius tokią teisę užrašė savo funduotai Polonkos parapiinei bažnyčiai, CD, nr. 152, p. 170; 1476 m. kunigaikštis Aleksandras Alšėniškis – Lebedžių, CD, nr. 298, p. 352; 1481 m. broliai Daugirdaičiai – Vidžių, CD, nr. 315, p. 372 ir t.t.

pajamos pranokdavo pajamas iš beneficijos.⁹³² XVI a. viduryje Lucko klebonijos karčemos buvo išnuomos už 600 kapų lietuviškų grašių metinį mokestį.⁹³³ Pasvalio klebonas iš karčemų gaudavo apie 84 kapas grašių per metus.⁹³⁴ Žinoma, tai išskirtiniai atvejai, nes neretai visos klebonijos pajamos būdavo nuomojamos už keliasdešimt kapų grašių.

Prekyba gėrimais buvo patrauklus pajamų šaltinis ne tik dvasininkams, bet ir bajorams bei miestiečiams, todėl nenuostabu, kad atsirasdavo nelegalių karčemų ir dėl jų kildavo ginčai. Beveik visais atvejais bylas dėl neteisėtai laikomų karčemų kėlė dvasininkai. Vienintelį kartą pasaulietis siekė įrodyti, kad karčemą neteisėtai laiko klebonas.⁹³⁵ Ginčai, kurių objektas būdavo karčemos, dažniausiai kildavo dėl siekio realizuoti privilegijoje numatytą monopolio teisę, t. y. įrodyti, kad kitos miestelyje ir jo apylinkėse veikiančios karčemos laikomos neteisėtai. 1524 m. Nemenčinės klebonas Jonas Kunickis skundėsi valdovui, kad daugelis Nemenčinės miestiečių laiko nelegalias karčemas, tokiu būdu kenkdami klebono karčemai.⁹³⁶ 1525 m. Maladėčinos klebonas Jonas skundėsi, kad nelegalią karčemą laiko kunigaikštis Ivanas Mstislavskis.⁹³⁷ 1528 m. kunigaikštis Laurynas Giedraitis sulaužė jo paties su broliais Giedraičių klebonui suteiktą privilegiją, leidžiančią laikyti tris karčemas bei draudžiančią kitiems dviejų mylių spinduliu laikyti karčemas.⁹³⁸ 1559 m. Žemaičių vyskupas Jonas Domanovskis kvietė į teismą Vilniaus pavieto valdovo žemionį Joną Griškevičių, kaltindamas jį neteisėtai įsirengus karčemą, darančią žalą jo turimos Rudaminos klebonijos karčemai.⁹³⁹ Dalis ginčų dėl nelegalių karčemų buvo sprendžiami be teismo, tiesiog su žvelgūnu

⁹³² M. Jučas, *Lietuvos parapijos*, p. 73.

⁹³³ LM 251, l. 26v–29r.

⁹³⁴ E. Saviščevas, XVI a. vidurio Lietuvos miestelio rinka: Pasvalys 1551 metais, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 9, 2009, p. 258.

⁹³⁵ LM 229/10, nr. 50, p. 38.

⁹³⁶ LM 14/14, nr. 359, p. 161.

⁹³⁷ LM 224/4, nr. 209, p. 181–182.

⁹³⁸ Ten pat, nr. 257, p. 221–222.

⁹³⁹ LM 40, l. 554r–555v.

jas išardant. Tokie nelegalių karčemų naikinimai kartais peraugdavo į grumtynes, po kurių būdavo ne tik sužeistų, bet ir užmuštų.⁹⁴⁰

10.5. Kiti pajamų šaltiniai

Bažnyčioms buvo užrašomos įvairios duoklės: pinigų, medaus, vaško, voverių kailiukų ir kt. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose nesutinkama kai kurių tradicinių duoklių ir mokesčių, teiktų Lenkijos klebonams. Neminimos mėšna (*meszna*) ir stalinė (*stołowa, mensalia*).⁹⁴¹

Pavieniai dvasininkai turėdavo teisę užsiimti tam tikrais verslais – laikyti malūnus, rinkti turgaus mokesčius ir kt. Teisę laikyti malūną suteikdavo valdovas, drauge nurodant, kam klebonas turi teisę teikti tokias paslaugas. Malūnus turintiems dvasininkams, panašiai kaip ir karčemų versle, tekdavo konkuruoti dėl klientų. 1515 m. Porozavo klebonas Stanislovas kvietė į teismą Porozavo vaitą Joną Padolianckį, kaltindamas, kad šis neleidžia savo valdžioje esantiems miestiečiams malti javų klebono malūne. Klebono ieškinys buvo paskelbtas nepagrįstu, nes vaitas pateikė valdovo privilegiją, kurioje nurodyta, kad jam pavaldūs žmonės turi malti grūdus tik jo malūne.⁹⁴² Po poros metų klebonas dar kartą iškėlė tam pačiam vaitui bylą dėl to paties ieškinio. Šį kartą bylos sprendimas buvo priešingas – vaitui liepta netrukdyti savo pavaldiniams naudotis klebono malūno paslaugomis, o dokumentai, kuriais jis įrodinėjo savo teises paskelbti negaliojančiais ir liepta juos sunaikinti, mat klebono pateiktoje privilegijoje buvo įrašyta, kad jo malūne gali laisvai maltis tie valdovo pavaldiniai, kurie to norės.⁹⁴³ Merkinės klebono Martyno laikomo malūno veiklai pakenkė ne kito malūno konkurencija, bet Merkinės miestiečio Pauliaus

⁹⁴⁰ 1550 m. buvo sumušti ir sužeisti Giedraičių klebono vietininko nelegalios karčemos ardyti atvesti žmonės (LM 238, l. 490). 1561 m. vižu paskirtas Stanislovas Bareikavičius buvo užpultas ir sumuštas, kai drauge su Mažosios Merkinės klebono valdiniais išardė tris nelegalias karčemas (LM 255, l. 231). 1564 m. Ona Hornostajienė bylinėjosi dėl dviejų valstiečių, kurie buvo užmušti, kai naikino nelegaliai laikomą karčemą, kuri pažeidė O. Hornostajienės išsinuomotos Merkinės parapiinės bažnyčios karčemos monopolio teises (LM 224/4, nr. 257, p. 221–222).

⁹⁴¹ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 70.

⁹⁴² RIB, t. 20, nr. 153, st. 205–206.

⁹⁴³ RIB, t. 20, nr. 287, st. 995–996.

Kvačevičiaus pakeistos gamtinės sąlygos. Miestietis įsirengė žuvų tvenkinį prie upės, aukščiau klebono malūno. Valdovas nurodė tvenkinį išardyti.⁹⁴⁴

Turgaus mokesčiai bažnyčioms buvo retai užrašomi. Žinoma, kad 1528 m. mokesčius iš savaitinių turgų Giedraičių klebonui užrašė bažnyčios patronai Giedraičiai.⁹⁴⁵ Mokesčius iš kiekvieną ketvirtadienį vykusių prekymečių taip pat rinko Pasvalio klebonas.⁹⁴⁶ 1555 m. Kropino klebonas, Vilniaus kanauninkas Motiejus Dobratickis buvo apkaltintas, kad smurtu puola muges ir renka muitus iš pirklių.⁹⁴⁷

10.6. Aukos iura stolae

Atskirą grupę sudarė pajamos, kurias dvasininkai gaudavo už tiesioginį savo darbą – religinių patarnavimų teikimą. Šioje srityje būta tam tikros įtampos tarp kanonų teisės postulatų ir praktikos. XII a. bažnytiniuose susirinkimuose pradėta drausti pirkti sakramentus, vėliau tonas kiek sušvelnintas – reikalauta, kad dvasininkai neimtų mokesčio už santuokų palaiminimą ir laidotuves.⁹⁴⁸ 1215 m. Laterano IV susirinkime šis klausimas išspręstas, nurodant, kad už religinius patarnavimus dvasininkas gali priimti aukas, bet neturi teisės reikalauti užmokesčio. Lenkijos vyskupijų ir arkivyskupijų sinoduose kartota, kad klebonai už krikštą, santuoką, paskutinį patepimą ir laidotuves negali reikalauti jokio atlygio, tik priimti parapijiečių aukas.⁹⁴⁹ Vilniaus sinode 1528 m. taip pat pakartota visuotinė nuostata, kad religiniai patarnavimai turi būti teikiami nemokamai, o priimamos gali būti tik laisvanoriškos aukos.⁹⁵⁰ Vis tik kanonų teisės nuostatos liko tik teoriniais postulatais. XVII a. pabaigoje Lenkijoje vyskupai jau nebekėlė reikalavimų

⁹⁴⁴ LM 224/4, nr. 256, p. 220–221.

⁹⁴⁵ LM 12/12, nr. 669, p. 512–513.

⁹⁴⁶ E. Saviščevas, XVI a. vidurio Lietuvos miestelio rinka, p. 255.

⁹⁴⁷ LM 247, l. 427v.

⁹⁴⁸ H. Karbownik, *Ofiary iura stolae na ziemiach polskich w latach 1285–1918*, Lublin, 1995, p. 34.

⁹⁴⁹ W. Wójcik, *Prawa parafialne*, p. 189.

⁹⁵⁰ J. Sawicki, *Synody diecezji wileńskiej*, p. 127–128.

teikti religinius patarnavimus nemokamai, o ėmėsi reguliuoti mokesčių dydžius.⁹⁵¹

Dėl neformalaus pobūdžio apie šią pajamų grupę turime mažiausiai žinių. Jų dydžiai, matyt, daugiausia priklausė nuo vietos situacijos. Klebonų mėginimus pasipelninti atliekant tiesiogines savo priedermes siekė pažaboti ne tik vyskupai, bet ir pavieniai fundatoriai. 1524 m. Alytaus bažnyčios fundacijoje išvardinta, kiek turi būti sumokėta už skirtingus patarnavimus: bajorai už palaidojimą bažnyčioje turi duoti pusę kapos grašių; už palaidojimą šventoriuje – vieną grašį; už laidotuvių vigilijas – dvidešimt grašių; už *Requiem* mišias – tris grašius; už laidotuvių procesiją – vieną grašį; santuoką – taipogi vieną grašį; kūdikio krikštą – pusę grašio; išpažinčių klausyti – nemokamai.⁹⁵²

Mokesčiai už patarnavimus dėl savo nereguliarumo bei sąlygiškai nedidelių dydžių nesudarė svarbesnės dalies dvasininkų įplaukose. Žemaičių vyskupiją vizitavusiam T. Pekului Veliunos klebonas pasakojo, kad nėra nustatytos taksos už palaidojimą – vieni duoda daug, o kiti mažai. Daugiausia paaukoja laidojami bažnyčioje – po auksiną.⁹⁵³ Betygaloje už laidojimą bažnyčioje imta pusė kapos grašių, o laidojant šventoriuje – dešimt grašių už varpus.⁹⁵⁴ Kražiuose įprastas mokestis už skambinimą varpais už mirusius buvo 18 grašių, bet vikaras ir bakalauras užsiprašydavo ir daugiau.⁹⁵⁵ Varnių klebonas minėjo, kad už sakramentų teikimą parapijiečiai kartais duoda grašį ar ką nors panašaus.⁹⁵⁶ Tuo tarpu patys Varnių miestiečiai vizitatoriui pasiskundė, kad katedros bažnyčios tarnai už palaidojimą bažnyčioje ima

⁹⁵¹ H. Karbownik, *Ofiary iura stolae*, p. 57.

⁹⁵² LM 12/12, nr. 724, p. 565/LMABRS, f. 43, b. 216, l. 181r.

⁹⁵³ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 44.

⁹⁵⁴ Ten pat, p. 118.

⁹⁵⁵ Ten pat, p. 252.

⁹⁵⁶ Ten pat, p. 268.

didesnį mokestį nei dera, nes anksčiau buvo įprasta duoti 20-30 grašių, o dabar reikalaujama visos kapos.⁹⁵⁷

Aukodavo ir mišiose dalyvaujantys parapijiečiai, šios aukos vadinosi *offertorium*.⁹⁵⁸ Kažkiek pajamų dvasininkai gaudavo už dalyvavimą duodant priesaiką. Šis mokestis vadintas *iuramenta*.⁹⁵⁹

Kadangi beneficijų pajamas kiekvienu atveju sudarė skirtinga įvairių elementų kompozicija, neįmanoma apskaičiuoti tikslesnės jų vertės, juolab kad dvasininkas nebūtinai valdė visą bažnyčiai užrašytą turtą, ir atvirkščiai – ne visos pajamos būdavo fiksuotos juridiniais aktais. Vienintelis šaltinis, atskleidžiantis realias klebonų pajamas yra Žemaičių vyskupijos vizitacija. Anot pačių klebonų, iš beneficijų jie gaudavo nuo vos kelių iki keturiasdešimties kapų grašių. Į šias sumas neįskaičiuota tai, kas buvo reikalinga klebono ir jo šeimos išlaikymui. Iš keleto bažnyčių klebonai negavo jokių įplaukų – Vilkijos bažnyčios pajamos atiteko vikarui išlaikyti, jokio turto neturėjo Skirsnemunės bažnyčia, o Varnių filija Žarėnuose neturėjo net fundacijos.⁹⁶⁰ Veliuonos parapijos pajamas klebonas įvertino 250 auksinų,⁹⁶¹ Ariogalos – šešiomis kapomis grašių;⁹⁶² Butkiškės – dviem;⁹⁶³ Krakių – dvylika;⁹⁶⁴ Betygalos – trisdešimt šešiomis;⁹⁶⁵ Paberžės – šešiomis; Kaltinėnų – trisdešimčia; Kražių – taip pat trisdešimčia;⁹⁶⁶ Varnių – aštuoniomis.⁹⁶⁷ Dvasininkai buvo linkę vizitatoriui nurodyti kiek mažesnes pajamas – parapijiečiai paprastai jų įplaukas įvertindavo didesnėmis sumomis. Skirsnemunės parapijiečiai tikino, kad klebonas gauna tris kapas grašių iš dviejų lažininkų; Kaltinėnų – keturias dešimtis; Kražių – taip pat keturias

⁹⁵⁷ Ten pat, p. 272.

⁹⁵⁸ W. Wójcik, *Prawa parafialne*, p. 188.

⁹⁵⁹ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 70.

⁹⁶⁰ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 14; 264,

⁹⁶¹ Ten pat, p. 44.

⁹⁶² Ten pat, p. 52

⁹⁶³ Ten pat, p. 82.

⁹⁶⁴ Ten pat, p. 108.

⁹⁶⁵ Ten pat, p. 120.

⁹⁶⁶ Ten pat, p. 196.

⁹⁶⁷ Ten pat, p. 270

dešimtis.⁹⁶⁸ Bent Kražių parapijiečių vertinimas buvo ne iš piršto laužtas, nes atsirado bajoras, panoręs už šią sumą, neskaitant vikaro ir mokytojo išlaikymo, išsinuomoti bažnyčios turtą. Vis dėlto vizitatoriaus surinkti duomenys apie bažnyčių turtą ne tik negali atspindėti situacijos kitose Vilniaus ir Žemaičių vyskupijos parapijose, bet ir vizitacijoje minimose parapijose skirtingu metu buvo surenkamos nevienodos pinigų sumos – beveik kiekvienas klebonas minėjo atimtas valdas, nebeduodamas dešimtines ar kitas duokles.

Parapines beneficijas turėjusių dvasininkų ūkinė-ekonominė veikla nedaug kuo skyrėsi nuo panašų kiekį žemės turėjusių bajorų veiklos. Tiesa, beneficijų žemė buvo pažeidžiamesnė nei bajorų dėl tęstinumo nebuvimo – klebonų kaitos ir ilgesnių vakansijų. „Tarpuvaldis“ klebonijoje buvo patogus metas pasisavinti jos turtą arba „pamiršti“ apie įsipareigojimus bažnyčiai. Ypač sunku būdavo išlaikyti visą beneficijos nuosavybę, jei būdavo prarastas fundacijos aktas. Valdovo patronato teisei priklausiusių bažnyčių klebonai kreipdavosi į valdovą, kad šis išduotų naują privilegiją. Paprastai ji būdavo suteikiama po paskirtų komisorių tyrimo, kurio metu remiantis aplinkinių gyventojų liudijimais buvo nustatoma, kas bažnyčiai priklauso. Nestabilumą lėmė ne tik klebonų kaita, bet ir kitos, nuo dvasininkų nepriklausios aplinkybės. Dėl pirkimo-pardavimo ar paveldėjimo pasikeitus dvaro savininkui ar laikytojui neretai tekdavo iš naujo išsireikalauti dešimtinių davimą. Keisdavosi ir valstybinių dvarų laikytojai, kurie nebūtinai noriai atiduodavo tai kas buvo užrašyta bažnyčiai. Tokiais atvejais nuo klebono priklausė, kiek sėkmingai jis išsireikalautų bažnyčiai priklausančių pajamų.

Tiek susirinkti duokles, tiek ginti propinacijos monopolį dvasininkai turėjo patys. Ir pasauliečiai anaiptol nebūtinai degdavo troškimu atiduoti bažnyčiai, kas jai užrašyta. Beneficijai priklausančias duokles galėjo užlaikyti ir atskirų valdų laikytojai. 1551 m. Geranainių seniūnas iš valstiečių surinko Geranainių mansionarijai prilausančią piniginę duoklę ir pinigus perdavė

⁹⁶⁸ Ten pat, p. 44, 224, 246.

Geranainių laikytojui, tačiau šis neatsiskaitė su mansionarijais.⁹⁶⁹ Apie 1528–1532 m. Žemaičių seniūnas Stanislovas Stanislovaitis Kęsgaila išdavė raštą, raginantį Platelių dvaro laikytoją išmokėti Platelių klebonui jau septintus metus neduodamą mokestį iš karčemų.⁹⁷⁰

Teismų bylų aktuose taip pat neretai pasakojama, kaip klebona, paėmęs žvelgūną (arba be jo), su savo tarnybininkais jėga bandydavo atsiimti esą užimtą žemę, uždaryti nelegalias karčemas, susirinkti dešimtinę ir pan., o šitam nepavykus arba peraugus į didesnį konfliktą, ginčą sprendavo teismas. Kita vertus, dvasininkai anaipol ne visada buvo tik aukos, ginančios beneficijos turta. Jie taip pat galėjo būti agresoriai, niokojantys kaimynines valdas. 1541 m. Ašmenos kleboną Steponą į teismą šaukė pakankamai skaitlinga giminystės ryšiais nesusijusių žemvaldžių grupė. Jie skundėsi, kad klebono valstiečiai daro dideles skriaudas ir nuostolius užpuolimais, grobimais, mušimais ir žmogžudystėmis.⁹⁷¹

Buvo įprasti klebonų skundai dėl nepakankamų pajamų. Tačiau nepasitenkinimas gaunamomis įplaukomis dažniausiai kildavo ne tiek dėl beneficijos skurdumo, kiek dėl paties dvasininko didelių poreikių. Keletas atvejų, kuomet giminaičių naudai dvasininkai atsisakė savo tėvoninių valdų,⁹⁷² rodo, kad net ne pačios turtingiausios parapiinės beneficijos garantavo tokį pragyvenimo lygį, kad nebuvo būtinybės remtis paveldėtu turtu.

Dvasininkai sukaupdavo tam tikrą kapitalą, už kurį įsigydavo savo asmeninės nuosavybės, taip pat skolindavo už įkaitą. Kad dvasininkai užgyvendavo nemažai asmeninio turto, rodo XVI a. atsiradęs poreikis teisiškai sureguliuoti prievoles valstybei nuo bažnytinės ir asmeninės dvasininkų

⁹⁶⁹ LM 239, l. 136.

⁹⁷⁰ LMABRS, f. 256, b. 4099.

⁹⁷¹ LM 229/10, nr. 245, p. 154.

⁹⁷² Medilo altarista Kanopka Strelcevičius 1554 m. paskyrė įgaliotinį atgauti valakų reformos metu nukeltas tėvonines valdas, kurių pusė turėjo tekti seseriai, o antrąją pusę ji galėjo perimti atlyginusi įgaliotinio išlaidas. LM 247, 115v–116r. Paberžės ir Karkažiškių klebonas Kasparas Steponaitis Tretjakovas trečdaliao tėvoninės žemės dovanojimo akte taip pat mini, kad jam pragyvenimui pakanka šiuo metu turimos dvasinės duonos. LM 260, l. 812v–814r.

žemėvaldos bei įkeistų dvarų. Panašu, kad dvasininkai naudodavosi painiava atskiriant bažnytines ir jų asmenines bei įkaitu paimtas žemes ir vengdavo atlikti prievoles nuo asmeninių valdų. Nuo XVI a. vidurio bajorija beveik kiekviename seime skundėsi šiais dvasininkų piktnaudžiavimais. Įtampą didino ir tai, kad iš Lenkijos kilę dvasininkai sukauptus turtus realizuodavo ne LDK. 1554 m. seime buvo pareikalauta, kad dvasininkams būtų uždrausta išvežti turtą į užsienį arba perleisti jį užsieniečiams, o šis turtas atitektų valstybei ir būtų panaudojamas krašto gynybai.⁹⁷³

⁹⁷³ J. Machovenko, *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis*, p. 134.

11. Parapinės dvasininkijos reikšmė vietos bendruomenėje

11.1. Klebono žiniai priklausiusi teritorija ir tikintieji

Visų pirma derėtų išsiaiškinti, kas gi buvo tie parapijiečiai, kurių sielovada klebonas turėjo rūpintis. Šito neįmanoma padaryti neaptarus parapijų ribų klausimo. Naujai pakrikštytuose kraštuose buvo įprasta, kad parapijos buvo „atviros“. Dėl menko gyventojų tankumo ir reto parapijų tinklo vienos bažnyčios „įtakos zona“ nesiekė kitos bažnyčios „įtakos zonos“, todėl nekildavo pavojus, kad susikirs dviejų klebonų interesai.⁹⁷⁴ Pirmieji parapijų sienų nustatymo pavyzdžiai Lenkijoje aptinkami XIII a.⁹⁷⁵

Svarbiausiais veiksnys, nulėmęs parapijų teritoriją Lenkijoje, buvo natūralios, visuomenės struktūros – miesto ar pilies parapija apėmė aplinkines sodybas, žemvaldžio įsteigtos parapijos teritorija plėtėsi iškertant miškus ir didinant dirbamos žemės plotus, o savarankiškose gyvenvietėse parapijos plotą lemdavo administracinis momentas arba bažnytinės valdžios sprendimas.⁹⁷⁶ Dažniausiai parapijos ribomis tapdavo žemėvaldos ribos. Parapijų tinklo formavimas pagal žemėvaldos kompleksus buvo įprastas visuose feodalinės visuomenės sąrangos kraštuose.⁹⁷⁷

Lenkijos istoriografijoje ilgą laiką diskutuota, kada Lenkijoje atsirado parapijos.⁹⁷⁸ LDK istorikams tokių klausimų spręsti nereikia – čia parapijos pradėtos steigti iškart po šalies krikšto. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose parapijos buvo didelės, o gyventojų tankumas – menkas. Todėl bent iš pradžių parapijos turėjo būti atviros. J. Ochmański apskaičiavo, koks plotas vidutiniškai teko vienai parapijai. Vilniaus vyskupijoje viena parapijai teko 540

⁹⁷⁴ W. Wójcik, *Prawa parafialne*, p. 158–159.

⁹⁷⁵ Ten pat, p. 60.

⁹⁷⁶ Ten pat, p. 158.

⁹⁷⁷ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 35–36.

⁹⁷⁸ Plačiau apie tai, E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 15–18.

km². Tiesa, skirtingose šios didžiulės vyskupijos dalyse parapijų tankumas labai skyrėsi – lietuviškose žemėse vidutinis parapijos plotas buvo 350 km², tuo tarpu rusėniškose siekė net 950 km². Žemaičių vyskupijoje vienai parapijai teko maždaug 600 km² teritorija.⁹⁷⁹ Tuo tarpu Lenkijoje skirtingose vyskupijose parapijų plotas svyravo nuo 25 iki 60 km².⁹⁸⁰ Pastebima tendencija, kad vakarinėje šalies dalyje, kur gyventojų tankumas buvo didesnis, parapijų tinklas taipogi buvo tankesnis ir tolydžio retėjo rytų kryptimi. Retas parapijų tinklas LDK žemėse pratęsia šią tendenciją.

Net ir esant tokiam netolygiam ir retam parapijų tinklui XVI a. pirmojoje pusėje ėmė rasti konkurencija tarp gretimų parapijų klebonų dėl tikinčiųjų, tiksliau, dėl jų sunešamų aukų. Iš to kilo ir poreikis nužymėti atskirų parapijų ribas. Pirmas žinomas atvejis, kuomet steigiant naują parapiją pasirūpinta ir jos ribų nustatymu yra, 1526 m. Veisiejų parapiinės bažnyčios fundacija. Slucko kunigaikščiui Jurgiui sumanius savo valdose naujai įsteigtoje Veisiejų gyvenvietėje pastatyti bažnyčią ir įkurti parapiją, tam pasipriešino Merkinės klebonas Martynas Miniovskis. Veisiejus nuo Merkinės skyrė 35 km ir „plačiausia bei didžiausia“ upė Nemunas. Privilegijoje išdėstyta, kad dėl tolumo ir pavojingo kelio iki bažnyčios tikintieji šį pasaulį palieka negavę sakramentų, be krikšto miršta kūdikiai, ne vienas vykdamas į Merkinės bažnyčią nuskendo keldamasis per Nemuną. Kad Veisiejų apylinkėse gyvenę žmonės išties vykdavo į Merkinę gauti religinių patarnavimų, patvirtina ir Merkinės klebono pasipriešinimas naujos bažnyčios statybai. Vilniaus vyskupas, patvirtindamas Slucko kunigaikščio užrašymą Veisiejų bažnyčiai, pridėjo ir naujos parapijos ribų aprašymą. Parapijos teritorija apibrėžta natūralių geografinių objektų – vandens – telkinių pagrindu. Tik vienoje vietoje paminėta riba tarp Slucko kunigaikščio ir Trakų kašteliono Jurgio

⁹⁷⁹ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 79.

⁹⁸⁰ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 51.

Radvilos valdų.⁹⁸¹ Akivaizdu, kad tokiu būdu siekta užbėgti galimiems Veisiejų ir Merkinės klebonų nesutarimams.

1533 m. Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių pasiuntė savo komisorius, kurie turėjo nustatyti naujai įsteigtos Suvieko parapijos ribas.⁹⁸² Tiesa, parapija buvo įsteigta prieš dešimtmetį – 1521 m. Suvieko bažnyčią fundavo Žygimantas Senasis.⁹⁸³ Galima numanyti, kad Vilniaus vyskupo sprendimą nustatyti parapijos ribas įtakojo jo favoritas Vilniaus kanauninkas Jurgis Chvalčevskis, tuo metu turėjęs kaimyninę Zarasų parapiją. Iš Suvieko parapijos ribų nustatymo akto matyti, kad komisorių užduotis buvo išskirti Suvieko parapijos teritoriją iš senesnių Dusetų ir Zarasų parapijų. Trijų parapijų patronai buvo skirtingi: Suvieko parapiją fundavo valdovas, Dusetų – Radvilos, o Zarasų – Vilniaus vyskupas. Tačiau parapijų teritorija nesieta su skirtingų valdų ribomis – svarbiausiais riboženkliais tapo upių ir upelių vagos.

Vidutinio parapijų ploto apskaičiavimas nebūtinai reiškia, kad visi tos teritorijos katalikai lankydavosi bažnyčioje ir gaudavo religinius patarnavimus. Lenkijoje ir Prūsijoje tik kuriantis parapinių bažnyčių tinklui buvo praktika, kad sekmadieniais į bažnyčią vykdavo tik vienas kaimo atstovas, tačiau ir jis nevykdavo į toliau nei už keliolikos kilometrų esančią bažnyčią.⁹⁸⁴ Vėlyvaisiais viduramžiais Lenkijoje atstumas iki parapinės bažnyčios iš kitų parapijos vietovių buvo nuo 2 iki 7-9 kilometrų.⁹⁸⁵

Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose tikintieji iš tolimesnių vietovių į bažnyčią vykdavo priimti sakramentų – pakrikštyti naujagimių ar susituokti, tačiau nėra duomenų, kad ilgesnis kelias būtų įveikiamas dėl sekmadieninių mišių išklausymo. Kokį spindulį siekė bažnyčios „įtakos laukas“ atskleidžia pavienės žinutės šaltiniuose. 1502 m. Karkažiškių bažnyčia buvo įsteigta, nes valdiniam šešių mylių atstumas iki artimiausių bažnyčių buvo per tolimas (iki

⁹⁸¹ LM 12/12, nr. 765, p. 607–611.

⁹⁸² VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, 25v/ LMABRS, f. 256, b. 2885.

⁹⁸³ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 68.

⁹⁸⁴ I. Skierska, *Obowiązek mszalny*, p. 51.

⁹⁸⁵ Ten pat, p. 132.

artimiausios Nemenčinės bažnyčios buvo apie 20 km).⁹⁸⁶ 1531 m. Panevėžio bažnyčios fundacijoje minima, kad šios vietovės gyventojai dėl per didelio atstumo (apie 26 km) negali atvažiuoti į bažnyčią Ramygaloje, dėl to ne tik miršta nekrikštyti vaikai, o valstiečiai gyvena nesusituokę, bet dargi klesti pagoniški papročiai.⁹⁸⁷ Jau minėta Veisiejų bažnyčios privilegija, pagal kurią galima spręsti, kad 35 km atstumas ir Nemunas kelią iki bažnyčios darė perdėm sudėtingą, tačiau pavieniai tikintieji ryždavosi jį įveikti.⁹⁸⁸ 1536 m. Gervėčių bažnyčios fundacijoje taip pat minimas didelis atstumas iki bažnyčios.⁹⁸⁹ 1529 m. Nočios bažnyčios fundacijoje kalbama apie tolimą ir pavojingą kelią, kurį iki Dubičių bažnyčios turėjo įveikti tikintieji. Esą ne vienas jų ir nuskendo keldamasis per upę.⁹⁹⁰ 1522 m. įsteigta Krinkų bažnyčia prijungta prie Odelsko parapiinės bažnyčios, į kurią prieš tai vykdavo tikintieji.⁹⁹¹ Kiek konkretesnės informacijos apie tikinčiųjų įveiktus atstumus vardan religinių reikmių teikia Žemaičių vyskupijos vizitacijos medžiaga. Skirsnemunėje klebonas lankydavosi labai retai, todėl parapijiečiai sakėsi nešantys vaikus krikštyti į Jurbarką, pas eretiką kunigą (10 km).⁹⁹² Ariogalos miestelėnai pasakojo, kad klebonui nereziduojant kūdikius neša krikštyti į Krakes (30 km).⁹⁹³ Nemakščių gyventojai – į Viduklę (8 km).⁹⁹⁴ Apibendrinant šiuos duomenis galima daryti išvadas, kad šv. mišiose dalyvaudavo artimiausių apylinkių gyventojai, o krikštyti vaikus ar susituokti į bažnyčią vykdavo gyvenantys maždaug iki dešimties kilometrų spinduliu.

Be teritorinio momento, nemažiau svarbus socialinis klausimas – ar tikrai bažnyčioje išnykdavo luomai ir visi tikintieji susitelkdavo į vieną bendruomenę. L. Jovaiša atkreipė dėmesį, kad Žemaičių vyskupijos

⁹⁸⁶ LMABRS, f. 256, b. 1736.

⁹⁸⁷ LMABRS, f. 256, b. 3032.

⁹⁸⁸ LM 12/12, nr. 765, p. 607–611.

⁹⁸⁹ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 21; LMABRS f. 43, b. 204, nr. 229, l. 194r–195v.

⁹⁹⁰ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 204, l. 168r–169r.

⁹⁹¹ Ten pat, l. 139r–140r.

⁹⁹² *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 52.

⁹⁹³ Ten pat, p. 86.

⁹⁹⁴ Ten pat, p. 150.

vizitatorius parapijose bendravo su gan aukštą išsilavinimą ir religinį sąmoningumą demonstravusiais miestiečiais ir miestelėnais, o apie valstiečius net neužsiminta.⁹⁹⁵ Išties aktyviausi parapijiečiai buvo bajorai ir miestiečiai bei miestelėnai, tačiau būtų neapdairu valstiečius visiškai „išstumti“ iš bažnyčios ir klebono žiniai priklausančių avelių rato. Katalikų tikėjimas ir jį lydinti religinės praktikos mūsų krašte šaknis leido besiskverbdomos iš aukštesnių socialinių sluoksnių į žemesnius, todėl tikėtina, kad skyrėsi padėtis XV ir XVI a. Tik XVI a. atsiranda bažnyčių fundacijos, kurių tikslas – ne pasirūpinti patronų protėvių, o vėliau ir jų pačių, sielų gerove, o užtikrinti religinių patarnavimų prieinamumą savo valdiniams. Aukščiau išvardinta eilė fundacijų, kuriose minimi būtent pavaldinių poreikiai. Vis tik valstiečių įsitraukimas į religines praktikas buvo neabejotinai pasyvesnis – Vilkijos vikaras vizitatoriui pasiskundė, kad tikintieji nesistengia mokytis maldų, nes esą tai pridera tik ponams bajorams ir kunigams.⁹⁹⁶ E. Wiśniowski, įvertinęs bažnyčių dydį, daro prielaidą, kad jau XII a. Lenkijos bažnyčiose rinkdavosi liaudis. Netiesiogiai tai patvirtina ir patronų suolai – jų egzistavimas liudija buvus poreikį fundatoriaus šeimą išskirti iš kitų tikinčiųjų.⁹⁹⁷ Dera pažymėti, kad tam tikrų abejonių kelia ne tik pačių žemiausių, bet ir aukščiausių sluoksnių lankymasis bažnyčioje. Didikai savo religinėms reikmėms turėjo šeimos koplyčias dvaruose ir asmeninius kapelionus. Tikėtina, kad jie pasirodydavo tik svarbiausių savo centrų bažnyčiose, tokiose kaip Goštautų Geranainys, Kęsgailų Deltuva, Zaberezinskių Zaberezė, Mantgirdų Yvija, Sudimantų Gožė.⁹⁹⁸

Vilniaus ir Žemaičių parapijų tinklas buvo ženkliai retesnis nei Vakarų Europoje ir Lenkijoje. Mažas gyventojų tankumas bei anksčiau įsikūręs ir tankus stačiatikių parapijų tinklas ribojo LDK Bažnyčios organizacijos plėtotę. Kita vertus, XVI a. pirmojoje pusėje atsirandantys ženklai apie kaimyninių

⁹⁹⁵ L. Jovaiša, *Religinis gyvenimas viduramžių Žemaitijoje*, p. 125.

⁹⁹⁶ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 12.

⁹⁹⁷ W. Wójcik, *Prawa parafialne*, p. 25–26.

⁹⁹⁸ R. Petrauskas, *Didikas ir patronas*, p. 165.

parapijų klebonų konkurenciją dėl tikinčiųjų rodo, kad darėsi vis mažiau „niekieno žemės“ tarp kaimyninių bažnyčių. Tiesa, atstumai iki bažnyčios daug kur tebebuvo per dideli, kad visi tikintieji galėtų dalyvauti sekmadieninėse mišiose, tačiau įveikiami, prireikus pakrikštyti kūdikį ar susituokti. Vilniaus vyskupijoje tiksliai apibrėžiant parapijų teritoriją svarbiausia buvo vyskupo valia, o pirminė iniciatyva ko gero priklausė naujos parapijos klebonui.

11.2. Parapinė dvasininkijos teikti religiniai patarnavimai

Religinių priedermių turėjo tiek dvasininkai, tiek tikintieji. Tiek vienu, tiek kitų pareigos buvo apibrėžtos visuotiniuose ir lokaliuose bažnytinės tiesės aktuose. Kunigas nuo pasauliečių visų pirma skyrėsi galia konsekruoti vyną ir duoną, teikti Komuniją, klausyti išpažinčių ir duoti išrišimą.⁹⁹⁹

Šv. mišios. Kiekvieną sekmadienį ir šventadieniais klebonas arba jį pavaduojantis kunigas turėjo aukoti šv. mišias. Vėlyvaisiais viduramžiais Lenkijoje, kaip ir Vakarų Europoje, buvo apie 90–100 šventadienių (sekmadieniai ir religinės šventės).¹⁰⁰⁰ Tikėtina, kad pirmaisiais krikščionybės amžiais LDK jų būta mažiau, nes net 1582 m. – jau potridentiniame laikotarpyje – jų buvo apie 80. Negana to, žinoma bendra praktika neofitų kraštams skirti mažesni privalomų švenčių skaičių.¹⁰⁰¹ Svarbesnėse parapijose šv. mišios buvo laikomos ir dažniau – du-tris kartus per savaitę. Pagal T. Pekulo vizitacijos ludijimus: Varniuose šv. mišios laikytos sekmadieniais ir penktadieniais, Veliuonoje – sekmadieniais, pirmadieniais, trečiadieniais ir penktadieniais, Kražiuose – kasdien, išskyrus antradienį ir ketvirtadienį. Žemaitijos parapijose pamokslai buvo sakomi sekmadieniais ir šventadieniais. Po mišių šventadieniais buvo rengiamos procesijos.

⁹⁹⁹ R. N. Swanson, Problems of the Priesthood in Pre-Reformation England, *The English Historical Review*, t. 105, nr. 417, 1990, p. 855.

¹⁰⁰⁰ I. Skierska, *Obowiązek mszalny*, p. 38.

¹⁰⁰¹ Ten pat, p. 33.

Šv. mišios, be savo religinės prasmės, turėjo ir socialinį, bendruomenės susitelkimo aspektą. Bažnyčioje susirinkusius parapijiečius siejo bendrai išgyvenamas ritualas ir visų atpažįstami simboliai.¹⁰⁰² Ši patirtis peržengdavo luominėje visuomenėje itin ryškius socialinius barjerus. Bažnyčioje susirinkę parapijiečiai teoriškai tapdavo viena tikinčiųjų bendruomene, tačiau ir čia išlikdavo aiškūs skirtingo socialinio statuso ženklai – klaupito vieta, eiliškumas, pagal kurį bučiuojamas pacifikalas, vieta procesijoje ir panašiai.

Šv. mišias kunigas aukojo lotyniškai, nusigręžęs nuo tikinčiųjų nugarą. Tikinčiųjų akys vos keletui akimirų pakildavo į dvasininką, kuomet šis virš galvos iškeldavo konsekruojamą ostiją. Viduramžiais buvo labai stiprus pamaldumas ostijai, todėl ir sėdėti arčiau altoriaus buvo privilegija, mat buvo galima tikėtis aiškiau ją pamatyti konsekracijos metu. Taip pat svarbus šv. mišių momentas buvo taikos bučinys. Čia parapijiečių kolektyvumo dvasia derėjo su socialinės tvarkos pabrėžimu. Taikos bučiniui buvo siunčiamas pacifikalas pirmiausia duodant pabučiuoti aukštesnio rango parapijiečiams. Visą kitą šv. mišių laiką tikintieji praleisdavo besimelsdami, raštingieji skaitydavo maldaknyges ar kitą religinę literatūrą. Lietuvoje išlikusi tik viena privačiam pamaldumui skirta knyga – rankraštinė A. Goštauto maldaknygė. Pats faktas, kad buvo ir daugiau raštingų bajorų, leistų daryti prielaidą, jog būta ir daugiau privačiam maldingumui skirtos literatūros. Mišiose iš tikinčiųjų nereikalauta intelektualinio įsitraukimo ar doktrinų išmanymo. Vyravo požiūris, jog pakanka klausyti Dievo žodžio, kurio galia nemažėja nuo to ar jis suprantamas.

Tikintieji privalėjo dalyvauti šv. mišiose sekmadieniais ir šventadieniais. Klebono pareiga buvo priminti savo parapijiečiams apie artėjančias šventes ir paraginti dalyvauti šv. mišiose.¹⁰⁰³ Vidurio-Rytų

¹⁰⁰² V. Reinburg, Liturgy and the Laity in Late Medieval and Reformation France, *Sixteenth Century Journal*, Vol. 23, No. 3, 1992, p. 526–547; J. Bossy, The Mass as a Social Institution 1200–1700, *Past and Present*, No. 100, 1983, p. 29–61; E. Duffy, *The Stripping of the altars, Traditional Religion in England 1400–1580*, New Haven, London, 2005, p. 91–131.

¹⁰⁰³ I. Skierska, *Obowiązek mszalny*, p. 41.

Europoje pirmaisiais amžiais po krikšto, kai parapinių bažnyčių tinklas buvo itin retas, reikalauta, kad šv. mišiose dalyvautų bent vienas kaimo atstovas, kuris taipogi turėjo pristatyti aukas nuo savo bendruomenės.¹⁰⁰⁴ Nieko nežinoma apie panašią praktiką LDK. Praėjus dviems amžiams nuo krikšto jau buvo parapijiečių bendruomenė, kuri be papildomų raginimų rinkdavosi išklausti šv. mišių sekmadieniais ir švenčių dienomis. Kiekybiškai jų praktikos iš esmės nesiskyrė nuo Vakarų Europos katalikų, tačiau akivaizdu, kad šv. mišiose jie dalyvavo santūriau. Nėra paliudijimų, kad Vilniaus ar Žemaičių vyskupijų parapinėse bažnyčiose būtų stumdomasi dėl galimybės pamatyti aukojimo metu iškeltą Ostiją ar būtų sklidusios legendos apie fizinį aukojamos duonos virsmą į mėsą (Dievo Kūną). Neišlikę ir užuominų apie kokius nors su Ostijos adoracija susijusius prietarus, kurie buvo gajūs Vakarų Europoje – esą Ostijos pamatymas suteikia apsaugą visai dienai ir pan.

Pamokslai. T. Pekului beveik visi apklausiami dvasininkai tvirtino sakantys pamokslus kiekvieną sekmadienį ir šventadieniais. Apie pamokslavimo praktiką liudija ir didžiojo kunigaikščio Aleksandro susirūpinimas, kad parapijose dirbtų kunigai galintys lietuviškai sakyti pamokslus. Norėdami pagerinti situaciją Aleksandras 1501 m. Vilniaus vyskupui Albertui Taborui iki jo gyvos galvos perleido 28 parapinių bažnyčių patronato teisę,¹⁰⁰⁵ o 1503 m. 7 Žemaičių vyskupijos bažnyčių – Žemaičių vyskupui Martynui III¹⁰⁰⁶.

Viduramžių Europoje pamokslavimas buvo daugiausia elgetaujančių vienuolių prerogatyva ir pranašumas. Jie virkdydavo susirinkusią minią skelbdami apie skaistyklos ir pragaro kančias, kurias užsitrauks nuodėmingieji. Tuo tarpu parapinė dvasininkija nebuvo pakankamai pasirengusi sakyti kokybiškus pamokslus.

¹⁰⁰⁴ Ten pat, p. 47.

¹⁰⁰⁵ CD, nr. 507, p. 616–617.

¹⁰⁰⁶ CM, nr. 97, p. 150–152.

Sakramentai. Iki Reformos pasauliečių praktikuojamų sakramentų buvo keturi: krikštas, santuoka, išpažintis ir Eucharistija.¹⁰⁰⁷ Krikštas buvo bene svarbiausias sakramentas. Apie jo reikšmę liudija ir tai, kad negalėjimas pakrikštyti kūdikių minimas kaip didžiausia neganda, tenkanti žmonėms, kai bažnyčia per toli arba klebonas nereziduoja. Esant itin dideliame kūdikių mirtingumui juos skubėta pakrikštyti. Tėvai su keleto dienų ar kelių savaičių naujagimiui ant rankų, lydimi krikštatėvių (dažniausiai trijų), vykdavo pas savo kleboną ar kitą kunigą. Krikštijama buvo ne tik bažnyčioje, bet ir privačiuose namuose ar net karčemoje – kur buvo randamas klebonas. Krikštijimas nešventintu vandeniu, be krizmos, panašiai kaip ir krikštijimas ne bažnyčioje, nelaikytas sakramentinės disciplinos pažeidimu – Bažnyčios normos tokį krikštijimą leido ypatingais atvejais.¹⁰⁰⁸ Tačiau vėlyvaisiais viduramžiais „ypatingi atvejai“ buvo perėję į įprastos praktikos kategoriją.

Miestelėnai ir valstiečiai tuokdavosi bažnyčioje, o pas turtingesnius bajorus kunigas vykdavo į namus. Visoje viduramžių Europoje santuoka savo namuose buvo turtingųjų ir kilmingųjų privilegija.¹⁰⁰⁹

Laterano IV susirinkimas paskelbė, kad kiekvienas tikintysis, pasiekęs sąmoningą amžių, privalo bent kartą per metus kunigui išpažinti savo nuodėmes ir atlikti paskirtą atgailą bei priimti Eucharistijos sakramentą. Taip pat buvo įtvirtinta nuostata, kad velykinę išpažintį privalu atlikti savo kunigui ir tik esant būtinybei – kitam dvasininkui, tačiau tik gavus savo kunigo leidimą.¹⁰¹⁰ Visuotinė kasmetinės velykinės išpažinties praktika prigijo ir Lietuvoje. Dėl šios priežasties Velykų metu parapijoje prireikdavo daugiau kunigų. Kražiuose minima kadais Velykų metu buvus net penkiolika kunigų

¹⁰⁰⁷ L. Jovaiša, *Religinis gyvenimas viduramžių Žemaitijoje*, p. 115.

¹⁰⁰⁸ I. Vaišvilaitė, *Ką reiškia būti krikščionimi?*, p. 299.

¹⁰⁰⁹ L. Jovaiša, *Religinis gyvenimas viduramžių Žemaitijoje*, p. 116.

¹⁰¹⁰ Konstitucija 21, *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 2, p. 258–261.

neskaitant klebono.¹⁰¹¹ Eišiškių prijungimo prie Trakų prepozitūros akte prepozitas įpareigotas Velykų metu asmeniškai atvykti į Eišiškes.¹⁰¹²

Pagal Žemaičių vyskupijos vizitacijos medžiagą velykinės išpažinties ėjimo tradicija buvo stipri tik svarbesniuose centruose – Ariogaloje, Betygaloje, Kražiuose. Kitose parapijose jos eidavo tik nedaugelis. Pirmajame Lietuvos Statute, nustatant kam leidžiama liudyti bylose dėl žemės, tarp nepriekaištingą reputaciją įrodančių nuostatų paminima, kad turi būti prileisti tik tie katalikai ir stačiatikiai, kurie eina išpažinties ir priima Komuniją.¹⁰¹³ Taigi XVI a. pirmojoje pusėje išpažintis ir Komunija buvo svarbiais „kvalifikaciniais“ reikalavimais ir civiliniame gyvenime.

Velykinė išpažintis ir Komunijos priėmimas buvo viešas aktas, kaip ir kitos religinės praktikos, turėjęs ne tik religinį, bet ir socialinį matmenį. Kunigo atsisakymas suteikti Komuniją ne tik atitolindavo tikintįjį nuo Dievo malonės, bet ir prilygo viešam pažeminimo aktui. Vakarų Europoje, taip pat ir kaimyninėje Lenkijoje, pasitaikydavo atvejų, kuomet kunigai Velykų metu prisimindavo neišspręstus turtinius ginčus ar kitus konfliktus ir atsisakydavo suteikti Komuniją savo nedraugams. XIV–XVI a. Varmijos vyskupijos sinodų nutarimuose buvo kartojamas draudimas neteikti sakramentų parapijiečiams dėl ginčų ir pykčių su klebonu.¹⁰¹⁴ Užgauti tikintieji kreipdavosi į konsistoriją, kuri įvertindavo situaciją ir prireikus imdavosi pažaboti kunigo savivalę. Savo ruožtu klebonai, kovodami dėl laisvos dešimtinės, skūsdavo bajorus, kad šie velykinę išpažintį atliko kitam kunigui.¹⁰¹⁵

Dvasininkai dalyvaudavo ir žmogui atsisveikinant su šiuo pasauliu. T. Pekului visi dvasininkai tvirtino Paskutinio patepimo niekada neteikę. Viduramžiais buvo gajus prietaras, kad jį priėmęs žmogus netrukus mirs. Panaši situacija buvo ir Lenkijoje – XVI a. pabaigoje Krokuvos vyskupijoje kai

¹⁰¹¹ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 184.

¹⁰¹² LM 12/12, nr. 720, p. 558–559.

¹⁰¹³ *Pirmasis Lietuvos Statutas*, VIII sk., 5 str., p. 222.

¹⁰¹⁴ W. Wójcik, *Prawa parafialne*, p. 200.

¹⁰¹⁵ Ten pat, p. 207.

kurie tikintieji net nežinojo, kad toks sakramentas egzistuoja. Kitoje parapijoje kunigas prisipažino, kad per 30 klebonavimo metų paskutinį patepimą teikė tik du kartus.¹⁰¹⁶

Įprasta praktika buvo, kad kunigas vykdavo pas ligonį išklaudyti išpažinties. Iš paskirų užuominų galima suprasti, kad kontraversiškai žiūrėta į dvasininkų apsilankymus pas sergančias moteris. Bažnyčia, gindama dvasininkų reputaciją, siekė šią problemą išspręsti tiesiog uždraudsdama dvasininkams vykti klausyti moterų bei merginų išpažinčių jų namuose – toks reikalavimas įtrauktas į 1528 m. Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimus.¹⁰¹⁷ Apie buvusią įtampą byloja ir užuomina 1536 m. bajoro Petro Lelevičiaus ir Šėtos klebono Adomo byloje dėl nelaisvos moters. Kunigas pasakojo, kad valstietei susirgus ėjo į jos pirkią išklaudyti išpažinties. Drauge su juo vyko ir kiti kunigai, nes klebonas saugojosi pasalos ar apkalbų.¹⁰¹⁸

Atsigulę į ligos patalą tikėtis kunigo vizito namuose galėjo ne tik bajorai, bet ir žemiausių socialinių sluoksnių atstovai. Aukščiau aprašyta, kaip Šėtos klebonas vyko pas nelaisvąją ar valstietę (jos statuso nustatymas ir buvo bylos objektas). 1559 m. Antakalnio klebonas buvo apkaltintas, kad uždraudė savo vikarui klausyti dvaro šeimos išpažinčių, todėl viena valdinė mirė negavusi sakramentų.¹⁰¹⁹

Paprastai bajorai, sudarydami testamentus, stengdavosi liudytojais pakviesti ir dvasininkų luomo atstovų. Tokiais atvejais kunigai suteikdavo ir reikalingus religinius patarnavimus. 1572 m. Varnių vikaras Jonas Jonaitis buvo pasiūstas į Šaukėnus pas žemionį Jurgį Petkevičių Pelavičių „su sakramentais“, ten nuvykęs surašė bajoro testamentą.¹⁰²⁰ Taigi dvasininko

¹⁰¹⁶ T. Długosz, *Sprawy liturgiczne w XVI w. w diecezji krakowskiej*, *Ruch biblijny-liturgiczny*, t. 4, 1951, p. 305.

¹⁰¹⁷ J. Sawicki, *Synody diecezji wileńskiej i ich statuty*, p. 119.

¹⁰¹⁸ LM 19, l. 294r–295v.

¹⁰¹⁹ LKD, nr. 831.

¹⁰²⁰ LMABRS, f. 256, b. 4094.

apsilankymas buvo viešas aktas, nes tuo metu buvo susirinkę nemažai žmonių, kurie paliudijo testamentą – prikabinta net dešimt antspaudų.

Sutvirtinimo sakramentą taip pat galima vadinti užmirštu. Sutvirtinimo sakramentas retai teiktas ir Lenkijoje.¹⁰²¹

Palaidojimai. Galima išskirti tris svarbiausias laidojimo vietas vėlyvaisiais viduramžiais – bažnyčios kriptos, šventorius ir kapinės laukuose. Amžino poilsio atgulti bažnyčioje buvo patronų privilegija. Šią teisę buvo galima įgyti ir už stambesnę auką. 1510 m. bajorė Jadvyga Dieveniškių bažnyčiai testamentu užrašė valstietį ir paprašė būti palaidota Dieveniškių bažnyčioje, greta tėvo Grigaliaus Juchnavičiaus.¹⁰²² 1529 m. bajorė testamente išreiškė norą būti palaidota Viduklės bažnyčioje, šiai bažnyčiai ji užrašė valstietį.¹⁰²³ Tikėta, kad palaidojimas bažnyčioje sutrumpina velionio sielos kelią į amžiną išganymą, nes greta laikytos šv. mišios.

Pekului beveik visi apklausti Žemaitijos klebonai minėjo laukuose veikiančias kapines. Šventoriuje-kapinėse buvo laidojama nedidelė dalis parapijiečių. Tai lėmė keletas veiksnių: pagoniškų tradicijų gajumas, mokestis už šią paslaugą, nederama tokių kapinių priežiūra. Kita vertus, dar XVI a. pirmojoje pusėje buvo svarbu prižiūrėti kapines šalia bažnyčios – maskvėnams sudeginus Medilo bažnyčią ir išnaikinus vietos gyventojus, bažnyčia atstatyta jau kitoje vietoje, o senosios bažnyčios vietoje pastatyta koplyčia, nes ten liko nemažai palaidojimų.¹⁰²⁴

Kontrolė. Klebonas ir jo parapijiečiai tam tikra prasme buvo vienas kito prievaizdai realizuojant religines priedermes. Visuose „Naujosios Europos“ – nuo Skandinavijos iki slavų šalių – neofitų kraštuose pastebimas pasaulietinės valdžios angažuotumas įtvirtinant krikščionių tikėjimą ir jo disciplinos normas. Dažnai prisimenama kronininko Titmaro žinia, kad Boleslovas Drąsusis įsakė

¹⁰²¹ T. Długosz, *Sprawy liturgiczne*, p. 306.

¹⁰²² V. Drėma, *LDK miestai ir miesteliai*, p. 106.

¹⁰²³ LMABRS f. 264, b. 1007.

¹⁰²⁴ LMABRS, f. 43, b.204, nr. 242, l. 210r–211r.

išdaužyti dantis tiems, kas valgys mėsą pasninko metu.¹⁰²⁵ XI a. Vengrijoje grasinta, kad tas, kuris per šventes nedalyvaus šv. mišiose, bus išplaktas.¹⁰²⁶ Nėra paliudijimų, kad LDK būtų buvusi naudota prievarta iš pasaulietinės ar bažnytinės valdžios pusės pratinant gyventojus prie naujos religijos ritualų ir papročių. Vytautas ir Jogaila grasindami jėga iš savo tijūnų reikalavo rodyti deramą pagarbą dvasininkams ir mokėti Bažnyčiai užrašytas duokles, tačiau nesikišo į naujojo tikėjimo religinių praktikų diegimą.¹⁰²⁷

Tikintieji privalėjo dalyvauti šventadienių mišiose savo parapijėje bažnyčioje, taip pat tik joje priimti sakramentus, o numirus būti palaidoti.¹⁰²⁸ Toks „pririšimas“ prie savo parapijos, viena vertus, leido klebonui kontroliuoti, ar tikintysis vykdo savo religines priedermes, kita vertus, užtikrino, kad parapijiečio aukų „krepšelis“ neatiteks kitam kunigui. Vilniaus vyskupijoje pirmieji klebonų tarpusavio konkurencijos ženklai pradėjo ryškėti tik XVI a. pirmojoje pusėje, tačiau jos mastai nebuvo tokie, kad būtų skatinę griežčiau kontroliuoti parapijiečius.

Klebonas taip pat buvo atsakingas, kad šv. mišiose nedalyvautų bažnytinės bausmes (ekskomuniką ir interdiktą) užsitraukę asmenys, taip pat palūkininkai, gyvenantys konkubinate ar bigamijoje, žmogžudžiai, kerėtojai, dėl savo amoralaus gyvenimo palikti už bažnyčios durų. Kunigas privalėjo nutraukti šv. mišių laikymą, jei tik toks asmuo įžengtų į bažnyčią. Prūsijoje XIV–XV a. taip pat grasinta bausmėmis ir pasaulietiniais teismais.¹⁰²⁹

1541 m. bajoro Mikalojaus Fedkovičiaus apkaltintas šieno pagrobimu Žiupronių klebonas Motiejus aiškino, kad jis prieš penkerius metus smurtu pagrobęs 40 vežimų šieno, nes jis buvo pjaunamas sekmadienį. Teisėjai griežtai pareiškė, kad klebonui nesuteikta teisė grobti šventadienį pjaunamo

¹⁰²⁵ I. Skierska, *Sabbatha sanctifices*, p. 77.

¹⁰²⁶ W. Wójcik, *Prawa parafialne*, p. 192.

¹⁰²⁷ CD, nr. 15–16, p. 29–30; nr. 23, p. 39.

¹⁰²⁸ I. Skierska, *Obowiązek mszalny*, p. 87–88.

¹⁰²⁹ Ten pat, p. 61.

šieno, todėl klebonas turės sumokėti smurtinę ir baudą į valstybės išdą.¹⁰³⁰ Šis atvejis panašesnis į dvasininko savivalę prisidengiant religinės tvarkos saugojimu. Nėra jokių duomenų apie viduramžių Lenkijoje Bažnyčios taikytą bausmių už neleistiną darbo per šventadienius praktiką, išskyrus vieną atsitiktinį atvejį, kai klebonas apkaltino valstiečius sekmadieniais ir kitais šventadieniais dieną vežus parduoti medieną.¹⁰³¹

Iš T. Pekulo vizitacijos medžiagos atrodo, kad dvasininkai buvo veikiau pasyvūs stebėtojai, nedėjo pastangų formuoti teisingų įpročių, skatinti religinių praktikų, tuo pačiu nesiėmė ir kontroliuoti kaip jos vykdomos.

Ekskomunikos. Žinoma keletas atvejų, kuomet Lucko vyskupijos Palenkės parapijų klebonai konfliktinėje situacijoje ekskomunikavo savo priešus.¹⁰³² Vilniaus ir Žemaičių vyskupijoje žinoma apie vyskupo ar dvasinio teismo uždėtas ekskomunikas pasauliečiams ir dvasininkams, tačiau neturima duomenų, kad šią bažnytinę bausmę būtų taikę klebonai ar kiti dvasininkai. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų dvasininkų pasyvumą naudojant bažnytinės bausmės kaip susidorojimo priemonę sprendžiant konfliktus tikriausiai galima paaiškinti jos neefektyvumu. Kanoninės bausmės vargu ar buvo paveikios XV a., kai nauja religija dar nebuvo pakankamai giliai prigijusi, kita vertus, Lenkijoje nuo XIV a. pastebimai didėjusi didikų, bajorų ir net miestiečių panieka kanoninėms bausmėms galėjo būti perimta ir LDK bajorijos.¹⁰³³

11.3. Dvasininkų socialinės priedermės

Viduramžiais, kuomet neegzistavo takoskyra tarp pasaulietinės ir religinės, valstybinės ir bažnytinės sferų, dvasininkams teko tam tikros atsakomybės, kurios šiandien nebesiejamos su religija. Svarbiausios jų buvo švietimo ir karitatyvinės veiklos organizavimas. Dvasininkų dalyvavimas buvo svarbus sudarant testamentus.

¹⁰³⁰ LM 229/10, nr. 270, p. 172.

¹⁰³¹ I. Skierska, *Sabatha sanctifices*, p. 445.

¹⁰³² LM 14/14, nr. 560, p. 226; nr. 42, p. 42; nr. 804, p. 333; nr. 865, p. 373.

¹⁰³³ W. Wójcik, *Ściganie lekceważących*, p. 48.

Mokyklos. Klebonas buvo atsakingas už švietimo situaciją parapijoje. Beveik šimtą metų Vilniaus katedros mokykla buvo kone vienintelė mokykla visoje šalyje, nes parapinės mokyklos pradėtos steigti tik XV a. pabaigoje. Jos buvo itin krašto kristianizacijai ir krikščioniškos kultūros sklaidai. Nedaug ką galima pasakyti ne tik apie šių mokyklų mokymo programą, neaiškus net jų skaičius. 1528 m. Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimuose klebonams liepta prie kiekvienos bažnyčios pastatyti mokyklas ir namus, kur galėtų gyventi mokiniai, bei išlaikyti mokytoją.¹⁰³⁴ Šį nurodymą istorikai vertina panašiai, kaip ir kitus griežtus vyskupijų ir metropolijų sinodų nurodymus – kaip ženklą, kad ordinario netenkina esama situaciją ir kryptį, kuria tikimasi ją keisti.

J. Ochmańskio skaičiavimu Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose XV–XVI a. pradžioje mokyklos veikė maždaug kas trečioje parapijoje (95 mokyklos 302 parapijose).¹⁰³⁵ Istorikas rėmėsi tiesioginiais duomenimis, kuomet šaltiniuose paminėta mokykla ar mokytojas, ir netiesioginiais – kuomet žinoma, kad į Krokuvos universitetą studijuoti atvyko jaunuolis iš vienos ar kitos parapijos. Lenkų istoriografijos patirtis rodo, kad tokiu metodu gautus duomenis reiktų vertinti atsargiai. Ilgą laiką kalbant apie Lenkijos parapinių mokyklų tinklą buvo remiamasi XIX–XX a. sandūroje Antono Karbowskiako parengta studija „Švietimas ir mokyklos Lenkijoje viduramžiais“.¹⁰³⁶ Autoriaus išvados buvo pagrįstos labai kruopščia šaltinių paieška, tačiau šaltinių bazė buvo labai fragmentiška ir atsitiktinio pobūdžio. Tik Gniezno arkivyskupijai tirti buvo pasitelktas nuoseklus šaltinis – 1511–1523 m. Jono Laskio beneficijų knyga. A. Karbowskiakas suskaičiavo, kad šioje vyskupijoje veikė 274 mokyklos 617 parapijų ir šis skaičius atrodė neadekvačiai didelis palyginus su kitomis vyskupijomis.¹⁰³⁷ Vėlesni tyrimai, kuriuose pasitelkti išsamesni šaltinių blokai

¹⁰³⁴ J. Sawicki, *Synody diecezji wileńskiej i ich statuty*, p. 130.

¹⁰³⁵ J. Ochmański, *Seniausios Lietuvos mokyklos*, p. 131–156, p. 137.

¹⁰³⁶ A. Karbowskiak, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*, t. 1–2, Petersburg 1898–1903, t. 3, Lwów 1923.

¹⁰³⁷ E. Wiśniowski, *Uwagi na temat sieci szkół parafialnych w Polsce na przełomie XV/XVI wieku, Nauczenie w dawnych wiekach. Edukacja w średniowieczu i u progu ery nowożytnej Polska na tle Europy*, pod red. W. Iwańczaka, K. Brachy, Kielce, 1997, p. 14.

bei nuoseklesnė šaltinių terminijos analizė, atskleidė, kad XVI a. viduryje parapiinės mokyklos buvo beveik kiekvienoje parapijoje, o toje pačioje Gniezno arkivyskupijoje 1511–1523 m. mokyklos veikė 90% parapijų.¹⁰³⁸ G. Błaszczykas suabejojo J. Ochmańskio metodo patikimumu ir kaip alternatyvą pasiūlė atkreipti dėmesį į šaltiniuose minimus bažnyčios tarnus, kurie galėjo eiti ir mokytojų pareigas.¹⁰³⁹ Jis suskaičiavo, kad Žemaičių vyskupijoje iki 1578 m. galėjo veikti apie 13 mokyklų (J. Ochmańskio duomenimis jų buvo 11¹⁰⁴⁰).¹⁰⁴¹ Abiejų istorikų naudoti metodai yra riboti, tačiau adekvatūs turimai šaltinių bazei.

Vienintelis šaltinis pateikiantis vienalaikių duomenų apie parapiinės mokyklas dalyje Žemaičių vyskupijos vizitacijos aktai. Pagal šį šaltinį mokyklos veikė visose parapijose, išskyrus vieną, taigi 90 % parapijų.¹⁰⁴² Šie duomenys negali patvirtinti, kad minimos mokyklos nuolat veikė per visą XVI a. Kita vertus, kad parapiinės mokyklos XVI a. antrojoje pusėje buvo įprastas reiškinys nuošalioje Žemaičių vyskupijoje, rodo tai, kad Betygalos ir Krakių parapijose klebonas nerezidavo, nesamdė vikaro, tačiau mokytojas čia buvo.¹⁰⁴³ Ne kartą istoriografijoje pakartotas ir J. Lebedžio pastebėjimas, kad Martynas Mažvydas „žekų šaukimą“ mini kaip įprastą dalyką Lietuvoje.¹⁰⁴⁴

Lenkijoje katedrų mokykloms savo lygiu nedaug nusileido koleginės. Jos tapdavo arkidiakonato parapiinės dvasininkijos rengimo centrais.¹⁰⁴⁵ LDK tebuvo viena koleginė bažnyčia – Naujų Trakų (iki 1524 m.), žinoma, kad čia parapiinė mokykla veikė jau 1409 m. Gali būti, kad joje mokymo lygis buvo kiek aukštesnis nei kitose parapiinėse mokyklose. Trakai buvo trečia LDK vietovė pagal iš jos kilusių jaunuolių, studijavusių Krokuvos universitete,

¹⁰³⁸ E. Wiśniowski, Uwagi na temat sieci szkół parafialnych, p. 18.

¹⁰³⁹ G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 205–206.

¹⁰⁴⁰ J. Ochmański, Seniausios Lietuvos mokyklos, p. 135, 157.

¹⁰⁴¹ G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 207.

¹⁰⁴² L. Jovaiša, Religinis gyvenimas viduramžių Žemaitijoje, p. 119.

¹⁰⁴³ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 97, 113.

¹⁰⁴⁴ *Be geresni su šventa burtininke gaidį valgyti,*

Neįg bažnyčioj šaukimo žekų klausyti. J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 72.

¹⁰⁴⁵ K. Stopka, *Szkoły katedralne*, p. 227.

skaičių.¹⁰⁴⁶ Lietuvos katalikų dvasininkų sąvade randame keturis dvasininkus su kilmėvardžiu Trakiškis (du iš jų galbūt studijavo Krokuvos universitete).¹⁰⁴⁷ Tiesa, šios mokyklos išskirtinumą, jei toks buvo, derėtų labiau sieti su parapijos turtingumu, nei su išskirtine kapitulos, kurią sudarė viso labo du kanauninkai, veikla. Prielaidą, kad aukštesnio lygio mokyklų atsiradimui didesnę įtaka darė miesto aplinka, o ne ją įsteigusios bažnytinės institucijos rangas, patvirtina ir Kauno pavyzdys. Kauno parapija Bažnyčios hierarchijos prasme nebuvo pranašesnė už kitas parapijas, tačiau šis miestas buvo antra po Vilniaus LDK vietovė pagal iš jos kilusių studentų skaičių.¹⁰⁴⁸ Žinomi 9 iš jo kilę dvasininkai (du iš jų buvo studijavę Krokuvos universitete).¹⁰⁴⁹

Parapinėse mokyklose dėmesys buvo sutelktas į religinį ugdymą, o rašymo ir skaitymo mokytą tik kaip papildančių tikybą dalykų. Minėtuose Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimuose nurodoma, kad vaikai turi būti mokomi rašto, garbingų papročių ir svarbiausių tikėjimo tiesų, jiems turi būti aiškinama šv. Evangelija ir apaštalo Pauliaus laišakai tiek lietuvių, tiek lenkų kalba. 1050 Mokiniai patarnaudavo ir giedodavo pamaldų metu, dalyvaudavo procesijose apie bažnyčią. Bažnyčių fundacijose taip pat pabrėžiama, kad mokinių prie bažnyčios turi būti dėl didesnės Dievo garbės, neužsimenant apie susirūpinimą vaikų išsilavinimu: 1542 m. Šeduvos bažnyčios fundacijos atnaujinime pažymėta, kad beneficija tokia menka, kad klebonas negali išlaikyti nei kunigų, nei mokinių Dievo garbei; 1051 1553 m. Jasionovkos fundacijoje klebonui nurodoma laikyti nusimanantį mokytoją (*magistrum peritum*) ir vietinį (?) jaunuolį: *ingenum adolescentem pro cantore divino servitio ut convenit aptos et idoneos, quo eo melior ordo in peragendis sacrificijs fieri possit.*¹⁰⁵² Žemaičių vyskupijos parapijas vizitavusį T. Pekulą

¹⁰⁴⁶ J. Ochmański, Seniausios Lietuvos mokyklos, p. 152.

¹⁰⁴⁷ LKD, nr. 740, 1043, 1068, 2142.

¹⁰⁴⁸ J. Ochmański, Seniausios Lietuvos mokyklos, p. 152.

¹⁰⁴⁹ LKD, nr. 330, 344, 499, 573, 578, 1098, 1139, 1986, 1995.

¹⁰⁵⁰ J. Sawicki, *Synody diecezji wileńskieji i ich statuty*, p. 130.

¹⁰⁵¹ CM, nr. 193, p. 292–293.

¹⁰⁵² VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 184v.

labiau domino ar klebonas rūpinasi tikėjimo mokymu.¹⁰⁵³ Parapijiečiai savo ruožtu taip pat skųsdavosi būtent nepakankamu dėmesiu vaikų religiniam auklėjimui.¹⁰⁵⁴ Nežinia, ar tai reiškia, kad rašto mokymasis jau buvo tapęs savaime suprantamu dalyku ar tai, kad jis nelaikytas svarbiausiu dalyku ugdant vaikus.

Rodos, mokytojai net nemėgino mokyklose pasiekti triviumo, o paisė vietos poreikių, kartais juos ribojo ir jų pačių išsilavinimo spragos. LDK parapiinėse mokyklose vaikai galėjo būti mokomi rašto bent trimis kalbomis – lotyniškai, lenkiškai ir rusėniškai, o Kaune mokyta ir vokiečių kalbos.¹⁰⁵⁵ Situacija priklausė nuo vietos klebono ir (arba) mokytojo sprendimo bei kompetencijos: 1579 m. Ariogalos mokytojas mokė rusėniškai ir lenkiškai, nes pats nemokėjo lotynų kalbos;¹⁰⁵⁶ Krakų mokytojas sakėsi vaikus mokinęs Kornelijaus gramatikos, doro gyvenimo bei mažojo katekizmo;¹⁰⁵⁷ Betygalos mokytojas mokė skaityti ir gramatikos, taip pat tikybos.¹⁰⁵⁸

Parapiinėse bažnyčiose, prie kurių veikė parapiinė mokykla pamaldose patarnaudavo mokiniai, šaltiniuose vadinami žekais (*жаки*). Panašu, kad bent dalis mokyklą lankusių jaunuolių gyvendavo greta bažnyčios, o klebonas už juos būdavo juridškai atsakingas, kaip ir už samdytus dvasininkus. Jau minėtas Vilniaus diecezinio sinodo įpareigojimas greta bažnyčios pastatyti namus, kur galėtų gyventi mokiniai.¹⁰⁵⁹ Prieš 1528 m. Bransko klebonui vietininkas buvo uždraudęs iš klebonijos išleisti kaplanus ir žakus “*штобъ каплаши и жаки мешаномъ дали упокой и кривдъ имъ не чинили*“.¹⁰⁶⁰

Testamentai. Testamentas atsiradęs, kaip pamaldžių dovanojimų Bažnyčiai įtvirtinimas, LDK pasiekė kaip visuomeninis aktas, kuriame

¹⁰⁵³ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 39.

¹⁰⁵⁴ Ten pat, p. 51, 86, 270.

¹⁰⁵⁵ J. Ochmański, *Seniausios Lietuvos mokyklos*, p. 139.

¹⁰⁵⁶ *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 84.

¹⁰⁵⁷ Ten pat, p. 100.

¹⁰⁵⁸ Ten pat, p. 120.

¹⁰⁵⁹ J. Sawicki, *Synody diecezji wileńskieji i ich statuty*, p. 130.

¹⁰⁶⁰ LM 225/6, nr. 17, p. 33–34.

persipynė religinės deklaracijos, dovanojimai bažnyčioms ir turto paskirstymo klausimai.¹⁰⁶¹ Sudarant testamentus labai reikšmingas buvo religinis motyvas – dalis turto užrašyta Bažnyčiai, svarbus buvo ir dvasininkų dalyvavimas sudarant testamentą. Pirmasis Lietuvos Statutas skelbė, kad galioja tik tie testamentai, kuriuos sudarant liudijo kapelionai, tinkami žmonės ar įgaliotas raštininkas.¹⁰⁶² Dvasininkai dažnai sutinkami testamentų liudytojų sąrašuose, ypač jei dalis turto buvo užrašoma Bažnyčiai. Pasitikėjimą vietos dvasininkais rodo ir tai, kad jie buvo pasirenkami testamentų vykdytojais. Tokį sprendimą dažniau priimdavo našlės. 1529 m. bajorė testamento vykdytoju paskyrė Viduklės kleboną Mikalojų, šiuo testamentu buvo užrašyta turto ir Viduklės bažnyčiai.¹⁰⁶³ 1540 m. Marinos Mikalojienės testamento vykdytojais buvo Kražių senasis klebonas ir altarista Petras.¹⁰⁶⁴ 1541 m. Dorota Andriuškienė savo valią išpildyti patikėjo Žagarės klebonui Aleksandrui ir Šaukėnų klebonui Petriui.¹⁰⁶⁵

Globa. Aptariamam laikotarpiu galima kalbėti tik apie špitolių steigimo parapijose priešaušrį. Galima aptikti požymių, kad vietos klebonu buvo pasitikima ir į jį kreipiamasi prireikus paramos. Sunku įvertinti, kiek šiuo atveju buvo svarbus priklausymas dvasininkų luomui, o kiek tiesiog pajėgumas prisiimti tokio pobūdžio įsipareigojimus. Galimas dalykas, kad renkantis, kam užrašyti savo turtą mainais už globą, klebono figūra buvo priimtinesnė, nes tokiu būdu abipusis susitarimas dar tapdavo ir dievobaimingu darbu – auka Bažnyčiai. 1531 m. nusigyvenęs bajoras Jurgis Andriuškevičius su Karmėlavos klebonu Petru, Vincento sūnumi, sudarė sutartį, kuria dvasininkas įsipareigojo pagelbėti bajorui žemės ūkio darbuose, už tai paimdamas pusę derliaus, ir prireikus pasirūpinti karo tarnybos atlikimu. Taip pat sutarta, kad po Andriuškevičiaus mirties klebonas pasirūpins likusia našle. Atlygiu už globą

¹⁰⁶¹ M. Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.*, Vilnius, 2008, p. 48, 50.

¹⁰⁶² *Pirmasis Lietuvos Statutas*, sk. V, str. 15, p. 154.

¹⁰⁶³ LMABRS, f. 264, b. 1007.

¹⁰⁶⁴ LM 229/10, nr. 112, p. 74; nr. 256, p. 162.

¹⁰⁶⁵ LM 231/12, nr. 138, p. 129.

turėjo tapti visas bajoro turtas, kuris po jo ir jo žmonos mirties turėjo atitekti Karmėlavos bažnyčiai.¹⁰⁶⁶

Yra ir pavyzdžių, kuomet pats klebonas ėmėsi globoti silpnesnius. 1536 m. Valkininkų klebonas Izaijas Nevainaitis Eišiškietis ėmėsi ieškoti globėjų Eišiškių bajorų Jurgio ir Miklašo Petkevičių našlaičiais likusiems vaikams. Dvasininkas nuvyko pas valdovą į Vilnių, kur išdėstė liūdną padėtį, į kurią pateko du berniukai – abiejų jų tėvai pasimirė, o vienintelis gyvas giminaitis yra dėdė, tačiau ir tas išvykęs į karo tarnybą ir nenori imtis berniukų globos. Klebonas pasiūlė globėju paskirti vietos bajorą Joną Mykolaitį, nes kitu atveju kaimynai išplėš bajoraičių turtą ir nuniokos jų žemes. Valkininkų klebonas pats buvo kilęs iš smulkių Eišiškių bajorų, dėl to ši istorija jį pasiekė ir sujaudino.¹⁰⁶⁷ Valstietė savo keturis vaikus buvo pavedusi Šėtos klebono globai ir gynybai.¹⁰⁶⁸ 1536 m. dvasininkas teisme įrodė, kad toji valstietė ir jos vaikai turi išėvinę teisę. Klebono įsitraukimas ir stebėtinai geras valstietės šeimos istorijos išmanymas neleidžia atmesti tikimybės, kad dvasininką su valstiete siejo asmeninio pobūdžio ryšys.

Prietaika. Dvasininkas vaidino svarbų vaidmenį ir teisinėje sistemoje, kur kaltės ar nekaltumo įrodymas galėjo būti prietaika. Pagal Trečiąjį Lietuvos Statutą šalys ir jų pagalbininkai turėjo prisiekti teismo salėje, o juos prisaikdindavo vaznys su dviem kviestiniais bajorais.¹⁰⁶⁹ Tačiau XVI a. pirmosios pusės teismų aktuose minimos ir paparinėse bažnyčiose dvasininkų akivaizdoje teiktos prietaikos. 1529 m. Krošino klebono valstiečiams dėl patirtos žalos nurodyta prisiekti savo parapijos Krošino bažnyčioje.¹⁰⁷⁰ 1516 m. Eišiškių klebonas išdavė raštą, kad liudytojais paskirtu laiku prisiekė, o kita

¹⁰⁶⁶ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 332/LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 215, l. 179v–180r.

¹⁰⁶⁷ LM 19, nr. 181, p. 184.

¹⁰⁶⁸ LM 19, l. 294r–295v.

¹⁰⁶⁹ J. Machovenko, Liudytojų ir prietaikos pagalbininkų institutai Lietuvos statutuose, *Pirmasis Lietuvos statutas ir epocha*, sud. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2005, p. 159.

¹⁰⁷⁰ LM 15/15, nr. 37, p. 79–80.

šalis nepasirodė.¹⁰⁷¹ 1519 m. Dusetų vikaras ir bažnyčios tarnas neleido prisiekti, nes ieškovas atvyko valgęs ir gėręs, o tai buvo draudžiama.¹⁰⁷²

11.4. Klebono sutelkta tikinčiųjų bendruomenė

Bažnyčia – vieša vieta. Pati bažnyčia buvo ne tik šventa, bet taip pat vieša vieta. Vėlyvaisiais viduramžiais bažnyčios pastatas naudotas ir kaip bendruomenės susitelkimo vieta – čia rengti įvairūs susirinkimai ir šventės. Kartais savivaldos institucijos bažnyčios zakristijoje laikė savo dokumentus ir nebūtinai klebonas turėjo raktus nuo jos.¹⁰⁷³ Lenkijoje šaukimus į teismą buvo galima įteikti bažnyčioje. Tiesa, tokia praktika nebuvo labai populiarė. Bažnyčioje ir turguose buvo skelbiami karaliaus universalai.¹⁰⁷⁴

LDK miestų kultūra ir savivalda buvo labai menkai išsivystę, o svarbiausi bažnyčių steigėjai buvo valdovas ir didikai. Dėl šių priežasčių nepastebimas toks ryškus bendruomenės susitekimas apie bažnyčią. Turime tik pavienes užuominas, bylojančias apie bažnyčios kaip viešos vietos reikšmę. Žinomi keli atvejai, kai pas kleboną laikyti asmeniniai dokumentai – XVI a. antrame dešimtmetyje pas Eišiškių kleboną bajorė laikė savo giminaičių testamentus.¹⁰⁷⁵ Pas Yvijos kleboną Ona Bogušinė laikė žemės pirkimo raštus.¹⁰⁷⁶ 1536 m. kilo konfliktas tarp karalienės įgaliotinio ir bajorės dėl pas Platelių kleboną laikytos skrynutės su dokumentais ir pinigais. Viena šalis tvirtino, kad ten laikyti valdovo pinigai, kita – kad asmeniniai. Pats klebonas ginče nedalyvavo.¹⁰⁷⁷

Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose svarbesnė susirinkimų vieta buvo ne pati bažnyčia, o greta jos stovėjusi klebonija. Turime vieną paliudijimą apie

¹⁰⁷¹ RIB t. 20, kn. 1, dok. 237, p. 315.

¹⁰⁷² RIB t. 20, kn. 3, dok. 91, p. 1358.

¹⁰⁷³ C. Nubola, Chiese delle comunità. Diritti consuetudinary e pratiche religiose nella prima età moderna, *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d'Europa: XV-XVIII secolo*, a cura di Cecilia Nubola e Angelo Turchini, Bologna, 1999, p. 442–443.

¹⁰⁷⁴ N. Starczenko, Świątynia jako miejsce publiczne w życiu szlachty końca XVI wieku, *Res Historica*, zeszyt 10, 2000, p. 184.

¹⁰⁷⁵ RIB t. 20, nr. 270, st. 357, nr. 285, st. 372.

¹⁰⁷⁶ Ten pat, nr. 19, st. 1226.

¹⁰⁷⁷ LM 19/19, nr. 53, p. 103.

dokumento sudarymą parapinės bažnyčios šventoriuje. 1539 m. Mikalojaus Bučkavičiaus privilegija, kuria įstegta altarija Krekenavos bažnyčioje, buvo surašyta šios bažnyčios šventoriuje.¹⁰⁷⁸ Krekenavos parapija buvo prijungta prie Žemaičių arkidiakonato, kurį tuo metu laikė Žemaičių vyskupas Vaclovas Virbickis. Taigi dokumentas parengtas ne klebonijoje, matyt kaip tik todėl, kad klebonas Krekenavoje nerezidavo.

Kur kas daugiau galima išvardinti dovanojimų Bažnyčiai išduotų klebono namuose. 1504 m. Žemaičių kanauninko ir Raseinių klebono dvare surašyta koplyčios Raseinių bažnyčioje fundacija.¹⁰⁷⁹ 1505 m. Ukmergės klebono namuose surašyta altarijos Ukmergės bažnyčioje steigimo privilegija.¹⁰⁸⁰ 1510 m. Paberžės klebonijoje – užrašymas šiai bažnyčiai.¹⁰⁸¹ 1531 m. Kietaviškių klebono name – Žiežmarių altoriaus apdovanojimas.¹⁰⁸² 1529 m. Polonkos klebonijoje surašyti du šios bažnyčios apdovanojimo aktai.¹⁰⁸³ 1531 m. Jurgio Andriuškevičiaus testamentas, kuriame užrašyta tuto ir Karmėlavos bažnyčiai, surašytas Karmėlavos klebono name.¹⁰⁸⁴ 1542 m. Dubingių klebonijoje išduota altarijos Dubingių bažnyčioje fundacija.¹⁰⁸⁵

Lietuvoje buvo labiau įprasta susirinkti klebonijoje, o ne bažnyčioje net religinio pobūdžio iškilmėms – parapijiečiai steigdami broliją susirinkdavo klebono namuose. 1502 m. Polonkos klebono Mikalojaus Gnato namuose susirinko ypatingai gausus dvasininkų ir pasauliečių būrys. Čia buvo surašytas religinės brolijos steigimo aktas. Kaip liudytojais dalyvavo aštuoni aplinkinių parapijų dvasininkai, buvo susirinkę ir brolijos steigėjai pasauliečiai, privilegijoje išvardinti 29 asmenys, kai kurie jų buvo su sūnumis.¹⁰⁸⁶ 1545 m. Maišiagalos brolijos steigimo akte išdėstyta, kad Maišiagalos parapijiečiai –

¹⁰⁷⁸ CM, nr. 185, p. 285.

¹⁰⁷⁹ Ten pat, nr. 101, p. 158.

¹⁰⁸⁰ CD, nr. 568, p. 697–698.

¹⁰⁸¹ LMABRS f. 43, b. 204, l. 98r.

¹⁰⁸² LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 220, l. 185r.

¹⁰⁸³ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, 312.

¹⁰⁸⁴ VUBRS, f. 57, B-53, b. 44, l. 332/LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 215, l. 179v–180r.

¹⁰⁸⁵ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 238, l. 207.

¹⁰⁸⁶ CD, nr. 521, p. 626.

bajorai, miestiečiai, valstiečiai ir vargšai – susirinko klebono dvare ir paprašė, kad šis visagalio Dievo, Švč. Mergelės Marijos ir visų šventųjų garbei įkurtų broliją.¹⁰⁸⁷ 1546 m. Lebedžių parapijiečiai, steigdami broliją, taip pat susirinko savo klebono namuose.¹⁰⁸⁸ Nesunku numatyti, kad klebonijoje buvo ne tik parengtas brolijos steigimo aktas, bet ir surengta šventė.

Parapijiečių dalyvavimas bažnyčios tvarkyme. Prancūzijoje Revoliucijos metu kai kurių kaimelių gyventojai jėga užiminėjo bažnyčių pastatus ir nesijautė darą nusikaltimą, o tik perimantys savo žinion protėvių įsteigtą turtą, kurį laikė savo, o ne Bažnyčios nuosavybe. Europoje buvo paplitusi idėja, kad bažnyčia, varpinės, kapinės, šventorius ir kiti bažnyčiai priklausantys pastatai priklauso bendruomenei.¹⁰⁸⁹

Vakarų Europoje XII–XIII a. pasauliečiai ėmė įsitraukti į Bažnyčios turto, skirto pačiam bažnyčios pastatui prižiūrėti (*fabrica ecclesiae*), kontrolę. Lenkijoje pirmosios žinios apie pasauliečių dalyvavimą valdant bažnyčios turtą pasirodo XIII ir XIV amžių sandūroje. Gniezno arkivyskupo Mikalojaus Trambos 1420 m. parengtuose provinciniuose statutuose buvo galutinai sureguliuota vadinamųjų virtikų parinkimo tvarka, jų kompetencija ir pareigos. Du vitrikai turėjo būti parenkami iš pagarbos vertų pasauliečių vienerių metų kadencijai. Jų pareiga buvo tikinčiųjų suneštų aukų, skirtų bažnyčios pastato priežiūrai, administravimas, taip pat rūpinimasis bažnyčios remontu.¹⁰⁹⁰ XV–XVI a. Lenkijos parapijose vitrikų institucija jau pilnai funkcionavo. Nuolat kildavę ginčai tarp klebonų ir vitrikų dėl įvairių piktnaudžiavimų rodo, kad toks abipusės kontrolės modelis buvo efektyvus.

LDK žinomas tik viena bažnyčia, kurios valdyme dalyvavo iš parapijiečių rinkti vitrikai – tai Vilniaus miesto parapinė Šv. Jonų bažnyčia. Šios bažnyčios administravimo sistema buvo išskirtinė šalies kontekste. Miesto

¹⁰⁸⁷ LMABRS, f. 43, b. 204, nr. 249, l. 216r–217r.

¹⁰⁸⁸ LMABRS, f. 256, b. 1897.

¹⁰⁸⁹ C. Nubola, *Chiese delle comunità*, p. 442–443.

¹⁰⁹⁰ W. Wójcik, *Prawa parafialne*, p. 176–177.

taryba bažnyčios valdyme dalyvavo per Šv. Jono Krikštytojo broliją ir dėl savo įtakos konkuravo su Vilniaus klebonu. Tai atsispindi ir vitrikų institucijos sąraangoje. Vitrikai buvo du, vieną jų rinko klebonas, o kitą – taryba. Jie perimdavo ir perduodavo į bažnyčios išdą testamentais užrašytas aukas, surinkdavo mokesčius už laidotuves ir pan., taip pat turėjo pasirūpinti kitais ūkiniais bažnyčios reikalais – nupirkti smilkalų, vyno, anglių ir pan. Tačiau naudoti bažnyčios išdo pinigus vitrikai galėjo tik klebonui ir miesto tarybai pritarus. Vitrikai taip pat buvo savotiška klebono ir tarybos jėgų balansą atspindinti institucija. Nors jie buvo atskaitingi prieš tarybą ir kleboną, o jų kompetencija gana ribota, tačiau vitrikai drauge su pirmaisiais dviem turėjo išdo raktą.¹⁰⁹¹

Tačiau tai, kad Vilniaus ir Žemaičių parapijose pasauliečių dalyvavimas prižiūrint bažnyčios pastatą ir inventorių nebuvo institucionalizuotas, nebūtinai reiškia, kad parapijiečiai buvo visiškai nusišalinę nuo tokios veiklos. Buvus parapiinę bendruomenę, jautusią atsakomybę už savo bažnyčią, rodo gausūs nedideli užrašymai bažnyčiai. Išskirtinai daug tokių smulkių užrašymų žinoma Polonkos, Paberžės, Maišiagalos bažnyčioms. Kražių miestelėnai mini įtaisę kunigams namus.¹⁰⁹²

Tiesioginių žinių apie pačių parapijiečių dalyvavimą prižiūrint bažnyčios pastatą ir tvarkant su ja susijusius ūkinius reikalus turime tik iš Žemaičių vizitacijos teksto. Vilkijos parapijiečiai vizitatoriui skundėsi, kad klebonas trukdo jiems taisyti bažnyčios inventorių. Jie pasakojo, kad patys nupirko tabernakulį ir varinį indą krikštui, o klebonas norėjo tam sukliudyti, taip pat norėjo nupirkti iš klebono kitoje jo parapijoje turimą altoriaus akmenį, tačiau šis užsiprašė per didelės sumos. Tikintieji buvo nepatenkinti, kad klebonas sau pasiima visus laidotuvpinigius, nes įprasta pusę jų skirti bažnyčios taisymui. Galiausiai Vilkijos parapijiečiai pareiškė, kad jei klebonas

¹⁰⁹¹ LM 224/4, nr. 247, p. 210–211.

¹⁰⁹² *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, p. 242.

paliktų juos ramybėje, viską patys iš vikaro pajamų sutvarkytų.¹⁰⁹³ Skirsnemunės parapijiečiai pasakojo, kad buvo suvežę rąstų bažnyčiai statyti, tačiau niekas nesiėmė darbų, todėl jie supuvo. Dabar vėlgi jie esą pasiruošę suvežti medienos.¹⁰⁹⁴

Visas parapijas savo aktyvumu lenkė Kražių tikintieji. Jie ėmėsi žygių, kad priverstų savo kleboną Mikalojų Korizną reziduoti. Aktyvūs kražiškiai pareikalavo kur kas daugiau vizitatoriaus dėmesio ir laiko nei kitų parapijų tikintieji. Be iškeltos nerezidavimo problemos, jie pateikė visą sąrašą skundų ir reikalavimų, taip pat privertė M. Korizną pasiaiškinti dėl įtarimų Kražių bažnyčios turto eikvojimu, atsiskaityti dėl liturginių knygų ir auksinių bei sidabrinių dirbinių. Bajorai ir miestelėnai ne tik žėrė priekaištus klebonui, bet ir pasiūlė savo pagalbą atgaunant užimtą Bažnyčios turtą, tačiau su sąlyga, kad jis bus skiriamas bažnyčiai atnaujinti ir prižiūrėti, o ne klebono naudai.¹⁰⁹⁵

Iš Žemaičių vyskupijos tikinčiųjų pasakojimų ir nusiskundimų matyti besiformuojantis požiūris į savo parapiinę bažnyčią kaip į tam tikrą bendruomeninę nuosavybę. Parapijiečių iniciatyvą nemaža dalimi riboja aiškiai neapibrėžtos ribos tarp to, kas priklauso jų, o kas klebono ir patronų žiniai ir atsakomybei. Akivaizdu, kad turtingesnėse ir senesnėse parapijose, buvusiose didesniuose miesteliuose, tikintieji buvo sąmoningesni ir siekė aktyviau dalyvauti prižiūrint bažnyčią, ryžtingiau gynė savo interesus ir stodavo į atvirą konfrontaciją su klebonu.

Brolijos. Viduramžių Europoje tikintieji, siekiantys intensyvesnio religinio gyvenimo, būrėsi į bendrijas, vadinamąsias brolijas. Pirmosios pasauliečių brolijos buvo steigiamos VIII a. prie vienuolynų, o IX a. jos turėjo tvirtus organizacinius rėmus. Lenkijoje brolijos pradėtos steigti XIII a., XIV a. jų tradicijos ir organizacija dar plėtojosi, o XV a. brolijos jau buvo visuotinis reiškinys. Šios pamaldumo formos populiarumą rodo ir brolijų įvairovė.

¹⁰⁹³ Ten pat, p. 22–24.

¹⁰⁹⁴ Ten pat, p. 52.

¹⁰⁹⁵ Ten pat, p. 240–246.

Brolijos galėjo būti steigiamos socialiniu (dvasininkų, amatininkų, vargšų), devociniu (kuomet orientuotasi į pamaldumą konkrečiam šventajam), ar specifinių religinių praktikų (rožinio, literatų, galinčių lotyniškai recituoti pamaldų metu) pagrindu.¹⁰⁹⁶ Be tiesioginių, religinių tikslų, brolijos paprastai teikė ir tam tikro socialinio saugumo funkciją. Kaip taisyklė, įstatuose būdavo numatomas tam tikras brolijos viduje taikomas garbės kodeksas. Nusigyvenę konfratrai galėjo tikėtis paramos, o visų svarbiausia – deramo palydėjimo amžinam poilsiui po mirties, jei šeima neišgalėtų tokio užtikrinti. Kita, ne mažiau svarbi brolijų funkcija buvo laiduoti amžiną atminimą, meldžiantis ir laikant šv. mišias už išėjusių konfratrų sielas. Platesnis socialinis solidarumas galėjo būti išreiškiamas per brolijos susirinkimus. Jie galėjo būti atviri visiems (reti atvejai), kartais buvo galima vietoj savęs pasiūsti elgetą ar nurodoma, kad kiekviena šeima atsivestų po vargdienį, arba puotos likučiai išdalinami elgetoms ar surenkamos aukos vargstatantiems sušelpti. Nors brolijos kurdavosi religiniu pagrindu, bet nemažiau svarbus ir socialinis faktorius. Brolijos šventė būdavo sudaryta iš dviejų dalių – šv. mišių ir pobūvio po jų. Šios vaišės taip pat buvo centrinės svarbos, vadintos išgertuvių puotomis. Kritiškesni dvasininkai netgi teigdavo, kad jei ne šie susirinkimai, brolijos turėtų vos po kelis narius.

LDK, kaip ir visoje Europoje, labiausiai brolijos klestėjo miestuose. Vilniuje ir Kaune įsteigtos ankstyviausios brolijos. Šie miestai išsiskyrė brolijų įvairove ir narių gausa. XVI a. pradžioje brolijos pradėtos steigti ir provincijoje, kur jos steigtos parapijos pagrindu, neišskiriant atskiro devocinio ar socialinio motyvo. Žinoma, kad Vilniaus vyskupijoje buvo įsteigtos šios brolijos: 1502 m. – Polonkos, 1542 m. – Maišiagalos, 1546 m. – Lebedevo parapijose. Žemaičių vyskupijoje šaltiniuose paliudytas tik Kražių parapijiečių brolijos egzistavimas.

¹⁰⁹⁶ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, p. 191–195.

Ne visiškai aišku koks buvo klebono vaidmuo parapijiečiams priimant sprendimą susiburti į broliją. Kražių konfratrai kratėsi Bažnyčios vyresnybės kontrolės, tvirtindami, kad jie susibūrė laisva valia ir nėra niekam atskaitingi. Tačiau beveik visų brolijų steigimo aktuose iškyla vietos klebono figūra – jo namuose surašomas dokumentas, minimas parapijiečių kreipimasis su prašymu įsteigti broliją. Polonkos brolijoje klebonas turėjo būti vienas iš keturių vyresniųjų. Maišiagalos brolijos steigimo rašte išdėstyta, kad pas kleboną susirinko vietos bajorai, miestiečiai, kaimiečiai ir vargetos, prašydami įkurti broliją. Lebedžių brolijos įstatuose klebonas numatytas kaip ją aptarnausiantis dvasininkas.

LDK parapijiečių dalyvavimas su Bažnyčios valdymu susijusiuose reikaluose buvo pasyvesnis nei Vakarų Europoje ar Lenkijoje. Tai lėmė vietos socialinė sankloda ir naujo tikėjimo adaptacijos modelis, sklidęs iš viršaus į apačią. Kita vertus, praėjus vos šimtmečiui po krikšto čia jau buvo galima pastebėti aiškius požymius, kad vietos tikintieji siekia intensyvesnio religinio gyvenimo, dalyvauja tvarkant bažnyčios ūkį ir rūpinasi, kad jų bendruomenė gautų religinius pataravimus iš tinkamai tai atlikti gebančio dvasininko. Brolijų steigimas ne tik didžiuosiuose miestuose, bet ir provincijos parapijose taip pat rodo, kad jau būta sąmoningos katalikų bendruomenės, priėmusios bendraeuropines pamaldumo formas.

Išvados

1. Parapinė dvasininkija buvo labai nevienalytė. Galima išskirti tris svarbiausias grupes: dvasininkai samdiniai, aukštesnės bažnytinės karjeros nepadarę klebonai ir altaristos bei parapines beneficijas laikę aukštieji dvasininkai. Klebonai samdydavo vikarus ir kamendorius, kurių pareiga būdavo pagelbėti sielovadiniam darbe, o klebonui nereziduojant, ar neturint kunigo šventimų, – atlikti visas jo religines priedermes. Vikarai neturėjo tokio socialinio prestižo, kaip beneficinė dvasininkija. Daugeliu aspektų juos galima tapatinti su tarnų sluoksniu. Ekonominė vikarų gerovė buvo nulemta susitarimo su juos samdžiusiais klebonais. Į klebono-vikaro santykius aukštesni hierarchai nesikišo, o iškilę nesutarimai dažniausiai buvo sprendžiami samdytam dvasininkui pasitraukiant iš parapijos. Dėl šių priežasčių, vikarai paprastai ilgiau neužsibūdavo vienoje parapijoje. Priešingą polių sudarė parapines beneficijas laikę aukštieji dvasininkai. Turtingiausios Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapijos būdavo rezervuotos kapitulų kanauninkams ir prelatams. Kartais parapines beneficijas laikydavo ir vyskupai. Ši negausi dvasininkijos grupė priklausė šalies intelektualiniam elitui, tačiau retai lankydavosi savo parapijose. Žinomi pavieniai atvejai, kuomet toks klebonas net nebuvo pasirodęs savo parapijoje. Turtingąsias parapijas jie paprastai išlaikydavo iki savo mirties – kartais net trisdešimt-keturiasdešimt metų. Tokiose parapijose religinius patarnavimus teikdavo vikarai. Sunkiausia glaustai apibūdinti „paprastus“ klebonus ir altaristas, nes ši grupė aprėpė plačią įvairovę tarp samdytų ir aukštųjų dvasininkų.
2. Nepaisant vidinių skirtumų, egzistavo bendra dvasininkų savimonė, kurią kūrė priklausymas visuotinei Bažnyčios organizacijai ir išskirtinis teisinis statusas. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų diecezinė dvasininkija jau XV a. buvo integrali visuotinės Bažnyčios dalis:

prireikus dispensos vykdavo į Romą, kreipdavosi į Gniezno arkivyskupą kaip apeliacinę teismo instanciją. Pagrindinės parapiinės dvasininkijos kontrolės priemonės, tuo pačiu ir komunikacijos kanalai su vyskupu, buvo dieceziniai sinodai ir vizitacijos. Tiesa, jie pradėti rengti vėlai ir vyko fragmentiškai. Vienoje parapijoje veikę, taip pat kaimyninėse parapijose dirbę, dvasininkai sudarydavo mažas bendruomenes. Palaikytų ryšių spektras buvo platus ir įvairus – nuo draugiškų santykių iki konkurencijos ir konfliktų.

3. Surinkti duomenys paneigia istoriografijoje gają prielaidą, kad beneficijų kaupimą ir iš to sekančią nerezidavimo problemą sąlygojo menkas parapijų aprūpinimas ir patronato teisės priklausymas pasauliečiams. Akivaizdi tendencija, kad kuo turtingesnės buvo parapijos, tuo didesnė tikimybė, kad klebonas nereziduos. Nereziduojantiems dvasininkams teko mažiausias nuošimtis bajorijos patronatui priklausančių parapijų – žinoma, kad aptariamam laikotarpiu bent vienas klebonas nerezidavo penktadalyje bažnyčių, kurių patronato teisė priklausė bajorams. Tuo tarpu tarp valdovo patronato teisei priklausiusių bažnyčių, tokių buvo daugiau nei pusė, o Bažnyčios – trys ketvirtadaliai. Pagrindinės klebonų nerezidavimo priežastys buvo dvi – beneficijų kaupimas ir pasaulietinė tarnyba, dažniausiai valdovo dvare.
4. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose dvasininkais siekė tapti jaunuoliai turėjo patys pasirūpinti deramo išsilavinimo įgijimu, o pasirinkimo būta gana nedidelio – elementarių tikėjimo tiesų ir galbūt šiek tiek lotynų kalbos ir rašto buvo galima pramokti savo parapijos mokykloje, jei tokia veikė, galbūt žinias kiek pagilinti Vilniaus ar Varnių katedros mokykloje arba reikalingų dalykų išmokti tarnaujant pas kleboną. Išsilavinę, universitete studijavę dvasininkai užimdavo aukštesnes bažnytines beneficijas, turėjo tarnybas valdovo dvare.

5. Kunigo šventimus turėjo 85% visų dvasininkų, apie kuriuos turima tokios informacijos. Kunigais buvo visi vikarai, kitaip nebūtų buvę prasmės jų samdyti. Beveik visi kunigo šventimų neturėję klebonai žinomi iš XVI a. antrosios pusės. Dažniausiai tai parapiškos bažnyčias laikę aukštieji dvasininkai ir valdovo dvaro tarnautojai, kurie savo parapijose nerezidavo.
6. Kasdieniame gyvenime dvasininkų buitis, socialinis ir asmeninis gyvenimas perdėm nesiskyrė nuo pasauliečių. Katalikiškosios reformos išvakarėse tonzūros ir sutanos nešiojimo, kaip ir celibato laikymosi, nebuvo paisoma.
7. Lenkų kilmės dvasininkai sudarė maždaug pusę parapiškos dvasininkijos. Iš Lenkijos į Vilniaus ir Žemaičių vyskupijas dvasininkai vyko vildamiesi gauti turtingesnę bažnytinę beneficiją, nei galėjo tikėtis gimtinėje, kur dvasininkų netrūko. Vietos kalbos jie mokėsi tiek kiek patiems reikėjo, kad susikurtų socialinę terpę ir sutvarkytų buitinius reikalus. Vilniaus vyskupijoje pirmieji vietinės kilmės dvasininkai, dirbę parapijose, atsiranda XV a. pirmojoje pusėje, o Žemaičių – antrojoje pusėje. Didžioji dalis iš LDK kilusių dvasininkų buvo iš Vilniaus vyskupijos.
8. 83% dvasininkų, kurių socialinė kilmė žinoma, buvo kilmingieji. Tai lėmė socialinė LDK sankloda – socialiniame ir politiniame gyvenime dominavo bajorija, miestų tinklas buvo retas, o valstiečiai per XV–XVI a. vid. buvo vis labiau įbaudžiavinami. Dvasininkai išlikdavo visateisiais giminės nariais: dalyvavo sprendžiant turtinius reikalus, prireikus imdavosi atstovauti giminaičius teismuose. Aukštesnę bažnytinę karjerą padarę dvasininkai tapdavo tvirta atrama dvasininkų luomą pasirinkusiems giminaičiams. Pajamos iš beneficijų, net ne pačių turtingiausių, užtikrino tokį gerbūvio lygį,

kad dvasininkai, galėjo pagelbėti finansinius sunkumus patiriantiems giminaičiams.

9. Svarbiausi beneficijos aprūpinimo elementai buvo žemė, dešimtinės, propinacijos teisė ir įvairios duoklės, kurių svarbiausios javų ir pinigų. Tam tikrą dalį pajamų sudarydavo aukos už religinius patarnavimus. Beneficijas turėję dvasininkai patys valdė jos žemę, taip pat patys turėjo susirinkti dešimtines ir kitas duokles, apginti propinacijos monopolio teisę ir pan. Todėl greta sielovadinio darbo klebonams teko nemažai ūkinio-buitinio pobūdžio rūpesčių. Jokių išskirtinės pagarbos dvasininkų luomui ženklų nelikdavo iškilus pasauliečių ir dvasininkų konfliktams. Paprastai nė viena šalis nei turtinių ginčų, nei smurtinių išpuolių nesiejo su religiniais įsitikinimais.
10. Parapijoje veikę dvasininkai buvo vienos iš socialinio gyvenimo figūrų, sutelkusios parapijiečių bendruomenę bažnyčioje, o per religines apeigas (krikštą, santuoką, laidotuves) dalyvavusios svarbiausiose jų asmeninio gyvenimo įvykiuose. Parapinėse bažnyčiose vykęs religinis gyvenimas atitiko Vakarų Europoje gyvavusius standartus – šventadieniais, o turtingesnėse parapijose ir dažniau, laikytos šv. mišios; kai kada sakyti pamokslai; teikti svarbiausi sakramentai – krikšto, santuokos ir Eucharistija.
11. Tyrimo rezultatai verčia suabejoti lig šiol istoriografijoje akcentuotą vėlyvųjų viduramžių dvasininkiją kamavusių negerovių mastu. Išties, dalis klebonų nerezidavo savo parapijose, būta dvasininkų, kurie laikė sielovadines beneficijas, neturėdami kunigo šventimų, ne visi išmanė teologiją, nemaža dalis dvasininkų nebūtinai mokėjo lietuvių kalbą ir pan. Kita vertus, situacija nebuvo tokia dramatiška, kaip ji vaizduota ankstesnėje istoriografijoje. Ydingas ir pats modernia dvasininko samprata pagrįstas bei retrospektyvus

dvasininkų vertinimas, ignoruojant to meto normas ir poreikius. Nerezidavimas nebuvo kanoninis prasižengimas, jei klebonas samdė vikarą ir kartą per pusmetį apsilankydavo savo parapijoje. Aukštųjų šventimų nepriėmęs dvasininkas galėjo metus laikyti sielovadinę beneficiją, o vėliau turėjo pasirūpinti dispensa ir samdyti kunigą, kuris atliktų visas religines priedermes. Geografinės kilmės klausimas Bažnyčiai buvo svarbus tik siekiant kontroliuoti dvasininkų klajoklių srautą. Tiek patronai, tiek vyskupai apsiribojo reikalavimu samdyti vietos kalbą mokantį vikarą. Ikitridentiniu laikotarpiu nebuvo specialios dvasininkų rengimo programos, o formalūs reikalavimai buvo gana nedideli, atitinkantys realią situaciją. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapinė dvasininkija atliepė bendrąsias viduramžių Europos bažnytinio gyvenimo tendencijas, tačiau visose srityse pastebima silpnesnė jų raiška: mažesnis dvasininkų skaičius, mažesnė jų įvairovė, prastesnė švietimo situacija, vietinės kilmės dvasininkų stygius, skurdesnė religinių praktikų įvairovė.

Archyviniai šaltiniai

Lietuvos valstybės istorijos archyvas

Lietuvos Metrika, Российский государственный архив древних актов, f. 389, ap. 1, d. 1–2 [naudotasi Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomais mikrofilmais], kn.: 16, 27, 29, 30, 34, 35, 39, 40, 50, 107, 113, 232–233, 235, 237–247, 249–252, 254, 255, 258, 260–266, 268.

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

F. 57, B-53, b. 44.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius:

F 3, b. 81; 99, 104, 105.

F. 4, b. 5.

F. 6, b. 113, 177.

F. 21: b. 1392.

F. 43: b. 204, 5367, 5369, 9455, 12123, 12124, 12300, 12301, 12351, 16715, 18705, 20221, 23267, 23839.

F. 256: b. 1736, 1897, 1966, 1974, 2165, 2812, 2885, 2890, 2997, 3032, 3159, 3563, 4094, 4099, 4278, 4279, 4281.

F. 264: b. 1007, 1157.

f. 273: b. 2398, 3601.

Publikuoti šaltiniai

Błaszczyk G., Regesty dokumentów diecezji wileńskiej z lat 1507–1522 Jana Fijałka i Władysława Semkowicza, *Litvano–Slavika Posnaniensia*, t. 9, 2003, p. 247–299.

Bullarium Poloniae literas apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens, edd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 7, 1464–1471, Romae–Lublin, 2005.

Bullarium Poloniae literas apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens, edd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 6, 1447–1464, Romae–Lublin, 1998.

Codex diplomaticus ecclesie cathedralis necnon dioecesis Vilnensis, edd. J. Fijałek, S. Kutrzeba, Kraków, 1932–1948.

Codex Mednicensis seu Samogitae dioecesis, p. 1 (1416–1609), ed. P. Jatulis, Roma, 1984.

Cracovia Lithuanorum saeculis XIV–XVI, W. Urban, S. Lūžys ; iš lotynų kalbos vertė A. Vaškelienė, Vilnius, 2000.

Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łacinski, polski, t. 2, (869–1312) *Konstantynopol IV, Lateran I, Lateran II, Lateran III, Lateran IV, Lyon I, Lyon II, Vienne*, układ i opracowanie, A. Baron, H. Pietras, Kraków, 2007.

Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łacinski, polski, t. 4 (1511–1870) *Lateran V, Trydent, Watykan I*, układ i opracowanie, A. Baron, H. Pietras, Kraków, 2005.

Drėma V., *LDK miestai ir miesteliai. Iš Vlodo Drėmos archyvy*, Vilnius, 2006

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584). Užrašymų knyga 1, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 1998.

Lietuvos Metrika Knyga Nr. 9 (1511–1518) Užrašymų knyga 9, parengė Krzystof Pietkiewicz, Algirdas Baliulis, Vilnius, 2002.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2001.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14, parengė L. Karalius, Vilnius 2008.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15, parengė A. Dubonis, Vilnius 2002.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19, parengė D. Vilimas, Vilnius, 2009.

Lietuvos Metrika (1547): Užrašymų knyga 22, parengė A. Blanutsa, D. Vaschchuk, D. Antanavičius, Vilnius, 2010.

Lietuvos Metrika Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25, parengė Darius Antanavičius, Algirdas Baliulis, Vilnius, 1998.

Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1997.

Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, Vilnius, 1995.

Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų bylų knyga, parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė, Vilnius, 1999.

Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Savišcevienė, J. Karpavičienė, Vilnius, 2003.

Lietuvos Metrika (1542 m.). 11-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, Vilnius, 2001.

Lietuvos Metrika (154–1543). 12-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), parengė I. Valikonytė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2001.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19, parengė D. Vilimas, Vilnius, 2009.

Lietuvos Metrika (1546–1548). 19-oji Teismų bylų knyga: (XVI a. pabaigos - XVII a. pradžios kopija), parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2009.

Lietuvos Metrika Knyga Nr. 530 (1566- 1572) Viešųjų reikalų knyga 8, parengė Darius Baronas, Liudas Jovaiša, Vilnius, 1999.

Matricularum Regni Poloniae summaria, t. 3, ed. T. Wierzbowski, Varsavia, 1908.

Pergamentų katalogas, sud. R. Jasas, Vilnius, 1993.

Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis, t. 2, d. 1, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, E. Gudavičius, A. Vasiliauskienė ir kt., Vilnius 1991.

Sawicki J., Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne, t. 2: Synody diecezji wileńskiej i ich statuty, Warszawa, 1948.

Sawicki J., Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne, t. 3: Synody diecezji łuckiej i ich statuty, Warszawa, 1949.

Sawicki J., Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne, t. 7: Synody diecezji poznańskiej i ich statuty, Poznań, 1952.

Sawicki J., Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne, t. 8: Synody diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego i ich statuty, Wrocław, 1955.

Sawicki J., Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne, t. 10: Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1963.

Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto istorijos šaltiniai, sudarė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius, 2003.

Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579), vertė Liudas Jovaiša, Vilnius, 1998.

Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кн. 30 1480–1546. Кніга запісаў 30 (копія канца XVI ст.), Мінск, 2008.

Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою Археографическою комиссией, т. 30 (Литовская метрика, кн. 3, отд. 1–2, ч. 3: книга публичных дел), Юрьевъ, 1914.

Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою Археографическою комиссией, т. 20 (Литовская Метрика, т. 1), Санкт-Петербург, 1903.

Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі, Мінск, 1989.

Доўнар Т. І., Сатолін У. М., Юхо Я. А., *Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года*, Мінск, 2003.

Literatūra

Augustyniak U., *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa, 2008.

Baliulis A., Asesorių teismo sprendimai dėl Bažnyčios turto ir dešimtinės XVII a., *Lituanistica*, 2006, t. 68, nr. 4, p. 23–35.

Baliulis A., Iš Pasvalio istorijos, *Žiemgala. Žiemgalos krašto praeitis*, t. 2, Kaunas, 1999, p. 44–63.

Bardach J., Adopcja w prawie litewskim XV i XVI w., *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII wieku*, Warszawa–Białystok, 1970, p. 191–259.

Błaszczyk G., *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań, 1993.

Błaszczyk G., *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Uposażenie*, Poznań, 1992.

Bo V., *Storia della parrocchia*, t. 1-2, Roma, 1992.

Bossy J., The Mass as a Social Institution 1200–1700, *Past and Present*, nr. 100, 1983, p. 29–61.

Bružaitė R., LDK parapinės dvasininkijos ir pasauliečių teisminiai ginčai, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 3, Vilnius, 2010, p. 59–84.

Carson T. E., The Problem of Clerical Irregularities in the Late Medieval Church: an Example from Norwich, *The Catholic Historical Review*, t. 72, 1986, nr. 2, p. 185–200.

Chélini J., *Dzieje religijności w Europie zachodniej w średniowieczu*, Warszawa, 1996.

Cutts E., *Parish Priests and Their People in the Middle Ages in England*, London, 1898.

Czyżak M., *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań, 2003.

Długosz T., Sprawy liturgiczne w XVI w. w diecezji krakowskiej, *Ruch biblijny-liturgiczny*, t. 4, 1951, p. 297–318.

Dobiache-Rojdestvensky O., *La vie en France au XIII siècle d'après les actes épiscopaux*, Paris, 1911.

Dolinskas V., Gotikos epochos Vilniaus Katedros lobynas. Istorinės pastabos, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė (Vilniaus dailės akademijos darbai, 26)*, sud. A. Jankevičienė, Vilnius, 2002, p. 224–241.

Duffy E., *The Stripping of the Altars, Traditional Religion in England 1400–1580*, New Haven, London, 2005.

Elliott D., The Priest's Wife. Female Erasure and the Gregorian Reform, *Medieval religion. New approaches*, ed. Constance Hoffman Berman, New York and London, 2005, p. 123–155.

Fijałek J., *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego*, Kraków, 2002 (pirmas leidimas 1894).

Fijałek J., Kościół rzymskokatolicki na Litwie, *Christianizacja Litwy*, Kraków, 1987.

Froeschlé-Chopard M. H., Il vescovo in visita, amministratore e attore della Riforma cattolica, *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d'Europa: XV–XVIII secolo*, a cura di C. Nubola e A. Turchini, Bologna, 1999, p. 111–127.

Gąsiorowski A., Skierska I., Oficjałaty okręgowe w późnośredniowiecznej archidiecezji gnieźnieńskiej, *Czasopisma prawno-historyczne*, t. 47, 1995, zeszyt 1–2, p. 93–124.

Gąsiorowski A., Skierska I., Średniowieczny oficjałowie gnieźnieńscy, *Roczniki historyczne*, t. 61, 1995, p. 37–86.

Gudavičius E., *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999.

Gudavičius E., „Pastumtos kortų kaladės“ dėsnis, *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, t. 4, p. 35–43.

Heath P., *English Parish Clergy on the Eve of the Reformation. Studies in Social History*, London, 1969.

Imbart de la Tour P., *Les paroisses rurales du I Vau XI siècle*, Paris, 1900.

Ivinskis Z., Lietuvių kalba viešajame Lietuvos 16–17 amž. gyvenime. Žiupsnelis medžiagos iš Romos archyvų, *Aidai*, 1953, nr. 9, p. 408–417.

Ivinskis Z., Klebonas Lietuvos istorijoje, *Rinktiniai raštai*, t. 4 (Krikščionybė Lietuvoje), Roma, 1987, p. 484–495.

Jablonskis K., Lietuvos rusiškų aktų diplomatika, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius, 1979.

Jaszczołt T., Fundacje kościelne na Podlasiu do końca XV wieku, *Kościoty a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, Białystok, 2005, p. 14–52.

Jovaiša L., *Katalikiškoji reforma žemaičių vyskupijoje. Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (05 H)*, Vilnius, 2004.

Jovaiša L., Vyskupas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius, 2001, p. 763–785.

Jovaiša L., Religinis gyvenimas viduramžių Žemaitijoje, *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*, sudarė A. Ivinskis, Vilnius, 2004, p. 115–194.

Jučas M., *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius, 2007.

Jučas M., *Krikščionybės kelias į Lietuvą*, Vilnius, 2000.

Jučas M., Patronato teisė LDK. Jos reikšmė kultūros ir religijos srityje, *Kultūros barai*, nr. 5, p. 54–56.

Jurginis J., *Lietuvos valstiečių istorija*, Vilnius, 1978.

Kakareko A., *La riforma della vita del clero nella diocesi di Vilna dopo il Concilio di Trento (1564–1796)*, Roma, 1996.

Kałwa P., *Powstanie i rozwój polskiej kolędy jako daniny kościelnej. Studium prawnohistoryczne*, Lwow, 1933.

Kamuntavičienė V., Simno dekanato parapijų padėtis XVII a. antrojoje pusėje, *Lietuvos istorijos metraštis, 2010 metai*, 1, Vilnius, 2011.

Kamuntavičienė V., Šiluvos parapija XVII a., *Meno istorija ir kritika*, nr. 5, *Šiluva Lietuvos kultūroje*, Kaunas, 2009, p. 9–18.

Kamuntavičienė V., *Katalikų bažnyčios ir valstybės santykiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. antrojoje pusėje*, Kaunas, 2008.

Kamuntavičienė V., Kauno dekanato bažnyčių raida XV–XVII a., *Lituanistika*, 2006, t. 68, nr. 4, p. 1–22.

Kamuntavičienė V., Valdovo patronatas ir katalikų bažnyčios pareigūnai LDK XVII a. antrojoje pusėje, *Lietuvos istorijos metraštis, 1999, 2000*, p. 77–109.

Karbownik H., *Ofiary iura stolae na ziemiach polskich w latach 1285–1918*, Lublin, 1995.

Karpavičienė J., *Moteris Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmoje pusėje*, Vilnius, 2005.

Kiaupienė J., *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 1988.

Kiaupienė J., Petrauskas R., *Lietuvos istorija*, t. 4: *Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386-1529 m.*, Vilnius, 2009.

Kłoczowski J., *Europa słowiańska w XIV–XV wieku*, Warszawa, 1984.

Kłoczowski J., *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, Vilnius, 2006.

Kopiczko A., *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, część 1, Olsztyn, 2000.

Kosman M., Polacy w Wielkim Księstwie Litewskim. Z badań nad mobilnością społeczeństwa w dobie unii jagiellońskiej 1386- 1569, *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 1, Warszawa, 1981, p. 347–378.

Kosman M., *Drogi zaniku pogaństwa u Bałtów*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1976.

Kracik J., *Vix venerabiles: z dziejów społecznych niższego kleru parafialnego w archidiakonacie krakowskim w XVII–XVIII wieku*, Kraków, 1982.

Krasauskas R., Katalikų bažnyčios silpnėjimas ir atsigavimas XVI–XVII amžiuje, *Krikščionybė Lietuvoje*, sud. V. S. Vardys, Čikaga, 1997, p. 182–188.

Krikščionybės Lietuvoje istorija, sud. V. Ališauskas, Vilnius 2006.

Królik L., *Organizacja diecezji łuckiej i brzeckiej od XVI do XVIII wieku*, Lublin, 1983.

Kumor B., *Historia kościoła, t. 4. Jesień kościelnego średniowiecza*, Lublin, 2001.

Kurczewski J., *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, Wilno 1912.

Kurczewski J., *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowy, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. 1–3, Wilno, 1908–1916.

Kurze D., *Pfarrerwahlen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens*, Köln, 1966.

Lebedys J., *Mikalojus Daukša*, Vilnius, 1963.

Lenzenweger L., Stockmeier P., Amon K., Zinnhobler R., *Katalikų Bažnyčios istorija*, d. 1, Vilnius, 1996.

Litak S., *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, Lublin, 2004.

- Luima A., Kražių kolegija, *Kražiai*, red. P. Razminas, Chicago, 1983.
- Lukšaitė I., *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999.
- Machovenko J., *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*, Vilnius, 1999.
- Machovenko J., Liudytojų ir priesaikos pagalbininkų institutai Lietuvos statutuose, *Pirmasis Lietuvos statutas ir epocha*, sud. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2005, p. 152–162.
- Meysztowicz W., *Dobra kościelne jako przedmiot uprawnień w prawie W. Ks. Litewskiego*, Wilno, 1935.
- Mertens D., Clero secolare e cura d'anime nella città del tardo medioevo, *Ordini religiosi e società in Italia e Germania nei secoli XIV e XV*, Bologna, 2001, p. 257–285.
- Myrcha M., Suspensa, *Prawo Kanoniczne*, t. 10, 1967, nr 1, p. 89–101; nr 3-4, p. 171–219.
- Niccoli O., Oltre la „religione popolare“, *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d'Europa: XV–XVIII secolo*, a cura di Cecilia Nubola e Angelo Turchini, Bologna, 1999, p. 541–563.
- Nubola C., Chiese delle comunità. Diritti consuetudinary e pratiche religiose nella prima età moderna, *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d'Europa: XV–XVIII secolo*, a cura di Cecilia Nubola e Angelo Turchini, Bologna, 1999, p. 441–464.
- Ochmański J., Seniausios Lietuvos mokyklos XIV a. pabaigoje – XVI a. viduryje, *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 131–156.

Ochmański J., Privilegiuota katalikų Bažnyčios padėtis viduramžių Lietuvoje, *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996, p.

Ochmański J., *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań, 1972.

Pakarklis P., Ekonominė ir teisinė Katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV–XIX a.), Vilnius, 1956.

Paknys M., *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.*, Vilnius, 2008.

Pawlikowska W., Konkubiny w życiu prałatów i kanoników wileńskich w XVI–XVII wieku. Uwagi o recepcji uchwał soboru trydenckiego w Wielkim Księstwie Litewskim, *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai*, Vilnius, 2009, p. 221–234.

Petrani A., Szkolnictwo teologiczne w Polsce, *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, t. 1, Lublin, 1969, p. 255–319.

Petrauskas R., Didikas ir patronas: LDK diduomenės bažnytinės fundacijos XV a., *Šviesa ir šešėliai Lietuvos evangelizacijos istorijoje*, sud. J. Boruta, V. Vaivada, Vilnius, 2011, p. 161–181.

Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė XVI a. pabaigoje – XV a. .: sudėtis, struktūra, valdžia*, Vilnius, 2003.

Pfleger L., *Die elsässische Pfarrei. Ihre Entstehung und Entwicklung*, Strasburg, 1936.

Pietkiewicz K., Dwór litewski wielkiego księcia Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506), *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 75–131.

Plat C., *The Parish Churches of Medieval England*, London, 1981.

Poniewozik L., *Prałaci i kanonicy sandomierscy w okresie średniowiecza*, Toruń, 2004.

Przybylko M., Urząd dziekana w rozwoju historycznym, *Prawo Kanoniczne*, t. 3, 1960, nr. 3–4, p. 195–272.

Rabikauskas P., *Krikščioniškoji Lietuva*, sud. Liudas Jovaiša, Vilnius, 2002.

Radziminski A., *Życie i obyczajowość średniowiecznego duchowieństwa*, Warszawa, 2002.

Radziminski A., *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XVw. na tle porównawczym: Studium nad rekrutacją i drogami awansu*, Toruń, 1995.

Ragauskas A., *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius, 2002.

Ragauskienė R., Privatūs XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų archyvai: struktūra ir aktų tipologija, *Istorijos šaltinių tyrimai*, sud. A. Dubonis, t. 2, Vilnius, 2010, p. 85–108.

Reinburg V., Liturgy and the Laity in Late Medieval and Reformation France, *Sixteenth Century Journal*, vol. 23, No. 3, 1992, p. 526–547.

Rowell S. C., *Anekdota ekklesiatika: 1. LDK krikščioniška kasdienybė pagal seniausią XV amžiaus LDK katalikų Bažnyčios teismo knygą*, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010, nr. 1, Vilnius, 2011, p. 93–114.

Rowell S. C., Ginčai ir jų sprendimas XV amžiaus Lietuvoje: apgautų pirklių bei nusikaltusių kunigų pavyzdžiai, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 20, Vilnius, 2007, p. 9–20.

Rzepa J., Organizacja terytorialna sądownictwa kościelnego w diecezji krakowskiej do pierwszego rozbioru Polski, *Roczniki teologiczno-kanoniczne*, t. 4, 1957, zeszyt 3, p. 83–102.

Saczyńska-Kaliszuk M., Ekskomunika w społeczeństwie średniowiecznym, Spór o browar między krakowskimi markami a panią Anną (koniec XIV

wieku), *Między Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne*, t. 3, 2002, p. 45–62.

Saczyńska-Kaliszuk M., Ekskomuniki za długi w sądzie rektora uniwersytetu krakowskiego w późnym średniowieczu, *Kościół katolicki w Małopolsce*, Kielce, 2001, p. 51–61.

Savišcevas E., XVI a. vidurio Lietuvos miestelio rinka: Pasvalys 1551 metais, *Acta humanitarica universitatis Saulenis*, t. 9, 2009, p. 255–264.

Silnicki T., *Organizacja archidiaconatu w Polsce*, Lwów 1927.

Skierska I., *Obowiązek mszalny w średniowiecznej Polsce*, Warszawa, 2003.

Skierska I., Pleban w późnośredniowiecznej Polsce, *Kolory i struktury średniowiecza*, ed. Wojciech Fałkowski, Warszawa, 2004, p. 153–180.

Skierska I., *Sabatha sanctifices. Dzień święty w średniowiecznej Polsce*, Warszawa, 2008.

Sołtyżewski S., Geneza instytucji wotrykusów w polskim ustawodawstwie synodalnym, *Prawo kanoniczne*, t. 2, nr. 1–2, 1959, p. 425–438.

Stone L., Prosopography, *Daedalus*, Winter 1971, p. 46–79.

Stopka K., *Szkoły katedralne metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu. Studia nad kształceniem kleru polskiego w wiekach średnich*, Kraków, 1994.

Stopniak F., Duchowni w parafiach archidiaconatu lubelskiego w okresie kontrreformacji, *Roczniki Humanistyczne*, t. 7, 1958 z. 2, p. 255–286.

Starczenko N., Świątynia jako miejsce publiczne w życiu szlachty końca XVI wieku, *Res Historica*, zeszyt 10, 2000, p. 179–188.

Subera I., *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbioru Jana Wężyka z r. 1761*, Warszawa, 1981.

Swanson R. N., *Religion and Devotion in Europe, c. 1215–1515*, Cambridge, 1997.

Swanson R. N., Problems of the Priesthood in Pre-Reformation England, *The English Historical Review*, t. 105, nr. 417, 1990, p. 845–869.

Szady B., *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, Lublin, 2003.

Szafrański W., Święcenia w prawie kanonicznym, *Studium historyczno-prawne, Prawo kanoniczne*, t. 2, nr. 3–4, 1959, p. 245–299.

Szybkowski S., Polish Staff as a Social Group in the Chancery of Grand Duke Witold, *Quaestiones Medii Aevi Novae*, t. 3, 1998, p. 75–94.

Szymański J., Biskupstwa polskie w wiekach średnich. Organizacja i funkcja, *Kościół w Polsce*, t. 1: *Średniowiecze*, pod red. J. Kłoczowskiego, Kraków, 1968, p. 127–236.

Tazbir J., Znaczenie obyczajów kleru dla rozwoju i upadku polskiej reformacji, *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, t. 8, 1963, p. 91–107.

Tęgowski J., *Rodowód kniaziów Świrskich do końca XVI wieku*, Wrocław, 2011.

Tymosz S., *Ewolucja kościelnego prawa polskiego w świetle kodyfikacji do XIX wieku*, Lublin, 2008.

Vaišvilaitė I., Ką reiškia būti krikščionimi? Bažnyčios Reforma Lietuvoje, *Lietuvos krikščionėjimas Vidurio Europos kontekste*, Vilnius, 2005, p. 295–320.

Vaivada V., *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a. : esminiai raidos bruožai*, Klaipėda, 2004.

Valančius M., *Raštai*, t. 2, *Žemaičių vyskupystė*, parengė V. Merkys, Vilnius, 1972.

Vetulani A., Prawne stanowisko oficjałów biskupich w Polsce w XV stuleciu, *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, p. 471–491.

Wertheimer L., Children of Disorder: Clerical Parentage, Illegitimacy, and Reform in the Middle Ages, *Journal of the History of Sexuality*, t. 15, nr. 3, 2006, p. 382–407.

Wysiński M., Ze studjów nad historią dziesięciny w Polsce średniowiecznej. Czasy Władysława Łokietka i Kazimiera Wielkiego, *Pamiętnik Historyczno-Prawny*, 8, z. 1, 1929.

Wiśniowski E., Uwagi na temat sieci szkół parafialnych w Polsce na przełomie XV/XVI wieku, *Nauczanie w dawnych wiekach. Edukacja w średniowieczu i u progu ery nowożytnej. Polska na tle Europy*, pod red. W. Iwańczaka, K. Brachy, Kielce, 1997, p. 13–21.

Wiśniowski E., Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji, *Kościół w Polsce*, t. 1: *Średniowiecze*, pod red. J. Kłoczowskiego, Kraków, 1968, p. 237–374.

Wiśniowski E., Liczebność duchowieństwa diecezjalnego na ziemiach polskich w pierwszej połowie XVI w., *Roczniki Humanistyczne*, t. 16, 1968, z. 2, p. 43–77.

Wiśniowski E., *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin, 2004.

Wojciechowska B., Wokół problemu ekskomuniki w Małopolsce w późnym średniowieczu, *Kościół katolicki w Małopolsce*, Kielce, 2001, p. 63–72.

Wójcik W., Zagadnienie pomocy świeckiej w sprawach gospodarczych kościoła w Polsce średniowiecznej, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, 7 1960, zeszyt 4, p. 53–89.

Wójcik W., „Prawa parafialne“ według polskiego ustawodawstwa partykularnego do 1564 r., *Roczniki teologiczno-kanoniczne*, t. 3, z. 2, 1957, p. 153–225.

Wójcik W., Prawo celibatu w Polsce średniowiecznej, *Roczniki Teologiczno Kanoniczne*, t. 5, z. 4, 1958, p. 55–82.

Wójcik W., Ściganie lekceważących przykazania i trwających w karach kościelnych w Polsce do 1565 r., *Nasza Przeszłość*, t. 25, 1966, p. 33–68.

Любавский М., *Литовско-русскай сеймъ: опытъ по исторіи учрежденія въ связи съ внутреннимъ строемъ и внешнею жизнью государства*, Москва, 1900.